Landelijk Alkmaar.
Archeologische onderzoeken in dorpskernen en buitengebieden (2017-2022)

Peter Bitter (red.)

Afb.0.1 Locaties van de besproken onderzoeken:
2 Koedijk Kerkelaan 5 (22KRKL), 3 Oudorp St. Laurentiuskerk (18OU-KRK), 4 Oterleek Lange Molenweg 9 (22OT-LMW), 5 Stompetoren Noordervaart 58 (19ST-NDV), 6 Grootschermer Aarhemmerweg 1 (21GS-AAR), 7 Schermerhorn T. Visserstraat (21SH-VIS), 8 Graft Raadhuisstraat 57 (20GR-RHS), 9 De Rijp Tuingracht 30 (17DR-TUI), 10 De Rijp Kerkstraat 21 (21DR-KST)

Landelijk Alkmaar.
Archeologische onderzoeken in dorpskernen en buitengebieden (2017-2022)

Peter Bitter (red.)

Rapporten over Alkmaarse Monumenten en Archeologie 27
ISSN 2950-4155 (online)

Redactie: Peter Bitter
Tekst: Peter Bitter m.m.v. Nancy de Jong, Rob Roedema e.a.
Fotografie: Peter Bitter en Rob Roedema (tenzij anders vermeld)
Tekenwerk vondstmateriaal: Rob Roedema en Peter Bitter (tenzij anders vermeld)
Digitale beeldbewerking en opmaak: Peter Bitter

Uitgave van de vakgroep Erfgoed van de gemeente Alkmaar
© Copyright Gemeente Alkmaar 2025

Alle rechten worden voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever

De g*emeente Alkmaar is gecertificeerd voor archeologisch onderzoek conform BRL4000, protocol 4003 en 4004*

Landelijk Alkmaar.
Archeologische onderzoeken in dorpskernen en buitengebieden (2017-2022)

INHOUD:

Hst.1 Inleiding. *Peter Bitter*

Hst.2 De middeleeuwse voorganger van het Zwarte Kerkje van Koedijk, gemeente Alkmaar , waargenomen in 2022 (22KRKL). *Peter Bitter*

Hst.3 In de tuin verscholen. Onderzoek naar de schuilkerk van St. Laurentius in Oudorp, gemeente Alkmaar (18OU-KRK). *Peter Bitter m.m.v. Rob Roedema, Nancy de Jong-Lambregts en Ferry van den Oever*

Hst.4 De Louise Hoeve van Oterleek. Een stolpopgraving in de Schermer, gemeente Alkmaar, in 2022 (22OT-LMW). *Peter Bitter*

Hst.5 Opgraving van de stolpboerderij Mariënveld op Noordervaart 58 bij Stompetoren, gemeente Alkmaar, in 2019 (19ST-NDV). *Peter Bitter m.m.v. Rob Roedema*

Hst.6 Een opgraving in de Noordeindermeerpolder in 2021. De stolp Aarhemmerweg 1 van Grootschermer, gemeente Alkmaar (21GS-AAR). *Peter Bitter m.m.v. Rob Roedema*

Hst.7 Onder het Kompas. Archeologische waarnemingen in Schermerhorn, gemeente Alkmaar, op het voormalige schoolterrein aan de Tames Visserstraat 1 in 2021 (21SH-VIS). *Peter Bitter*

Hst.8 Een archeologische opgraving bij Raadhuisstraat 57 in Graft, gemeente Alkmaar, in 2020 (20GR-RHS). *Peter Bitter m.m.v. Rob Roedema, Steven Kalverdijk, Olga Druzhinina en Kasper van den Berghe*

Hst.9 Waarnemingen in een bouwput bij Tuingracht 30 in De Rijp, gemeente Alkmaar, in 2017 (17DR-TUI). *Peter Bitter*

Hst.10 Een huisje in de as. Onderzoek bij Kerkstraat 21 in De Rijp, gemeente Alkmaar, in 2021 (21DR-KST). *Peter Bitter*

Hst.11 Omringdijk onder de wijk. Een opgraving in de Kraspolder bij Oudorp, gemeente Alkmaar, in 1992 (92KRAS). *Peter Bitter*

Hst.1 Inleiding

Peter Bitter

Archeologische monumentenzorg

Tot 2015 telde Alkmaar buiten de stadskern van Alkmaar slechts de twee dorpskernen van Koedijk en Oudorp en er was door verstedelijking weinig buitengebied meer, behalve de omgeving rond Oudorp en de Boekelermeer. De gemeentelijk archeologen verrichtten weliswaar af en toe ook onderzoeken buiten de binnenstad maar het meeste werk kwam voort uit de bouwactiviteiten in het dynamische stadscentrum.
Door de gemeentefusie met Schermer en Graft-De Rijp in 2015-2016 werd het werkgebied van de vakgroep erfgoed uitgebreid met omvangrijke buitengebieden en elf dorpskernen: Oterleek, Stompetoren, Schermerhorn, Grootschermer, Noordeinde, Graft, De Rijp, Oostgraftdijk, Westgraftdijk, Zuidschermer en Driehuizen.
Tot onze verbazing was er in de voormalige gemeenten Schermer en Graft-De Rijp ondanks de talrijke losse vondsten van amateurgravers en na de professionele inventarisaties van vindplaatsen in de jaren 1980 en 1990 nog nergens een professioneel archeologisch onderzoek verricht. Dit terwijl de vele bodemvondsten toch een eerste indruk gaven van de potentiële rijkdom van dit bodemarchief.

De wetswijzigingen uit 2003 en 2007 legden de verantwoordelijkheid voor de zorg om het bodemarchief nadrukkelijk bij de gemeenten als Bevoegd Gezag voor de ruimtelijke ordening en voor de meeste vergunningen voor bodemingrepen. In Alkmaar werden de wetswijzigingen in 2009 vertaald in een beleidsnota met een archeologische verwachtingkaart en een erfgoedverordening.
In de gemeenten Schermer en Graft-de Rijp werd in 2007 een archeologische beleidsnota opgesteld met een eerste archeologische beleidskaart. Deze werd in beide gemeenten vertaald naar nieuwe bestemminsplannen die in 2013-2014 werden vastgesteld. Bij de gemeentefusie werd in 2016 een nieuwe beleidsnota vastgesteld door de gemeenteraad van de samengevoegde gemeente waarin de Alkmaarse aanpak werd uitgerold over het gehele grondgebied. Al snel bleek de beleidskaart uit 2007 gebreken te vertonen. Veel van de aangewezen gebieden waren te ruim genomen, terwijl er ook zaken over het hoofd waren gezien. In 2016 werd een nieuwe archeologische verwachtingkaart door de gemeenteraad vastgesteld voor de volledige nieuwe gemeente. De gebreken waren daarna nog niet geheel hersteld vanwege de rechtsgeldigheid van de in 2013-2014 vastgestelde bestemmingsplannen. In 2017 vond in De Rijp het eerste gemeentelijke onderzoek plaats – het eerste professionele veldonderzoek ooit in de vroegere gemeenten Schermer en Graft-De Rijp.

In het algemeen ging de Wet op archeologische monumentenzorg (Wamz) uit 2007 ervan uit dat de (meeste) opgravingen voortaan door commerciële archeologiebedrijven uitgevoerd zouden worden. De kosten daarvan zouden, in lijn met de milieuregelgeving dat ‘de veroorzaker betaalt’, in principe volledig gedragen moeten worden door de initiatiefnemers van bodemingrepen. Van elk gravend onderzoek is bovendien vereist dat er binnen twee jaar na de beëindiging van het veldwerk een gedetailleerd rapport van de resultaten bij het rijk wordt ingediend. De verplichtingen worden vastgelegd via de diverse vergunningen die men moet aanvragen voor de werkzaamheden (destijds vooral sloop-, bouw-, aanleg- en ontgrondingenvergunningen). Voor het merendeel van deze vergunningen is de gemeente het Bevoegd Gezag. De Wamz van 2007 was dus in feite een decentralisatie van de meeste rijkstaken in de archeologische monumentenzorg naar de gemeenten. Het voordeel is dat deze als overheidslaag via de vergunningen het dichtst bij de bodemverstorende activiteiten zijn betrokken. Aan de invoering van het ‘veroorzaken betaalt-principe’ gingen lange

discussies vooraf, waardoor in Nederland de Wamz pas zo'n 15 jaar na het Verdrag van Malta uit 1992 was ontwikkeld. Een heet hangijzer was de vraag tot welk punt men aan initiatiefnemers ook redelijkerwijs verplichtingen kan opleggen, nauwkeuriger gezegd tot welke prijs. Gemeenten werden daarom verplicht tot het invoeren van maatregelen ter voorkoming van de zogeheten 'excessieve kosten' die kunnen voortvloeien uit door de gemeente opgelegde vergunningsvoorwaarden.
De grootste risico's op excessieve kosten zijn er bij kleinschalige projecten met een onzekere trefkans op grote vondstcomplexen, zoals beerputten vol vondstmateriaal met een arbeidsintensieve uitwerking van de resultaten.
In Alkmaar is daarom in 2009 bepaald dat de gemeentelijk archeologen voortaan op kleinschalige projecten, de zogeheten 'postzegels', aanbieden om het onderzoek kosteloos met eigen personeel uit te voeren, mits er wel door de initiatiefnemers een aantal zaken worden aangeleverd. Dat betreft dan materieel zoals een graafmachine, afrasteringen, keten en dergelijke plus een door de initiatiefnemers ingehuurde externe archeoloog voor ondersteuning in het veldwerk. De uitwerking van de onderzoeken wordt daarna door de gemeente zelf gedaan.
Er zijn grote voordelen aan deze werkwijze. De initiatiefnemers ontlopen niet alleen financiële risico's maar worden ook gevrijwaard van organisatorische lasten. Er zijn namelijk gecompliceerde procedures nodig voor de aanbesteding van veldwerk, inclusief de aanbesteding van de nazorg voor vondsten en monsters en de uitwerking tot rapportages. Een ander voordeel is dat de gemeentelijk archeologen als uitvoerders een grote lokale kennis opbouwen en de samenhang van projecten voor de geschiedschrijving kunnen overzien.

Afb.1-1 Koedijk door Hendrik Tavenier in 1787: vissershuizen, stolpboerderijen, kerk, herberg

Dorpsgezichten Afb.1-1 t/m 1-9, bron: Regionaal Archief Alkmaar

Afb.1-2 Koedijk door Hendrik de Winter in 1744: huizen van vissers, stolpboerderijen, kerk, herberg

Afb.1-3 Oudorp door Hendrik Tavenier in 1786: veeteelt, molen, stolpboerderijen, hooimijt, kerk

Afb.1-4 Oudorp door Johannes Bulthuis in 1790: tuinieren, raadhuis, werkmanshuisjes, kerk

Afb.1-5 Oterleek door Cornelis Pronk in 1730: schapen, hooien, huizen, stolpboerderij, kerk

Afb.1-6 Schermerhorn, anoniem circa 1850: veeteelt, molens, hooimijt, stolpboerderijen, kerk

Afb.1-7 Schermerhorn, anoniem circa 1850: veeteelt, dijk, molens, stolpboerderijen, kerk, huizen

Afb.1-8 Schermerhorn door Van den Berg 1871: hooimijt, molens, dijk, vrachtschip, huizen, kerk

Afb.1-9 Grootschermer door Hendrik Tavenier in 1791: boomgaard, huizen, kerk

Onderzoeksvragen betreffende dorpskernen en buitengebieden

Bij de raadsnota over erfgoed die werd vastgesteld in 2009 was voor de toenmalige gemeente Alkmaar ook een onderzoeksagenda geformuleerd, als bijlage 5.[1] Hierin zijn onderzoeksthema's toegelicht aan de hand van de stand van onderzoek in de gemeente. Hoewel een belangrijk deel gaat over de binnenstad is er ook aandacht voor de dorpskernen van Koedijk en Oudorp en enkele kleinere buurtschappen, evenals geïsoleerde objecten in (voormalige) buitengebieden. De stand van onderzoek is in 2016 geactualiseerd in het jubileumboek van P. Bitter, *Schaven aan Alkmaar. 25 Jaar archeologisch onderzoek in beeld*.
Voor de gemeenten Schermer en Graft-De Rijp is in 2007 door G.P. Alders van de stichting Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland de *Beleidsnota archeologie gemeenten Graft-De Rijp en Schermer* opgesteld met een uitgebreide toelichting en de bijbehorende beleidskaart. De onderzoeksthema's voor de hele gemeente Alkmaar zijn nog niet samengevat in een algemeen schema. Daarvoor zijn de vragen te veelomvattend en het onderzoek is in de Schermer en Graft-De Rijp nog erg pril.

De onderzoeksvragen zou men kunnen groeperen rond enkele centrale thema's:
- historische geografie van het landschap: ontginning en (her)inrichting, verkaveling, waterstaat, infrastructuur van dijken, [water-]wegen en kunstwerken;
- topografische ontwikkelingen van nederzettingen in allerlei soorten: dorpskernen en geïsoleerde vestigingen in het buitengebied, elites in kastelen en buitenplaatsen,
- middelen van bestaan: verschillende vormen van landbouw en visserij, ambachten, scheepvaart en handel.
- woonculturen: huizen en huisraad van verschillende bevolkingsgroepen.
- bijzondere gebouwen zoals o.a. kerken, raadhuizen en andere openbare gebouwen.

De eerste archeologische opgravingen in de voormalige gemeenten Schermer en Graft-De Rijp worden in deze bundel gepubliceerd, samen met recente projecten in dorpskernen van de oude gemeente Alkmaar.

[1] Helaas niet meer via internet raadpleegbaar. Hij kan op verzoek worden toegestuurd, email: erfgoed@alkmaar.nl .

Hst.2 De middeleeuwse voorganger van het Zwarte Kerkje van Koedijk, gemeente Alkmaar, waargenomen in 2022 (22KRKL)

Peter Bitter

Afb.2.1 Kijkgaten voor kabelaanleg langs de kerk

Hst.2 De middeleeuwse voorganger van het Zwarte Kerkje van Koedijk, gemeente Alkmaar, waargenomen in 2022 (22KRKL)

Peter Bitter

INHOUD:

Administratieve gegevens

2.1 Inleiding
Aanleiding
Geschiedenis van de kerk

2.2 Vondsten tijdens werkzaamheden voor restauratie
Funderingsresten
Twee grafzerken

2.3 Conclusie

Literatuur

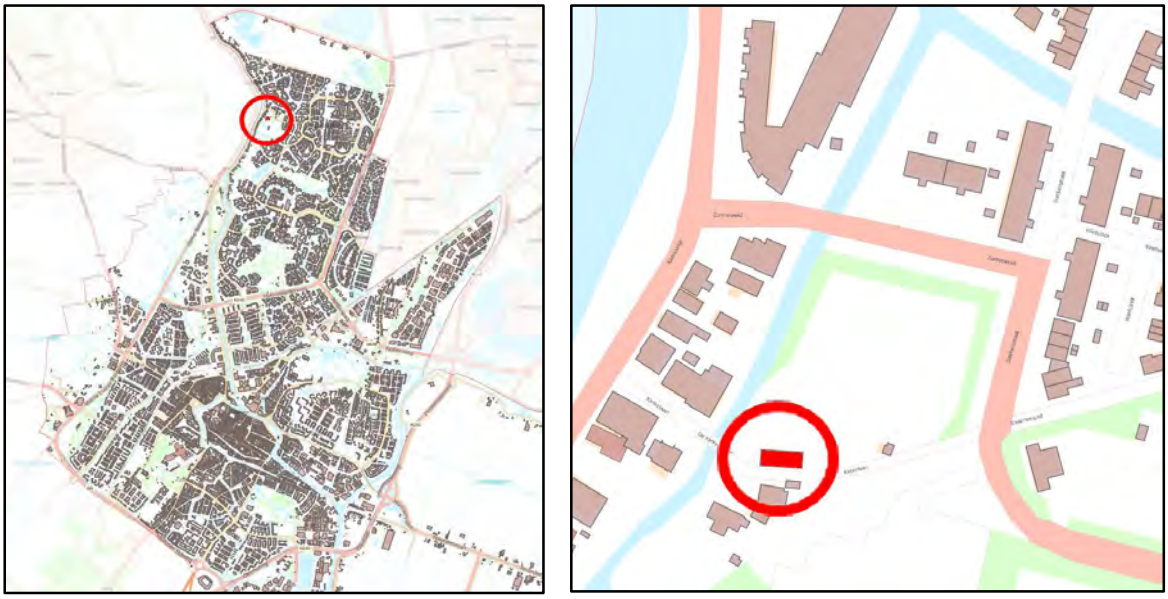

Afb.2.2 Situering van de vindplaats

Administratieve gegevens

Bevoegd gezag en uitvoering:	gemeente Alkmaar, vakgroep Erfgoed
Bouwopdracht:	particulier
Architect/bouwbureau:	JE-Architecten, Alkmaar
Datums veldwerk:	29 maart, 1 mei, 30 juni, 26 oktober 2022
Locatie plangebied:	Zwarte Kerkje, Kerkelaan 5, Koedijk (***afb.2.1***)
Landelijke X/Y coördinaten:	112.144 / 520.411
Instellings-/bedrijfscode:	Gemeente Alkmaar vakgroep erfgoed
Archis vondstmeldingsnr:	5668368100
Deponering:	Archeologisch Centrum gemeente Alkmaar
Gemeentelijke code:	22KRKL

Hst.2 De middeleeuwse voorganger van het Zwarte Kerkje van Koedijk, gemeente Alkmaar, waargenomen in 2022 (22KRKL)

Peter Bitter

2.1 Inleiding

Aanleiding

In 2022 is het al jaren leegstaande kerkje van Koedijk verbouwd tot een therapeutisch centrum. Het is een houten noodgebouw van grenenhout, gitzwart geverfd, dat eerst in Wieringerwerf heeft gestaan (***afb.2.4***). Het gebouwtje was toen een schenking van Zwitserland aan de noodlijdende bevolking van de Wieringermeer nadat deze droogmakerij in 1945 door de Duitse bezetters bij hun aftocht onder water was gezet. Al snel was het noodgebouw daar weer overbodig en het kwam goed van pas voor de gereformeerde kerkgemeente van Koedijk. Hier moest namelijk in 1947 het middeleeuwse kerkgebouw wegens bouwvalligheid worden afgebroken, nadat een van de hoofdbalken was ingestort (***afb.2.3***). De oude luidklok werd in 1963 in een stalen toren voor de kerk terug geplaatst. In het voorjaar van 2022 werden bij herstelwerkzaamheden aan het Zwarte Kerkje enkele funderingsresten aangetroffen (***afb.2.5***). Hierdoor kunnen we de afmetingen van het middeleeuwse gebouw vaststellen en de gebruikte baksteen geeft een aanwijzing voor de bouwtijd in de 15de eeuw.

Zoo gij allen niet komt zult gij dit beeld moeten missen.

DE KERK IS IN GEVAAR!

MAANDAG a.s. WORDT MET DE SLOOP BEGONNEN!

U kunt dit voorkomen door heden Vrijdagavond 8 uur ter vergadering te komen

in café Schuit, alwaar een uiteenzetting zal worden gegeven over de plannen tot het behoud der Kerk.

Komt allen, vrouwen en mannen vanaf 18 jaar, om door Uw aanwezigheid blijk te geven van Uw belangstelling voor ons dorpsschoon.

HET COMITE VAN ACTIE.

Afb.2.3 Poster uit 1947 van een laatste poging om sloop te voorkomen (Regionaal Archief Alkmaar)

Afb.2.4 Het zwart geteerde houten kerkje in de Wieringermeer (Regionaal Archief Alkmaar)

Afb.2.5a Het Zwarte Kerkje in 2022 met ervoor de stalen klokkentoren uit 1963

Afb.2.5b-c Werkzaamheden in april 2022: het houten kerkje staat op een stenen fundering en onder meer moeten de onderste balken worden vervangen, de vloer hersteld en de wanden geïsoleerd

Geschiedenis van de kerk

Over de bouwgeschiedenis van die oude kerk is niet zoveel bekend. De gegevens zijn te boek gesteld door de lokale geschiedschrijver J.P. Geus, in 'Uit de historie van Koedijk en Huiswaard' uit 1990.

De kerk is opgericht achter het dorpslint, aan de overkant van de Achtersloot. Het kerkje en het kerkhof staan op een eigen terp die ooit werd omgeven door een ronde kerksloot.

De oudste afbeelding van de kerk is overgeleverd op een kaart uit 1539 (***afb.2.6***). Het is een schetsje van een gebouw dat uit drie onderdelen bestaat: aan de westkant een bakstenen kerktoren, dan het schip en aan de oostkant een iets hoger opgetrokken koor. Het wat merkwaardig aansluitende koor kan een latere vervanging zijn van een meer bescheiden koorgedeelte, zoals dat bij kerken wel vaker wordt aangetroffen. Volgens de kadastrale kaart van 1821 was het koor weliswaar hoger dan het schip, maar wel ruim een meter smaller.

a

b

Afb.2.6 De kerk van Koedijk op: a. Kaart van de Vroonlanden van Cornelis Buys uit 1539, b. Kaart van droogmakerijen rond Alkmaar door Lourens Pietersz uit 1573 (Rijksarchief Den Haag)

a

b

c

d

Afb.2.7 Tekeningen van de kerk van Koedijk: a-b. door Andries en Gerrit Schoenmaker in 1726, c. door Hendrik de Winter in 1744, d. door Hendrik Tavenier in 1791 (Regionaal Archief Alkmaar)

Het dorp kende economische crises zoals de zware oorlogsschade van het Spaans Beleg in 1573, epidemieën van veepest in de 18de eeuw, de rampzalige gevolgen van de Franse bezetting (1795-1813) en de mislukte Engels-Russische invasie van 1799. Het kerkje had langdurig problemen met onderhoud en verval. Al in 1707 was de situatie zorgwekkend en in 1709 werd de bakstenen westtoren gesloopt. Er kwam een houten torentje op het dak van het schip (***afb.2.7***).

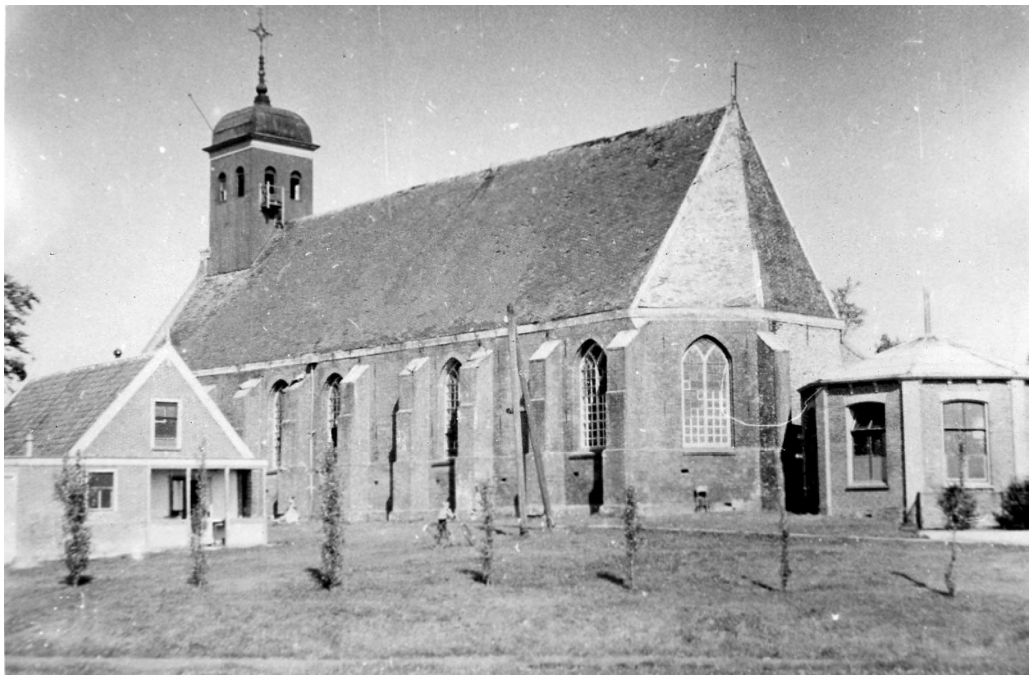

a

b

d

c

e

Afb.2.8a-d. Foto's uit 1927, e. technische opmeting van het noordportaal door Van Dokkum uit 1947 (Regionaal Archief Alkmaar)

In 1836-1837 moest het aangebouwde koor worden afgebroken en er kwam een nieuwe driezijdige afsluiting aan de oostkant. Op de plek van het afgebroken koor werd een consistorie neergezet, een rond bijgebouwtje als vergaderruimte voor de kerkmeesters (***afb.2.8***).

De historie van de kerk gaat terug op de stichting van Koedijk in 1299. In dat jaar werden namens graaf Jan I de boerderijen en landerijen van de inwoners van Vronen (het tegenwoordige Sint Pancras) onteigend. Dit was een straf voor een opstand die twee jaar eerder door hem was beëindigd in een veldslag bij Vronen. Deze was uitgelopen op een vreselijke moordpartij onder de bevolking. De overlevenden kregen opdracht om zich te vestigen bij de Koedijk. De graaf liet er een kerkje bouwen en stelde er in 1324 een pastoor aan.
Over het uiterlijk van de oudste kerk is volstrekt niets bekend, tot de eerste afbeelding uit 1539. Geus oppert dat het van origine een houten gebouw was dat wellicht pas rond 1500 werd vervangen in baksteen. Een aanwijzing is de bronzen luidklok die zich nog steeds bij de kerk bevindt, sinds 1963 gemonteerd in een stalen klokkenstoel. Deze is volgens het opschrift op de klok gegoten door een zekere Johannes Godefridi in 1511.[2] Echter, als dit gebeurde vanwege de bouw van de toren en/of de vernieuwing van het koor, kan het schip nog wel ouder zijn geweest.
Geus vermeldt dat de kerk in 1947 een breedte had van 11,8 meter en een lengte van 32 meter –het afgebroken koor was ooit 12 meter lang. Dat klopt ongeveer met de afmetingen van de kerk op de kadastrale minuutplan van 1821 (***afb.2.9***).
Als we de kadastrale kaart van 1821 over de tegenwoordige kaart leggen, strekte het schip van de kerk zich toen uit van de oostelijke (achter)gevel van het Zwarte Kerkje tot een vijftal meters ten westen van de betonplaat onder de klokkentoren. Nota bene, hier stond tot 1709 nog een bakstenen toren aan de westkant ernáást. De meest westelijke resten hiervan zullen zich dus nog pakweg 12 tot 15 meter ten westen van de betonplaat bevinden. Aan de oostkant zijn resten van het oude koor te verwachten tot 12 meter vanaf de achtergevel van het Zwarte Kerkje.
Als ooggetuige van de sloop meldt Geus nog dat alleen de fundering van de noordmuur van de kerk bewaard bleef. Er was ter afscheiding van het kerkhof een muurtje op gemetseld.

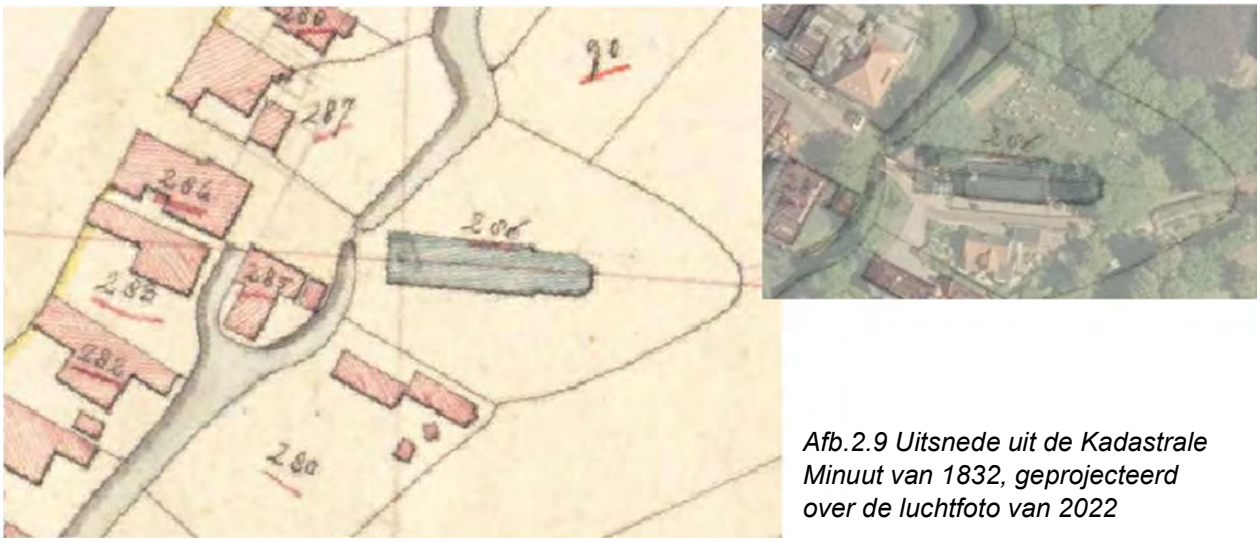

Afb.2.9 Uitsnede uit de Kadastrale Minuut van 1832, geprojecteerd over de luchtfoto van 2022

[2] In 1963 is als opschrift op de kerkklok genoteerd: 'Iohannes + Godefridi + me + fecit + anno + domini + M + CCCCC + XI + Ihesus + Maria + vacor.' (zie RAA Beeldbank RAA-HVK-00081).

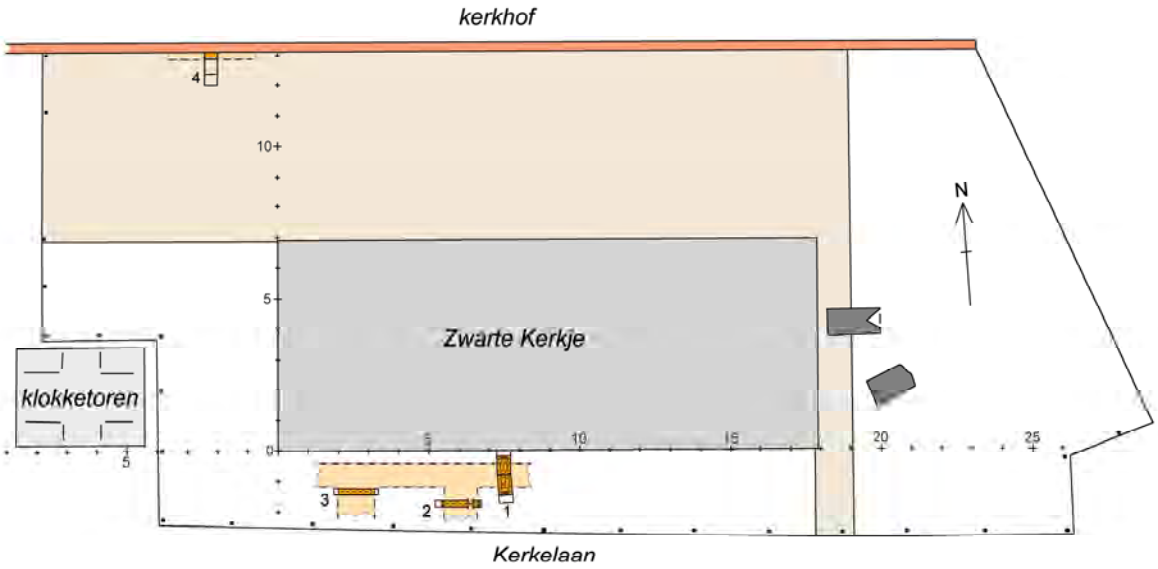

Afb.2.10 Opmeting van sporen bij het Zwarte Kerkje: sleufjes 1 t/m 4. Rechts bij benadering de gevonden grafzerken 1 en 2.. Het noorden is boven. Circa 1:250

2.2 Vondsten tijdens de werkzaamheden voor restauratie

Funderingsresten

In 2022 is het Zwarte Kerkje gerestaureerd, waarbij onder meer delen van de houten vloerbalken moesten worden vervangen en de wanden en kap voorzien van isolatie. Vanwege de verplaatsing van de meterkast van de noord- naar de zuidkant van het gebouw werden leidingsleufjes gegraven aan de zuidkant.
Nu ligt de zuidwand van het houten kerkje op 13,1 meter ten zuiden van de kerkhofmuur en met de architect was afgesproken dat er in die tussenruimte slechts heel minimaal grondverzet zou worden gedaan om archeologische resten te sparen. De leidingen zouden worden verlegd langs de zuidkant van het houten gebouw, waar men zich immers volgens de opmetingen van Geus buiten de kerk zou moeten bevinden. Als er bij de werkzaamheden toch iets zou worden gevonden, zou direct contact worden opgenomen met de gemeentelijk archeologen.
De verrassing was dan ook groot toen de aannemer belde met de melding dat er bij de aanleg van de leidingen was gestoten op een forse fundering aan de zuidkant buiten het Zwarte Kerkje (zie de plattegrond bij ‘1’). Deze was 1,2 meter dik en lag precies in de strook waar een nieuwe waterleiding naartoe zou worden verplaatst – in een hier geplande sleuf van pakweg een meter diep (***afb.2.10***). Uiteindelijk is vanwege de funderingsresten hiervan afgezien en besloten om de bestaande waterleiding en de locatie van de watermeter te handhaven. Voor andere kabels kon worden volstaan met iets minder diepe sleuven die meer naar buiten werden uitgezet. Toen deze ten zuiden van de zware muurfundering werden gegraven (***afb.2.11***), doorsneden ze nog wel twee funderingen van steunberen (op de plattegrond ‘2’ en ‘3’).
De muurdikte van het metselwerk bovengronds is niet bekend, maar voor een beter draagvlak zijn de funderingen met uitkragingen naar onderen verbreed naar zo’n 1,3 meter dik. Het muurwerk was eraf gesloopt tot ongeveer 50-60 cm onder het tegenwoordige maaiveld. Met de prikstok is het vervolg zowel naar westen als oosten nog opgezocht. Meer naar het westen werden pas op 70 cm diepte funderingen geprikt.

Afb.2.11 Archeologische waarnemingen, vanuit het zuiden gezien: a. aanleg van de leidingsleuf, b. doorsnede van de zuidelijke zijmuur van de middeleeuwse kerk vgl. afb.2.10 punt 1), c. en d. dwarsdoorsnede van twee steunberen (punten 2 en 3), e. proefputje tegen de kerkhofmuur (punt 4)

Tegen de kerkhofmuur is een klein zoekgaatje gegraven (‘4’ op de plattegrond) en inderdaad werd de oude kerkfundering aangetroffen. De binnenkant van de noordelijke fundering ligt vrijwel recht onder de huidige kerkhofmuur, op ca. 13,2 meter vanaf de binnenkant van de zuidelijke muur. Met deze binnenmaat was de kerk dus veel breder dan de 11,8 meter die Geus noteerde.

Afb.2.12 Twee stenen uit de fundering

De funderingen zijn gemetseld van rood en geel gevlekte baksteen (***afb.2.12***). Deze steensoort wordt wel eens ‘appelbloesem’ genoemd. De kleurschakeringen zijn veroorzaakt door slechte doormenging van kleisoorten met een wisselend kalkgehalte. De baksteenmaat van 21,5 x 10,5 x 4,5 cm past bij een datering ergens tussen circa 1400/1450 en 1525. Hiermee is een tipje van de sluier opgelicht over de oude kerk van Koedijk.

Afb.2.13 Van grafzerk 1 zijn drie stukken bewaard, met een nog goed leesbaar randschrift

Afb.2.14 De opschriften op grafzerk 2 zijn sterk verweerd

Twee grafzerken

Bij werkzaamheden aan de tuin zijn nog pal ten oosten van het bestaande Zwarte Kerkje de fragmenten gevonden van twee grafzerken van grijze hardsteen. Ze zijn bij benadering ingeschetst op de plattegrond.
Grafsteen 1 lag redelijk in lijn met het kerkje vlak voor de oostgevel en is bijna compleet met afmetingen van 185 x 85 x 12 cm (***afb.2.13***). Hij heeft rondom een tekstband tussen twee groeflijnen met rozetten in de hoeken en de tekst: 'ANNA GERRITS DO IS GERVST DEN 2 IANVA / ANNO 1624 / EN PIETER AENGIS IS GERVST DE 12 JULY 1625 / …' (fragment met eventuele tekst aan de korte zijde ontbreekt). Middenop staat nog als huismerk een X met dwarsstreep door de bovenhelft van de X en aan weerszijden de letters P en A.
Grafsteen 2 lag omgekeerd dwars in de tuin en is incompleet met afmetingen van (120/140) x 85 x 13 cm (***afb.2.14***). Hij is zwaar beschadigd en er zijn wel groeven van een eventuele tekstband maar hier is geen tekst meer op te vinden. Wel staan op het binnenvlak tekstfragmenten boven en onder een onherkenbaar wapenschild: '…GENT… / SYN H..VROUW / ..RUST DEN 2 / …v 1708' en DISTICHVM / QUAE EVER… / …TATIS C… / …INO…' De zware stenen zijn met een shovel vlak voor het tuinhek herplaatst als blijvende gedenktekens van de inpandige begrafenissen in het schip of het koor van de oude kerk.

2.3 Conclusie

Het middeleeuwse kerkje van Koedijk, dat in 1948 werd afgebroken, blijkt van origine groter te zijn geweest dan we dachten, met uitwendig een breedte van circa 15 meter en een lengte van 32 meter voor schip en koor, de in 1709 verwijderde westelijke kerktoren niet meegerekend. Het gebouw rust op funderingen die niet erg diep gaan maar wel zijn uitgekraagd tot een dikte van 1,3 meter.
De aangetroffen baksteensoort past bij een datering van het gebouw in de tweede helft van de 15de eeuw.

Literatuur

Geus, J.P., 1990: *Uit de historie van Koedijk en Huiswaard*, Schoorl.

Hst.3 In de tuin verscholen.
Onderzoek naar de schuilkerk van St. Laurentius in Oudorp, gemeente Alkmaar (18OU-KRK)

Peter Bitter en Nancy de Jong m.m.v. Rob Roedema en Ferry van den Oever

Afb.3.1 De pastorietuin (gezien richting de Herenweg) vertoont nog enkele hoogteverschillen die veroorzaakt kunnen zijn door resten van de 18de-eeuwse schuilkerk en pastoorswoning.

Hst.3 In de tuin verscholen. Onderzoek naar de schuilkerk van St. Laurentius in Oudorp, gem. Alkmaar (18OU-KRK)

Peter Bitter en Nancy de Jong m.m.v. Rob Roedema en Ferry van den Oever

INHOUD:

3.1 Inleiding

3.2 Geschiedenis van de katholieke schuilkerk

3.3 Aangetroffen sporen

3.4 Vondsten (*Rob Roedema en Peter Bitter*)

3.5 Samenvatting en conclusie

Literatuur

Bijlage 1: Stratigrafische matrix en beschrijving van de sporen (*Peter Bitter*)
Bijlage 2: Vondstenlijst (*Rob Roedema en Peter Bitter*)
Bijlage 3:
Catalogus van keramiek en glaswerk uit afvalkuil 5A (*Peter Bitter en Rob Roedema*)

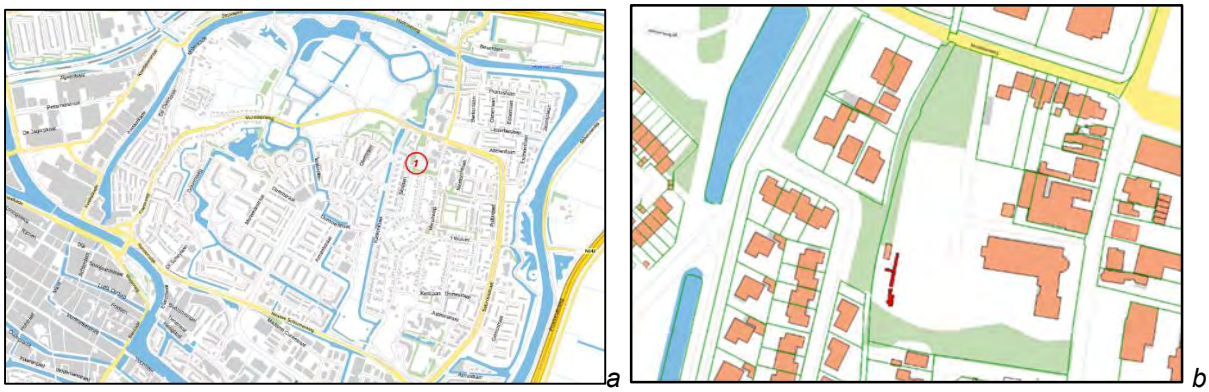

a *b*

Afb.3.2 Ligging van de onderzoekslocatie en de proefsleuf (rood) op de kaart van 2018

Administratieve gegevens

Bevoegd gezag, uitvoering:	Vakgroep Erfgoed van de gemeente Alkmaar
Periode veldwerk:	16 t/m 20 april 2018
Locatie plangebied:	Herenweg 77, 1829 AC Oudorp (***afb.3.2***)
Landelijke X/Y coördinaten centrum:	113.412 / 516.624
Programma van eisen:	N. de Jong-Lambregts, *22OT-LMW PVE Opgraving kerktuin Oudorp* vastgesteld namens Bevoegd Gezag door P. Bitter op 12-4-2018
Archis onderzoeksmeldingsnr:	4599727100
Deponering:	Archeologisch Centrum gemeente Alkmaar
Gemeentelijke code:	18OU-KRK

Hst.3 In de tuin verscholen. Onderzoek naar de schuilkerk van St. Laurentius in Oudorp, gem. Alkmaar (18OU-KRK)

Peter Bitter en Nancy de Jong m.m.v. Rob Roedema en Ferry van den Oever

3.1 Inleiding

Aanleiding tot het onderzoek

Met de overgang van Holland naar de zijde van Willem van Oranje in 1572 begon een periode van bijna drie eeuwen onderdrukking van de rooms katholieken. Pastoors hielden in die tijd de erediensten in zogenoemde schuilkerken, waarvan er ook één in Oudorp stond. In een bosje aan de noordkant van Oudorp, op enige afstand van de Herenweg, hadden de katholieken vanaf 1658 een zogenoemde schuilkerk. Het eerste exemplaar werd na zeventig jaar vervangen en na de bouw van de tegenwoordige Sint Laurentiuskerk, in 1880, werd ook de tweede schuilkerk afgebroken. Over hoe dat oude godshuis er eigenlijk uitzag, vertelt de overlevering merkwaardig genoeg helemaal niets.
Op de kadastrale kaart van 1832 kunnen we zien dat de schuilkerk met het pastoorshuis in de tuin achter de tegenwoordige pastorie moet hebben gestaan (A***fb.3.3***). Ter plekke is in het grasveld nog wat reliëf te zien (A***fb.3.1***). Het feit dat het maaiveld bij het woonhuisgedeelte een paar decimeter hoger lijkt te liggen, doet vermoeden dat eventuele resten van de schuilkerk, voor zover nog aanwezig, zich wel eens heel ondiep onder het gras kunnen bevinden. Dat zou betekenen dat de resten erg kwetsbaar zijn voor zelfs minimale werkzaamheden in de tuin. In april 2018 werd daarom een bodemonderzoek verricht om na te gaan welke resten er nog aanwezig waren en hoe diep die in de grond lagen.

Op verzoek van de locatieraad van de Laurentiusparochie Oudorp/Sint. Pancras, die het beheer van de grond en de gebouwen verzorgt, hebben de gemeentelijke archeologen tussen 16 en 20 april 2018 een proefsleuf gegraven langs de westrand van het grasveld. Hier werden inderdaad enkele resten gevonden van de verdwenen schuilkerk. Een deel van de sporen bleek heel ondiep te liggen, namelijk meteen onder de graszode, slechts 25 cm onder het oppervlak.

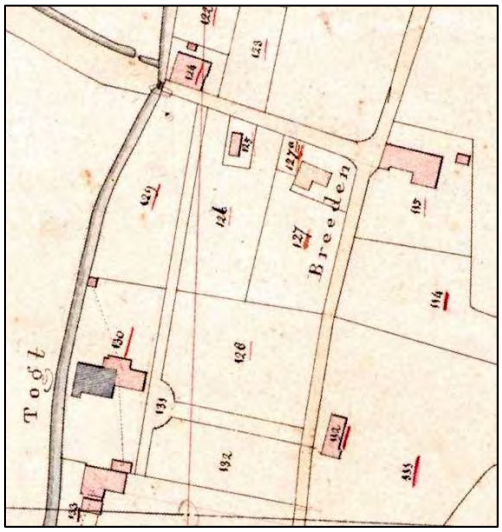

3

4

Afb.3.3 Uitsnede uit de kadastrale minuut van 1832, met bij kavel A130 de schuilkerk (zwart) en pastoorswoning (roze). Vanaf de Herenweg liep een oprit erheen, met een halfrond draaipunt voor rijtuigen bij de T-kruising met een laan vanaf de Munnikenweg. Langs de westkant de 'Molentogt'.

Afb.3.4 Kaartuitsnede van 1832 op de moderne kaart, met de St. Laurentiuskerk uit 1880 (blauw)

Om de tuin niet teveel te beschadigen, bleef de werkput beperkt tot een noord-zuid gerichte sleuf van 2 meter breed langs de rand van het grasveld. De resten zijn met een graafmachine en de schep vrij gelegd. Ze zijn wel gedocumenteerd maar er is vrijwel niets van uit de grond verwijderd. De resten zijn dus in de bodem bewaard gebleven als monumenten van een bijzonder stuk historie.

Afb.3.5 Puzzelen, determineren en inventariseren van de vondsten uit kuil 5A

Opgraven en uitwerken

Voorafgaand aan het graafwerk is een milieutechnisch onderzoek uitgevoerd naar eventuele bodemverontreiniging, zoals wettelijk verplicht is bij graafwerk. Gelukkig was er weinig aan de hand en kon worden gewerkt onder vrijwel schone omstandigheden (‘basisklasse’).
Het meetsysteem was een denkbeeldig raster, een ‘grid’, ongeveer parallel aan het lijkenhuisje en de westrand van de tuin. Van vier meetpunten werden de landelijke coördinaten ingemeten door een landmeter van de afdeling Geo-Info van de gemeente.
De proefsleuf is met een kleine graafmachine aangelegd. In eerste instantie werd gedacht aan een brede sleuf, omdat dan de trefkans op sporen vergroot wordt, maar bij nader inzien is de breedte ervan beperkt tot 2 meter om de tuin niet teveel te verstoren. De aanleg van de sleuf begon aan de noordzijde, de graafmachine achteruit werkend tot aan een boom (werkput 1). Na circa 10 meter werd een kleine zijsprong gemaakt om een puinplek in het struikgewas van de border nader te kunnen onderzoeken (werkput 2). Aan het einde van werkput 1 moest er van zuid naar noord worden gewerkt langs de boom en de border (werkput 3 – dit deel werd wel 4 meter breed).
Na de opgraving is de tuin door de onderhoudsploeg van de kerkgemeente weer hersteld met rollen graszoden.
De vondsten zijn na de opgraving gewassen door vrijwilligers en vervolgens gedetermineerd en geïnventariseerd door gemeentelijk archeoloog Rob Roedema, die ook de beschrijving van de inhoud van kuil 5A op papier zette (***Afb.3.5***).

3.2 Geschiedenis van de katholieke schuilkerk van Oudorp[3]

De eerste schuilkerk, 1658

Begin 17de eeuw kwamen katholieken bij Oudorp bijeen in een schuilkerkje. Een zekere Gerardus Florensz, een Jezuïetenpater uit de Magdalenenstraat in Alkmaar meldt in een verslag dat hij naar Rome stuurde, dat hij katholieke diensten hield in een 'boetje' bij Oudorp. Midden 17de eeuw was er een schuilkerk bij boerderij De Jagersplaats aan de Huigendijk, met onderdak voor pastoor Henricus Benschop, een man van adellijke afkomst uit IJsselstein die door het katholieke kapittel in Haarlem was benoemd voor Oudorp en de Heerhugowaard (***Afb.3.6***). De kerk werd echter in 1658 door de autoriteiten gesloten, waarna dokter Jan van Dijk een woonhuis en schuur in een bosje bij Oudorp aan Hendrik Benschop ter beschikking stelde.

Afb.3.6 Portret van Hendrik Benschop, de eerste pastoor van de statie van Oudorp, anoniem schilderij (collectie Laurentiusparochie Oudorp/St.Pancras)

Zo kwam de statie Oudorp tot stand, met een groot werkgebied, tot en met de Schermer (ondanks de ernaast gelegen rooms katholieke statie van Akersloot). Aan de kerk was destijds ook het woonhuis van de pastoor verbonden. Ernaast kwamen nog enkele huisjes, bewoond door 'klopjes' (begijnen- vrouwen die leven volgens regels van kloosterorden) die Benschop ondersteunden en zich bezig hielden met ziekenzorg en onderwijs.
Na het overlijden van Benschop werd hij in 1677 opgevolgd door pastoor J. van Aldenhoven.

De nieuwe schuilkerk van pastoor Brikkenaar, 1737

Begin 18de eeuw kwam pastoor Jan Baptist Brikkenaar naar Oudorp, de zoon van een Amsterdamse oogarts. Brikkenaar meldt in zijn dagboek dat in 1727 honderden mensen stierven aan de pest, maar dat de 500 communicanten van Oudorp wonderwel gespaard bleven. Mogelijk is in die tijd een houten Mariabeeld aan de kerk geschonken dat er nog steeds wordt bewaard.

[3] Bron: Voets 1980; http://rijksmonumenten.nl/monument/524948/st-laurentiuskerk/oudorp/.

8

9

10

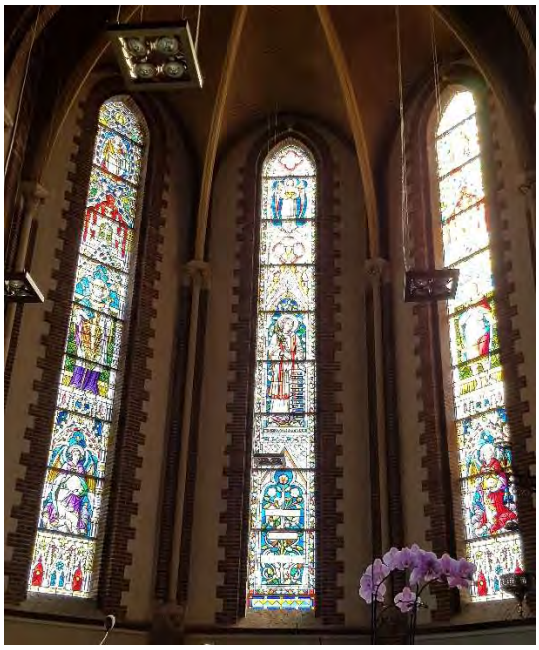

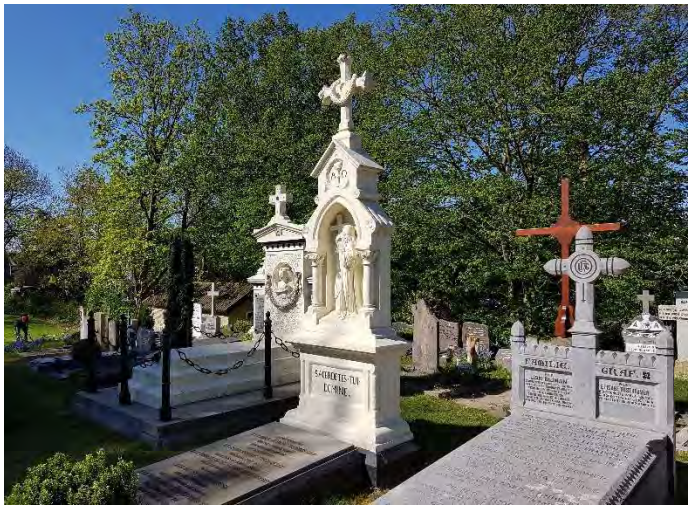

11

Afb.3.8 Gedenksteen in de entree voor de eerste steen (1-7-1879) en de kerk inwijding (22-9-1880)
Afb.3.9-10 De kerk is een neogotische basiliek met monumentaal orgel en glas-in-lood vensters
Afb.3.11 Centraal in het kerkhof het grafmonument voor pastoor Eulenbach en vijf van zijn opvolgers

Brikkenaar bouwde een nieuwe schuilkerk, die op 14 mei 1737 werd ingewijd (***Afb.3.7***). Dit gebouw zou tot 1880 in gebruik blijven. Helaas is over het uiterlijk ervan niets bekend.

Eind 18de eeuw werd Brikkenaar opgevolgd door pastoor P. Top. Deze kocht een orgel bij de bekende bouwer J. Strumpler.
In 1785 werd de welgestelde C. Witzenburg aangesteld als pastoor. Deze stelde uit eigen zak de enorme geldsom van 20.000 gulden ter beschikking voor herstel van de kerk, inclusief het aanbrengen van schilderingen die de vijftien geheimen van de rozenkrans verbeeldden.
Begin 19de eeuw werd pastoor J. Paep benoemd. In 1822 werd hij opgevolgd door pastoor J. Houbraken. Deze liet op het dak een torentje bouwen met een klok. Inmiddels was de Rooms-Katholieke gemeente bevrijd van de onderdrukking door de gereformeerden. Dit dankzij de Grondwet van Thorbecke uit 1848, die een einde maakte aan de discriminatie van de katholieken. De klok had een grote symbolische waarde, want nu konden gelovigen uit de wijde omgeving voor het eerst weer met klokgelui worden opgeroepen voor de katholieke erediensten.

Afb.3.7 Memorietafel voor 'Ioannis Baptista Brikkenaar, proost van St. Adelbertus Kapittel te Aken, Stichter der R.K. Kerk alhier in het jaar 1737, zijnde op den 14den Mei door Z.H.Eerw in gemelde Kerk de eerste H. Dienst aan God opgedragen, zijn Hoog Eerw. heeft alhier 47 Jaren 2 Maanden en 24 Dagen Pastoor geweest en is overleden den 25stne Julij 1766' (collectie Laurentiusparochie Oudorp/St.Pancras)

De nieuwe begraafplaats en de nieuwe St. Laurentiuskerk, 1862/1880

Houbrakens opvolger was pastoor Josephus Bernardus Eulenbach, aangesteld in 1857. Deze kwam al snel met een initiatief om een nieuwe kerk te bouwen ter vervanging van de oude schuilkerk. Het rooms-katholieke kerkhof werd het eerst aangelegd, in 1862. In de eeuwen daarvoor, tijdens de onderdrukking, was namelijk ook een eigen begraafplaats verboden en men wilde deze daarom zo spoedig mogelijk inrichten. Eulenbach kreeg het daarna aan de stok met de kerkmeesters over de financiën voor de kerkbouw, waardoor deze plannen lange tijd uitstel kregen. Uiteindelijk wilde hij ervan afzien, maar toen zette het kerkbestuur de plannen alsnog door.
De eerste steen van de tegenwoordige kerk werd gelegd op 1 juli 1879. De nieuwe kerk kreeg een prominente plaats direct aan de Herenweg. Het werd een forse neogotische kerk, ontworpen door de befaamde architect E.J. Margry uit Rotterdam (***Afb.3.8-11***). Een jaar later werd de kerk al ingewijd. Aangrenzend kwam er een grote nieuwe pastorie. Het terrein achter de pastorie, waar de schuilkerk had gestaan, werd ingericht als tuin in Engelse landschapstijl. Aan de westrand van het grasveld werd vlak naast het kerkhof een bakstenen gebouwtje opgericht, dat bekend staat als het 'lijkenhuisje' omdat daar niet alleen graafgereedschappen van de doodgraver en de tuinlieden zijn opgeslagen maar ook de lijkbaren voor begrafenissen.

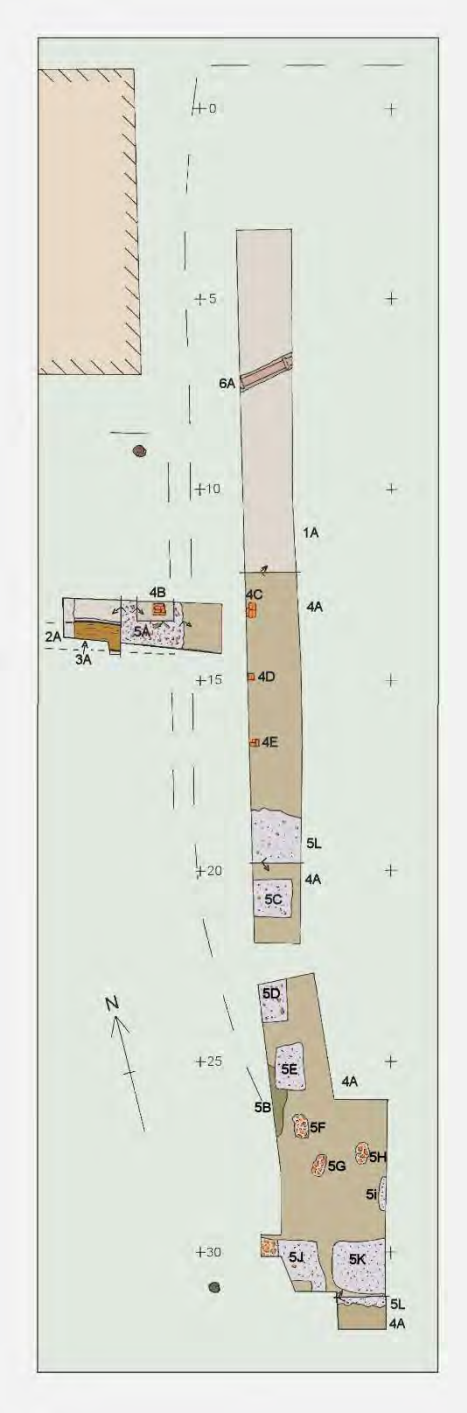

12

13

14

Afb.3.12 Plattegrond van de opgegraven sporen. Schaal ca. 1:200
Afb.3.13 Het noordelijke deel van de sleuf met oost-profiel, vanuit het noordwesten gezien
Afb.3.14 Detailfoto van de bodemopbouw in het oostprofiel, op 5 tot 6 meter in het grid (vergelijk afb.15 het meest verdiepte deel aan de linkerzijde)

3.3 Aangetroffen sporen

Er is ondanks de beperkte omvang van de sleuf toch een flink aantal sporen gedocumenteerd (***Afb.3.12***). Ze konden in vijf afzonderlijke perioden worden gedateerd, op basis van de lagenvolgorde en oversnijdingen en de dateringen van het vondstmateriaal. De sporen worden meer in detail beschreven in bijlage 1.
De vondsten zijn geïnventariseerd in bijlage 2 en enkele bijzondere vondsten komen samen met twee vondstcomplexen aan de orde in de onderstaande tekst en in de catalogus.

Periodisering en publicatiecodes van sporen

De sporen zijn ingedeeld in de volgende periodisering:
Periode 1: Middeleeuwen
Periode 2: postmiddeleeuws tot 1658
Periode 3: 1658 tot 1737
Periode 4: 1737 tot 1880
Periode 5: sloopresten uit circa 1880
Periode 6: vanaf 1880.

Alle sporen hebben in het veld een spoornummer gekregen (voorafgegaan door een s en geteld vanaf s1001), vondsten en monsters zijn samen doorgenummerd in de vondstenlijst (voorafgegaan door een V geteld vanaf V1). De sporen zijn bij de uitwerking deels samengevoegd tot structuren – deze hebben samen met de resterende sporen een publicatiecode gekregen die bestaat uit het periodecijfer gevolgd door een letter.

Bodemopbouw

In het eerste deel van de proefsleuf bevonden we ons ten noorden van de pastoorswoning en de kerk zoals die is ingetekend op de kadastrale minuut van 1832. Inderdaad werden hier geen gebouwresten aangetroffen.
In de eerste 10 meter is de proefsleuf doorgezet tot op het niveau van het duinzand van de strandwal. De oostwand van de sleuf werd ingetekend als profiel (***Afb.3.13-15***). Op 1 meter onder het maaiveld, op circa 0,80 m-NAP, werd een oude lichtbruin/grijze lemige zandlaag **1A** aangetroffen.

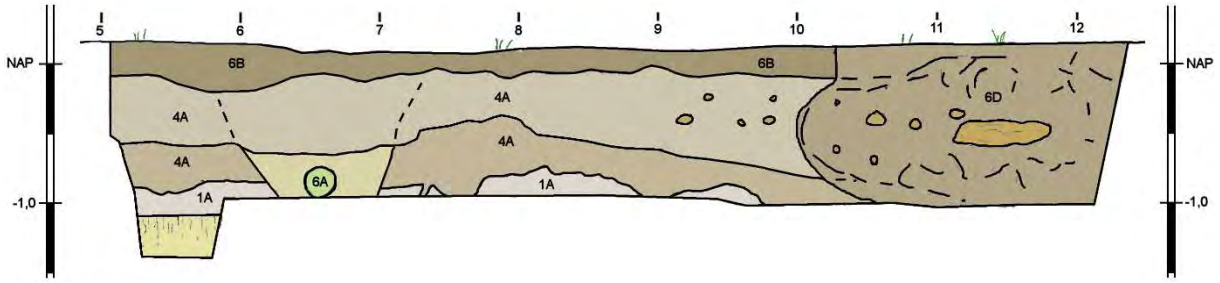

Afb.3.15 Het oostprofiel op 5 tot 12 meter in het grid, ca 1:50

Uit laag **1A** kwamen twee potscherven (***Afb.3.16-17***). De eerste is een randfragment van een bakpan van zandig kogelpotaardewerk met een holle steel. De tweede is een randscherf van een pot van donkergeel gedraaid aardewerk met een vrij hard glad baksel met veel kiezelsteentjes erin (tot 2 mm). De simpel afgeronde en uitgebogen rand heeft onderlangs een ribbel. De bakpan zou ergens tussen de 8ste en 12de eeuw kunnen worden gedateerd. Het donkergele gedraaide aardewerk is import (wellicht uit de Eiffel of Nederrijnse regio) en zou de rand kunnen zijn van een merovingische knikwandpot uit de 6de of 7de eeuw. Dit zou de eerste scherf uit deze periode in Oudorp zijn!

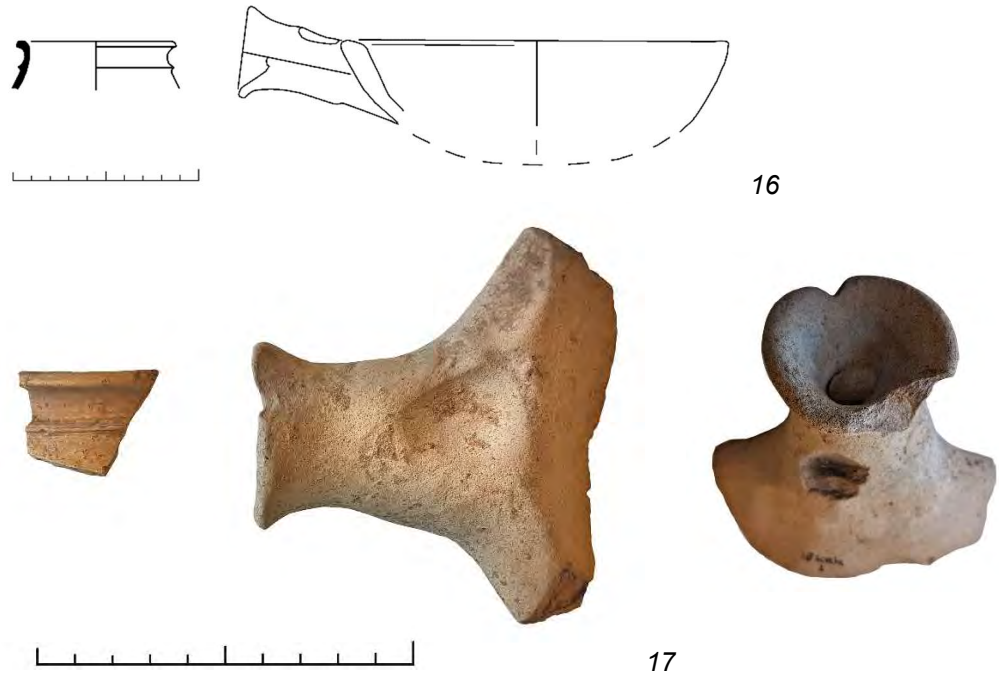

Afb.3.16-17 Tekening en foto's van twee vroegmiddeleeuwse scherven uit laag 1A, één van een pot van gedraaid geel aardewerk met grindmagering en één van een steelpan van kogelpotaardewerk (18OU-KRK1). Tekening schaal 1:4

Laag **1A** is deels vergraven door het afsteken van de bovengrond, wellicht in de 17de eeuw, en door het in 2016 verwijderen van een monumentale boom, die de ondergrond ter plekke had verstoord (spoor **6D**).
Op laag **1A** is een flinke ophoging van humeus bruin zand **4A** aanwezig. Deze ophoging ligt over een houten goot (**2A**, waarover straks meer) waaruit vondsten kwamen uit het tweede of derde kwart van de 17de eeuw. Vermoedelijk dekt de laag de resten van de oudste schuilkerk af en hangt de ophoging samen met de bouw van de schuilkerk van Brikkenaar uit 1737.

Vanwege de aanwezigheid van sporen bovenop ophoging **4A** is de rest van de sleuf heel ondiep aangelegd teneinde de gevonden funderingsresten en kuilen ongestoord in de bodem te laten.

Een 17de-eeuwse houten goot naar de Molentocht

In de bossages net ten zuiden van de sleuf werd een grote puinplek gevonden (spoor **5A**, zie verderop). De rand van de kuil kwam in de sleuf nog net in het zicht. Gehinderd door boomwortels, braamstruiken en ander onkruid, moest eerst een 10 cm dikke plak uitgeharde schelpmortel worden weggebikt om de plek nader te kunnen onderzoeken. De puinstort bleek niet willekeurig te zijn gedumpt want anderhalve meter eronder kwam een houten goot **2A** te voorschijn voor waterafvoer naar de sloot langs de westkant van het terrein (***Afb.3.12 en 3.18-19***).
Dit water staat bekend als de Molentocht en heet op oude kaarten ook wel de Mare en is dus een naamgenoot van het meer in Alkmaar-Noord. De sloot vormde vanouds de natuurlijke afwatering langs de westrand van de zandrug van Oudorp. De nadien gedempte goot was eeuwen later nog als een verzakking in het terrein aanwezig en werd daarom aangevuld met puin.

De houten goot is ongeveer 80 cm breed, met een planken bodem en resten van beide zijwanden nog tot 20 cm hoog aanwezig. De bodem ligt op ca 1,30 m-NAP.
De goot is gedempt met puin waaruit aardewerk komt uit het tweede of derde kwart van de 17de eeuw (zie *par.1.4*). Dit wordt weer afgedekt door de stevige laag bruine zandgrond **4A** van bijna een meter dik en door de latere puinstort **5A**. Op de bruine zandophoging **4A** is de schuilkerk van 1737 gebouwd. De goot hoorde vermoedelijk bij het huis van dokter Van Dijk en kan zijn gedempt na de bouw van de eerste schuilkerk ter plekke.
Het is daarom goed mogelijk dat zich onder die dikke zandlaag **4A** nog meer resten bevinden van de oudste fase. Maar omdat we alle archeologische resten bij dit graafwerk ongerept in de bodem willen achterlaten, zullen de aanwezige overblijfselen van deze intrigerende oudste fase verscholen blijven onder die 18de-eeuwse zandlaag.

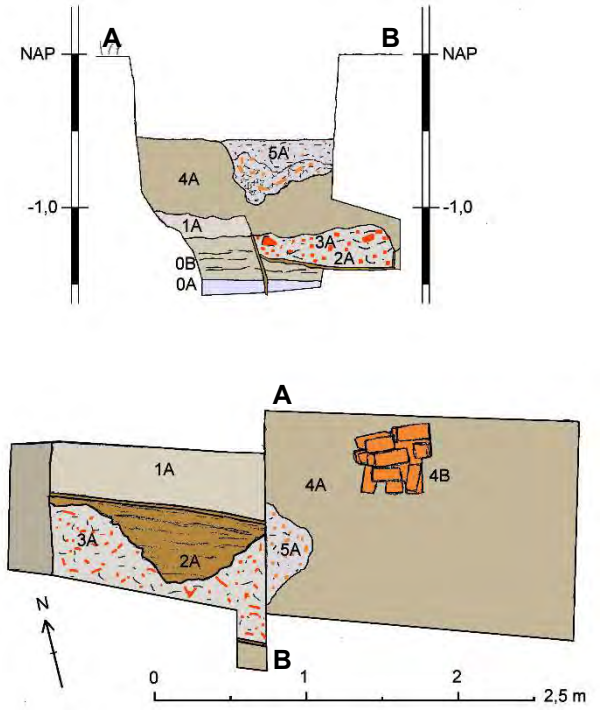

Afb.3.18 Detailtekening en doorsnede A-B van goot 2A met de daarboven liggende ophoging 4A en kuil 5A en poer 4B. Schaal 1:50
Afb.3.19 Foto vanuit het oosten van goot 2A met puinvulling 3A, met op de voorgrond poer 4B

Afb.3.20 Werkput 1 vanuit het oosten, met in het vlak geheel rechts baksteenpoer 4C en net achter de rood-witte jalonstok rechts poertje 4C en links poertje 4D

De schuilkerk van Brikkenaar

Bij de noordwesthoek van de schuilkerk uit 1737 zijn twee 'poeren' **4B** en **4C** gevonden, gemaakt van los gestapelde bakstenen (***Afb.3.12 en 3.20-21***). Een poer is een ondersteunings-constructie. Ze moeten gediend hebben als onderlegger voor houtbouw op liggende balken ter plekke van de noordwand van het gebouw. Elk van deze twee poeren heeft een grondvlak van 8 bakstenen naast elkaar, samen ongeveer 50 bij 50 cm. De meest westelijke poer ligt iets dieper (de onderkant ligt op 0,62 m onder NAP, twee steenlagen bewaard) en droeg de hoek van het gebouw. Van de andere wand-poer, met de onderkant op 0,30 m onder NAP, is nog maar één steenlaag bewaard gebleven. Ze hebben hart op hart een tussenafstand van bijna 2 meter. In de sleuf zijn ten zuiden van deze twee poeren op dezelfde (on)diepte nog twee kleine poertjes aangetroffen. Deze bestaan elk uit slechts twee bakstenen naast elkaar. Met een formaat van 20 bij 20 cm dienden ze ongetwijfeld als steun voor vloerbalken in het gebouw. Het maaiveld ter plekke ligt overigens net boven NAP.
De dichte begroeiing in de border van de tuin maakte verder onderzoek naar de westkant van de schuilkerk onmogelijk.
In de zuidhelft van de sleuf kwamen we terecht op een grote plek **5L** met fijn gruis van voegmortel en een enkel baksteenbrokje, vermengd met bruin zand. Een paar decimeter dieper kwam onder het puingruis een aantal onregelmatige rechthoekige kuilen met mortelgruis aan het licht (**5C**-**5D**-**5E**-**5i**) en ovale kuiltjes met baksteenpuin (**5F**-**5G**-**5H**) van dezelfde soort als de opgegraven poeren (***Afb.3.12 en 3.22-23***). Aan de zuidkant vormen twee kuilen met mortelgruis en baksteenpuin (**5J**-**5K**) een rechte begrenzing, wellicht omdat ze buitenlangs het gebouw waren gegraven.
Voor de schuilkerk van 1737 gebruik is gemaakt van overwegend donkergele bakstenen met oranje vlekken aan de buitenzijde. De steenmaat was 18-19 bij 8,5 bij 4 cm en soms iets kleiner. Gezien de kleur en textuur zouden de stenen uit Friesland afkomstig kunnen zijn. Bij het puin lagen ook fragmenten van grijze dakleien en van rode en grijze Oudhollandse golfpannen.

21

22

Afb.3.21 Poer 4B gezien vanuit het westen bij de aanleg van werkput 2 in de bossages
Afb.3.22 Overzicht van de sleuven vanuit het zuiden, met op de voorgrond het eerste vlak in werkput 3 met vooraan kuilen met mortelpuin 5J en 5K, erachter bij het tekenbord mortelplek 5L

Afb.3.23 Het tweede vlak in werkput 3 vanuit het zuiden, met diverse kuilen met mortelgruis en baksteenpuin 5C t/m 5G
Afb.3.24 Het 'lijkenhuisje' van de begraafplaats, in 1880 gebouwd van sloopstenen van de schuilkerk

Nu staat in de hoek van het grasveld pal naast de begraafplaats het zogenoemde 'lijkenhuisje', dat gebruikt wordt voor de opslag van twee lijkbaren en allerlei tuingereedschap (***Afb.3.24***). Bij nadere beschouwing blijkt dit lijkenhuisje volledig van de genoemde donkergele baksteen te zijn gemaakt! De vele mortelresten in de puinsporen zijn blijkbaar het resultaat van het afbikken van de bakstenen om ze hiervoor te kunnen hergebruiken.
Bij de noordwesthoek van de schuilkerk werd een grote puinkuil **5A** gevonden precies boven de houten goot **2A**. De goot zal wellicht nog lange tijd water hebben gelekt richting de Molensloot, waardoor deze plek voortdurend bleef verzakken. De kuil zal rond 1880 zijn opgevuld bij de sloop van de schuilkerk. Uit de kuil kwam niet alleen een portie huisafval van omstreeks 1880, maar ook nog wat 17de- en 18de-eeuws materiaal. Mogelijk is dit in verschillende fasen op de verzakking gedeponeerd.

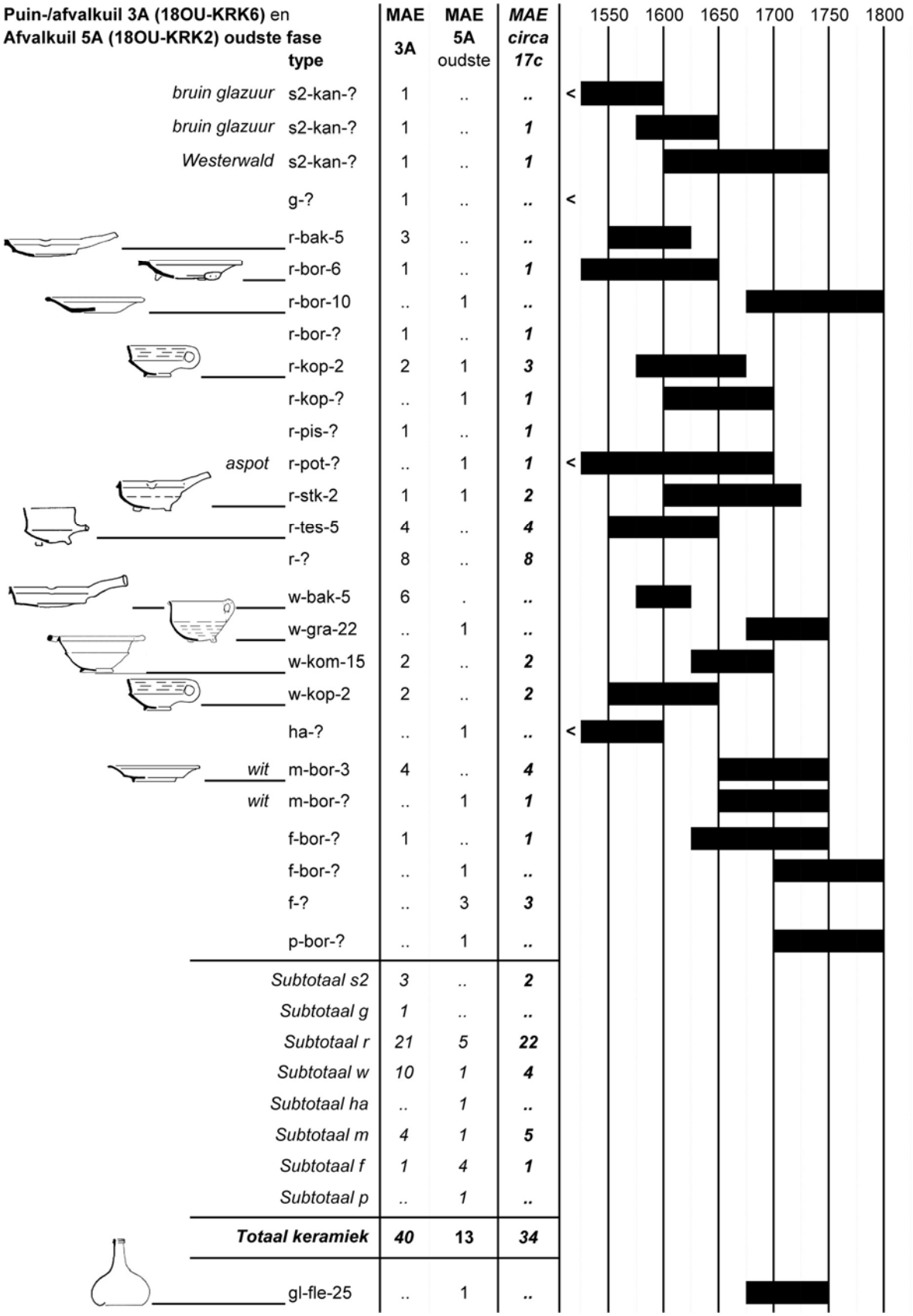

Puin-/afvalkuil 3A (18OU-KRK6) en Afvalkuil 5A (18OU-KRK2) oudste fase		type	MAE 3A	MAE 5A oudste	MAE circa 17c
	bruin glazuur	s2-kan-?	1	..	..
	bruin glazuur	s2-kan-?	1	..	***1***
	Westerwald	s2-kan-?	1	..	***1***
		g-?	1	..	..
		r-bak-5	3	..	..
		r-bor-6	1	..	***1***
		r-bor-10	..	1	..
		r-bor-?	1	..	***1***
		r-kop-2	2	1	***3***
		r-kop-?	..	1	***1***
		r-pis-?	1	..	***1***
	aspot	r-pot-?	..	1	***1***
		r-stk-2	1	1	***2***
		r-tes-5	4	..	***4***
		r-?	8	..	***8***
		w-bak-5	6	.	..
		w-gra-22	..	1	..
		w-kom-15	2	..	***2***
		w-kop-2	2	..	***2***
		ha-?	..	1	..
	wit	m-bor-3	4	..	***4***
	wit	m-bor-?	..	1	***1***
		f-bor-?	1	..	***1***
		f-bor-?	..	1	..
		f-?	..	3	***3***
		p-bor-?	..	1	..
		Subtotaal s2	*3*	..	***2***
		Subtotaal g	*1*	..	..
		Subtotaal r	*21*	*5*	***22***
		Subtotaal w	*10*	*1*	***4***
		Subtotaal ha	..	*1*	..
		Subtotaal m	*4*	*1*	***5***
		Subtotaal f	*1*	*4*	***1***
		Subtotaal p	..	*1*	..
		Totaal keramiek	***40***	**13**	***34***
		gl-fle-25	..	1	..

Tabel 3.A Tellijst van de keramiek- en glasvondsten uit kuil 3A en van 17de- en 18de-eeuws vondstmateriaal uit kuil 5A.

3.4 Vondstmateriaal

Rob Roedema en Peter Bitter

Inleiding

In de opgraving zijn twee vondstcomplexen gevonden die nadere toelichting behoeven. Het gaat om de inhoud van de puin- en afvalkuil **5A** aan de westrand van de opgraving in werkput 2 en om vondsten uit de grond **3A** waarmee een daaronder gelegen houten goot **2A** is gedempt, tijdens het veldwerk geadministreerd in respectievelijk de vondstnummers 18OU-KRK2 en 18OU-KRK6.
De vondsten van keramiek en glas zijn gedetermineerd in het Deventer Systeem – de gebruikte typecodes worden toegelicht in bijlage 2.[4] De keramiek- en glasvondsten worden samengevat in een tellijst, zoals gebruikelijk in het Deventer Systeem maar dan in de Alkmaarse variant met kolommen voor het typenummer en het gedetermineerde Maximum Aantal Exemplaren (MAE), met een miniatuurplaatje van het type en de datering.

Servies uit de 17de en 18de eeuw: vondsten uit goot 3A en latere verzakking

In de goot **2A** werd een partij huisafval en wat puin gevonden, dempingslaag **3A** (vondstnummer 18OU-KRK6). Hier overheen lag de zandlaag **4A**, maar ook een partij puin en afval in depressie **5A** (15OU-KRK2). Het grootste deel van het afval in **5A** is te dateren rond 1880, maar er zit in die partij vondsten ook wat 17de- en 18de-eeuws materiaal ('5A oudste vondsten'). Deze partij ouder materiaal uit 5A is samen met de inhoud van 3A in een tellijst samengevat (***tabel 3.A***).

Het grootste deel van de vondsten uit **3A** kan worden gedateerd in het derde kwart van de 17de eeuw en de demping van de goot kan verband houden met de ingebruikname van het huis en de schuur als woonhuis van de pastoor en als rooms-katholieke schuilkerk in 1658. De goot zal ouder zijn dan 1658, want enkele vondsten uit de tweede helft van de 16de of begin 17de eeuw kunnen bij de gebruiksfase van de goot vóór 1658 horen. Het gaat om een scherf van Duits steengoed met gespikkeld bruin zoutglazuur (s2-?) en randscherven van drie bakpannen van rood aardewerk r-bak-5 en van zes bakpannen van wit aardewerk w-bak-5. De enkele scherf 14de- of 15de-eeuws grijs aardewerk zal wel als opspit met het omringend zand in de goot zijn beland bij de demping **3A**, evenals de 16de-eeuwse scherf Duits witbakkend aardewerk ha-? in spoor **5A**.
In spoor **5A** is bovendien een handvol vondsten uit de late 17de of 18de eeuw geborgen. Deze zijn wellicht ergens in die periode nog in de depressie gedeponeerd. Het gaat om een rood aardewerken bord r-bor-10, een wit aardewerken grape w-gra-22, de rand van een faience bord met blauwe floraal decor (f-bor-4 of f-bor-5) en een randje van een schoteltje van chinees porselein p-bor-?, plus een groot deel van een glazen bolfles gl-fle-25.[5]

---

[4] Voor nadere info over de achtergronden en inhoud van dit Classificatiesysteem voor middeleeuws en postmiddeleeuwse keramiek en glas zie: www.deventersysteem.nl.

[5] Deze gl-fle-25 is in vakliteratuur wel aangeduid als 'Dutch onion' oftewel Hollandse ui-vorm. Deze flessen werden vanaf het laatste kwart van de 17de eeuw in Duitsland gemaakt, wellicht ook in de Nederlanden. Ze hebben een langere hals dan de gedrongen vroege uivormen uit Engeland. Zie Henkes 1994 nr.59.11; Kottman 2010 afb.13; Soetens 2001, p.135, 141, 145 en 253; Van den Bossche 2001 fig.3:6 en Plate 70, 71 en 200. Het jongste exemplaar heeft een glaszegel uit 1804 (Soetens 2001, p.141) maar ze werden in het algemeen rond 1750 vervangen door andere bolflessen en cilindrische flessen. Opmerking: in Kottman 1999 cat.89 en cat.127 zijn twee nauw verwante flessen aangeduid als gl-fle-6 en -25 waarvan de afgebeelde gl-fle-6 een wat kortere hals heeft dan de afgebeelde gl-fle-25. In Kottman 2010 heeft hij echter het type gl-fle-6 laten vervallen en beide samengevoegd onder gl-fle-25, zodat zowel de langere als de kortere hals hieronder vallen (in Kottman 2010 afb.15 staat de kortere hals dan ook als gl-fle-25).

Zodoende omvatten beide vondstcomplexen samen nog zo'n 34 exemplaren keramiek die omstreeks het derde kwart van de 17de eeuw thuis horen. Daarbij valt op dat het vrijwel uitsluitend sober alledaags serviesgoed betreft. Het gaat om kookgerei (bakpannen, grapen, steelkommen), een pispot, een aspot en een viertal vuurtestjes van rood en wit aardewerk. Als tafelgerei zijn er rood en wit aardewerken borden, kommen en papkommen. De vijf exemplaren majolica borden zijn onversierd wit, de faience is (voor zover determineerbaar) evenmin bijzonder. De enige uitzondering is een scherf van een luxe Westerwald steengoed kan met reliëfversiering van braamnoppen en een blauwe steunkleur. Hoewel de hoeveelheid vondsten vrij beperkt is, geeft dit toch de indruk van een schamel huishouden.

Huisraad van pastoor Eulenbach: vondsten uit afvalkuil 5A *(Rob Roedema)*

De afvalkuil werd aangetroffen in een opgevulde depressie nabij de oever van de Molensloot, waar een 17de-eeuwse houten goot **2A** was opgevuld met grond maar die kennelijk nog eeuwenlang verzakkingen veroorzaakte.
Naast sloopafval bestaat het vondstmateriaal voornamelijk uit gebruiksgoed uit de 19de eeuw: eet-, drink- en kookgerei met een enkele pijp. Ook is er een vroegere component uit de 17de en 18de eeuw, zoals in de voorgaande paragraaf al is besproken.

Keramiek en glas

In totaal kon in afvalkuil **5A** een maximum aantal van 104 voorwerpen van keramiek en glas worden geteld, inclusief de 14 vondsten uit eerdere perioden.
Uit de 19de eeuw dateren hiervan 74 stuks keramiek en 16 stuks glaswerk (zie ***catalogus*** en ***tabel 3.B***). Waarschijnlijk zijn deze vondsten in de kuil gedeponeerd bij het opruimen van het huishouden van de pastoor bij de verhuizing naar zijn nieuwe pastorie in 1880. Bij de vondsten bevinden zich ook diverse luxe huisraad. Een deel ervan is in 1880 al geruime tijd in omloop geweest.

Steengoed

Met een maximum aantal van 12 exemplaren is steengoed met zoutglazuur na het roodbakkend aardewerk en industrieel wit de grootste groep. Behalve het ene exemplaar Westerwald steengoed kom met het type s2-kom-2, gaat het vrijwel allemaal om mineraalwater flessen en voorraadpotten. In totaal konden er minimaal 8 mineraalwater flessen worden geteld waarvan er zes niet nader konden worden aangeduid. Twee waren van het type s2-fle-4 waarvan 1 exemplaar was voorzien van het blindmerk FACHINGEN als randtekst om een staande leeuw, het wapen van Nassau (***cat.1***). Dit merk nam aanvang in 1746 en is heden ten dage nog steeds operationeel. Het gevonden blindmerk is tussen 1806 en 1866 gebruikt. Opvallend is het gegeven dat in 1870 het bedrijf zijn verpakkingsmethode veranderde van steengoed flessen naar glazen flessen.[6]

[6] Nienhaus 1980, 578; Thijssen 1991, 22 en 57-59.

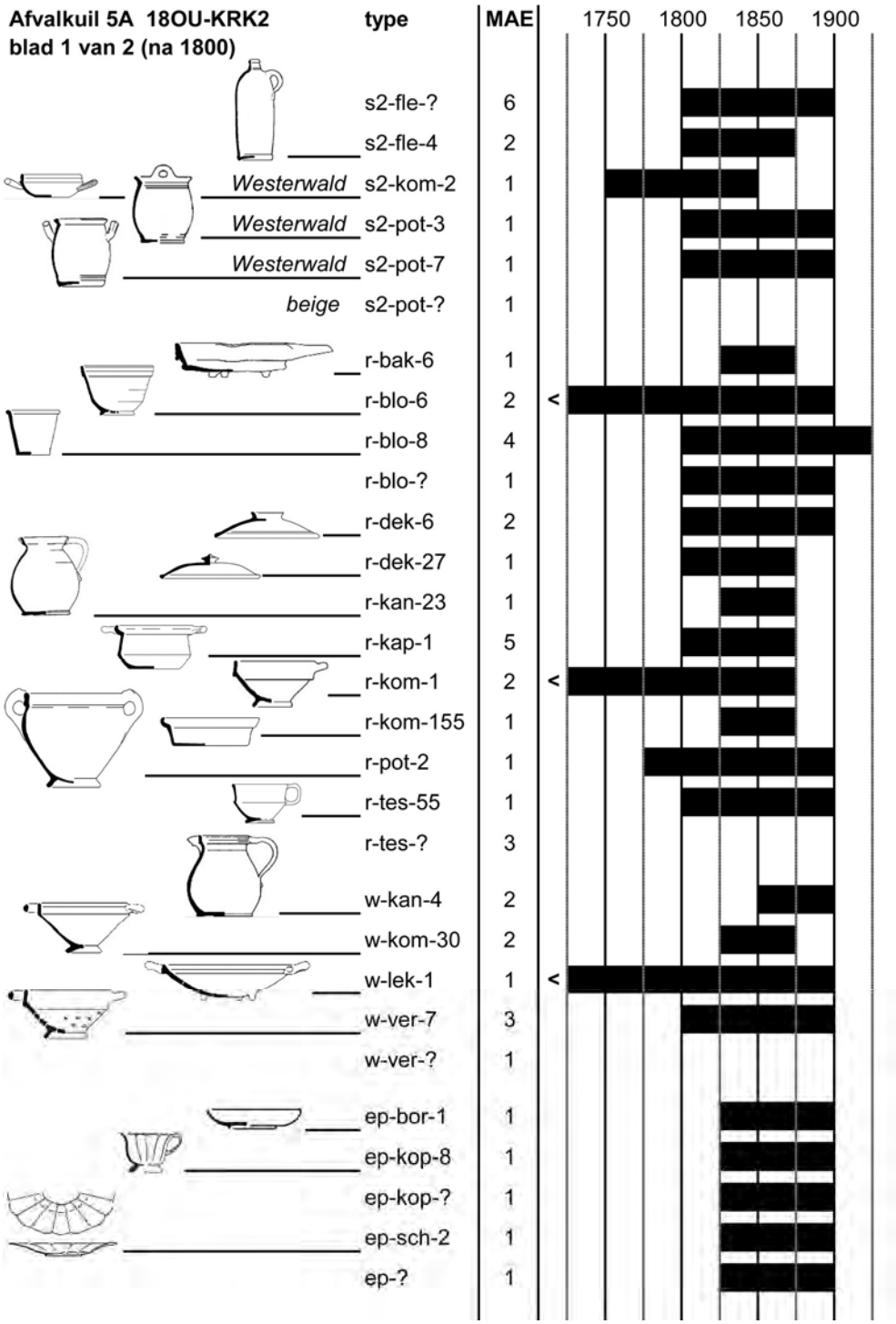

Tabel 3.B blad 1 van 2 Tellijst van de keramiek- en glasvondsten uit kuil 5A

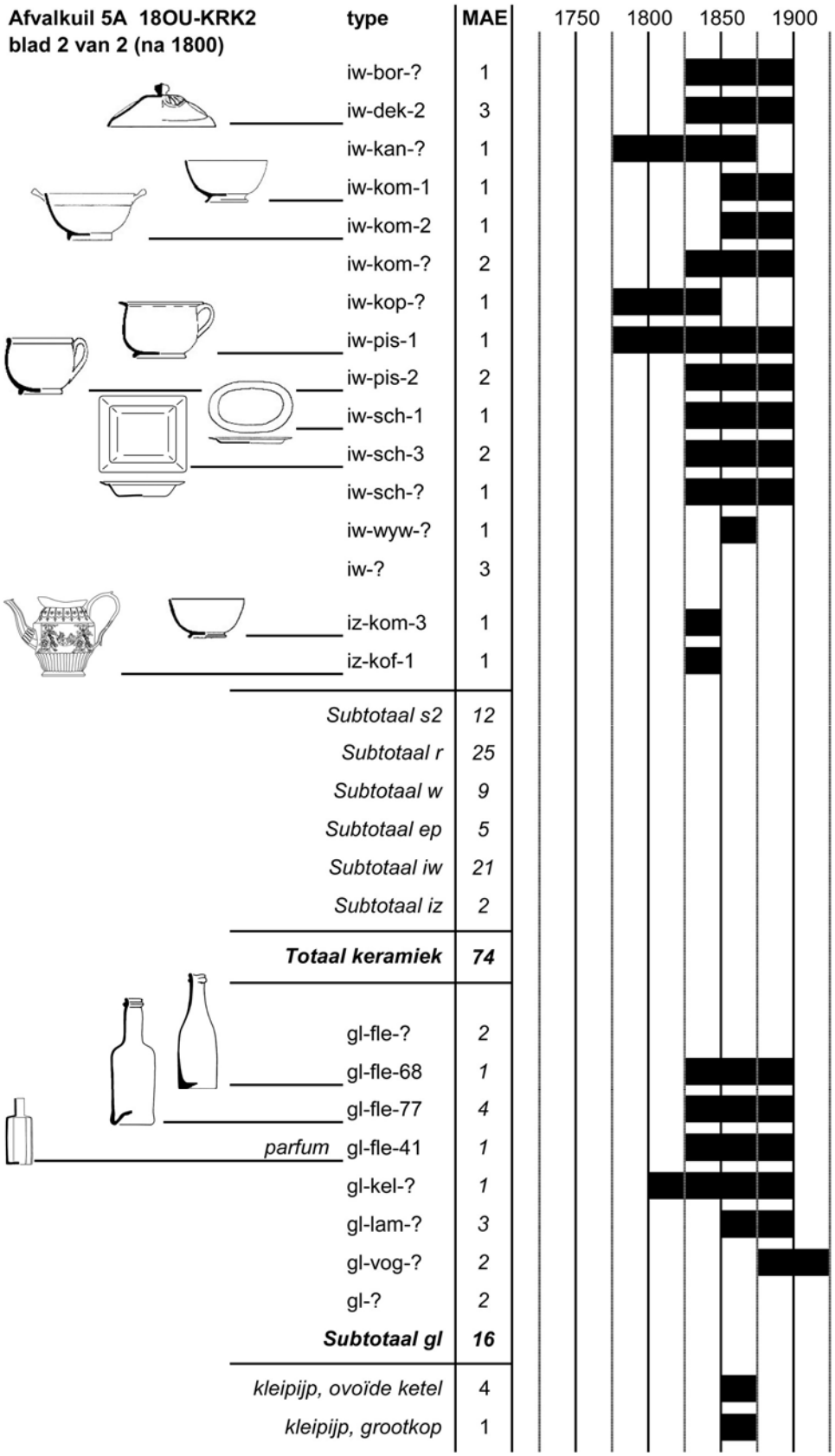

Tabel 3.B blad 2 van 2 Tellijst van de keramiek- en glasvondsten uit kuil 5A

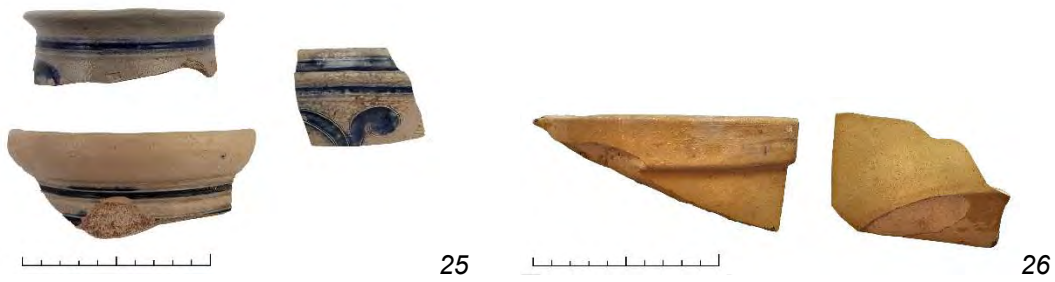

Afb.3.25 Grijs steengoed met kobaltblauwe decoratie, snijwerk en appliques, afkomstig uit het Westerwald, van typen s2-pot-3 en -7 (links) en s2-kom-2 (rechts). Schaal 1:4

Afb.3.26 Rand- en bodemscherf van een pot van beige steengoed, productiecentrum onbekend (Engels, Frans?). schaal 1:4

Een beige steengoed voorraadpot, waarvan een rand en een bodemfragment zijn gevonden, is afkomstig uit ofwel Frankrijk ofwel Engeland (***Afb.3.26***). De twee andere voorraadpotten (s2-pot-3 en s2-pot-7) zijn net als een papkom s2-kom-2 afkomstig uit het Duitse Westerwald, met het kenmerkende grijze baksel en kobaltblauwe glazuur (***Afb.3.25***).

Roodbakkend aardewerk

De grootste groep met MAE 25 exemplaren bestaat uit het roodbakkend aardewerk. Vier voorwerpen behoren tot het vroegere component te weten enkele koppen zoals de r-kop-2, een pot en een r-stk-2 uit de periode 1675-1750. Het grootste deel van het 19de-eeuws materiaal bestaat uit kook- en eetgerei zoals kommen en koppen, (voorraad)potten, kannen, deksels, bak- -en kachelpannen. Bij de kachelpannen van het type r-kap-1, waarvan twee exemplaren bijna compleet konden worden geborgen, maar ook bij het fragment van een bakpan van het type r-bak-6 is duidelijk waar deze voorwerpen werden vervaardigd, namelijk Bergen op Zoom (***cat.4, Afb.3.27-28***). Ze zijn gemerkt met een blindstempel bestaande uit een rond stempel met drie kruisjes boven de letters BOZ, gebruikt in de periode 1798 t/m 1890.[7] Een ongemerkte grote kom is ook geïdentificeerd als een product uit Bergen op Zoom want het baksel en de glazuur vertonen veel overeenkomsten met de gemerkte exemplaren (***cat.6***). Hij heeft een zware dekselgeul en een platte bodem en werd destijds omschreven als een 'slachtbak'.[8]

Afb.3.27 Twee identieke kachelpannen -(type r-kap-1) met rond blindstempel van Bergen op Zoom
Afb.3.28 Randscherf van een bakpan r-bak-6 met hetzelfde stempelmerk (niet op schaal)

[7] Groeneweg 1992, blz. 105/110, afb 63. Gieles 1968 dateert het merk overigens in 1798-1848.
[8] Reconstructie naar Groeneweg 1992, blz. 189, afb 686.

Afb.3.29 Scherven van twee grote rood aardewerken kommen type r-kom-1, vervaardigd in Friesland: a. inwendig gemarmerd geel slib, diameter ca.30 cm, b inwendig geel slib, diam. 38 cm. Schaal ca 1:4.

Afb.3.30 Fragmenten van een bloempot met appliques onderlangs de rand. Niet op schaal

Vele andere voorwerpen zullen uit Bergen op Zoom afkomstig zijn, maar ook Friesland, Nederrijnse gebieden en mogelijk ook Alkmaar zelf zijn vertegenwoordigd.
Een opvallend component is het roodbakkend aardewerk met een zeer donkerbruin tot zwart glazuur met gele binnen- of onderkant, wat ook wel als zwartgoed werd betiteld.[9] Onderzoek heeft uitgewezen dat dit soort aardewerk is vervaardigd in o.a. Bergen op Zoom, Gouda, Zutphen en ook in Alkmaar.[10] Onder dit goed bevinden zich een deksel van type r-dek-6,[11] een grote deksel met typeaanduiding r-dek-27,[12] een kan van type r-kan-23 en een vierkant uitgevoerde vuurtest op standvoet van type r-tes-55 (***cat.2, 3 en 7***). Soms is duidelijk dat stukken uit dezelfde pottenbakkerij komen zoals de laatst genoemde r-dek-27 die veel overeenkomsten vertoont qua baksel en afwerking met de r-tes-55. Vooral de typische hoekige afwerking van de standvoet bij de test en van de greep bij de deksel is opvallend. Deze afwerking is typerend voor producten uit Gouda.[13]
Fries rood aardewerk valt op doordat het baksel veelal is verontreinigd met donkere brokjes hetgeen zich manifesteert als kleine vlekjes in het glazuur. Herkenbaar als Fries zijn de beide kommen r-kom-1 waarvan bij beide de rand is versierd met een ringeloor slibwerk S motief (***Afb.3.29, cat.5***). Bij de ene kom is de binnenzijde met een gemarmerd engobe versierd terwijl de binnenzijde van de andere kom egaal geel is uitgevoerd. Ook een deksel r-dek-6 met roodbruin glazuur is waarschijnlijk een Fries product en is inzetbaar als deksel maar ook als schaal.

[9] Deze zijn ten onrechte wel aangeduid als Frankforter waar – zie Van der Meulen/ Smeele 2012, 130.
[10] Van der Meulen/ Smeele 2012 (Gouda); Groeneweg 1992, blz. 239, nr. 721 (Bergen op Zoom); Groothedde/ Bartels 2000 (Zutphen); Verspay/ Ostkamp 2006 (Alkmaar).
[11] Een vrijwel identiek deksel uit Gouda zie Van der Meulen/ Smeele 2012 afb.24,29 links als pandeksel.
[12] Verspay/ Ostkamp 2006, afb.20 - door een typefout in hun tellijst opgenomen als r-dek-17.
[13] Zie Van der Meulen/ Smeele 2005 afb.21.1.

Een andere categorie onder het rood aardewerk wordt gevormd door de bloempotten waarvan er minimaal 7 exemplaren werden geteld. Twee zijn van het type r-blo-6 uitgevoerd met een standring en brede rand waaronder een vrij groot exemplaar van rond de 26 cm in diameter. De vier exemplaren r-blo-8 neigen qua type naar de hedendaagse bloempot. De fragmenten van een conische bloempot r-blo-? zijn onder de rand versierd met een fries van bloemen in reliëf terwijl de rest van het oppervlak is bedekt met een pokdalig reliëf werkje (***Afb.3.30***).

Witbakkend aardewerk

In totaal konden er minimaal 9 exemplaren wit aardewerk worden geteld. Vrijwel al het wit betreft de categorie voedselbereiding zoals een lekschaal, vier vergieten, een kom en twee kannen. Opvallend was de vondst van een vrijwel compleet vergiet van het type w-ver-7, afkomstig uit Gouda of uit Friesland (***cat.8***).[14] Het gaat om een conisch exemplaar op standring met scherpe knik naar een cilindrische zijwand en licht verdikte ronde rand met op de bovenrand twee horizontale puntige oren. Het voorwerp is geheel overdekt met een egale lichtgroene loodglazuur. Dit exemplaar heeft een diameter van 17,5 cm. In het vondstcomplex waren er fragmenten van nog twee identieke exemplaren, waarvan één in een iets groter formaat.

Europees porselein, industrieel wit en industrieel zwart aardewerk

Drie materiaalsoorten vormen gezamenlijk met minimaal 32 exemplaren de grootste vondstgroep. Het gaat om 9 stuks Europees porselein, 21 stuks industrieel wit en 2 stuks industrieel zwart aardewerk.

Het Europees porselein wordt door slechts 5 zeer fragmentarische voorwerpen vertegenwoordigd. Het gaat om het fragmentje van een schaal (ep-sch-2) waarvan de rand met goudverf is behandeld. Ook bij een schoteltje van het type ep-bor-1 is de rand met goudverf behandeld. Het kopje met typeaanduiding ep-kop-8 is onversierd terwijl van twee voorwerpen identificatie niet mogelijk bleek.

Afb.3.31 Scherven van twee deksels voor dekschalen of terrines van industrieel wit aardewerk (witgoed). Het zullen onderdelen zijn van twee verschillende serviezen. Niet op schaal

Het industrieel wit aardewerk bestaat voornamelijk uit blank uitgevoerd opdienwerk en eetgerei, zoals terrines met deksels (iw-dek-2, ***Afb.3.31***), schalen, borden, koppen en kommen. Daarnaast zijn er fragmenten van drie pispotten en een fragment van een wijwaterbakje.

[14] Van der Meulen/ Smeele 2012 afb.24.7, 24.58 en 24.77 (Gouda); Van der Meulen/ Smeele 2005 afb.22.8 (Friesland); Bitter 2014 (RAMA 18), 166 cat.97 (1825/1900). Het model is een afgeleide van een w-kom-7, met geperforeerde onderhelft.

Afb.3.32 De vondst van een stukje achterplaat van een wijwaterbakje, gemaakt door de Sphinx fabriek in Maastricht met het merk van Regout. Niet op schaal

Enkele stukken zijn gemerkt, zoals het fragment van een grote langwerpige schaal van het type iw-sch-1 die onder het standvlak een blindstempel WEDGWOOD heeft (***cat.10***). Het merk is de gehele 19de eeuw gebruikt. Een kommetje van het type iw-kom-2 draagt onder de bodem de blindmerken PR met ernaast C en 5. Het is het vroegste merk van aardewerkfabriek Petrus Regout in Maastricht, opgericht in 1836. Hetzelfde merk PR met ernaast een 4 draagt ook een ander kommetje van het type iw-kom-1 (***cat.9***). Het betreft slechts een half exemplaar met een afbeelding met een onduidelijke devotie tekst tussen twee hoornen des overvloeds met bloemen in de kleuren paars, roze, bruin en oker op wit. Van het wijwaterbakje iw-wyw-? ontbreekt het vaatje (***Afb.3.32***). De achterplaat draagt de afbeelding van een miskelk onder een stralend zonnetje uitgevoerd in grisaille. Op de achterzijde een printmerk van P.Regout & Co Maastricht onder het Sphinx teken. Het wijwaterbakje zal rond 1880 zijn gemaakt.[15]

Bij het industrieel zwart aardewerk gaat het om zogenaamd rouwgoed, servies wat speciaal werd gebruikt bij begrafenissen. De kom op standvoet van het type iz-kom-3 is uitgevoerd met een reliëf decor met op de onderste helft een biezen vlechtwerkdecor met daarboven onder de rand een fries met een floraal decor (***cat.11***). De bodem draagt de blindstempels HARDING met daaronder 24. Het is geheel overdekt met hoog glanzend loodglazuur. Waarschijnlijk gaat het hier om een product van Ralph Harding uit omstreeks 1822.[16] Gezien het formaat met een hoogte van 6,5 cm lijkt het om een suikerkom te gaan. Uit vrijwel dezelfde tijd stamt de koffiepot iz-kof-1 (***cat.12***). Het is een hoog model schenkpot, zeszijdig en ovaal van vorm. Hij staat op een standvoet en het onderste kwart van de pot is uitgevoerd met verticale ribben. Aan weerszijden is op de buik een applique aangebracht tussen guirlandes met bloemen. Eén applique is incompleet gebleven maar de ander laat duidelijk de afbeelding zien van de goden Mercurius en Pan. Links zit Mercurius met geveugelde helm op en zijn staf naast zich, rechts Pan. Beiden hebben een huisdier (kat, hond?) aan hun voeten. De afbeelding lijkt te zijn ontleed aan de mythe waarin Mercurius een verhaal vertelt aan een groep jonge vrouwen. Pan zit achter de nimf Syrinx aan. Uit het hoofd van Syrinx groeit riet waaruit een fluit wordt gemaakt. Deze fluit wordt bespeeld door Mercurius. Exact hetzelfde stempel zien we terug op een theepot die werd vervaardigd door de firma

[15] Het stempelmerk is in 1883 geregistreerd maar was al eerder in gebruik, mogelijk al vanaf 1879. Zie Polling 1993[4] beeldmerk 70 en www.infofaience.com/nl/sphinx-merken.
[16] Edwards 1994, blz. 163.

Davenport in Longport in het Engelse Staffordshire. Deze theepot wordt gedateerd in de periode 1825-1830.[17]

Glaswerk

Naast 11 fragmenten helder vensterglas werden in totaal minimaal 16 glazen gebruiksvoorwerpen geteld. Het meeste is zeer fragmentarisch en kon ook niet nader worden aangeduid in een typering. Van minimaal 7 flessen kon een type worden bepaald. In totaal werden er fragmenten van minimaal zes cilindrische wijnflessen gevonden. Twee stuks zijn van het type gl-fle-68 en zijn vervaardigd uit groen glas met een opvallend bruine zweem met platte mondrand. De vier exemplaren van gl-fle-77 zijn vervaardigd uit donkergroen glas en uitgevoerd met een driehoekig gevormde mondrand.
Een klein flesje is gaaf aangetroffen. Het gaat om een gl-fle-41 met een cilindrisch zeshoekig model met in reliëf de tekst J.M.FARINA PLACE JULIERS COLOGNE (***cat.13***). Duidelijk een parfumflesje uit het midden van de 19e eeuw en afkomstig uit Keulen. De petroleum olielamp doet rond 1850 zijn intrede. Er zijn fragmenten van drie lampenglazen gevonden waarvan door het ontbreken van essentiële delen geen type kon worden vastgesteld.
Twee fragmenten wit opaline glazen plaatjes met een reliëf-versiering van personen met een hond in een tuin zijn waarschijnlijk afkomstig van een metalen theestoofje met aan vier zijden een glazen plaatje waarbij tijdens het branden de voorstelling goed zichtbaar wordt (***Afb.3.33-34***). Tenslotte zijn er fragmenten van twee vogelvoerbakjes vervaardigd uit geperst kleurloos glas waarvan het voederdeel uitmondt in een uitstekend bakje (***Afb.3.35***).

Afb.3.33-34 Fragmenten van twee opaline witte ruitjes met reliëfversiering (niet op schaal) en toepassing van dergelijke ruitjes in een theestoofje

Afb.3.35 Scherven van twee vogelvoerbakjes van kleurloos persglas. Niet op schaal

[17] Edwards 1994, blz. 151, nr. 203.

36

37

Afb.3.36 Onder- en bovenzijde van een stuk bronzen boekbeslag (lengte 4,5 cm)
Afb.3.37 twee brokstukken van lood, mogelijk van kolfsloffen. Niet op schaal

Divers

Een uit brons gegoten onderdeel van een boeksluiting met een lengte van ca 4,5 cm heeft op de achterzijde nog zeer fragmentarisch wat leer van de omslag (***Afb.3.36***).
Twee stukken lood lijken op een half fabricaat of mislukte pogingen daartoe voor het vervaardigen van kolfsloffen (***Afb.3.37***).
In totaal werden er vijf pijpenkoppen en zeven steelfragmenten geborgen (***Afb.3.38-40***). Het gaat om vier pijpen met ovoïde ketel, filtradering en hielstuk met Gouds bijmerk. Drie merken zijn onleesbaar en een derde draagt de initialen CK, een merk in gebruik vanaf 1737 tot 1897. Gezien de datering van het vondstcomplex gaat het hier om een pijp van de Goudse pijpmaker Arie Van der Kleijn, werkzaam in de periode 1870-1889. Opvallend is dat een vijfde pijp met maatvoering grootkop en gemerkt met de gekroonde 76 is vervaardigd door dezelfde Arie van der Kleijn.[18]

38

39

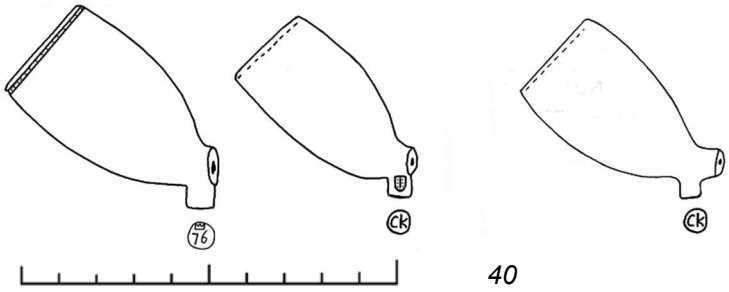

40

Afb.3.38 Pijpenkoppen uit kuil 5A. Schaal 1:2.
Afb.3.39 Tekening van grootkop en ovoïde ketel met hielmerken 76 gekroond en CK uit kuil 5A (18OU-KRK2) en nog een ovoïde ketel met CK uit bovenlaag 6B bij werkput 3 (18OU-KRK3). Ca. 1:2
Afb.3.40 details van de hielmerken 76 gekroond en CK

[18] Duco, 2003, blz. 196, nr. 1018

Afb.3.41 Oesterschelpen uit kuil 4A

Er werden maar weinig voedselresten aangetroffen. Wel werd naast enkele botfragmenten van een varken een flinke hoeveelheid oesterschelpen gevonden, in totaal 68 stuks en variërend van klein tot groot (***Afb.3.41***).

Bouwmaterialen

Van 78 fragmenten van tegels bestaan 74 stuks uit zogenaamde “witjes”. Drie fragmenten zijn van tegels met een (onbekend) blauwe beschildering en een fragment heeft gemarmerd decor. Alle tegelfragmenten hebben een dikte van 0.7 en/of 0.8 mm, een dikte die ergens in de late 17de eeuw werd geïntroduceerd en in de gehele 18de eeuw gangbaar was. De 17 fragmenten dakpan bestaan uit de oud hollandse gegolfde dakpan, deels gesmoorde exemplaren en deels roodbakkend. Een andere type dakbedekking zijn de 7 fragmenten van grijze daklei waarvan enkele nog met een lengte van ca 35 cm. Fragmenten van plavuizen zijn aangetroffen in drie diktes: 2 cm, 2.5 cm en 3 cm. Een hardgebakken donkerrode baksteen meet 18,5 x 8 x 4 cm en zal uit de late 17de of 18de eeuw dateren.

Afb.3.42 Het schuurtje naast de tuin is gebouwd van sloopmateriaal van de schuilkerk

Afb.3.43 Hoogtekaart van het grasveld, per decimeter oplopend van 0,0 NAP (donkergroen) naar 0,30 m boven NAP (lichtgroen). Behalve de archeologische sporen zijn ook de contouren van 1832 ingetekend (zwart: schuilkerk, roze: woonhuis) en rechtsboven de monumentale beuk die nog steeds de tuin siert. Hij is zo'n twee eeuwen terug geplant in een hoekje bij het huis. Tekening P.Bitter. Schaal ca. 1:400

1.5 Samenvatting en conclusie

De sleuf bracht slechts een smalle strook met resten van de schuilkerk van Oudorp aan het licht. Er ligt nog veel meer onder het grasveld, dat nog enig reliëf vertoont ter plekke van het woonhuis-gedeelte (***Afb.3.42-43***).

Het onderzoek was gericht op het lokaliseren en identificeren van resten van de schuilkerk. Er waren voorts nog drie onderzoeksvragen geformuleerd: ten eerste over de aard, omvang en bouwgeschiedenis van de schuilkerk, ten tweede over de aanwezigheid van vondstcomplexen van meer dan 25 voorwerpen en ten derde over onverwacht aangetroffen zaken.[19]

Afb.3.44 Vroegmiddeleeuws potscherfje uit een vermoedelijke akkerlaag. Ware grootte

Hieronder de beantwoording van de onderzoeksvragen in omgekeerde volgorde, dus te beginnen met de laatste vraag. Een kleine 'bijvangst' van het onderzoek was het aantreffen van een vermoedelijke akkerlaag op een meter diepte, waaruit een onooglijk potscherfje kwam. Dat blijkt onverwacht een aanwijzing te zijn dat de bewoning van Oudorp teruggaat op de vroege middeleeuwen, wellicht zelfs de 6de of 7de eeuw (***Afb.3.44***).

[19] Zie het programma van eisen voor het gravend onderzoek: De Jong-Lambregts 2018.

Er zijn twee vondstcomplexen geborgen die een nadere uitwerking waard zijn.
In een houten goot werd vondstmateriaal uit de 17de eeuw gevonden, met wat 18de-eeuwse bijmenging, dat grotendeels afkomstig zal zijn uit de begintijd van de schuilkerk. Het is een vrij beperkte hoeveelheid vondsten, maar het servies wekt toch een schamele indruk.
De plek waar de goot was gedempt bleef langdurig een depressie en hierin is in de 18de eeuw maar vooral in 1880, wat afval gedeponeerd. Deze vondsten bevatten waarschijnlijk serviesgoed van pastoor Eulenbach, dat bij de afbraak van de schuilkerk samen met een partij puin in de verzakking is gedeponeerd. Er zit naast eenvoudig keukengerei ook meer luxe serviesgoed bij.

De vraag over de resten van de schuilkerk kon ten dele worden beantwoord, ook al is er maar een beperkt oppervlak van circa 75 m^2 opgegraven.
Van de oudste schuilkerk, ingericht nadat in 1658 een huis en een schuur ter beschikking was gesteld aan pastoor Hendrik Benschop, werden geen archeologische sporen gevonden, anders dan een houten goot die niet lang na 1658 is gedempt.
Van de schuilkerk van pastoor Brikkenaar, gebouwd in 1737, werden in de proefsleuf twee bakstenen poeren bij de noordwesthoek gevonden en twee kleine poertjes die vloerbalken zullen hebben gedragen. Ook waren er aan de zuidkant een grote plek en diverse kuilen gevuld met baksteenpuin en met mortelgruis van het afbikken van bakstenen voor hergebruik in 1880. De stenen zijn bovengronds nog te bekijken, omdat hiervan destijds aan de westrand van de pastorietuin het zogenaamde ‘lijkenhuisje’ van het kerkhof is gemetseld.
Een belangrijke ontdekking is, dat de fysieke resten van de schuilkerk zich bijzonder ondiep onder het grasveld bevinden, al meteen onder de zode. Als de grond hier tot 25 cm diepte zou worden omgespit, zouden de kerkresten geheel opgeruimd worden.

Bij de bouw in 1737 is het terrein fors opgehoogd, in elk geval langs de westrand van de tuin waar de sleuf is gegraven en waar een pakket van wel een meter bruin zand is opgebracht. De kans is dus groot dat de archeologische resten van de oudste schuilkerk, namelijk de toen al bestaande schuur en het woonhuis die in 1658 ter beschikking werden gesteld, zich nog onder deze zandophoging bevinden. De demping van deze houten goot niet lang na 1658 roept bovendien de vraag op in hoeverre de schuur nog is verbouwd door pastoor Benschop of zijn opvolger Van Aldenhoven teneinde deze meer geschikt te maken als kerkruimte. Maar om de overblijfselen van de schuilkerk van 1737 onder het grasveld voor de toekomst te kunnen bewaren als monument voor de katholieke kerkhistorie van Oudorp, zullen de 17de-eeuwse resten niet archeologisch blootgelegd kunnen worden.

Literatuur

Bitter, P., 2014: Huisraad van vroegere bewoners, in: P. Bitter, G. van den Berg e.a., *Onder ‘de Houtmarkt’. Opgravingen bij Laat/Bloemstraat in 1998 en 1999 (98BLO, 99BLO)*, Alkmaar (Rapporten over de Alkmaarse Monumenten en Archeologie nr. 18), 107-167.

Bossche, W. van den, 2001: *Antique glass bottles. Their history and evolution (1500-1850)*, Woodbridge.

Duco, D.H., 2003: *Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda*, Amsterdam.

Edwards, D., 1994: *Black basalt, Wedgwood and contemporary manufacturers*, Woodbridge.

Gieles, F., 1968: Over de pottenbakkers in Bergen op Zoom, hun producten en merken, *Antiek* 2, 420-434.

Groeneweg, G., 1992: *Bergen op Zooms aardewerk*, Waalre (Bijdragen tot de Studie van het Brabantse Heem, deel 35).

Groothedde, M., en M. Bartels, 2000: Taminiau in Zutphen: archeologie, geschiedenis en producten van een 19de-eeuwse pottenbakkerij, in: A. Böing e.a. (red.), *Töpfer-Kramer-pottenbakkers. Keramik zwischen IJssel und Berkel, keramiek tussen IJssel en Berkel*, Borken, 173-236.

Jong-Lambregts, N. de, 2018: *Programma van eisen onderzoek kerktuin Oudorp (18OU-KRK)*, gemeente Alkmaar (vastgesteld 12-4-2018).

Henkes, H.E., 1994: *Glas zonder glans*, Rotterdam (Rotterdam Papers 9).

Kottman, J.F.P., 2010: Soo langh daer wat in is. De geschiedenis van de vroegmoderne wijnfles in onze streken, *Vormen uit vuur* 209/210, 50-71.

Meulen, A. van der, & P. Smeele, 2005: *De pottenbakkers van Friesland 1750-1950. Het ambacht, de mensen, het aardewerk*, Leiden (Fries aardewerk VII).

Laan, C., 1996: Consumptie van mineraalwater en een Delftse herberg, *Holland* 28, 232-246.

Meulen, A. van der, & P. Smeele, 2012: *De pottenbakkers van Gouda 1570-1940. En hun betekenis voor de geschiedenis van de Nederlandse keramiek*, Leiden.

Nienhaus, H., 1980: Mineraalwaterkruiken van gres met zoutglazuur en de daarop voorkomende bronmerken, *Antiek 9*, 567-583.

Polling, A., 1993: *Maastrichtse ceramiek, merken en dateringen*, Maastricht (4de herziene druk; 1ste druk 1980).

Soetens, J., 2001: *In glas verpakt. Packaged in glass*, Amsterdam.

Thijssen, J.R.A.M. (red.), 1991: *Tot de bodem uitgezocht; Glas en ceramiek uit een beerput van de Hof van Batenburg te Nijmegen 1375-1850*, Nijmegen.

Verspay, J., & S. Ostkamp, 2006: Aardewerk, in: A. van Benthem, Alkmaar Schelphoek. Een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven, *ADC-Rapport* 503, 28-31 en 45-48.

Voets, B., 1980: *Springlevend Oudorp. Het verhaal van een van de oudste parochies van Holland*, Oudorp 1980.

Bijlage 1: Stratigrafische matrix en beschrijving van de sporen

Peter Bitter

Toelichting

De bijgaande stratigrafische matrix geeft een overzicht van de sporen en hun dateringen (***tabel 3.C***). De dateringen zijn herleid uit de stratigrafische volgorde van de sporen (afdekkingen, oversnijdingen, bouwnaden; deze worden hieronder toegelicht), keramiekdateringen en baksteensoorten (zie de vondstenlijst in bijlage 2). Er wordt verwezen naar de spoornummers (voorafgegaan door een s) waarmee de sporen op de veldtekeningen zijn geadministreerd. De 'vondstnummers' (voorafgegaan door een V) zijn in het veld uitgedeeld voor zowel vondsten als monsternames, in één lijst doorgenummerd. De sporen zijn in dit rapport gecodeerd door het periodenummer te combineren met een letter. Als de periode niet duidelijk is, worden de mogelijke periodenummers genoteerd.

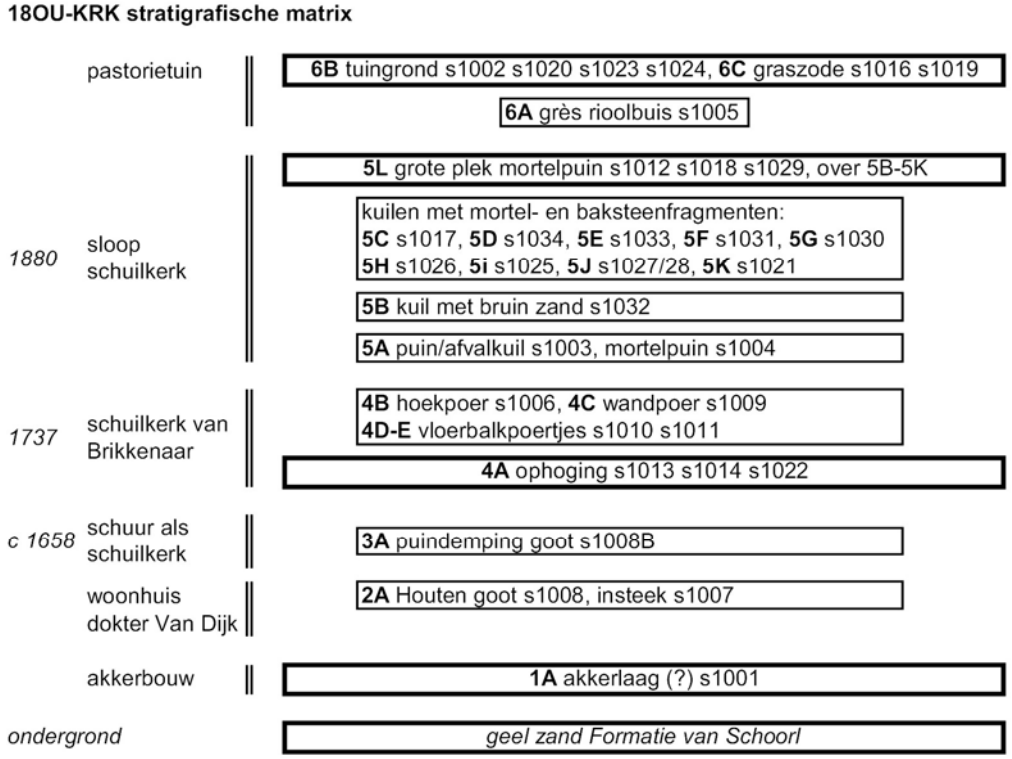

Tabel 3.C Stratigrafische matrix van de sporen uit de opgraving

1A: Laag omgespit bruin/donkerbruin humeus zand gespikkeld met zwarte houtskoolpuntjes, wsch. akkerlaag (s1001), bovenkant ca. 0,9 m-NAP, circa 20 cm dik; uit de donkerbruine grond *V1* (8ste-9de eeuw).

2A: houten goot circa 75 cm breed (s1008), bodemplanken en zijwand, naar onderen taps versmallend en vermoedelijk ooit open goot, bodem vanaf ca 1,40 m-NAP westwaarts licht aflopend naar de Molensloot, gevuld met puin 3A. Naast de goot donkergrijs lemig zand (s1007), wsch. insteek, *V7* (3de kwart 17de eeuw).

3A: puin demping in houten goot s1008 (s1008A): fragmenten van bakstenen, plavuizen, witte wandtegels 1,1 cm dik, stukken hout; uit puin *V6* (3de kwart 17de eeuw).

4A: omgespitte lagen gevlekt zeer fijn humeus zand (s1013) met daarop homogeen bruin zeer fijn humeus zand (s1014 s1022), bk ca 0,1 m-NAP, op 1A. Vondsten *V13* (s1014, 3de kwart 17de eeuw).

4B: bakstenen poer 8-steens per laag, twee steenlagen (s1006), ingegraven in 4A, onderkant 0,62 m-NAP, bakstenen los gestapeld, hergebruikte vrij zachte gele bakstenen 17,5x8,5x4 cm en 21x10x5 cm (hetzelfde okergele baksel in twee steenmaten). Naast de poer in het puin drie losse bakstenen ervan bemonsterd BAMO *V5*.

4C: 8-steens poer (s1009), slechts één steenlaag, ingegraven in 4A, van dezelfde steen als 4B, heel ondiep vlak onder de graszode, onderkant 0,30 m-NAP.

4D: 2-steens poertje (s1010), twee steenlagen, ingegraven in 4A, van zelfde steen als 4B, heel ondiep onderkant 0,35 m-NAP.

4E: 2-steens poertje (s1011), één steenlaag, ingegraven in 4A, van zelfde steen als 4B, heel ondiep onderkant 0,30 m-NAP.

5A: puinkuil met afval (s1003), ingegraven in 4A en bovenop 3A, afgedekt met laag van 10 cm harde schelpmortel (s1004); inhoud V2 (1870/1880; bij elkaar horende scherven lagen verspreid door de kuil); puin bestaat uit bakstenen rood 17,5x8,5x4,2 cm en rood 18x8/9x3,5 cm en enkele andere maten, rode en grijze golfpannen, leisteen. BAMO divers puin *V4*.

5B: lichtbruine zandkuil (s1032).

5C: bodemlaagje van kuil met mortel- en wat baksteengruis (s1017), 7 cm dik, met een strakke rechthoekige vorm van 1 meter bij meer dan 1,1 meter; bovenkant 0,57 m-NAP.

5D: puinplek met mortelgruis (s1021), in vlak 1 (0,14 m-NAP) vage grote plek met donkerbruin zand en mortelpuin (=5L), in vlak 2 (0,35 m-NAP) rechthoekige vormen met vnl. mortelbrokjes (afbikken van hergebruikte stenen) en een enkel baksteenfragment (baksteen als poeren 5C-5K); *V10* BAMO, *V11* aardewerk (1880).

5E: mortelbrokjes- en puinkuil (s1025)

5F: puinkuil met baksteenfragmenten, sintels en brokjes pleister (s1026); inhoud *V12*.

5G: mortelbrokjes- en pleisterkuil (s1027) deels gevuld met grof puin (s1028) BAMO *V15*.

5H: kuiltje met baksteenpuin (s1030).

5i: kuiltje met baksteenpuin (s1031).

5J: kuil met bruin zand en mortelbrokjes en wat los puin (s1033).

5K: kuil met bruin zand en mortelbrokjes en wat los puin (s1034).

5L: meters grote mortelpuinplek met wat baksteenfragmenten, (s1012) ca 20 cm diep, met eronder plekken bruin zand en puin (s1018 s1029), bovenkant 0,4 m-NAP, over puinkuilen 5B t/m 5K. Uit de laag *V8* (s1012, ca.1880) en *V14* (s1029).

6A: gres rioolbuis westwaarts afwaterend naar Molensloot (s1005), in 4A ingegraven.

6B: gevlekt lichtbruin en donkerbruin zeer fijn zand (s1002 s1020), resp. licht/zeer humeus, in vlak op 0,14 m-NAP. Vondsten *V3* (s1002, 3de kwart 17de tot 19de eeuw)

6C: bovenlaag bruin zeer fijn humeus zand (s1019 s1023 s1024), uit laag *V9* (13de/14de eeuw). Erop 20 cm donkerbruin zand graszode (s1016).

6D: boomwortels van een in 2017 gekapte monumentale kastanje (s1015, in profiel).

Bijlage 2: Vondstenlijst

Rob Roedema en Peter Bitter

De onderstaande vondstenlijst (***tabel F***) geeft een beschrijving van vondsten en monsters, geordend op de chronologische volgorde van de spoorcodes.
De vondsten worden beschreven met de codes van het Classificatiesysteem voor laat- en postmiddeleeuwse keramiek en glas, ook bekend als het 'Deventer systeem'. Ze worden geïnventariseerd met een code bestaand uit: een lettercode voor materiaal, een drielettercode voor hoofdvorm, een cijfer voor specifieke vormen, eventueel een letter voor een aanvullende aanduiding (***tabellen 3.D en 3.E***).
Andere afkortingen zijn: fr fragment, rfr randfragment, wfr wandfragment, bfr bodemfragment, prof fragment met compleet profiel.
De dateringen worden aangeduid als jaartal of per eeuw (cijfer), halve eeuw (hoofdletter A of B) of kwart eeuw (kleine letter a, b, c of d).

code	materiaalsoort	code	materiaalsoort
s4	steengoed 4 (bijna-steengoed)	f	faïence uit de Nederlanden
s1	steengoed 1 (zonder glazuur/engobe)	i	italiaanse majolica/faïence
s2	steengoed 2 (met glazuur/engobe)	fr	franse faience
g	grijs aardewerk	p	aziatisch porselein
r	rood aardewerk	s7	Aziatisch steengoed
dw	duitsland-west aardewerk	ep	europees porselein
wa	werra aardewerk	iw	industrieel wit
w	wit aardewerk	ir	industrieel rood
wm	maaslands wit aardewerk	s3	steengoed 3 (industrieel)
ha	'hafner' wit aardewerk		
we	weser aardewerk	py	pijpaarde
m	majolica uit de Nederlanden	gl	glas

Tabel 3.D Codering van veel voorkomende materiaalgroepen van keramiek en glas volgens het Classificatiesysteem

code	hoofdvorm	code	hoofdvorm	code	hoofdvorm	code	hoofdvorm
keramiek:						glaswerk:	
bak	bakpan	kni	knikker	spi	spinsteen	bek	beker
bek	beker	kom	kom	stk	steelkom	ber	berkemeier
bla	blaker	kop	kop	tes	(vuur-)test	fle	fles
blo	bloempot	kwi	kwispedoor	the	theepot	kan	kan
bor	bord	lek	lekschaal	vaa	vaas	kel	kelkglas
bot	botervloot	min	miniatuur	ver	vergiet	lam	lampeglas
dek	deksel	oli	olielamp	vet	vetvanger	roe	roemer
dri	drinkschaal	pis	pispot	vfl	vogelfluit	uri	urinefles
gra	grape	plo	plooischotel	vog	vogelvoerbakje		
kan	kan	pot	pot	vst	vuurstolp		
kdl	kandelaar	sch	schaal	zal	zalfpot		
kmf	komfoor	spa	spaarpot	zou	zoutvat		

Tabel 3.E Codering van veel voorkomende hoofdvormen van keramiek en glas volgens het Classificatiesysteem

Vondstenlijst 18OU-KRK blad 1 van 2

Spoorcode	18OU-KRK Vnr	Vondst-omstandig-heden	Materiaal	Datering
1A	1	Laag donkerbruin/bruin humeus zand, wschl akkerlaag (s1001); uit laag **V1.**	1rfr meovingisch of karolingisch geel draaischijfaardewerk met grindmagering, 1rfr kp-bak bakpan met dichte ronde steel	8e/ 9e eeuw
2A	7	houten goot, wschl insteek **V7.**	1rfr r-lek-2, 2bfr rood, 1rfr m-bor-3, 1wfr wit, 1 fragm tegel "witje" 90 mm dik	1650/ 1700
3A	6	puin demping in houten goot s1008 (s1008A). Uit puin **V6.**	1wfr s2 blauw/grijs appliques, 1bfr s2 Keulen?frechen, 1wfr s2 Raeren 15/16; 1wfr grijs; 3rfr r-bak-5, 1 rfr r-bor-6, 1w+rfr r-kop-2, 1rfr r-pis-?, 1rfr r-stk-2, 3bfr+1rfr r-tes-5, 7wfr+1poot r-?; 4rfr+2bfr w-bak-5, 2rfr w-kom-15, 1bfr+1wfr w-kop-2; 3bfr+1rfr m-bor-3 wit; 1 rfr f-bor-? bladerdecor 18de eeuw; 31fr "witje"tegel dik ca 0.8mm, 1 fr tegel gemarmerd dik 90 mm, 2x bot, 1x pijpesteel 17de, 9fr plavuis 19x19x2.5 cm groen en bruin glazuur, muuranker ijzer lang 36 cm.	1650/ 1675
4A	13	omgespitte lagen bruin zand. vondsten **V13** (s1014).	1x rfr rood van r-kom-58 groen fond, 1x rfr m-bor met kabelrandje, 1 tegelfr landschapje dik 1.0cm	1650/ 1700
4B	5	bakstenen poer 8-steens. BAMO **V5**	hergebruikte vrij zachte gele bakstenen 17,5 x 8,5 x 4 cm en 21x10x5 cm	
5A	2	puinkuil met afval (s1003); inhoud **V2,** monster van divers puin **V4.**	1prof s2-fle-4 FACHINGEN, 1 prof s2-fle-4, 6fr s2-fle-? cilindrisch, 1rfr s2-kom-2 Westerwald, 1 rfr s2-pot-3 Westerwald, 1rfr s2-pot-7 Westerwald, 1 fr (bfr en rfr) s2-pot-? beige steengoed Frans/Engels; 1rfr r-bak-6 BOZ stempel, 2 rfr r-blo-6, 4rfr r-blo-8, 1rfr r-blo-? reliëfwand bladranken, 1rfr r-bor-10, 1 prof en 1rfr r-dek-6, 1compl r-dek-27 donkerbruin loodglazuur, 1rfr r-kan-23, 2prof en 3rfr r-kap-1 BOZ, 1rfr r-kom-1, 1prof r-kom-155 'slachtbak' (Groeneweg 1992 nr.686), 1prof r-kom-1, 1rfr r-kop-2, 1bfr r-kop-? 17de eeuw, 1rfr r-pot-2, 1bfr r-pot-? aspot 16de/17de eeuw, 1rfr r-stk-2, 1prof r-tes-55, 3fr r-tes-?; 1rfr w-gra-22, 2rfr w-kan-4, 2rfr w-kom-30, 1rfr w-lek-1, 1compl en 1prof w-ver-7, 1fr w-ver-?; 1wfr ha- 16de eeuw; 1rfr m-bor-? wit 17B/18a; 1fr f-bor-?, 3fr f-?; 1fr p-bor-? 'capucijner' 18de eeuw; 1rfr ep-bor-1, 1rfr ep-kop-8, 1fr ep-kop-?, 1fr ep-sch-3, 1fr ep-?; 1fr iw-bor-?, 3rfr iw-dek-2, 1fr iw-kan-?, 1prof iw-kom-1 polychroom tekst tussen 2x horn des overvloeds Regout merk PR 4 , 1prof iw-kom-2 Regout merk PR c 5, 2fr iw-kom-?, 1fr iw-kop-?, 1rfr iw-pis-1, 2fr iw-pis-2, 1 rfr iw-sch-1 WEDGWOOD, 2rfr iw-sch-3, 1fr iw-sch-?, 1fr iw-wyw-? REGOUT MAASTRICHT ca.1880?, 3fr iw-?; 1 prof iz-kom-3 merk HARDING c.1820-1830, 1prof iz-kof-1 decor Davenport c.1825-30;	1880 (en ouder)
5A	2	puinkuil met afval (s1003); inhoud **V2,** monster van divers puin **V4.**	1 fr gl-fle-25 17d-18A, 1 gave gl-fle-41 F M FARINA / PLACE JULIERS / COLOGNE, 1fr gl-fle-68, 4fr gl-fle-77, 2fr gl-fle-?, 1bfr gl-kel-? kleurloos met glad geslepen pontilmerk, 3fr gl-lam-?, 2fr gl-vog-? 2fr gl-?; 4x pijpenkop ovoïde 19de hielmerk CK gekroond, 1x pijpenkop grootkop 76 gekroond	1880 (en ouder)

Tabel 3.F blad 1 van 2 Vondstenlijst op volgorde van de spoorcodes

Spoorcode	18OU-KRK Vnr	Vondst-omstandig-heden	Materiaal	Datering
5L	14	meters grote mortelpuinplek. **V8** (s1012) en **V14** (s1029).	baksteen 19x9x4 cm rood/oranje, 3x plavuisschilfer met glazuur	
6B	3	omgespitte lagen bruin zand. vondsten **V3** (s1002).	4rfr en 5wfr rood, 1rfr faience, 1rfr r-kop-2, 1 ovoïde pijpenkop merk CK (vgl V2), 1fr tegel witje 90 mm dik, 14 fr dakpan (1x met zwart glazuur), 1fr plavuis	
6C	9	bovenlaag bruin zeer fijn humeus zand (s1019 s1023 s1024), uit laag **V9** (s1019).	1wfr wm- Andenne	13e/ 14e

Tabel 3.F blad 2 van 2 Vondstenlijst op volgorde van de spoorcodes

Bijlage 3 Bovengronds onderzoek naar ondergrondse schuilkerk

Nancy de Jong (team Archeologie) i.s.m. Ferry van den Oever (Saricon)[20]

Resten in de tuin van de Sint Laurentiuskerk in Oudorp

De Laurentiuskerk in Oudorp is gebouwd in 1879, maar de geschiedenis van een geloofsgemeenschap op deze plek gaat al veel eeuwen terug. Om hierover meer te weten te komen, verrichtte het gemeentelijke team Archeologie vorig jaar december, samen met Ferry van den Oever van Saricon BV, onderzoek in de tuin van de kerk. Het ging om geofysisch onderzoek, ofwel onderzoek waarbij de grond niet open hoeft. Onderzoek dat toch weer wat nieuwe informatie bracht over de schuilkerk die hier stond vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw.

Toen in de tachtigjarige oorlog het katholieke geloof niet meer openlijk beleden mocht worden, gingen de mensen op zoek naar alternatieven in de vorm van schuilkerken, vaak gevestigd in een schuur. Volgens de overlevering waren er in 1650 verschillende schuurkerken in Heerhugowaard waar ook de Oudorpers gebruik van maakten. Maar toen deze schuurkerken opgerold werden, moesten de gelovigen uitwijken naar elders. In 1658 stelde Dokter Jan van Dijk een schuur in Oudorp beschikbaar om dienst te gaan doen als schuilkerk. Deze nieuwe schuilkerk werd gebruikt voor gelovigen uit Oudorp, maar ook Heerhugowaard, de Schermer, Oterleek en Sint Pancras. De schuur stond op het perceel waar nu de tuin is van de Sint Laurentiuskerk.

Afb.3.45 De kadasterkaart uit 1821 geprojecteerd over de luchtfoto waarop de positie van de huidige Sint Laurenskerk te is ten opzichte van de schuilkerk

[20] Dit artikel is overgenomen uit de Nieuwsbrief Erfgoed Alkmaar nr.57 (voorjaar 2020), 14-15.

Afb.3.46 Onderzoek met de grondradar in de tuin

Bekend is dat de schuilkerk ergens na 1727 opnieuw gebouwd is omdat de oude schuur bouwvallig werd. In 1879 is de huidige Laurentiuskerk gebouwd en is de schuilkerk afgebroken. Het enige dat nu nog fysiek herinnert aan de schuilkerk is het lijkhuisje, dat is gemaakt van dezelfde stenen als de stenen die in 2018 aangetroffen zijn in de poeren (ondersteuningsconstructies) van de schuilkerk. Waarschijnlijk hebben ze destijds het materiaal van de gesloopte schuilkerk op deze manier hergebruikt. Van de schuilkerk zijn overigens geen afbeeldingen bekend. De enige afbeelding die het gebouw van toen weergeeft, is de kadasterplattegrond uit 1821 waarop een tweedelig gebouw te zien is: de schuilkerk en een bijbehorende woning.

Proefsleuf

In april 2018 groeven de gemeentelijke archeologen een proefsleuf op dit terrein. Daarbij werden enkele resten van de schuilkerk opgegraven. Deze bestonden voornamelijk uit een aantal poeren, ofwel ondersteuningsconstructies, gemaakt van los gestapelde bakstenen. De poeren moeten gediend hebben als onderlegger voor houtbouw op liggende balken. Ook werd er een houten goot aangetroffen die mogelijk behoorde bij het woonhuis dat er in de zeventiende eeuw zou hebben gestaan. De gevonden resten lagen op verschillende diepten, variërend van 30 tot 60 cm onder het maaiveld.

Nog meer resten?

De vraag bleef bestaan of er in de rest van de tuin nog meer resten van de kerk zouden liggen en wat dan de eventuele omvang zou zijn. Om een antwoord te vinden op die vraag, is in december een geofysisch onderzoek verricht. Geofysisch onderzoek is het kijken in de bodem zonder te hoeven graven. Je maakt gebruik van meetapparatuur die contrastverschillen registreert. En die contrastverschillen geven informatie over de structuren in de ondergrond. Het registreren van contrastverschillen kan met behulp van verschillende

technieken. Voor dit onderzoek zijn grondradar, magnetometrie en elektromagnetische inductie (EMI) ingezet.

De onderzoekstechnieken

Magnetometrie (MAG)
Een magnetometer registreert de afwijkingen van het aardmagnetisch veld, veroorzaakt door ijzerhoudende voorwerpen maar ook door bijvoorbeeld baksteen die gebakken is met ijzerhoudende klei.

Grondradar (GPR)
Door het uitzenden en ontvangen van elektromagnetische pulsen kan een grondradarsysteem inzicht geven in de opbouw van de bodem en eventueel aanwezige ondergrondse structuren.

Electro Magnetische Inductie (EMI)
Bij elektromagnetische inductie (EMI-) metingen meet je als het ware de geleidbaarheid van een elektrisch stroompje, ingebracht in de bodem. Zo kunnen verschillen in bodemsoort, maar ook voormalige grachten, funderingen, enzovoort, in beeld worden gebracht.

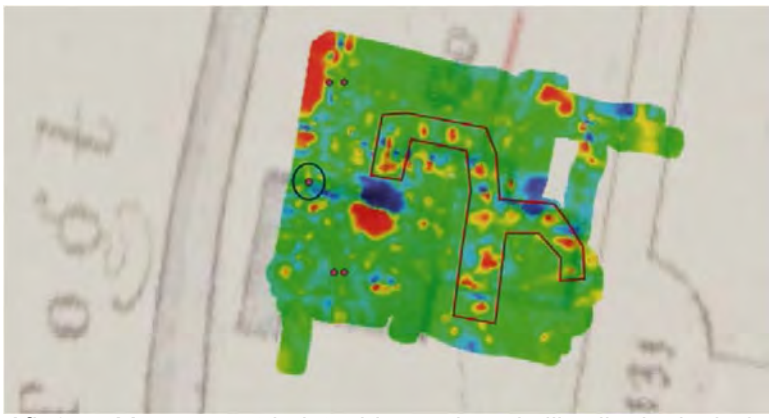

Afb.3-47 Magnetometriedata: binnen de rode lijn zijn de ritmische reflecties zichtbaar die te maken kunnen hebben met de funderingsconstructie van de schuilkerk. Binnen de cirkel is de locatie te zien van de in 2018 aangetroffen poer

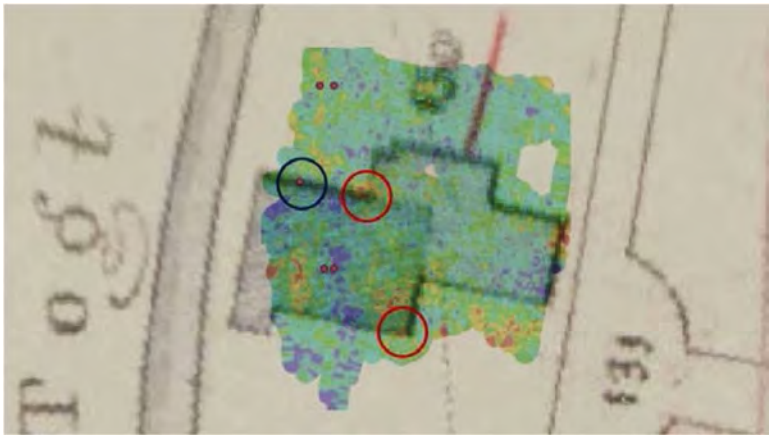

Afb.3-48 Radardata: Binnen de twee rode cirkels zijn reflecties te zien die een duidelijke samenhang met de plattegrond van de kerk op de kaart uit 1821 laten zien. Binnen de blauwe cirkel is de locatie te zien van de in 2018 aangetroffen poer

Resultaten

Tijdens het onderzoek is het gehele terrein rondom de voormalige schuilkerk ingemeten. Uit de data komt naar voren dat er op de magnetometriedata een ritmisch patroon waar te nemen is dat niet geheel de lijnen van de kadastertekening volgt. Het is een aantal oranjerode vlekken op rij die verband zouden kunnen houden met de (rood) bakstenen poeren van (het woonhuis) annex schuur die als voorganger diende van de latere schuilkerk.
In de radardata zijn op sommige punten wat hardere reflecties te zien die de plattegrond van 1821 'raken'. Die zouden wellicht verband kunnen houden met de schuilkerk.
In de EMI-data zijn diverse geleidingsverschillen te zien, maar deze lijken geen verband te houden met de schuilkerk.
In alle data laat de gehele tuin een verrommeld beeld zien, verspreid over het hele terrein. Dit kan betekenen dat met de sloop destijds, het gehele terrein behoorlijk overhoop getrokken is en dat wat er nu nog over is, slechts de restjes van de restjes zijn. Dit is ook het beeld dat in 2018 naar voren kwam uit de proefsleuf. En het verklaart waarom bij tuinwerkzaamheden door de hele tuin steeds bakstenen gevonden worden.
Het lijkt er dus op dat er nog meer resten van de schuilkerk in de tuin aanwezig zijn maar dat ze zeer summier zijn en dus zeer kwetsbaar.

Literatuur

Jong, N. de, i.s.m. Ferry van den Oever, 2020: Bovengronds onderzoek naar ondergrondse schuilkerk. Resten gevonden in tuin Sint Laurentiuskerk Oudorp, *Nieuwsbrief Erfgoed gemeente Alkmaar* nr.57, 14-15.

Jong-Lambregts, N. de, & F. van den Oever, 2020: Het geheim van kasteel de Middelburg: verrassende nieuwe inzichten dankzij geofysisch onderzoek en historisch-archeologisch onderzoek, in: TGVteksten & presentatie (red.), *De archeologische kroniek van Noord-Holland 2019*, Haarlem, 211-219.

Catalogus van keramiek en glaswerk uit afvalkuil 5A

Rob Roedema en Peter Bitter[21]

Toelichting op de catalogus

De vondsten worden beschreven volgens het Classificatiesysteem voor Laat- en Postmiddeleeuws Keramiek en Glas (voorheen bekend als 'Deventer systeem'). De voorwerpen worden geïnventariseerd met een code bestaand uit: een lettercode voor materiaal, een drielettercode voor hoofdvorm, een cijfer voor specifieke vormen, eventueel een letter voor aanvullende aanduiding. Zie ook de toelichting op de vondstenlijst in bijlage 2.

Catalogusblokjes

De catalogusblokjes bestaan uit de volgende punten:

1a inventarisnummer
1b vondstomstandigheden
2 typecode
3 datering van het voorwerp
4a maten: breedte/hoogte
4b typebeschrijving
5a materiaalsoort
5b engobe/glazuur
5c decoratie
5d gebruikssporen
6a bodem details
6b oor/steel details
6c compleetheid
7 hoofdvorm/functie
8 productiecentrum
9 literatuur

[21] Met dank aan Sebastiaan Ostkamp voor het controleren en corrigeren van de catalogus. En aan Nan van der Meer voor de data-invoer op www.deventersysteem.nl.

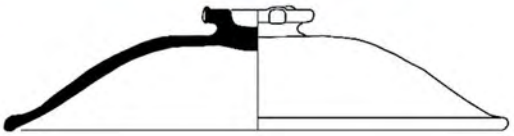

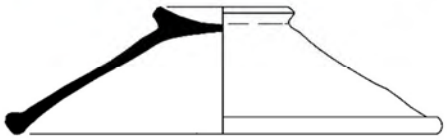

1	
1a	18OU-KRK2
1b	afvalkuil 5A (c.1880)
2	s2-fle-4
3	1806-1866
4a	29,5/ 9 cm
4b	cilindrische fles met afgeronde schouder, korte cilindrische nek met verdikte lip, platte bodem
5a	steengoed met zoutglazuur (beige baksel)
5b	uitwendig lichtbruin zoutglazuur
5c	op de schouder blindmerk staande leeuw (wapen van Nassau) en randtekst FACHINGEN +; onder het oor klein blindmerk A Nº.122
5d	
6a	
6b	verticaal lintoortje op de schouder
6c	fragment, compleet profiel, mist delen bodem en buik,
7	mineraalwaterfles
8	Westerwald
9	Thijssen 1991, p.22 en 57-59

2	
1a	18OU-KRK2
1b	afvalkuil 5A (c.1880)
2	r-dek-6
3	1825-1900
4a	23,5/ 7 cm
4b	bol deksel met iets verdikte rand en ringvormige greep
5a	rood aardewerk
5b	geheel loodglazuur, bovenzijde zeer donkerbruin en onderzijde lichtbruin
5c	
5d	
6a	
6b	scherp geprofileerde greep
6c	groot fragment, volledig profiel
7	deksel
8	Gouda
9	Van der Meulen/ Smeele 2012, afb.24.29 links; Van der Meulen/ Smeele 2005 afb.21.1

3	
1a	18OU-KRK2-D
1b	afvalkuil 5A (c.1880)
2	r-dek-27
3	1825-1900
4a	27,5/ 7 cm
4b	bol deksel met verdikte ronde rand en knop
5a	rood aardewerk
5b	geheel loodglazuur, zeer donkerbruin
5c	
5d	
6a	
6b	platte knop met drie inkepingen en kuiltje
6c	vrijwel compleet, mist wat randstukken (gerestaureerd)
7	deksel
8	Bergen op Zoom of Alkmaar
9	Groeneweg 1992, nr.721; Verspay/ Ostkamp 2006, afb.20 (typenummer per abuis r-dek-17)

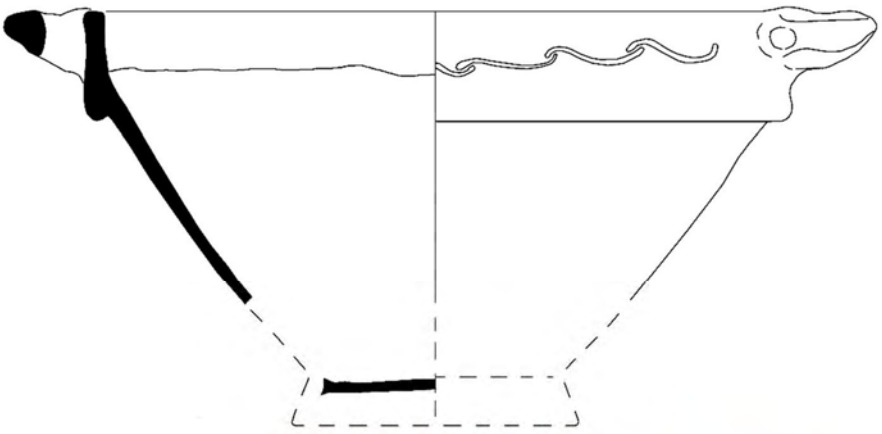

4

1a	18OU-KRK2-C
1b	afvalkuil 5A (c.1880)
2	r-kap-1
3	1825-1880
4a	26,5/ 15 cm
4b	kachelpan met geknikte wand, platte bodem, afgeronde kraagrand met dekselgeul
5a	rood aardewerk
5b	Inwendig geheel en uitwendig op de bovenhelft loodglazuur
5c	gemerkt met blindstempel van 3 kruisjes boven BOZ
5d	bodem beroet en gesleten, stuk gebrand
6a	standvlak
6b	2 horizontale ronde worstoren op de bovenrand
6c	mist deel bodem (in kachel gevallen)
7	kachelpan
8	Bergen op Zoom
9	Groeneweg 1992, 105-110 en afb 63; Gieles 1968

5

1a	18OU-KRK2
1b	afvalkuil 5A (c.1880)
2	r-kom-1
3	1800-18800
4a	38/ (21) cm
4b	diepe kom met zware afgeronde kraagrand, op standvlak
5a	rood aardewerk
5b	geheel loodglazuur
5c	buitenop de kraagrand ringeloorversiering van gekantelde S-motieven, inwendig gele sliblaag
5d	
6a	twee zware geprofileerde puntoren aan de rand met duimindruk op de aanzetten
6b	bodem ontbreekt
6c	grote randfragmenten
7	kom
8	Friesland
9	uitzonderlijk groot formaat; reconstructie naar Van der Meulen/ Smeele 2005 afb.22.4

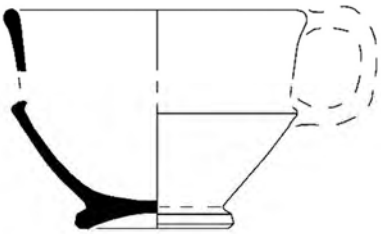

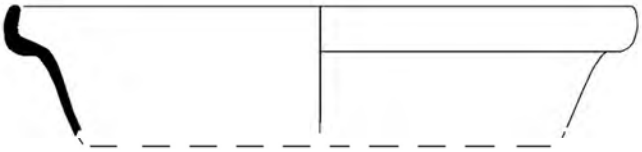

6

1a	18OU-KRK2
1b	afvalkuil 5A (c.1880)
2	r-kom-155
3	1825-1900
4a	35/ (8) cm
4b	wijde lage kom / diep bord met uitstaande wand en uitgebogen verticaal geknikte rand (dekselgeul)), standvlak (slachtbak)
5a	rood aardewerk
5b	inwendig loodglazuur
5c	
5d	
6a	
6b	
6c	groot randfragment met aanzet bodem, oorloos
7	kom, 'slachtbak'
8	Bergen op Zoom
9	Groeneweg 1992 nr.686 (met oude benaming 'slachtbak')

7

1a	18OU-KRK2
1b	afvalkuil 5A (c.1880)
2	r-tes-55
3	1800-1900
4a	16/ 11,5 cm
4b	vierkante vuurtest met scherpe knik bodem-wand met licht uitgebogen rand, op standvoet
5a	rood aardewerk
5b	geheel loodglazuur, zeer donkerbruin
5c	
5d	
6a	oor ontbreekt
6b	scherp geprofileerde standvoet
6c	rand- en bodemfragmenten, volledig profiel
7	test, vuurtest
8	Gouda
9	Van der Meulen/ Smeele 2012, afb.24.46 rechtsvoor en vergelijk afb.24.44; Van der Meulen/ Smeele 2005 afb.21.1

8

1a	18OU-KRK2-A
1b	afvalkuil 5A (c.1880)
2	w-ver-7
3	1800-1900
4a	17,5/ 9 cm
4b	vergiet met scherpe knik bodem-wand, hoge wand, op standring
5a	wit aardewerk
5b	geheel egaal lichtgroen loodglazuur met koperoxide
5c	
5d	
6a	standring
6b	2 horizontale nokoren, doorboord
6c	compleet
7	vergiet
8	Gouda of Friesland
9	vergelijk Van der Meulen/ Smeele 2012 afb.24.7, 24.58 en 24.77 (Gouda); Van der Meulen/ Smeele 2005 afb.22.8 (Friesland)

9 *schaal 1:2*

1a 18OU-KRK2-G
1b afvalkuil 5A (c.1880)
2 iw-kom-1
3 1850-1900
4a 10,5/ 6 cm
4b bolle kom met rechte rand en breed uitstaande standring
5a industrieel wit (witgoed)
5b loodglazuur
5c printwerk in paars, roze, bruin en oker op wit. Tekstfragment 'v… mij..' naast de hoorn des overvloeds. Gemerkt blindstempel PR en 4
5d uitstaande standring
6a
6b
6c fragment, compleet profiel
7 kom
8 Regout Maastricht
9 Polling 1993[4], 18 (blindmerk 8: ca. 1850-1890)

10

1a 18OU-KRK2
1b afvalkuil 5A (c.1880)
2 iw-sch-1
3 1800-1900
4a 35-25,5/ 3 cm
4b ovale schaal met naar buiten geknikte platte vlag, op standvlak
5a industrieel wit (witgoed)
5b loodglazuur
5c onderop blindmerk WEDGWOOD met eronder een soort sleutelvormig blindmerk (ligatuur van 3 en 6?)
5d standvlak
6a
6b
6c vrijwel compleet
7 schaal
8 Wedgwood, Etruria in Staffordshire, Engeland
9

11

1a 18OU-KRK2
1b afvalkuil 5A (c.1880)
2 iz-kom-3
3 1820-1830
4a 16/ 6,5 cm
4b afgeronde kom met rechte rand, op standvoet
5a industrieel zwart aardewerk (*black basalt ware*)
5b loodglazuur met zwarte hoogglans
5c wand met biezen patroon en onderlangs de rand een wilde rozenrank; onderop blindstempels HARDING 24
5d geprofileerde standvoet
6a
6b
6c groot fragment, volledig profiel
7 kom
8 pottenbakker Ralph Harding, Shelton in Staffordshire, Engeland
9 Edwards 1994, 163 (ca. 1822)

12

1a	18OU-KRK2-E
1b	afvalkuil 5A (c.1880)
2	iz-kof-1
3	1825-1830
4a	20-14/ 11 cm
4b	achtkantige koffiepot met op buik een cilindrische zone door ribbels gemarkeerd, hoge zicht naar achter verlagende rand, standvoet
5a	industrieel zwart aardewerk (*black basalt ware*)
5b	ongeglazuurd
5c	onderzijde cannelure, op buik tussen bloemenranken appliques van Mercurius en Pan en rouwende vrouw.
5d	
6a	standvoet, iets opgebold
6b	achthoekige schenktuit zonder zeef, verticaal vormoor
6c	fragment, compleet profiel
7	koffiepot
8	firma Davenport, Longport in Staffordshire, Engeland
9	vergelijk Edwards 1994, fig.203

13

1a	18OU-KRK2-F
1b	afvalkuil 5A (c.1880)
2	gl-fle-41
3	1850-1900
4a	9/ 3,5 cm
4b	zeszijdige parfumfles met cilindrische of lichtconische hals, contactvorm met naden, standvlak of standring
5a	kleurloos glas
5b	
5c	In tweedelige mal vervaardigd, in reliëf tekst: J M FARINA / PLACE JULIERS / COLOGNE
5d	inwendig bruine aanslag vermoedelijk residu van andere vloeistof
6a	pontilmerk afgeslepen
6b	
6c	gaaf exemplaar
7	fles, parfumflesje
8	Keulen ?
9	imitatie van het originele parfum van Farina uit Keulen

Hst.4 De Louise Hoeve van Oterleek.
Een stolpopgraving in de Schermer, gemeente Alkmaar, in 2022 (22OT-LMW)

Peter Bitter

Afb. 4.1 uitsnede uit de topografische kaart, de onderzoekslocatie omcirkeld (datalab Alkmaar 2022)

Administratieve gegevens

Datum onderzoek:	23-8-2022 tot 24-8-2022 (2 werkdagen)
Locatie onderzoeksgebied:	Lange Molenweg 9, 1842 EN Oterleek (***Afb.4.1***)
Landelijke X/Y coördinaten:	middelpunt 118.890 / 515.268
Archis OM-nummer:	5286825100
Deponering:	Archeologisch Centrum gemeente Alkmaar
Gemeentelijke projectcode:	22OT-LMW
Bevoegd gezag en uitvoering:	Gemeente Alkmaar, unit Vastgoed e.a. team Erfgoed
Programma van eisen:	N. de Jong-Lambregts, *PVE Oterleek Lange Molenweg 9*, vastgesteld namens Bevoegd Gezag door P. Bitter op 8-8-2022
Opdrachtgever bouwproject:	particulier

Hst.4 De Louise Hoeve van Oterleek.
Een stolpopgraving in de Schermer, gemeente Alkmaar, in 2022 (22OT-LMW)

Peter Bitter

Afb.4.2 Lange Molenweg 9 kort na de opgraving (datalab Alkmaar 2023)

INHOUD:

Administratieve gegevens

4.1 Inleiding

4.2 Vraagstellingen van het onderzoek
De droogmakerij van de Schermer
Bouwhistorisch onderzoek
Onderzoeksvragen

4.3 Het archeologisch onderzoek
Aanpak van het archeologisch onderzoek
De aanleg van het erf en de bouw van de stolp
Vondstmateriaal

4.4 Samenvatting en conclusies

Literatuur

Bijlage 1 Lijst van sporen

Afb.4.3 De Louise Hoeve in 2020 (Streetview)

4.1 Inleiding

Aan de noordkant van de Schermer werd in augustus 2022 een bouwvallige boerderij gesloopt bij Lange Molenweg 9, in een deel van de droogmakerij dat vanouds bij Oterleek hoorde. Het gaat om een boerderij van het model 'anderhalve stolp'. Uit bouwhistorisch onderzoek bleek het muurwerk van het bestaande pand bovengronds 19de- en 20ste-eeuws te zijn. De bouwdatum wordt vermeld op een gevelsteen uit 1844. Aansluitend op de bovengrondse sloop voerden de gemeentelijk archeologen er een opgraving uit.
In de opgraving kon worden vastgesteld dat er in 1844 alleen sprake was geweest van renovatie van het muurwerk van de stolp met handhaving van een 17de-eeuwse kern. De stolp was waarschijnlijk van origine gebouwd met houten buitenwanden, te oordelen naar de opvallend lichte funderingen.

4.2 Vraagstellingen van het onderzoek

De droogmakerij van de Schermer
De locatie bevindt zich in de droogmakerij van de Schermer uit 1635.[22] De eerste plannen hiervoor waren in 1627 ingediend door enkele Alkmaarders. In 1630 sloten zij een akkoord met de stad Alkmaar, onder meer over het belang van de waterverbindingen voor de scheepvaart met de stad. Drie jaar later werd begonnen met de aanleg van de polderdijk en het uitgraven van de ringvaarten.
Bij het noordelijk deel werd gebruik gemaakt van de Huigendijk en de daar al aanwezige dijksloot. Het slotenpatroon vormde een strokenverkaveling die was gericht op de Noorder-, Zuider- en Laanvaart, met langs die vaarten de hoofdwegen. Het noordelijk deel kreeg nog een verkeersweg langs de Lange Molenweg, parallel aan de Noordervaart.
Bestuurlijk werd het grondgebied van de Schermer verdeeld over de aangrenzende dorpen, boven de Noordervaart bijvoorbeeld onder Oudorp, Oterleek en Ursem.
De boerderijen werden planmatig aan de kopse kant langs de hoofdwegen gesitueerd, bij de Lange Molenweg op een paar na allemaal aan de zuidkant van de weg. Lange Molenweg 9 was een van de twee boerderijen in het Oterleekse deel die noordelijk van de Lange Molenweg stonden.

[22] Reh/ Steenbergen/ Aten 2005, 178-191.

De eerste boerderijen verrezen vanaf 1637. Omdat in de Beemster slechte ervaringen waren opgedaan met de drassige ondergrond, werden de boerderijen in de Schermer gebouwd op een lage kleiterp, opgeworpen van klei die vrijkwam bij het graven van de kavelsloten. Langs de singels werden bomenrijen geplant als beschutting tegen de wind in het open landschap. Op de erven was naast de boerderij voldoende ruimte voor moestuinen, boomgaarden en bijgebouwen.

Het meest gebouwd werd de stolpboerderij met een hoog piramidaal dak, waar de kern bestond uit een zwaar houtskelet met vier of zes staanders op poeren, het vierkant, vaak 5 tot 7 meter breed. Het vierkant diende als hooiberg en in de zijbeuken werden diverse bedrijfs- en woonfuncties ondergebracht: een woning aan de voorzijde, de stal, eventueel een jongveestal of melkruimte en de dars (van origine dorsvloer maar ook opslag van een wagen en andere gereedschappen, door een hoge darsdeur geschikt voor laden en lossen van o.a. een hooiwagen). De Schermer telde eind 17de eeuw meer dan 250 stolpboerderijen, veelal houtbouw op bakstenen fundamenten en alleen de rijkere boeren bouwden van baksteen.
Er is door Brandts Buys een onderscheid gemaakt tussen de Noordhollandse stolp en de Westfriese stolp: bij de Noordhollandse stolp is de dars bereikbaar aan de achterzijde van de stolp en bij de Westfriese stolp aan de voorzijde naast de woonruimte.[23]

Afb.4.4a De Schermer op de Kaart van de Uitwaterende Sluizen door Johannes Dou, 1680

[23] Brandts Buys 1998, hoofdstuk IV. Hij gebruikt voor de Noordhollandse stolp ook de benaming Normaalstelp.

Afb.4.4b Uitsnede uit de kaart van Dou met op perceel 14 de locatie van Lange Molenweg 9

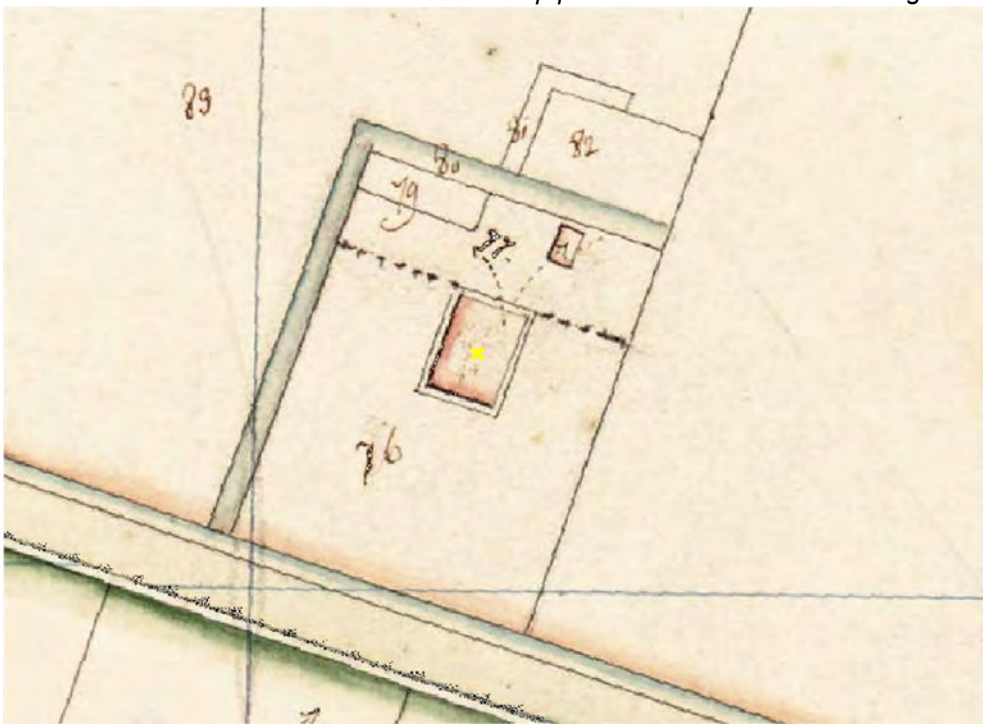

Afb.4.4c Uitsnede uit de kadastrale minuut van 1817, met bij nummer 77 de stolp

Op kaartmateriaal vervaardigd door Johannes Dou, uitgegeven in 1745 naar een eerdere versie uit 1680, is bij Lange Molenweg 9 al bebouwing zichtbaar (***Afb.4.4a-b***). Hier stond tot 2022 een Noordhollandse stolp met anderhalf vierkant. De stolp blijkt met dezelfde afmetingen op exact dezelfde locatie al op de kadasterkaart van 1817 te staan (***Afb.4.4c***). Het erf was van oorsprong iets minder diep dan de 140 meter van tegenwoordig want in 1817 lag de achtersloot nog op circa 94 meter van de sloot langs de straatkant. De achtersloot is kort na de Tweede Wereldoorlog opgeschoven om het erf te vergroten.
De vraag was vervolgens hoe de 17de-eeuwse boerderij eruit had gezien.

Bouwhistorisch onderzoek
De stolpboerderij vertoonde in het voorgedeelte ernstige verzakkingen. Ook waren de staanders flink aangetast door houtworm.
Voorafgaand aan de sloop is een bouwhistorische verkenning gedaan door bureau IDDS. [24] Hierin werd vastgesteld dat het gebouw in zijn geheel 19de-eeuws oogt en dat er nog flinke verbouwingen waren geweest, wat is te zien aan de variatie aan 19de- en 20ste-eeuws metselwerk.
Als bouwjaar was 1844 overgeleverd en bij de sloop werd onder de keldervloer inderdaad ook een gedenksteen terug gevonden uit dat jaar (***Afb.4.5***).

Afb.4.5 Gedenksteen van grijze steen gevonden in de kelder, met opschrift: 'De eerste steen is gelegd / door / Cornelis Graftdijk c..z / op den 16 April 1844'. De eigenaar plaatst hem terug in de nieuwbouw.

De boerderij had indrukwekkende afmetingen, uitwendig 17,4 bij 22,2 meter, een aangebouwde stal uit 1977 niet meegerekend. Het was een zogenaamde 'anderhalve stolp' met een rechthoekig grondplan rustend op een grenenhouten constructie van zes zware staanders van 50 bij 32 cm dik. De staanders vormden een rechthoekige kern van 7 bij 10,5 meter. Bovenaan en op halve hoogte waren de staanders met horizontale balken verbonden en ze werden gestabiliseerd met zware dubbele schoren, de zogenaamde 'zwingen'. De zwingen waren halfhouts ingelaten in de staanders en met grove smeedijzeren nagels vastgezet.

De grote ruimte van het 'vierkant' diende vanouds volledig voor de hooiopslag. In de vier zijbeuken eromheen bevonden zich (met de klok mee): middenvoor de woonruimte, links van voor naar achteren de koestal (van origine, linksvoor is later ook als woonruimte ingericht), middenachter een jongveestal (in 1977 veranderd in melkruimte), rechts de 'dars' als een multifunctionele ruimte voor opslag van onder meer een hooiwagen en gereedschappen, rechtsvoor een woon- of werkruimte met eronder de (kaas-)kelder.

[24] Van Dam 2022.

Afb.4.6a Vooraanzicht van de Louisehoeve in 2020 (foto Van Dam 2022)

Afb.4.6b Achterzijde van de Louisehoeve in 2020, met rechts de 19de-eeuwse 'staart' en de nieuwe stal uit 1977 (foto Van Dam 2022)

Afb.4.6 c. Woonkamer gezien richting het oosten, naar de opkamer boven de kelder met links naast de keldertoegang een 20ste-eeuwse schouw; d. Kelder gezien richting het oosten met de toegang (foto's Van Dam 2022)

Afb.4.7a Het achterste deel van het anderhalve vierkant in 2020, met links achter de kalksteenmuur het halve vierkant van het voorste deel (foto Van Dam 2022)

Afb.4.7b Het achterste deel van het vierkant in 2020, gezien naar linksachter met rode stip bij de 'staart' (foto Van Dam 2022)

In of na 1844 was de koestal aan de achterzijde verlengd met een korte 'staart'. Midden in de voorzijde had de stolp een 19de-eeuwse dwarskap met tuitgevel, voor een zolder met extra woonruimte. De gevels waren merendeels opgetrokken van bakstenen van 17/18 x 7 x 4 cm, 10-lagenmaat 48 cm. Bij verbouwingen in de 20ste eeuw werd de voorzijde geheel heringericht tot woonruimte, waarbij op oude foto's te zien is dat ook de vensterindelingen en locatie van de voordeur waren veranderd. Eind 20ste eeuw kreeg de boerderij de naam Louise Hoeve.

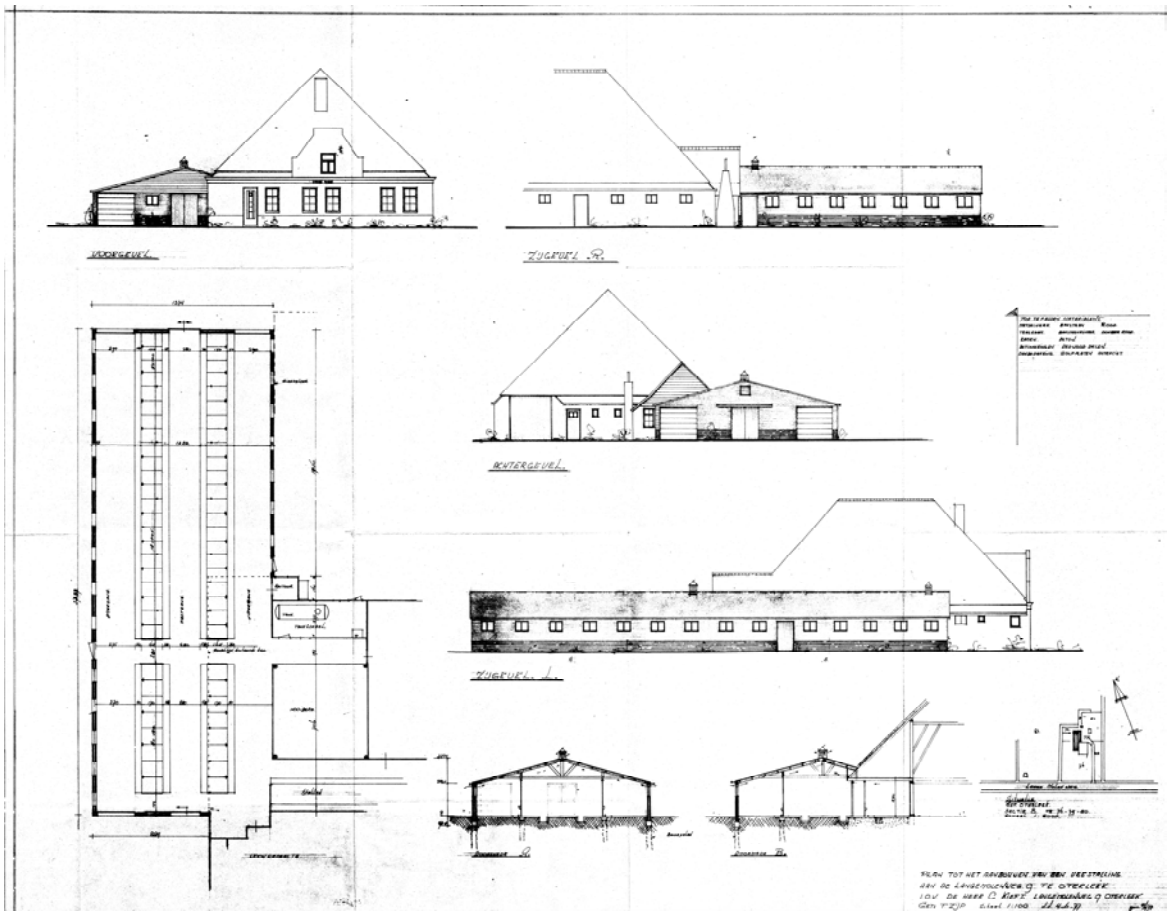

Afb.4.8 Bouwtekening van de nieuwe stal voor de Louise Hoeve, door T. Zijp in 1977

Onderzoeksvragen

Vraagstellingen van het onderzoek betreffen de eerste aanleg en inrichting van het terrein en de eventuele ophogingsgeschiedenis, de bouw en verbouwingen van de stolpboerderij en van de eventuele woonvoorzieningen zoals haardplaatsen, bedsteden en kelders, watervoorzieningen en dergelijke.

Indien aanwezig, dienen vondstcomplexen geborgen te worden met servies en huisraad van de bewoners ten behoeve van onderzoek van hun materiële cultuur.

4.3 Het archeologisch onderzoek

Aanpak van het archeologisch onderzoek

Tijdens de sloop bleek in het woongedeelte achter een 20ste-eeuwse bakstenen haard nog een oude schouw aanwezig. Deze was afgewerkt met paars beschilderde wandtegels en witjes, dateerbaar rond 1844. Helaas kwam deze pas te voorschijn nadat de stolp bij het begin van de sloop wegens instortingsgevaar onverhoeds met de kraan omver gedrukt moest worden. Er viel in het puin weinig meer te documenteren. Wel zijn enkele 19de-eeuwse tegelfragmenten geborgen en ook bleken oudere tegels te zijn hergebruikt als opvulstukken voor het vlak maken van het metselwerk onder de nieuwe tegels.

Bij de start van de opgraving was er wederom een tegenvaller, omdat de sloper ondanks gemaakte afspraken de funderingen en de kelder van het voorhuis al vrijwel volledig uit de grond had verwijderd. Toch leverde de opgraving van de rest nog informatie op over de bouwgeschiedenis.

De nieuwbouw zou zich beperken tot de locatie van de afgebroken stolp en dit werd dan ook de omvang van het onderzoeksterrein. Binnen de stolp werd een eerste vlak aangelegd met de graafmachine en opgeschaafd met de schep. In de berg werd op de kleiophogingen nog

een dunne laag van een hard samengeperst stropakket gevonden en in de dars aan de oostkant een geel zandbed van een klinkervloer. De oostelijke zijmuur was in de 19de eeuw al diep uitgebroken en vernieuwd. Aan de westkant waren onder de betonnen vloer van de stal uit 1977 deels nog funderingen van de zijmuur van de stolp aanwezig. Ook aan de noordkant waren er nog funderingen van de achtermuur. De noordwesthoek van het gebouw was echter in 1977 diep verstoord.
Er is een sleuf gegraven binnen het gebouw langs de westmuur voor funderingsonderzoek. Ook zijn een paar kijkgaten gegraven. Daarbij was er ook bijzondere aandacht voor de waterput die werd gevoed door een ondergrondse houten waterleiding.
Het hele onderzoek werd uitgevoerd door drie gemeentelijke archeologen en een door de opdrachtgever extern ingehuurde vierde archeoloog. Er werd gegraven met inzet van een 10-tons graafmachine met gladde rechte bak.
Onderstaand wordt met een s-nummer verwezen naar de spoornummers in de opgraving.

De aanleg van het erf en de bouw van de stolp
De boerderij stond van origine ongeveer in het midden van een perceel van 70 bij 94 meter dat was omgeven door een brede erfsloot met binnenlangs een dubbele rij bomen.

Voorafgaand aan de eerste bouw was het volledige erf een paar decimeter opgehoogd (s2017) met kluiten vette lichtbruine en grijze klei die bij het uitgraven van sloten waren vrijgekomen. In deze klei is geen enkele potscherf of andere verontreiniging aangetroffen. De ophoging was aangebracht op de oude meerbodem op 3,7 meter onder NAP. Hieronder begint een natuurlijk pakket gelaagde grijze kleiafzettingen met dunne zandlaagjes erin. Onder de boerderij werd op deze eerste ophoging nog een tweede (s2018) aangebracht. Zo werd een lage terp opgeworpen tot 2,6 meter onder NAP, die ongeveer een meter uitsteekt boven de weilanden buiten het erf.

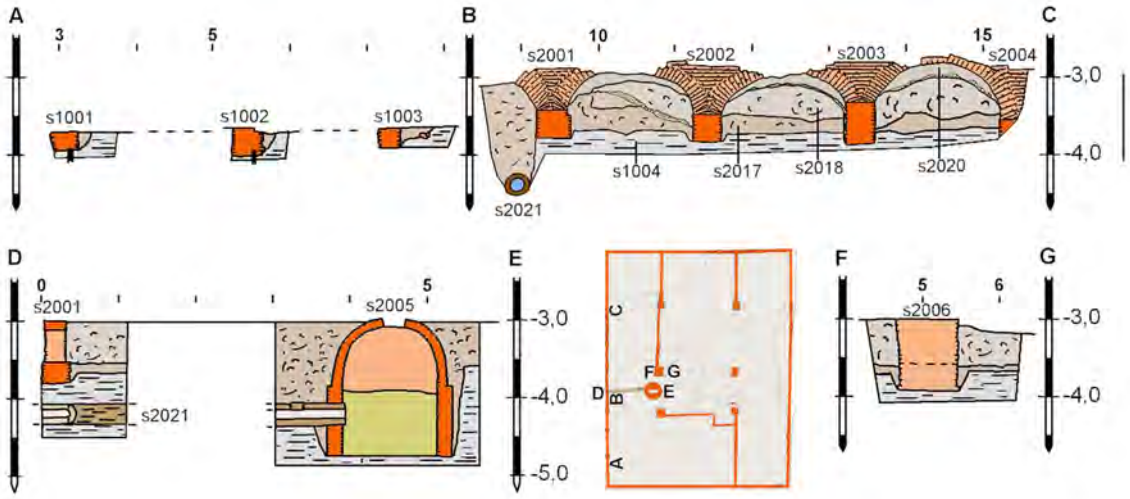

Afb.4.9a Profielen / coupes van de bodemopbouw, met locatiekaartje en spoornummers. Circa. 1:100

De funderingen bestonden uit de zes poeren van het anderhalve vierkant en uit boogfunderingen onder de buitengevels. De grondbogen rustten op vierkante poeren van circa 40 bij 40 cm. Het is niet te zien of op die bogen van aanvang af een bovenbouw van baksteen of van hout was gezet. We vermoeden houtbouw omdat de funderingen vrij licht van uitvoering waren, alles slechts anderhalf-steens en ondiep – de bovenkant van de grondbogen was vrijwel op maaiveldhoogte. Het ondergrondse metselwerk is vrij rommelig, met de grondbogen op wisselende tussenafstanden tussen de 2,4 en 1,85 meter, rustend op poeren van slechts 40 bij 40 cm en op ongelijke dieptes. Onder de poeren waren telkens drie tot vijf kleine paaltje van 5-6 cm dik ingeslagen, slietjes van zacht hout dat grotendeels al

vergaan was. Ook de poeren van het vierkant zijn vrij slordig gemetseld, als onregelmatige rechthoeken met verticale wanden zonder vertandingen. Ze lagen niet zuiver haaks maar licht gedraaid, maar dit kan ook het gevolg zijn van het geweld van de sloop.
Zowel de poeren van de staanders als de grondbogen bleken direct na de eerste ophoging s2017 te zijn opgemetseld, waarna de tweede ophoging s2018 er tegenaan was gestort. Vlak onder de grondbogen waren nog latere aanvullingen s2020 met klei te zien die wellicht samenhangen met inklinking van de kleilagen na de bouw.
Van de inrichting van de stolpboerderij waren niet veel sporen meer aanwezig. Er zijn nog maar een paar bakstenen binnenmuren aangetroffen: de westelijke keldermuur s1005 in het voorhuis, aan de westzijde van het vierkant een muur s2007 langs de koestal, en aan de noordzijde de westmuur s2013 langs de dars (in verband gemetseld met de achtermuur). De gevonden muurresten zijn erg ondiep (hooguit zijn nog maar twee steenlagen aanwezig maar vaak geen) en er zullen vast wel meer muren zijn geweest om de ruimten te scheiden.

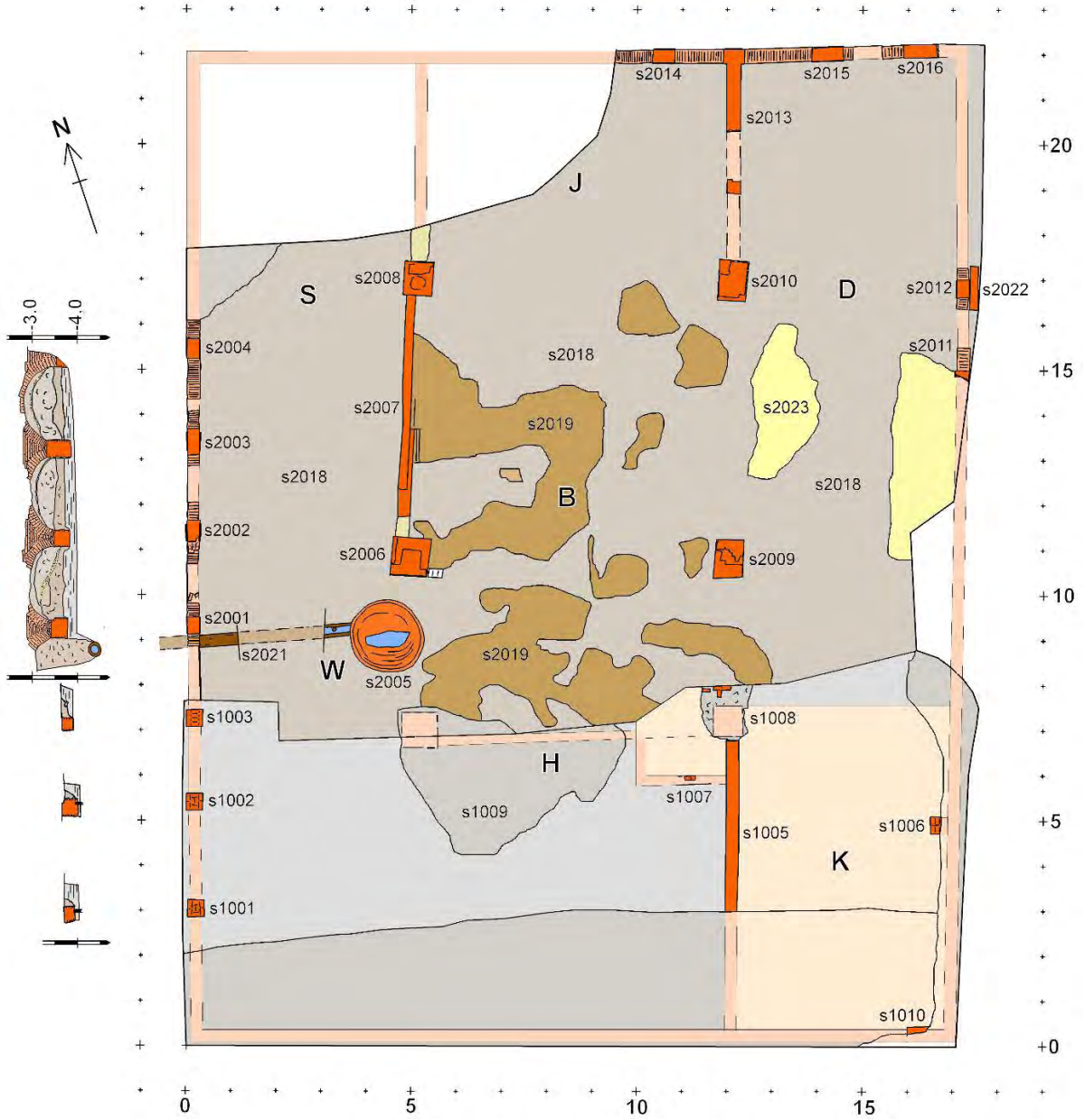

Afb.4.9b Opgravingsplattegrond met links een profiel van het binnenaanzicht langs de westelijke zijmuur, met spoornummers uit de opgraving. W = waterput, B = hooiberg, S = stal, J = jongveestal, D = dars, K = kelder, H = haard-plaats. Schaal ca 1:150

Afb.4.10a Graafwerk aan de hooiberg, vanuit het zuiden

Afb.4.10b Overzicht van het vlak, uit het noordoosten

Het is de vraag of er op deze bakstenen funderingen van origine bakstenen muurwerk stond of houten wanden. Gezien de geringe diepte en de vrij lichte constructie zal het van origine waarschijnlijk wel houtbouw zijn geweest. De latere vervanging door baksteen was de oorzaak van de sterke verzakkingen en scheuren in het muurwerk.
Binnen het anderhalve vierkant bevonden zich een hard pakket s2019 samengeperst halfvergaan hooi en in de dars lag op de ophoging een restant van een laag geel zand s2023 waar tevoren een vloer van gele klinkers lag.

Afb.4.11a Coupe binnenlangs de westelijke zijgevel (vergelijk Afb.4.9a)

Afb.4.11b Onderzoek van de waterput, gezien vanuit het zuiden, linksonder de houten koker

Bij de koestal werd op de scheiding met de hooiberg een merkwaardige bakstenen waterput s2005 gevonden van maar liefst 160 cm breedte (uitwendig), afgesloten met een koepelgewelf. De ronde waterput was grotendeels halfsteens gemetseld met schelpmortel maar de onderste 90 cm waren éénsteens dik metselwerk dat met klei gemetseld was. Van nature zou er weinig water komen opwellen, vanwege de kleilagen van de ondergrond. De put werd daarom gevoed door een houten koker s2021 vanuit het westen, waarschijnlijk helemaal vanaf de erfsloot, welke ondergronds was aangelegd naar een zij-opening geheel onderin de put. De koker was gemaakt van een uitgeholde boomstam van 28 cm dik, met een binnenmaat van ongeveer een decimeter. De put leverde op deze manier voldoende drinkwater, niet alleen voor de mensen maar ook voor het vee.

Alle ophogingen, muurresten en andere sporen bleken uitzonderlijk ‘schoon’, dat wil zeggen dat er totaal geen vondsten van afval of potscherven waren! Dit komt deels door het ontbreken van resten van de vloeren en de haard in het woongedeelte.
Uit het kaartonderzoek staat wel vast dat de fundamenten van voor 1817 moeten stammen. De houtconstructie van het vierkant past bij een 17de-eeuwse datering. Dat geldt ook voor de gebruikte baksteen met de steenmaten 18,5/19,5 x 8/9 x 4 cm, 10 lagen 46-47 cm dik. Het heeft een rood baksel met zwarte puntjes erin, wat mogelijk wijst op productie in Friesland.

Verwerkt in de schouw uit 1844 (of kort erna) vonden we tijdens de sloop fragmenten van hergebruikte wandtegels, een paar uit de 18de eeuw maar ook enkele uit midden 17de eeuw. Gezien deze laatste tegels en ook vanwege het ontbreken van sporen van oudere bebouwing moeten de gevonden funderingen wel behoren bij de eerste aanleg omstreeks 1640.

Afb.4.12a Betegeld stuk van de haardwand, tussen het puin bij de sloop. Met linksvoor een deel van een stervorm van ‘weesjes’ (tegels met half paars half wit decor) om een onherkenbaar centraal decor, rechtsvoor een fragment van een guirlande in paars van het decor ‘randtegel met tulp en ster op heel’

Afb.4.12b Fragmenten van randtegels met een paarse guirlande van het decor 'ster en tulp op heel', gevonden op de schouwwand, geel baksel 13x13x0,6 cm, in of kort na 1844 (22OT-LMW1). Circa 1:3

Vondstmateriaal

Er is bijzonder weinig vondstmateriaal uit de hele opgraving gekomen. Er is ook niet opgegraven buiten de contour van de stolpboerderij omdat hier geen bouwwerkzaamheden waren voorzien – hierdoor is er ook geen afvaldepositie gevonden.

Ter plekke van de haardplaats (tegen de scheiding van het vierkant met de woonkamer middenin de zuidgevel) werden tussen het puin resten gevonden van wandtegels (vondstnummer *22OT-LMW 1*). Het merendeel kwam van een 19de-eeuwse betegeling met witjes en paars beschilderde tegels (tegelmaat 13x13x6 mm, geel baksel). Er waren velden met een kwadrant van siertegels die in stervorm werd omringd door 'weesjes' (tegels met een diagonale verdeling waarvan een helft is afgewerkt met paars sponswerk), afgewisseld door tegels met verticale ranken van het model 'tulp en ster op heel' (een bloemenslinger op de helft van de verder witte tegel).[25] Steeds is de linkerhelft van de randtegel wit, maar de rankenslinger heeft bij 4 fragmenten een S-vorm en bij 8 fragmenten een spiegelbeeldige S. Deze betegeling moet minstens 1,5 meter hoog zijn geweest.

[25] Pluis 2013 A.14.06.35, ook wel 'tulphalfje' genoemd.

a b

Afb.4.13 Fragmenten van wandtegels met paars decor, 18de eeuw, hergebruikt als vulstukken in de schouwwand (22OT-LMW1): a landschapjes met o.a. een herder met schapen binnen een cirkel met 'spinnetjes' in de hoeken geel baksel ..x13x0,8 cm, b een diagonaal decor met een bloemvaas en gebladerte met tulpen (aan de linkerzijde afgesneden), geel baksel ..x13x0,7 cm. Circa 1:3

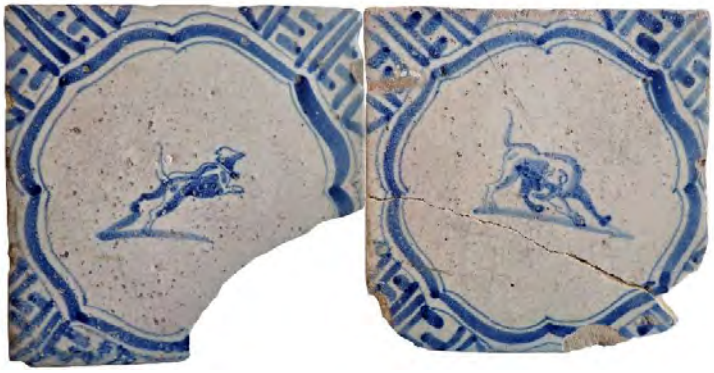

Afb.4.14 Wandtegels met blauw decor van een hond in geschulpte omlijsting met meanders, geel baksel 12,8x12,8x1,1 cm, circa 1640; vulstukken in de schouwwand (22OT-LMW1-C en -B). Ca 1:3

Afb.4.15 Wandtegels met blauw decor van hazen en een hond en van een (hemel?)poort, met 'ossenkop'-hoekmotieven, tinglazuur met roze zweem, geel baksel 13x13x1,0 cm, circa 1640-1660; als vulstukken in de schouwwand (22OT-LMW1-D -F -G -E). Circa 1:3

Er waren ook diverse oudere tegels, deels geplakt onder de 19de-eeuwse tegels als opvulstukken om de muur te egaliseren.
Een viertal tegels is geborgen met een tafereel binnen een cirkel van een herder met zijn kudde schapen, met spinnetjes in de hoeken. De paarse schildering is snel en wat onbeholpen aangebracht en de schapen lijken wel op slakken. Gezien de tegeldikte van 8 mm en het gele baksel zullen dit 18de-eeuwse tegels zijn.

De vroegste tegelvondsten moeten nog van rond 1640/1660 dateren, blauw op wit beschilderd met een flinke tegeldikte. Er zijn twee grotendeels complete tegels met een hond in een accoladevormige omlijsting met hoekmeanders, 12,8x12,8x1,1 cm en geel baksel. En verder zijn er tegels met een klein figuur en ossenkop-hoeken, 13x13x1,0 cm en geel baksel, waarvan twee gave en twee fragmenten met een haas of hond, plus 2 gave en 1 fragment met een soort (hemel?)poortje.

4.4 Samenvatting en conclusies

De funderingen van de stolp gaan terug op de eerste ontginning van de meerbodem rond 1635. Bij de bouw is eerst het erf een paar decimeter opgehoogd met klei, mogelijk afkomstig van het delven van sloten, om de baggerlaag op de meerbodem af te dekken voor een begaanbaar terrein. De funderingen van de stolp zijn in deze eerste laag ondiep ingegraven en eerst een halve meter opgemetseld, waarna ter plekke van de stolp een volgende laag klei werd aangebracht en dit is weer gevolgd door de bovengrondse bouw van de boerderij. Het muurwerk staat op vrij lichte funderingen op brede grondbogen en evenals de poeren zijn ze slordig gemetseld, zelfs tot wisselende diepte. We vermoeden dat de stolp in eerste aanleg was voorzien van houten wanden, met hooguit een brandmuur achter het woongedeelte, waarna hij pas in de 19de eeuw is voorzien van gemetselde muren.
De stolp had de voorgevel aan de zuidkant, met links en middenin de woonruimte, hierachter het ‘anderhalve vierkant’ van de hooiberg, rechts een opslagkelder met stahoogte, rechtsachter de dars en links de koestal. Het originele grondplan was een rechthoek van 17 meter breed en 22 meter diep. In de 19de eeuw kwam er een staart achter aan de koestal. Inpandig was er al in de eerste bouwfase een waterput gebouwd, onder de zijmuur van het vierkant aan de kant van de koestal. Bijzonder is de voeding van de put middels een ondergrondse koker die zal zijn aangelegd vanaf de erfsloot. Het water zal vooral zijn gebruikt voor het drenken van het gestalde vee. Voor drinkwatervoorziening van de mensen is geen waterkelder aangetroffen- wellicht had men een bovengrondse waterton?.

Literatuur

Brandts Buys, L., 1974: *De landelijke bouwkunst in Noordhollands Noorderkwartier*, Arnhem.

Dam, M.C. van, 2022: *Bouwhistorische verkenning met waardenstelling Lange Molenweg 9, Oterleek, Gemeente Alkmaar*, Noordwijk (IDDS rapport project A2167)

Pluis, J., 2013:, *De Nederlandse tegel. Decors en benamingen/ The Dutch tile. Designs and names 1570-1930*, Leiden (herziene 3de druk; 1e druk 1998).

Reh, W., C. Steenbergen en D. Aten, 2005: *Zee van Land. De droogmakerij als atlas van de Hollandse landschapsarchitectuur*, Wormer.

Bijlage 1 Lijst van grondsporen

Onderstaand is een lijst van de spoornummers met spoorbeschrijvingen, zoals deze tijdens het veldwerk gedocumenteerd zijn. Vrijwel alle sporen dateren uit de eerste bouwfase van de stolp. NB alle metselwerk, behalve s2005, is van dezelfde baksteen: rood baksel met zwarte spikkels, 18/19 x 8/9 x 4/4,5 cm, 10 lagen 46-47 cm, harde felwitte schelpmortel

-s1001: westelijke zijgevel: 8-steens poer bogenfundering, 40x40 cm, 5 lagen onderkant 3,92 m-NAP, in s1004
-s1002: westelijke zijgevel: 8-steens poer bogenfundering, als s1001, 8 lagen onderkant 3,98 m-NAP, in s1004
-s1003: westelijke zijgevel: 8-steens poer bogenfundering, als s1001, in s1004
-s1004: natuurlijk pakket gelaagde klei met om de 3-5 cm een zandlensje erin
-s1005: kelder: fundering van westelijke keldermuur (in zuidoosthoek stolp), 1,5-steens baksteen, 5 lagen dik, onderkant 3,92 m-NAP, in s1004
-s1006: kelder: baksteenrestant van vermoedelijke steunbeer bij gesloopte oostelijke keldermuur, 1 steenlaag met onderkant op 3,8 m-NAP
-s1007: kelder: funderingsrestje van trapgat in noordwesthoek van de kelder, slechts twee stenen
-s1008: puinplek gesloopte zuidoostelijke vierkantspoer
-s1009: puinplek van onder meer gesloopte zuidwestelijke vierkantspoer
-s1010: kelder: rest van hoekpoer in zuidwesthoek (hoek voorgevel en oostelijke zijgevel)
-s2001: westelijke zijgevel: poer met aanzetten van spaarbogen, 1,5 steens dik
-s2002: westelijke zijgevel: poer met aanzetten van spaarbogen, 1,5 steens dik
-s2003: westelijke zijgevel: poer met aanzetten van spaarbogen, 1,5 steens dik
-s2004: westelijke zijgevel: poer met aanzetten van spaarbogen, 1,5 steens dik
-s2005: ronde waterput met koepel diameter uitwendig 1,60 m, zachte baksteen oranje/rood/geel geaderd 16,5x8x3,5 cm, bovendeel met koepel halfsteens en schelpmortel, onderste deel (vanaf richel op 3,85 m-NAP) steens en klei gemetseld; onderkant in de kleilagen op 4,76 m-NAP; voeding vanaf de westkant via houten koker
-s2006: middelste westelijke vierkantspoer, 85x85 cm, in vlak op 2,90 m-NAP, rechte zijden zonder vertanding naar onderkant 3,84 m-NAP
-s2007: binnenmuur tussen stal en berg, fundering 1-steens muur met 1x vertanding, onderkant 3,02 m-NAP
-s2008: noordwestelijke vierkantspoer, 65x75 cm, in vlak op 2,86 m-NAP
-s2009: middelste oostelijke vierkantspoer, 65x85 cm, in vlak op 2,96 m-NAP
-s2010: noordoostelijke vierkantspoer, 65x75 cm, in vlak op 2,90 m-NAP
-s2011: oostelijke zijgevel: restant van poer met aanzet spaarboog, 1,5 steens dik
-s2012: oostelijke zijgevel: restant van poer met aanzet spaarboog, 1,5 steens dik; er tegen gezet aan de oostkant een steens fundering s2022 (=drempel?) met halfsteens afdruk erop
-s2013: binnenmuur tussen jongveestal en dars, nog 1 steenlaag 1,5 steens breed (opgaand werk steens?), onderkant 2,80 m-NAP
-s2014: noordelijke achtergevel: poer met aanzetten spaarbogen, 1,5 steens dik
-s2015: noordelijke achtergevel: poer met aanzetten spaarbogen, 1,5 steens dik
-s2016: noordelijke achtergevel: poer met aan Westkant aanzet spaarboog, Oostkant gesloopt maar wschl muurblok tot hoek van pand, 1,5 steens dik
-s2017: eerste ophoging van het hele erf, voorafgaand aan de bouw van de stolp, met kluiten schone grijze en lichtbruine klei, onderkant op 3,6-3,7 m-NAP op de meerbodem op een natuurlijk pakket van grijze gelaagde klei met zandlensjes
-s2018: tweede ophoging met kluiten schone grijze en lichtbruine klei ter plekke van de stolp, aangebracht op en tegen de pas gemetselde funderingen

-s2019: gecomprimeerd pakket hooi, op s2018 (bij sloop ingedrukt, zelfs 20 cm diepe sporen rupsband sloopkraan)
-s2020: in profiel grijze klei op ophoging s2018, mogelijk als afwerking van ophoging na bouw van stolp (in vlak niet te onderscheiden van s1018)
-s2021: houten koker van uitgeboorde boomstam, ca 28 cm dik, via gat onderin waterput s2005 voor watertoevoer, horizontale koker met bovenkant op 4,27 m-NAP loopt precies horizontaal door onder Westelijke zijgevel pal naast poer s2001. In de koker lag los een ronde houten stop met diameter ca 12 cm en dikte ca 8 cm
-s2022: oostelijke zijgevel: aan de oostkant tegen poer s1012 een steens fundering s2021 (=drempel?) met halfsteens afdruk erop
-s2023: geel zandlaagje op s2020, als vlijlaag van een (voor de opgraving al verwijderde) klinkervloer in de dars

Hst.5 Een opgraving van de stolpboerderij Mariënveld op Noordervaart 58 bij Stompetoren, gemeente Alkmaar, in 2019 (19ST-NDV)

Peter Bitter m.m.v. Rob Roedema

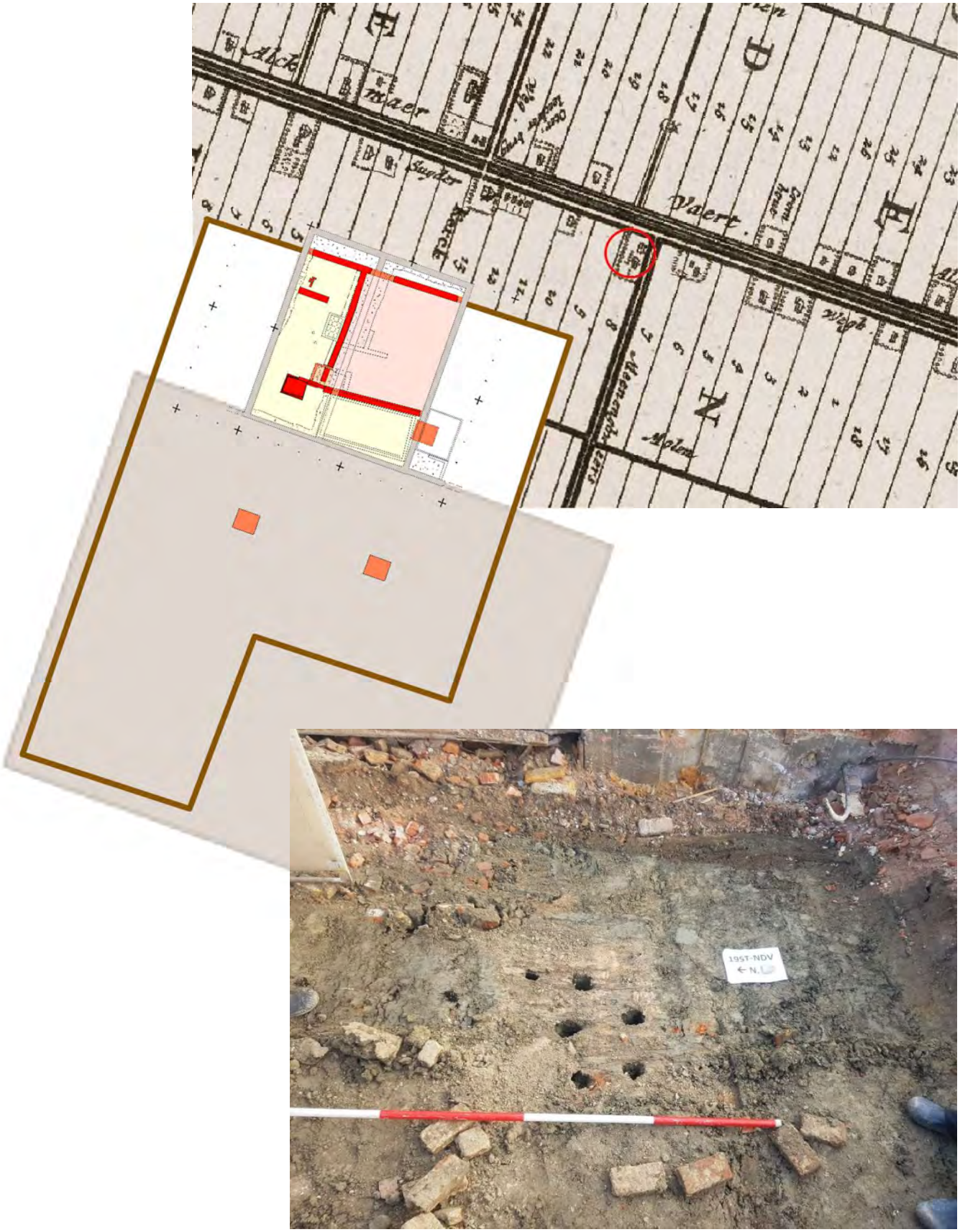

Afb.5.1 Boerderij Mariënveld vanaf de weg gezien (september 2016)

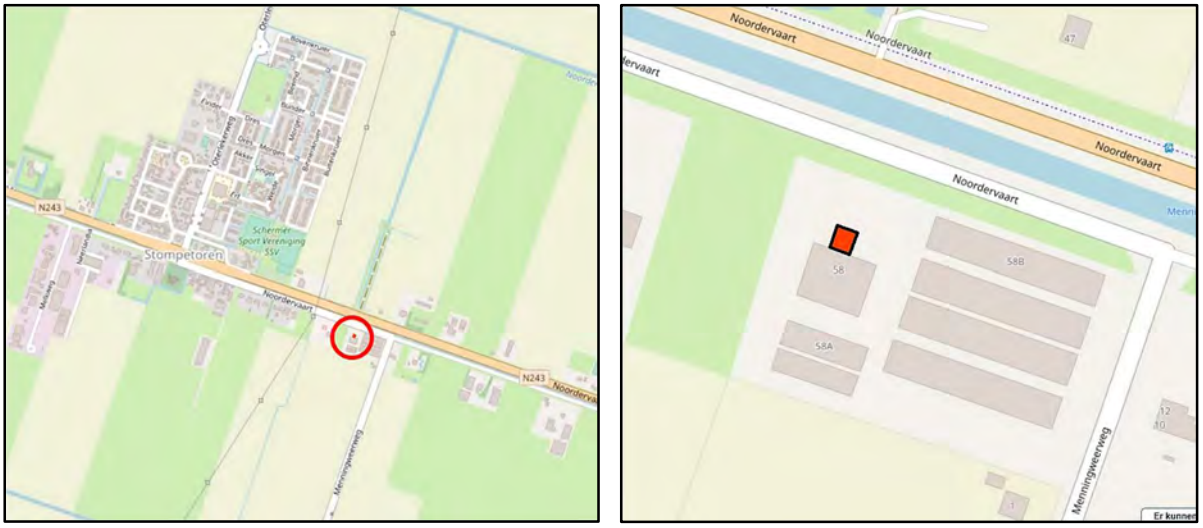

Afb.5.2a-b Locatie van het opgravingsterrein, oostelijk van het dorp nabij de Menningweerweg (2019)

Administratieve gegevens

Datum onderzoek:	4-12-2019 (1 dag)
Locatie onderzoeksgebied:	Noordervaart 58, Stompetoren (*zie afb.5.2*)
Landelijke X/Y coördinaten:	middelpunt: 105.168 / 513.957
Archis OM-nummer:	4756007100
Deponering:	Archeologisch Centrum gemeente Alkmaar
Gemeentelijke projectcode:	19ST-NDV
Programma van eisen:	N. de Jong-Lambregts, *pve Noordervaart 58 te Stompetoren (19ST-NDV)*, akkoord P. Bitter gemeente Alkmaar 20-11-2019
Opdrachtgever bouwproject:	Bouwbedrijf J. Nat en Zn. b.v., Stompetoren
Bevoegd gezag en uitvoering:	gemeente Alkmaar, vakgroep erfgoed
Graafmachine/materieel:	Kuijper Sloopwerken, Wieringerwaard

Hst.5 Een opgraving van de stolpboerderij Mariënveld op Noordervaart 58 bij Stompetoren, gemeente Alkmaar, in 2019 (19ST-NDV)

Peter Bitter m.m.v. Rob Roedema

Afb.5.3 Luchtfoto van de boerderij Mariënveld (september 2016)

INHOUD:

5.1 Inleiding
Korte samenvatting
Administratieve gegevens
Vraagstellingen
Organisatie van veldwerk en uitwerking

5.2 Aangetroffen sporen
Periodisering
Periode 1: de eerste bouwfase van omstreeks 1640/1650
Periode 2: een verbouwing of herbouw rond 1720/1750
Periode 3: verbouwingen in de late 19de en vroege 20ste eeuw
Periode 4: nieuwbouw in het tweede kwart van de 20ste eeuw
Een reconstructie van de stolpboerderij Mariënveld

5.3 Vondsten *(Rob Roedema)*

5.4 Samenvatting

Literatuur

Bijlage 1: Beschrijving van de sporen

Afb.5.4 Actiefoto's van het onderzoek, dat was beperkt tot de contour van het 20ste-eeuwse woonhuis

5.1 Inleiding

Korte samenvatting

In 2019 is door de vakgroep archeologie van de gemeente Alkmaar een klein archeologisch onderzoek uitgevoerd bij de boerderij Mariënveld op Noordervaart 58 in Stompetoren. De aanleiding tot het onderzoek was geplande nieuwbouw op dit perceel.

De Noordervaart is al sinds de ontginning van de Schermerpolder in 1635 een belangrijke as waaraan de eerste boerderijen gelegen waren. Zo ook op dit perceel waar al op een kaart van Dou uit 1680 en op de Kadastrale Minuut van 1817 een boerderij is weergegeven op de plaats van de 20ste-eeuwse boerderij. Na de sloop tot maaiveld is er tussen de 20ste-eeuwse funderingen een archeologisch onderzoek verricht. De eerste aanlegfase is van omstreeks 1640/1650 en begint met een dikke laag grijze kleikluiten van bijna 1 meter dik. Hierop was een stolpboerderij gebouwd, waarvan funderingen en één van de vier poeren van het vierkant zijn gevonden. De andere drie poeren en veel muurwerk zijn verdwenen bij bouwactiviteiten in de 19de en 20ste eeuw. Omstreeks 1720/1750 en eind 19de/begin 20ste eeuw werden ingrijpende verbouwingen uitgevoerd, vermoedelijk vanwege verzakkingen van het muurwerk.

Het gebouw was vermoedelijk van het type Westfriese stolp, met de voorzijde aan de noordkant gericht op de weg langs de Noordervaart: het woongedeelte aan de westkant, een kaaskelder in het midden en aan de oostkant ernaast de dars. Achter aan de westkant had de stolp een 'staart' als verlengstuk van de koestal.

In het tweede kwart van de 20ste eeuw werd een nieuwe boerderij gebouwd met een bescheiden woonhuisje en een forse schuur of loods. Deze zijn in 2019-2020 op hun beurt weer vervangen door een vrijstaand woonhuis.

Afb.5.5 Uitsnede uit de Kaart van het Hoogheemraadschap van de uitwaterende Sluizen, J. Dou circa 1680, de onderzoekslocatie omcirkeld. Stompetoren heeft wel een kerk maar nog geen dorpskern

Afb.5.6a-b Uitsnede uit de kadastrale Minuut van 1817, rechts gegeorefereerd over de luchtfoto van 2016 (digitale Archeologische Verwachtingskaart 2016)

Vraagstellingen

Na de vaststelling van de Wet op de Archeologische Monumentenzorg in 2007 werd archeologische monumentenzorg ingebed in de ruimtelijke ordening. In de gemeente Schermer werd de beleidsnota archeologie, opgesteld in 2007, in 2013 vastgesteld door de toenmalige gemeenteraad, inclusief een verwachtingskaart die voorzien is van een inhoudelijke onderbouwing van de aanwijzing van verwachtingsgebieden.[26] In 2016 werd, na de gemeentefusie van Alkmaar, Schermer en Graft-De Rijp, een nieuwe erfgoednota vastgesteld door de gemeenteraad met als hoofddoel de harmonisatie van het erfgoedbeleid van de drie voormalige gemeenten.[27]

Onderdeel hiervan is een nieuwe archeologische verwachtingskaart voor de gehele gemeente. Daarin zijn de onderliggende data uit de tot dan vigerende nota's van de gemeenten Alkmaar, Schermer en Graft-de Rijp verwerkt en aangevuld met de gegeorefeerde historische kaart van Dou die teruggaat op omstreeks 1680, de vroeg-19de-eeuwse kadastrale minuutkaarten en een nieuwe geologische kaart van de ondergrond. Deze verwachtingskaart maakt een groot deel van de wettelijk voorgeschreven vooronderzoeken (met name een bureau onderzoek) bij de aanvragen van vergunningen overbodig.

[26] Visser-Poldervaart & Tjabringa 2007. De bijgaande verwachtingskaart is in 2013-2014 ook als onderlegger gebruikt bij de bestemmingsplannen.

[27] Vakgroep Erfgoed van de gemeente Alkmaar, Erfgoedbeleid Alkmaar 2016-2026, vastgesteld door de gemeenteraad in september 2016.

Voor de onderzoekslocatie zijn de onderzoeksvragen in het archeologische programma van eisen met name gericht op de aanleg en inrichting van het bewoningsterrein, de bebouwingsgeschiedenis en de materiële cultuur van de bewoners.[28] De vragen konden echter slechts ten dele worden beantwoord met de resultaten van de opgraving (zie ook hoofdstuk 5.4).
Tot 2019 stond op de locatie een boerderij uit de eerste helft van de 20ste eeuw, bestaande uit een vierkant woonhuis aan de noordzijde (de straatkant) aangebouwd tegen een buitengewoon grote rechthoekige schuur (***afb.5.1-3***). De nieuwbouwplannen van 2019 betroffen een vrijwel even groot woonhuis exact op de plek van het oude woonhuis van Mariënveld. De opgravingen werden beperkt tot de locatie van de geplande sloop en nieuwbouw.
Ter plekke van de vindplaats staat al een boerderij ingetekend op de kaart van het Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen door Joannes Dou uit 1680 (***afb.5.5***).[29] Doordat op de gemeentelijke archeologische verwachtingskaart de kadasterkaart van 1817 en de luchtfoto van 2016 over elkaar kunnen worden gelegd, is te zien dat de oudste boerderij ongeveer op de plek stond van de 20ste-eeuwse boerderij (***afb.5.6 en 7***).

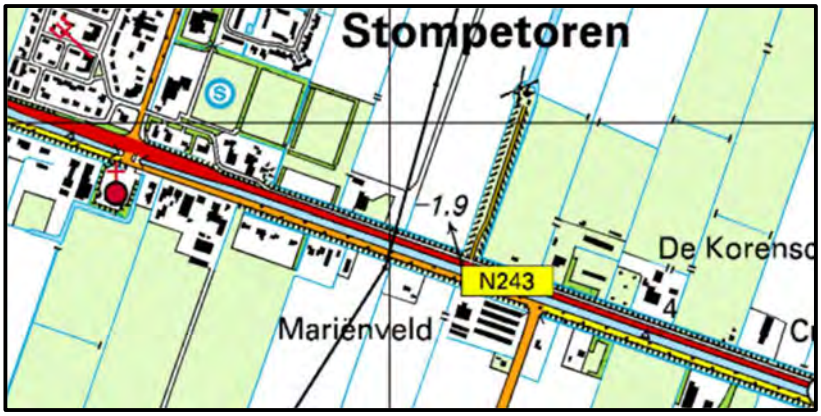

Afb.5.7a-b Mariënveld op uitsneden uit de topografische kaarten van ca.1900 (nog met de stolp) en 1996 (20ste-eeuwse boerderij)

In de opgraving van het woonhuisje werden resten gevonden van de 17de-eeuwse stolpboerderij. Deze was van origine veel groter dan de opgravingslocatie en enkele resten hiervan moeten na de opgraving nog aanwezig zijn gebleven in de tuin van het nieuwe huis. Het grootste deel van de stolp bevond zich echter ter plekke van de gesloopte grote schuur uit de 20ste eeuw en hier was de bodem al verstoord door de aanleg en sloop van de zware betonfunderingen.

[28] N. de Jong-Lambregts, *PvE Noordervaart 58 te Stompetoren (19ST-NDV)*, akkoord P. Bitter gemeente Alkmaar 20-11-2019.
[29] De kaart van het Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen verscheen rond 1680 in vier bladen en bestrijkt heel Noord-Holland tussen Amsterdam en Den Helder. In een uitvergrote versie is de kaart ongewijzigd heruitgegeven in 1745 en daarna meerdere keren herdrukt. Hij is uitzonderlijk gedetailleerd en moet destijds zijn samengesteld op basis van diverse andere kaarten.

Organisatie van veldwerk en uitwerking
In lijn met het gemeentelijke 'postzegelbeleid' voor kleine projecten (zoals vastgesteld door de gemeenteraad in 2016) werd het onderzoek uitgevoerd door de gemeente-archeologen waarbij een graafmachine, materieel en een ingehuurde extra veldarcheoloog werden geleverd door de opdrachtgevers.
De sporen zijn geanalyseerd en beschreven door Peter Bitter (zie hoofdstukken 2 en 4 en bijlage 1). De vondsten zijn na de opgraving gedetermineerd door Rob Roedema (zie hoofdstuk 3).

5.2 Aangetroffen sporen

Periodisering
Er zijn bijzonder weinig vondsten van materiële cultuur aangetroffen, wat de dateringen bemoeilijkt. De dateringen zijn daardoor noodgedwongen deels gebaseerd op de gebruikte bouwmaterialen. De sporen zijn in te delen in slechts vier perioden:
Periode 1: circa 1640/1650 – 1725
Periode 2: circa 1725 – 1800/1850
Periode 3: circa 1800/1850 - 1925
Periode 4: circa 1925 –1950
In dit rapport worden de afzonderlijke sporen en structuren aangeduid met een codering, die bestaat uit het periodenummer en een volgletter.

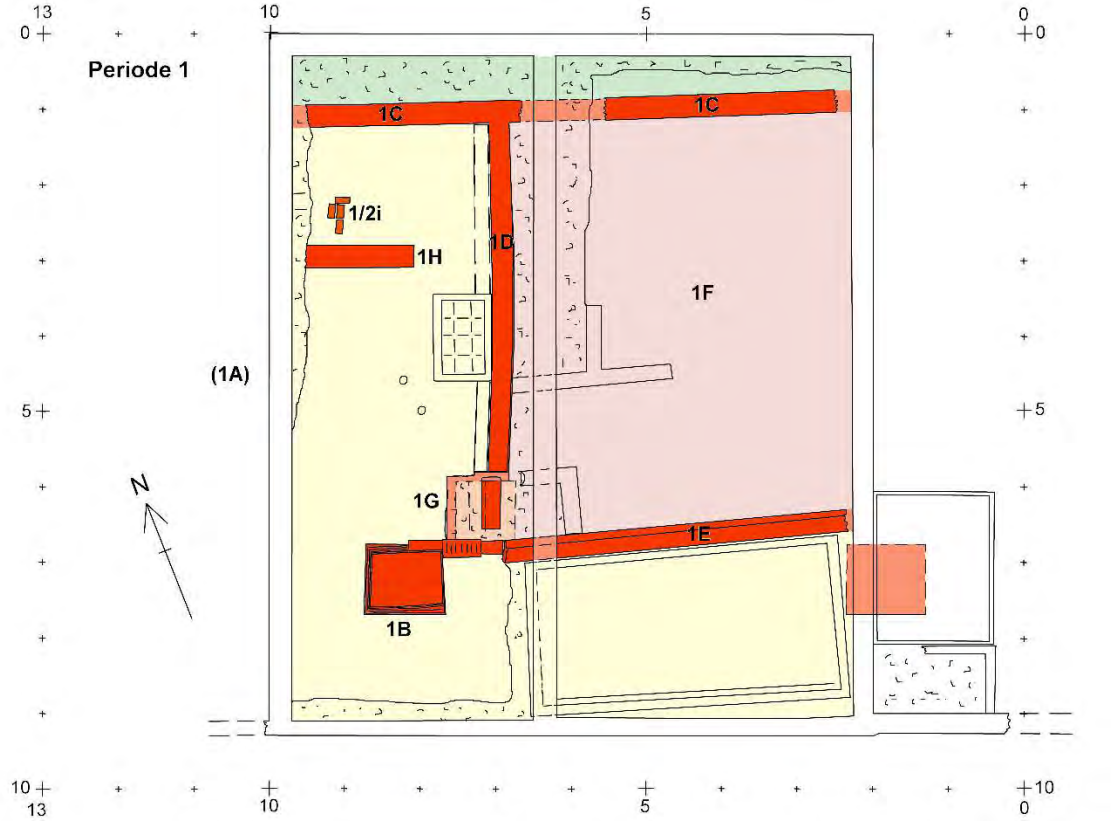

Afb.5.8 Plattegrond van de sporen uit periode 1 (circa 1640/1650 - 1725). Circa 1:100.

Periode 1: de eerste bouwfase van omstreeks 1640/1650
De Noordervaart is al sinds de ontginning van de Schermerpolder een belangrijke as waaraan de eerste boerderijen gelegen waren. Zoals we hiervoor al zagen, staat op de kaart van Noord-Holland boven het IJ door Joannes Dou uit 1680 een boerderij weergegeven ten westen van de Menningweerweg. Op de kadasterkaart van 1817 zien we een vierkant gebouw met zijden van 15 á 16 meter, met aan de achterzijde een flinke uitbouw over de

halve breedte (zie ***afb.5.6***). Door de kadastrale minuut van 1817 over de huidige kadasterkaart te leggen konden we zien dat het voorste deel van de oudste boerderij ongeveer op de plek stond van het woonhuis van de 20ste-eeuwse boerderij. Inderdaad werden van de oudste boerderij enkele resten gevonden, maar het achterste twee-derde deel van het gebouw bleek al in de 20ste eeuw te zijn verstoord door betonfunderingen voor de grote schuur/stal. Het was ooit een stolpboerderij, een piramidevormig gebouw met een hoog puntdak dat werd gedragen door een 'vierkant' van zware palen die rustten op bakstenen voeten, de zogeheten 'poeren'..
De oudste stolp zal niet lang na de droogmakerij van de Schermer (1635) zijn gebouwd. Hiervan is wat muurwerk en een kelder gevonden en maar één van de vier poeren (spoor **1B** – zie ***afb.8***). De andere drie poeren waren verwijderd bij bouwactiviteiten in de 20ste eeuw. Kennelijk was de ondergrond van de net droog gemaakte Schermer bij de eerste aanleg niet erg stevig maar nog zacht en drassig. Er werd daarom een flinke terp opgeworpen van bijna 1 meter hoog (spoor **1A**). Onder de terp werd het oude oppervlak van vóór de bouw aangetroffen, een dunne zwarte humeuze laag **0A** op 3,47 tot 3,50 m-NAP, op vrijwel hetzelfde niveau dat de weilanden ten westen en ten zuiden van de locatie nog steeds hebben. Nadat een eerste laag van bijna 40 cm klei was opgebracht, werden de poeren opgemetseld. De poer **1B** had de onderkant op 3,14 m-NAP en het grondvlak van 95 bij 106 cm was met vertandingen versmald naar een voet voor de staander. Onder de poer werden de holten gevonden van het vergane hout van een achttal ingeheide vierkante palen van circa 10 cm dik (***afb.5.9-10***).
Er is geen oude huisvloer gevonden, maar de ophoging liep minstens tot 2,60 m-NAP. Het oude vloerpeil zal dus weinig hebben verschild met het tegenwoordige oppervlak van de tuin direct naast het huis (circa 2,45 m-NAP).[30]
De opgegraven resten betreffen het middelste deel van de noordkant van de stolp (***afb.5.8***). Het is het woongedeelte aan de voorkant, gericht op de weg langs de Noordervaart. Aan de oostkant waren de resten van een kelder (**1F**) en ten westen ervan een deel van een woonvertrek dat zich moet hebben uitgestrekt tot de (niet terug gevonden) westelijke zijgevel van de stolp – deze zal zich op ongeveer 5 meter ten westen van poer **1B** hebben bevonden

Afb.5.9 Het woonvertrek vanuit het westen, met links de haard 2C en rechtsvoor poer 1B met links ernaast keldertoegang 1G, rechtsachter kelder 3D

[30] De bodem van de 18de-eeuwse haardbak 2C lag op 2,70 m-NAP. Een dergelijke haardbak diende voor de opvang van de hete haardas en was normaliter minstens 20 cm diep onder de vloer.

Afb.5.10 Details vanuit het westen: na verwijdering van poer 1B bleken de ingeheide slieten eronder geheel vergaan tot holten. Erachter de kelder 3D, oversneden door de betonbalk 4A
Afb.5.11 Het woonvertrek uit het zuiden, middenachter haard 2C en -voor poer 1B, rechts kelder 3D.
Afb.5.12 De keldermuur 1E was aan de binnenzijde gepleisterd en blauw geverfd, vanuit het noorden

Aan de zuidkant van de werkput is slechts het begin van de hooiberg (de middenruimte van het 'vierkant') aangesneden. Van de kelder **1F** zijn drie muren in de opgraving aanwezig (sporen **1C**, **1D** en **1E**), de oostelijke zijmuur was verstoord door de midden-20ste-eeuwse bouwfase (4A). De binnenzijde van keldermuur **1E** had nog een lichtblauw geschilderde pleisterlaag. Onderaan was hierin nog de afdruk van de vloer herkenbaar die later is verwijderd. Met een vloerpeil op 3,54 m-NAP zal de keldervloer direct op het oude maaiveld onder de terp zijn aangelegd. Kelder **1F** was dus een souterrain kelder van ongeveer een meter diep. Ongetwijfeld bevond zich bovenop de kelder een opkamer, mogelijk als slaapvertrek. Dergelijke kelders dienden voor de opslag van de kaas die ter plekke werd bereid uit de melk van de eigen veestapel. Hij was voor de koelte gunstig gelegen aan de schaduwrijke noordkant van de stolp.

Periode 2: een verbouwing of herbouw rond 1720/1750
Ergens tussen circa 1720 en 1750 is de boerderij fors verbouwd of misschien zelfs grotendeels herbouwd (***afb.5.13-17***). De tussenmuur werd toen vernieuwd met nieuw opgaand muurwerk (**2B**) op de oudere fundering 1D, nadat onderin aan de westkant ter versterking een gemetselde steunmuur (**2A**) er tegenaan was gezet. De werkzaamheden waren waarschijnlijk nodig vanwege ernstige verzakkingen. Opvallend is namelijk dat de opgegraven keldermuur **1E** een licht afwijkende oriëntatie heeft ten opzichte van de andere sporen, terwijl muur **2B** halverwege nog een vage knik vertoont, wat het gevolg zou kunnen zijn van het wegzakken van de keldermuren in de holle ruimte van de kelder.
Aan de westkant werd een woonvertrek ingericht met een haardplaats **2C** tegen de tussenmuur. Uit de insteek van de haard komt een munt uit 1718. Onder de haard was een

ondiepe bak gemetseld voor opvang van de smeulende as, van 115 bij 80 cm en afgewerkt met rood en zwart geglazuurde plavuizen 23x23x3 cm in dambordpatroon. De bak zal zijn afgedekt met een ijzeren dekplaat waarop het haardvuur kon worden gestookt. Uit de as kwamen enkele vondsten van aardewerk en kleipijpen uit de tweede helft van de 18de eeuw.

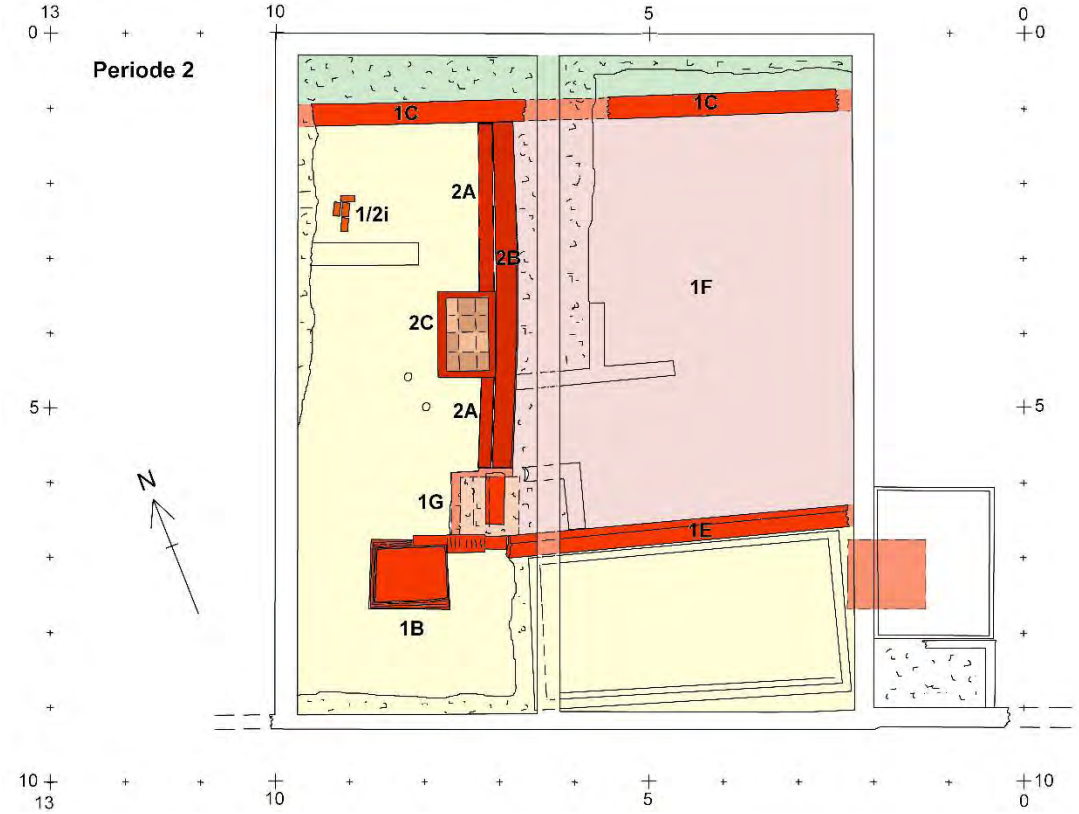

Afb.5.13 Plattegrond van de sporen uit periode 2 (circa 1720/1750 -1800/1850). Circa 1:100.

Afb.5.14 Muren 2A en 2B, naast keldertoegang 1G, vanuit het westen.
Afb.5.15 Woonvertrek uit het westen, links tussenmuur 1H, rechts trapgat 1G, midden haardbak 2C.
Afb. 5.16-17 Haardbak 2C tijdens onderzoek.

Periode 3: verbouwingen in de late 19de en vroege 20ste eeuw

Een volgende ingrijpende verbouwing moet eind 19de of begin 20ste eeuw zijn uitgevoerd (***afb.5.18-20***). De aanleiding voor deze bouwfase zullen wederom problemen met de stabiliteit van de ondergrond zijn geweest. In eerste instantie was de oude keldertrap met een muurtje **3A** van binnenuit dicht gemetseld maar daarna is de trap gesloopt en het gat (**3B**) met puin gevuld. Mogelijk was er tijdelijk een andere toegang met houten trap? De oude kelder **1F** is uiteindelijk toch geheel verwijderd inclusief vloer, waarna de grote sloopkuil is gedempt met een pakket **3C** van kluiten grijze klei waarin her en der wat puingruis zat. Er is daarop een nieuw tussenmuurtje **3E** aangebracht van rode handgevormde baksteen. Mogelijk markeert een dwarsmuurtje hieraan nog de hoek van een bedstee of een kast tegen de tussenmuur **2B**. In de zuidoosthoek werd pal achter muur 1E een diepe betonnen kelder **3D** met stahoogte geplaatst. Deze kelder is in de midden-20ste-eeuwse nieuwbouw gehandhaafd, ondanks de licht afwijkende oriëntatie.

Afb.5.18 Plattegrond van de sporen uit periode 3 (circa 1800/1850 - 1925). Circa 1:100.

Afb.5.19 Woonruimten uit het noordoosten, links fundering 3E op demping 3C van verwijderde kelder 1F, linksachter de kelder 3D ter vervanging.

Afb.5.20 Woonruimten vanuit het oosten, links kelder 3D.

Periode 4: nieuwbouw in het tweede kwart van de 20ste eeuw

In het tweede kwart van de 20ste eeuw[31] maakte de stolp plaats voor de nieuwbouw, bestaande uit een woonhuisje **4A** van slechts 8 meter breed en 9 meter diep en een 7,5 meter hoog zadeldak, met een schuur **4B** erachter van 24 meter breed en 20 meter diep die een zadeldak had van maar liefst 11,5 meter hoog (***afb.5.21****, zie ook* ***afb.5.1 en 5.3***). Bij de bouw is de betonkelder **3D** opgenomen in de woning, waardoor het woonhuis niet centraal voor de schuur kwam. Het geheel was gefundeerd op zware betonbalken van 30 bij 70 cm, met halfsteens opgaand muurwerk voor de loods en tweemaal halfsteens met spouw voor het woonhuis. Binnen het huis was een indeling aanwezig in twee traveeën, met een betonbalk ertussen. Tegen de oostkant van dit huis bevond zich in de hoek met de loods een bakstenen putje **4C** en ernaast een betonnen septictank **4D** (niet nader onderzocht).

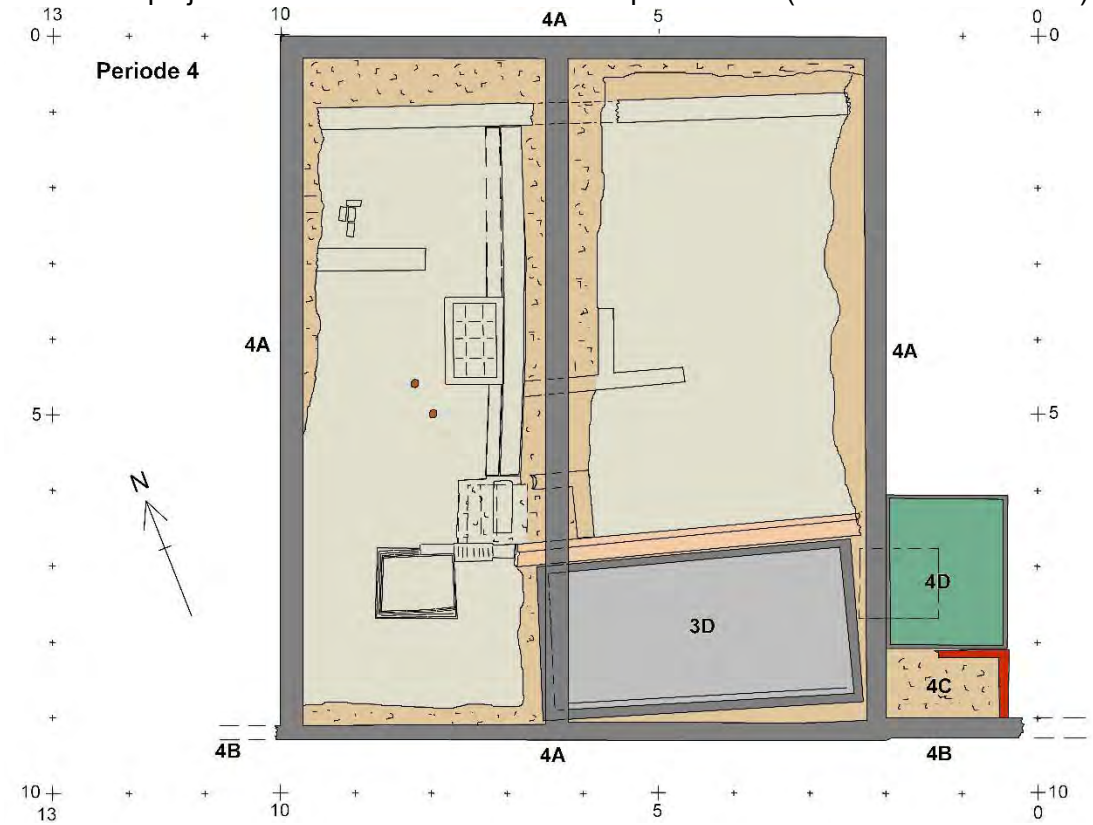

Afb.5.21 Plattegrond van de sporen uit periode 4 (circa 1925-1950). Circa 1:100.

[31] De nieuwe boerderij staat ingetekend op de topografische kaart van 1950.

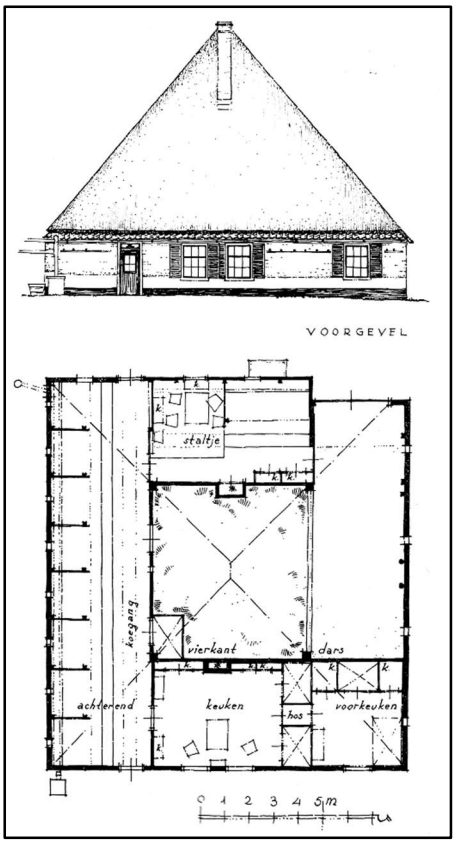

22

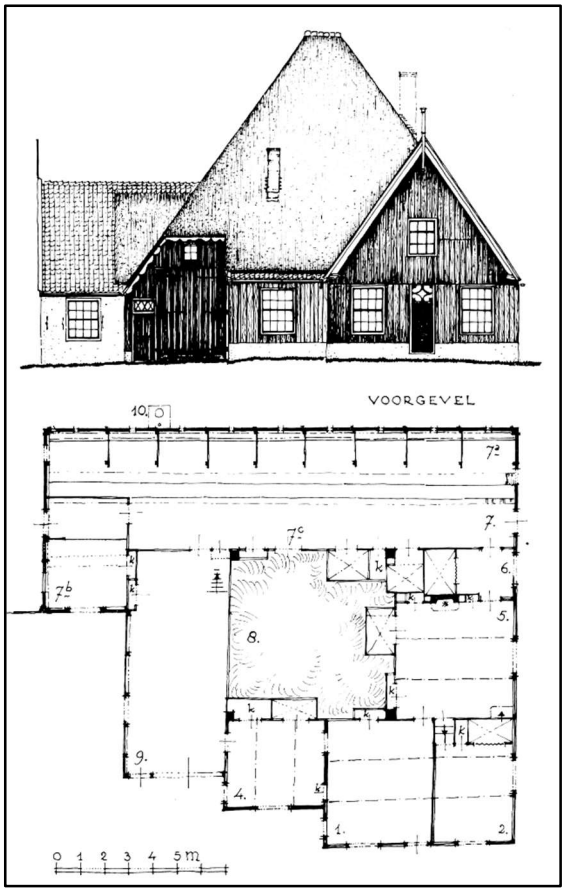

23

Afb.5.22 Noordhollandse stolp, boerderij Brandwijk bij St. Maartensbrug (Brandts Buys 1974 afb.16)
Afb.5.23 Westfriese stolp, boerderij te Oosterblokker (Brandts Buys 1974, afb.47)

Een reconstructie van de stolpboerderij Mariënveld

Voor een reconstructie van de oudste stolp kunnen we de opgegraven resten vergelijken met de plattegronden in het standaardwerk over de stolpen van Brandts Buys uit 1974. Om te beginnen heeft het vierkant van een stolp normaliter een maatvoering van 5 tot 6 meter, zelden groter vanwege de belasting van de zware houtconstructie van het vierkant die immers het gehele dak draagt op slechts vier staanders. Dat betekent dat de noordoostelijke poer vlak ten westen naast de betonkelder 3D moet hebben gezeten, met de oostelijke zijmuur van de kelder **1F** ooit vrijwel ter plekke van de latere zijmuur van 4A. De westelijke zijmuur van de oude stolp zal zich op een meter of 5 vanaf poer 1B hebben bevonden, net buiten de opgraving.[32] De stolp zal omstreeks 16 meter breed zijn geweest en dat is ook ongeveer het formaat op de kadasterkaart van 1817.
Brandts Buys schetst twee basisvormen voor de opzet en inrichting van een stolpboerderij, de Westfriese stolp en de Noordhollandse stolp, afhankelijk van de locatie van de dars (ruimte voor graanbewerking en -opslag) en de koestal ten opzichte van het woonhuis aan de voorzijde van het gebouw.

[32] Vermoedelijk waren deze resten verstoord door de diepe betonnen funderingen van 4A, want er is tevergeefs naar gezocht met de prikstok.

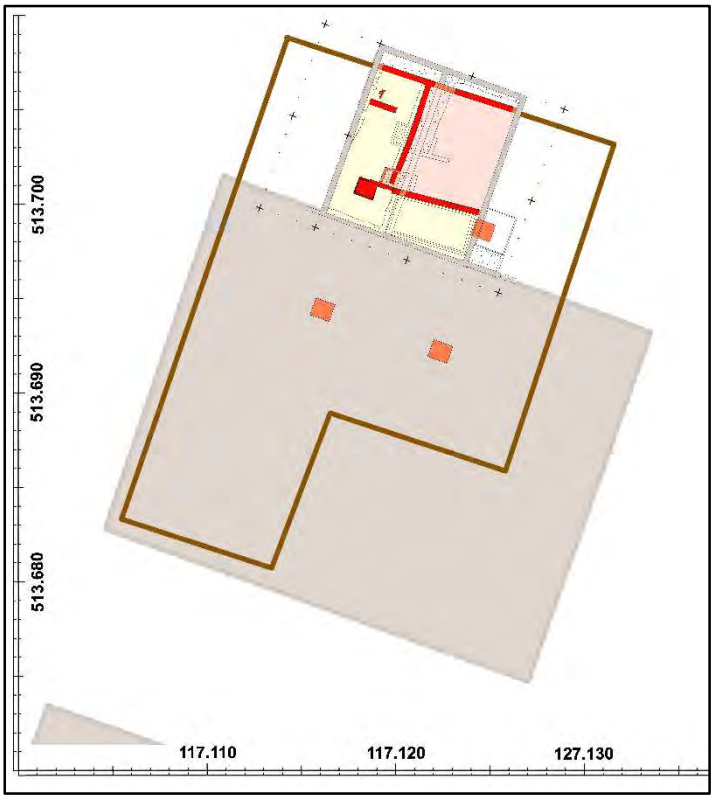

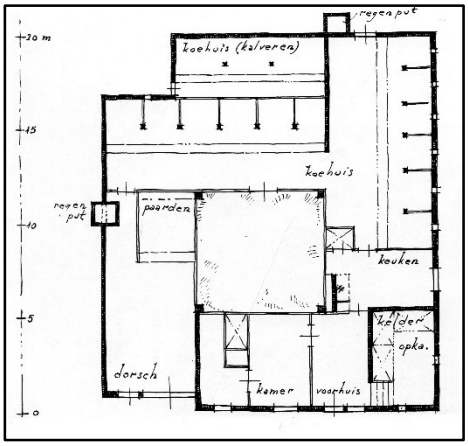

Afb.5.25 Westfriese stolp uit de Starnmeer (Brandts Buys 1974 afb.137). Ca. 1:400. NB hij is ten opzichte van afb.5.24 ondersteboven !

Afb.5.24 Reconstructie van de stolp Mariënveld: op het bouwvlak van de gesloopte boerderij (grijs) is de omtrek van de Kadastrale Minuut 1817 (bruin) gecombineerd met de opgravings-plattegrond van periode 1. Circa 1:400.

Bij de Noordhollandse stolp is de koestal vanaf de voorzijde bereikbaar en de dars ligt meer achterin (***afb.5.22***). De koestal is bij de Noordhollandse stolp vaak verlengd met een 'staart'. Bij de Westfriese stolp is de toegang tot de dars aan de voorzijde naast het woonhuis en de koestal ligt in de breedte langs de achterkant (***afb.5.23***). Om meer stalruimte te verkrijgen waren er verschillende oplossingen, bjivoorbeeld met uitbouwen aan de zijkant of aan de achterkant van de stolp.

De stolp Mariënveld had een uitbouw over de halve breedte van de achterzijde aan de westkant, dus achter het woongedeelte. Een dergelijke staart is meestal een koestal. Dat zou betekenen dat de dars aan de oostkant kan hebben gelegen, tegen de kelder **1F** aan, waardoor Noordervaart 58 tot het type van de Westfriese stolp behoorde (***afb.5.24***).
Door Brandts Buys is een boerderij uit de Starnmeer afgebeeld die hier veel op lijkt, een Westfriese stolp waarvan de koestal in de breedte aan de achterkant ligt maar die naar achteren weer is vergroot met een staart (***afb.5.25***).
De 'staart' van de boerderij Mariënveld zou in theorie een 18de-eeuwse toevoeging kunnen zijn geweest aan een van origine perfect vierkante stolp, maar dat valt niet te bewijzen. Op de topografische kaarten is de stolp tot het midden van de 20ste eeuw nog in deze vorm weergegeven.

5.3 Vondsten

Rob Roedema

De opgraving leverde bijzonder weinig vondstmateriaal op. Alleen bij de haardbak **2C** werd wat materiaal verzameld.
De vondsten zijn belangrijk voor de datering van periode 2.

Afb.5.26 Een zeldzame Zweedse munt (19ST-NDV2. Schaal 1:1

Een muntvondst uit periode 2

Uit de insteek van de bak (vondstnr. 19ST-NDV2) kwam een koperen munt van 32 mm diameter, die is gedetermineerd als een Zweedse '*görtzdaler'* uit 1718 (***afb.5.26***). Hij is erg versleten. De voorzijde had van oorsprong de inscriptie '1 DALER S.M' (een verwijzing naar Silver Mynt) omlijst met kanonnen, lansen, vaandels en krullen.
De vrijwel onleesbare figuur en de tekst op de rugzijde zijn herkend aan de hand van een munt op internet. Er stond een Griekse krijger op met geheven zwaard en lans staande naast een leeuw, met het randschrift 'FLINK OCH FARDIG.' en het jaartal 1718. Dit motto is toepasselijk want het is een noodmunt vanwege financiële perikelen door oorlog.[33]
De Grote Noordse Oorlog (1700-1721)[34] maakte in Zweden de uitgifte van noodgeld noodzakelijk. In 1715 werden de lonen van ambtenaren in papiergeld uitbetaald en sinds 1716 betaalde de staat voor diensten en goederen ook met rentedragende obligaties. Omdat deze vanwege hun hoge waarden voor het geldverkeer minder geschikt waren, werden tevens muntbiljetten van 5, 10 en 25 '*daler sölff mynt*' in omloop gebracht die men tegen obligaties kon inwisselen. Andere vormen van papiergeld werden eveneens gebruikt.
Op advies van baron G.H. von Görtz werden gedurende de jaren 1715-1719 zogenaamde '*görtzdalers*' in omloop gebracht, koperen noodmunten met waarde aanduiding 1 '*daler silvermynt*' zoals het hier gevonden exemplaar.

Vondsten uit de as in haardbak 2C

Uit haardbak 2C komt wat vondstmateriaal uit de tweede helft van de 18de eeuw (vondstnr. 19ST-NDV1). Er zijn vijf tegelfragmenten (4x 'witjes' van 10 mm dik, 1x met mangaanpaars decor 8 mm dik eerste helft 18de eeuw), een handvol potscherven, fragmenten van kleipijpen en een parelmoeren knoopje (***afb.5.27-29***).

[33] Zweden streed in een reeks veldtochten om de macht over de Oostzee tegen een alliantie van Rusland met Denemarken-Noorwegen, Polen-Litouwen en Saksen, wat voor de Zweden uiteindelijk niet goed afliep (https://nl.wikipedia.org/wiki/Grote_Noordse_Oorlog).
[34] Zie https://wiki.muntenenpapiergeld.nl/index.php?title=Zweden met ook een afbeelding van deze munt.

27

28

29

Afb.5.27-29 Vondsten uit haardbak 2C (19ST-NDV1): keramiek- en tegelfragmenten en kleipijpen (1:3), parelmoer knoopje (1:1)

De keramiek bestaat uit:
- 1 bodemfragment van een majolica bord met in blauw op wit een groot rozet, mogelijk uit Friesland (geel baksel, versleten voetring), eind 17de of eerste helft 18de eeuw,
- 2 randfragmenten van blauw op wit beschilderde faience kopjes (f-kop-1 en f-kop-5 met golvend randje), tweede helft 18de eeuw,
- 1 fragment majolica met paarse en gele beschildering,
-van rood aardewerk 1 randfragment van een vuurtestje (r-tes-2) uit Friesland en 1 bodemfragment van een lekschaal.

Een tiental pijpenkoppen, gevonden met 45 steelfragmenten, zijn door de ovoïde ketelvorm en de aanwezigheid van het Goudse bijmerk te dateren tussen circa 1740 en 1800. Zes ervan ketels hebben leesbare hielmerken: 1x scheepje (1671-1940[35]), 1x gekroonde D (1691-1898[36]), 2x gekroonde AP monogram (1668/1672-1821[37]), 1x gekroonde 4 (1692-1823[38]), en 1x gekroonde 66 (1720-1851[39])
Verder zijn er een parelmoeren knoop (diameter ca 2,6 cm) en 4 wit verbrande botjes.

[35] Duco 2003 nr.318
[36] Duco 2003 nr.376
[37] Duco 2003 nr.551.
[38] Duco 2003 nr.942
[39] Duco 2003 nr.1007

5.4 Samenvatting

Op 4 december 2019 verrichtte de vakgroep archeologie van de gemeente Alkmaar een kleine opgraving na de sloop van de boerderij Mariënveld op Noordervaart 58 in Stompetoren. Aanleiding van het onderzoek was geplande nieuwbouw.
De Noordervaart is al sinds de droogmakerij van de Schermer in 1635 een belangrijke as waaraan de eerste boerderijen gelegen waren. Deze staan ingetekend op de kaart van het Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen door Joannes Dou uit circa 1680. Aan de zuidkant van de Noordervaart staat iets ten westen van de Menningweerweg al een boerderij ingetekend. Op de kadastrale minuut van 1817 staat een boerderij ingemeten op de locatie van Noordervaart 58.

Na de sloop tot maaiveld is er tussen de 20ste-eeuwse funderingen een archeologisch onderzoek verricht. De eerste aanlegfase van omstreeks 1640/1650 begint met een dikke laag grijze kleikluiten van bijna 1 meter dik. Hierop was een stolpboerderij gebouwd, waarvan muurwerk en één van de vier poeren van het vierkant zijn gevonden. De andere drie poeren zijn verdwenen bij bouwactiviteiten in de 19de en 20ste eeuw. Daarbij is tevens meer dan de helft van de achterzijde van de stolp verdwenen.

Omstreeks 1720/1750 en eind 19de/begin 20ste eeuw werden ingrijpende verbouwingen uitgevoerd, vermoedelijk vanwege verzakkingen van het muurwerk.
Het vierkante gebouw was vermoedelijk van het type Westfriese stolp, met de voorzijde aan de noordkant gericht op de weg langs de Noordervaart: aan de westkant het woongedeelte, in het midden een kaaskelder en ernaast de dars. Achter aan de westkant had de stolp een ‘staart’ voor een uitbreiding van de koestal.

In het tweede kwart van de 20ste eeuw werd een totaal nieuwe boerderij gebouwd met een bescheiden woonhuisje en een forse schuur of loods. Deze zijn in 2019-2020 op hun beurt weer vervangen door een vrijstaand woonhuis.

In het pve zijn acht vraagstellingen geformuleerd. Deze konden slechts ten dele worden beantwoord.

1. *Welke resten zijn gevonden van het natuurlijke landschap en van veranderingen daarin in de loop der tijd?*

Het oude oppervlak van de bodem van de droogmakerij werd aangetroffen op 3,47 tot 3.50 m-NAP. De weilanden in de nabijheid van Noordervaart 58 hebben nog steeds ongeveer deze diepte.

2. *Uit welke tijd dateert de eerste bewoning van het terrein en wat voor structuren zijn dit?*

Op basis van kaartonderzoek moet de eerste boerderij voor 1680 zijn gebouwd, vermoedelijk al kort na de droogmakerij. Er zijn muurresten gevonden van een stolpboerderij die gemaakt zijn van bakstenen die inderdaad rond 1640/1650 kunnen worden gedateerd.

3. *Wat is de eerste terreininrichting van de percelen geweest en zijn daar in de loop der tijd wijzigingen in gekomen?*

Geen informatie verkregen.

4. *Welke resten van huizen en bijgebouwen zijn aanwezig en wat is daarvan de datering*?

Van de stolp uit circa 1640/1650 zijn één van de vier poeren en muurresten van het voorhuis en de kaaskelder aangetroffen. Er blijken verbouwingen te zijn uitgevoerd rond 1720/1750 en eind 19de/begin 20ste eeuw. Bijgebouwen en een groot deel van de stolp lagen buiten het opgravingsterrein.

5. *Welke resten van waterputten, beerputten aanwezig en wat is daarvan de datering?*

Geen.

6. *Welke vondstcomplexen van meer dan 25 voorwerpen zijn aanwezig en wat is daarvan de datering?*

Geen

7. *Welke resten zijn aanwezig van agrarische activiteiten of van ambachten die op de vindplaats zijn uitgeoefend en wat is daarvan de datering?*

Geen, behalve de kelder die normaliter in stolpen voor kaasopslag diende.

8. *Zijn er zaken aanwezig die tevoren niet verwacht worden? Licht dit toe.*

Geen.

Literatuur

Brandts Buys, L., 1974: *De landelijke bouwkunst in Noordhollands Noorderkwartier*, Arnhem.

Duco, D.H., 2003: *Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda*, Amsterdam.

Visser-Poldervaart, M., & J.O. Tjabringa, 2007: *Beleidsnota archeologie, gemeenten Graft – De Rijp en Schermer, 2007*, Alkmaar (SCENH-rapport cultuurhistorie 101). Vastgesteld door de gemeenteraad van Schermer in 2013.

Bijlage 1 Sporenlijst van de opgraving 19ST-NDV

Peter Bitter

Periode 1: de eerste stolpboerderij van omstreeks 1640/1650

0A: natuurlijke homogene grijze klei laag met daarop een zwart laagje (=vegetatieband zode) en fijn mortel/schelpgruis (s1015) onder ophoging 1A op 3,47/3,50 m-NAP.

1A: kleiophoging met schone grijze kleikluiten (s1012), stevige laag van minstens 90 cm dik, in vlak op 2,6 m-NAP; is aanleg huisterp op onderlaag 0A.

1B: rechthoekige bakstenen poer voor vierkant van stolp (s1005), rode baksteen met zwarte spikkels (Friesland?) en enkele geel van 18/17,5x8,5x4 cm, bovenkant 2,70 m-NAP (grondvlak 70x90 cm), onderkant 3,14 m-NAP (vertand naar 95 x 106 cm), daaronder acht holtes voor geheel vergane vierkante slieten van 10 cm dik en minstens 40 cm diep.

1C: bakstenen OW-fundering (s1001), 1 ½ steens van baksteen als 1B, onderkant dieper dan 3,0 m-NAP; betreft voorgevel van oudste boerderij; oriëntatie wijkt licht af van 4A.

1D: bakstenen NZ-tussenmuur (s1002A) van oude stolpboerderij, 1 ½ steens van baksteen als 1B-1C, tevens westelijke wand van kelder 1F, onderkant dieper dan 4,1 m-NAP; oriëntatie wijkt licht af van 4A, met flauwe knik halverwege (oorzaak verzakking kelder 1E); metselwerk met recht afgewerkte beëindiging bij trapgat 1G; de muur is deels weg gesloopt tot 3,0 m-NAP en vervangen door muur 2B na versteviging met klampmuur 2A.

1E: bakstenen OW-fundering/muur (s1007) met blauw gepleisterde noordkant (kelderwand), 1 ½ steens baksteen als 1B-1C-1E, bovenkant 2,66 m-NAP, onderkant 3,64 m-NAP, vertanding met onderrand van pleister op 3,54 m-NAP (=vloerniveau maar geen enkel vloerrestant meer gevonden); naderhand sloopkuil gedempt met kleikluiten 3C; oriëntatie wijkt af van 4A.

1F: kelder met vloer op circa 3,5 m-NAP, keldermuren 1C-1D-1E nog aanwezig, oostmuur is verwijderd bij bouw van huis 4A, vloer nadien geheel opgeruimd en gat opgevuld met kleidemping 3C.

1G: trapgat van toegang (s1013) naar kelder 1E langs muur 1D/2B, grotendeels gesloopt maar nog een steens brede gemetselde traptrede in situ en ernaast een omgetrokken zijwandje, baksteen als 1B-1C-1D-1E, aan zuidkant bakstenen OW-muurfragment met grondboogje (s1006) tussen poer 1B en keldermuur 1E voor zuidwand van trap.

1H: bakstenen OW fundering (s1004) van tussenwand met doorgang langs oostkant, 1 ½ steens van baksteen als 1B-1C-1D-1E, bovenkant 2,62 en onderkant 3,22 m-NAP.

1/2i: vier liggende bakstenen van vloertje op 2,6 m-NAP, baksteen als 1B-1C-1D-1E.

Periode 2: een verbouwing of herbouw rond 1720/1750

2A: bakstenen fundering (s1014) pal tegen 1D, bovenkant vanouds 3,44 m-NAP), van hergebruikte steen van gesloopte bovenbouw, onderkant 4,11 m-NAP, onder 2C.

2B: vervanging (s1002B) van bovenste deel van muurwerk van bakstenen NZ-muur 1C bij herstelling waarbij onderste muurwerk is verstevigd met klampmuur 2A, diverse bakstenen, zachte schelpmortel, op ca 3,0 m-NAP rustend op 1D, sluit aan met bouwnaad op fundering 1C, tegen de westkant is een stookplaats gebouwd met haardbak 2C.

2C: haardbak (s1003) halfsteens harde gele baksteen 17,5x8,5x4 cm, bodem rode rood en zwart geglazuurde plavuizen 23x23x3 cm (felrood baksel), bovenzijde van bodem op 2,70 m-NAP, tegen muur 2B aangelegd over 2A, vulling bruin zand met oranje haardas en houtskool ***V1***: aardewerk en kleipijpen steelfragmenten en twee ovoïde pijpenkoppen (hielmerk met bijmerk ca. 1740-80) ; pal aan W-kant (insteek?) muntvondst ***V2***: kopermunt Zweedse daler gedateerd 1718.

Periode 3: nieuwbouw in de late 19de of begin 20ste eeuw

3A: bakstenen fundering (s1009), rode machinale steen, onderkant 3,02 m-NAP; bij trapgat 1G mogelijk dichtzetting vanwege demping 3B en 3C.
3B: rechthoekige puinplek (s1013) ter plekke van 1G door sloop van trap, met omgetrokken westkant van toegang.
3C: kleidemping (s1011) met grijze kleikluiten en wat mortelgruis, rulle laag, tot 2,7 m-NAP en tegen 1D.
3D: betonnen kelder (s1010), tegen muur 1D, met licht afwijkende oriëntatie t.o.v. 4A, 10 cm dikke betonwand met verbreding van onderste meter, bovenkant vloer op 4,14 m-NAP (stahoogte).
3E: bakstenen OW-fundering (s1008) met aan noordkant zijmuurtje voor bedstede of bergkast, rood 20,5x9,5x5,5 cm handgevormd, bovenkant 2,89 en onderkant dieper dan 4,1 m-NAP, ingegraven in 3C.

Periode 4: nieuwbouw in het tweede kwart van de 20ste eeuw

4A: bakstenen muurwerk (s1000A), bruinrode machinale baksteen 21x10x5 cm; tweemaal halfsteens met spouw, gefundeerd op zware betonbalken zonder heipalen of grondverbetering.
4B: Grote loods/schuur achter het woonhuis 4A, rustend op soortgelijke betonbalken (s1000B) die in verband zijn met de funderingen van het woonhuis 4A.
4C: bakstenen putje (s1016) buitenshuis in hoek tussen woonhuis 4A en schuur 4B, moderne machinale steen.
4D: betonnen septictank (s1017) buitenshuis tegen de Zuidoosthoek van huis 4A, 5 cm dikke betonwand met betonijzer erin, afgedekt met grindtegels.

Hst.6 Een opgraving in de Noordeindermeerpolder in 2021. De stolp Aarhemmerweg 1 van Grootschermer, gemeente Alkmaar (21GS-AAR)

Peter Bitter m.m.v. Rob Roedema

Afb.6.0 Het opgravingsterrein vanuit het noorden

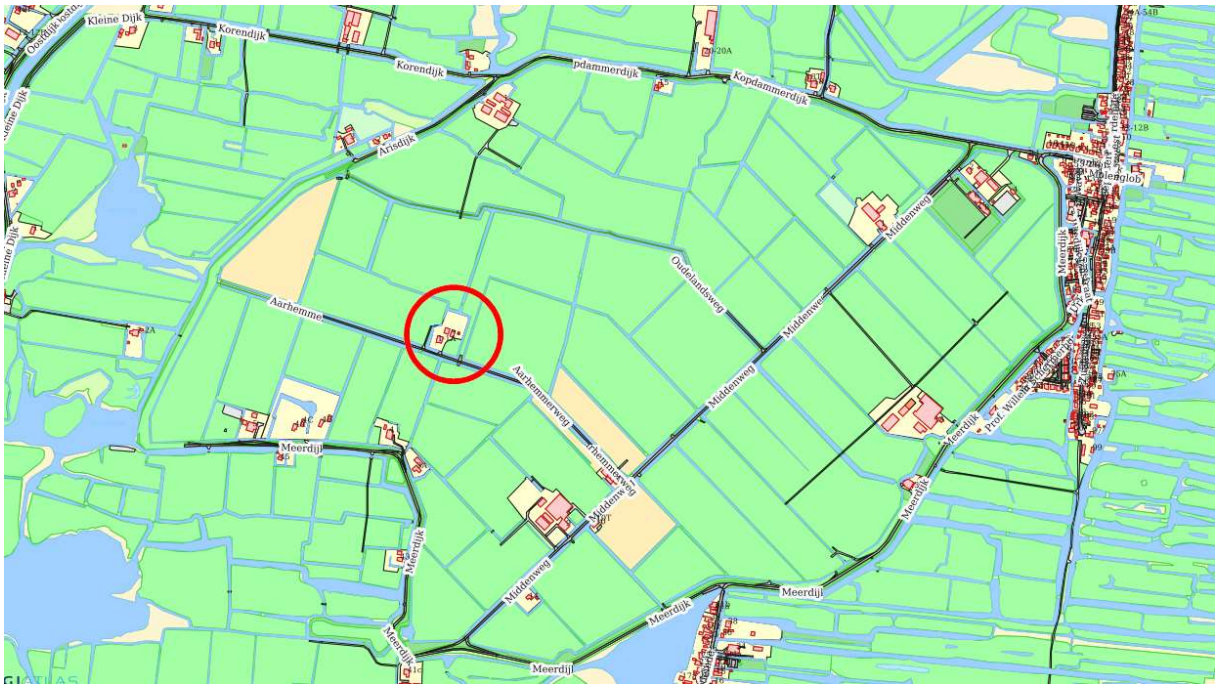

Afb.6.1 Situering van de opgravingslocatie 21GS-AAR

Afb.6.2a-b Luchtfoto uit 2018 en uitsnede uit de Kadastrale Minuut van 1817

Administratieve gegevens

Datum onderzoek:	4 t/m 9 maart 2021 (3 werkdagen)-
Locatie onderzoeksgebied:	Aarhemmerweg 1, 1483 KD Grootschermer (***Afb.6.2***)
Landelijke X/Y coördinaten:	middelpunt 116591 / 510283
Archis OM-nummer:	4971557100
Bevoegd gezag, uitvoering:	gemeente Alkmaar vakgroep erfgoed
Programma van eisen:	N. de Jong-Lambregts, *pve Definitief Onderzoek Grootschermer Aarhemmerweg 1.docx*, vastgesteld namens Bevoegd Gezag door P. Bitter 3-3-2021
Deponering:	Archeologisch Centrum gemeente Alkmaar
Gemeentelijke projectcode:	21GS-AAR
Opdrachtgever bouwproject:	particulier

Hst.6 Een opgraving in de Noordeindermeerpolder in 2021. De stolp Aarhemmerweg 1 van Grootschermer, gemeente Alkmaar (21GS-AAR)

Peter Bitter m.m.v. Rob Roedema

Afb.6.3 Overzichtsfoto van de opgraving vanuit de lucht (dronefoto John Meijer Producties) Het noorden is boven.

INHOUD

6.1 Inleiding
Administratieve gegevens

6.2 Vraagstellingen van het onderzoek
Droogmakerij van de Noordeindermeer
Bouwhistorisch onderzoek
Onderzoeksvragen

6.3 Het archeologisch onderzoek
Bouwfase 1, 1647/1651: aanleg van het erf en bouw van de stolp
Bouwfase 2, 1700/1750: ingrijpende reparaties of herbouw
Bouwfasen 3 t/m 5 1750-1850–1900-2008: ingrijpende herstelwerkzaamheden
Vondstmateriaal

6.4 Samenvatting

Literatuur

Bijlage 1 Stratigrafische matrix en sporenlijst
Bijlage 2 Vondstenlijst *(Rob Roedema)*

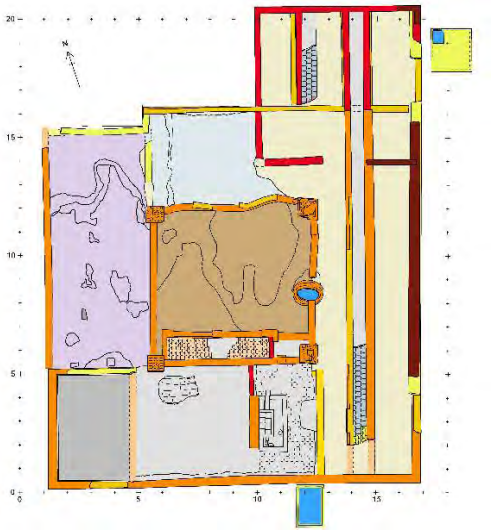

Afb.6.4a De sloop van de stolpboerderij in februari 2021, rechts de houten topgevel uit 2008.
Afb.6.4b Allesporenkaart van de opgraving: grijs kelder, lichtgrijs woonruimte, geel koestal, paars dars

6.1 Inleiding

Vanwege ernstige verzakkingen moest een stolpboerderij in de droogmakerij van het Noordeindermeer worden vervangen door nieuwbouw. Bij de voorbereiding van de sloop- en nieuwbouwplannen had de opdrachtgever een bouwhistorische verkenning laten uitvoeren.[40] Aansluitend op de bovengrondse sloop vond een archeologisch onderzoek plaats door de gemeentelijk archeologen. Vanwege problemen met de slappe ondergrond zijn sinds de 17de eeuw meerdere keren omvangrijke herstelwerkzaamheden uitgevoerd. Ook waren delen van de kap vernieuwd of versterkt met staal vanwege vergaande houtrot. Toen in 2021 bleek dat zelfs de bouwdelen die in 2008 waren vernieuwd weer ernstige schade door verzakkingen hadden opgelopen, was de stolp niet meer te redden. De opgraving leverde nieuwe informatie op over de bouwgeschiedenis van de stolp, die teruggaat op 1647/1651.

6.2 Vraagstellingen van het onderzoek

Droogmakerij van de Noordeindermeer

De locatie bevindt zich midden in de droogmakerij van het Noordeindermeer, nabij het dorp Grootschermer (*afb.3*). Voor het droog maken van het meer was in 1631 al een octrooi verleend door de Staten van Holland, maar de eerste initiatiefnemers kregen de klus niet op gang vanwege financieringsproblemen. In 1646 nam de rijke Groninger edelman Bernard Coenders van Helpen het octrooi over en een jaar later was het meer droog gelegd.[41] De bedijking en de bouw van twee molens bleken zeer kostbaar en bovendien moest hij financieel bijdragen in een extra molen in de Eilandspolder, waar de droogmakerij op uitwaterde. De financier heeft dan ook op zijn investeringen een fors verlies geleden. Bijzonder is dat hij twee molens met vijzels liet bouwen in plaats van de gebruikelijke schepraderen. De vijzelmolens waren een nieuwe uitvinding van Simon Hulzebos uit Leiden uit 1634 en het Noordeindermeer was een van de eerste polders in onze regio waar deze nieuwigheid werd toegepast. Coenders van Helpen zou in 1653-1655 ook het Sapmeertje laten droog leggen, door deze met de polder Noordeindermeer te verbinden via een ondergrondse pijp onder de ringvaart door.

[40] Van Dam 2020.
[41] Aten 2021. Zie ook website www.hetschermereiland.nl van OHV Schermereiland en nadere info over de droogmakerij door Haagse en Amsterdamse ondernemers http://bentwoud.langharen.nl/hoofdstuk-7/index.php?option=com_content&view=article&id=60&Itemid=166.

De stolp bij de Aarhemmerweg staat al op de eerste kaart van de polder Noordeindermeer van omstreeks 1655 (***afb.6.5***).

Afb.6.5a Het Noordeindermeer op de kaart van het Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen door Johannes Dou uit 1680, met de opgravingslocatie omcirkeld.

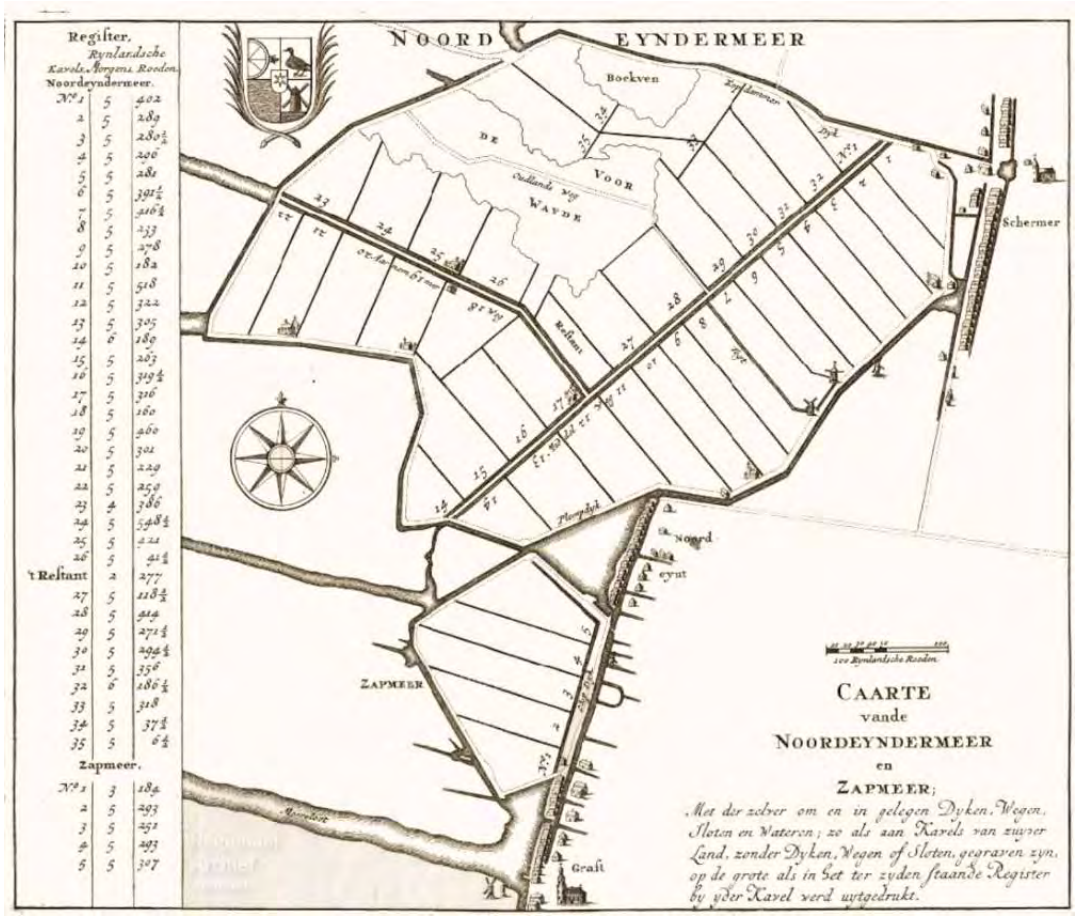

Afb.6.5b Verkavelingskaart van het droog gemaakte Noordeindermeer, anoniem circa 1655 (Regionaal Archief Alkmaar). De boerderij op Aarhemmerweg 1 is ingetekend op perceel 25.

Afb.6.6a-d De gevels van de stolp aan de zuid-, oost-, west- en noordzijde (uit: Van Dam 2020).

Bouwhistorisch onderzoek[42]

In de 20ste eeuw was de stolp in fasen ingrijpend verbouwd tot een woonhuis, met paardenstallen in de westelijke zijbeuk. Van de oude inrichting was in 2020 geen spoor meer over. In de loop der tijd waren ook alle oude buitenmuren vervangen, zodat het oudste nog aanwezige muurwerk, aan de oostkant en in de staart, pas uit de late 19de eeuw dateerde (***afb.6.6***)..

Het afgebroken gebouw was ooit een schoolvoorbeeld van het boerderijtype van de Noordhollandse stolp.[43] De stolp had de voorgevel aan de zuidkant. In de opgraving kwamen de resten van het oude interieur aan het licht (*afb.4*): middenvoor de woonruimte en links een opslagkelder, centraal de hooiberg, linksachter de dars en rechts van voor naar achter de koestal. Het originele grondplan was uitwendig 16 bij 16 meter, de staart niet meegerekend. De stolp had rond de hooiberg een vierkant met twee zware grenen dekbalkgebinten, rustend op forse bakstenen poeren en voorzien van dubbele korbelen ('zwingen') (***afb.6.7***). Rondom de hooiopslag van de 'berg' in het midden bevonden zich verschillende ruimten. Aan de voorkant was links in de zuidwesthoek de kaaskelder en middenvoor de woonruimte met erachter uitgebouwd in de hooiberg de bedsteden en kasten. Langs de oostkant bevond zich van voor naar achter de koestal oftewel '*de lange regel*' die uitliep in een uitgebouwde '*staart*'. Het vee stond met de kop naar binnen op een soort zijplateau langs de buitenmuur, met erlangs een diepere goot, de '*grup*', met een ruim gangpad. Het vee werd ooit door schotten gescheiden in twee- of drietallen. In de staart bevond zich ook een kleine stal voor jongvee '*de korte regel*'. De zijruimte aan de noordkant kon verschillende doeleinden hebben gehad, zoals kaasmaker werkplaats, extra opslag of zoals in sommige andere stolpen extra woonruimte. Aan de linkerzijde van de stolp was achter de kaaskelder de '*dars*', een multifunctionele ruimte waar niet alleen een dorsvloer was (althans als er ook bouwgrond was bij het bedrijf) maar ook de paardenstal en de opslagruimte voor landbouwmaterieel en een boerenwagen. Via de dars werd met de wagen het hooi naar binnen gereden om op de

[42] Van Dam 2020. Het bouwhistorisch onderzoek kon vanwege de corona-maatregelen niet ter plekke worden uitgevoerd en moest aan de hand van aangeleverde foto's van de opdrachtgever worden verricht.

[43] Vergelijk Brandts Buys 1974.

berg op te slaan. De toegang tot de dars was daarvoor voorzien van hoge darsdeuren en de achtergevel was iets terug gelegd als een ondiepe inham in de kap van de stolp.
Bij het bouwhistorische onderzoek was vastgesteld dat het oudste nog zichtbare muurwerk aanwezig was in de oostgevel en de staart en dat dit pas uit de late 19de eeuw dateerde. Alle andere muren waren vanwege ernstige verzakkingsproblemen vernieuwd in 1961 (zuidgevel), 1996 (west- en noordgevel) en 2008 (zuidgevel). Bij deze laatste bouwfase werd een verdiepingsvloer aangebracht en kwam er aan de voorzijde een houten topgevel op in de vorm van een tuitgevel met smalle top. Aan de oostkant bevond zich tegen de staart een waterkelder van ijsselsteen met vierkant mangat.

Afb.6.7a-e Opnamen van het inwendige van de kap: een lappendeken aan reparaties en vervangingen. De oudste balken zijn zwaar aangetast door houtworm (uit: Van Dam 2020)

Onderzoeksvragen
Vraagstellingen van het onderzoek hebben betrekking op de eerste aanleg en inrichting van het terrein en de ophogingsgeschiedenis, de bouw en verbouwingen van de stolpboerderij en woonvoorzieningen zoals haardplaatsen, bedsteden en kelders, watervoorzieningen en dergelijke.

6.3 Het archeologisch onderzoek

Bouwfase 1, 1647/1651: aanleg van het erf en bouw van de stolp
Het valt niet te zeggen of de stolp ooit was opgetrokken als houtbouw met planken wanden, of dat hij al vanaf het begin opgaand muurwerk van baksteen had. De zwaarte van de funderingen van de buitenmuren doet wel dit laatste vermoeden.
Op de kadastrale minuut van 1817 staat de stolp al ingetekend met staart. In de opgraving werden ondergrondse resten bloot gelegd daterend vanaf de oudste bouwfase rond 1650. Daarbij bleek de staart een latere toevoeging te zijn uit bouwfase 2. De stolp had de voorgevel aan de zuidkant, met middenin de woonruimte, links een opslagkelder, linksachter de dars en rechts van voor naar achter de koestal. Het originele grondplan was een zuiver vierkant van 16 bij 16 meter.

De relatie van de funderingen met de ondergrond werd onderzocht in enkele ‘kijkgaten’ en in een sleuf binnen het vierkant achterlangs de bedsteden (***afb.6.8 en 9***).. De meerbodem ligt op 4,17 m-NAP met daaronder een pakket gelaagde grijze klei. Op de meerbodem ligt een 5-10 cm dikke laag zwarte slib, die is omgewoeld door betreding door de ontginners. Dezen hebben op de sliblaag eerst een enkele laag **1A** van grijze kleizoden opgebracht, gestoken uit dezelfde klei als de ondergrond, mogelijk tijdens het graven van ontginningssloten. Daarop is een loopvlakje te zien (op circa 3,95 m-NAP).

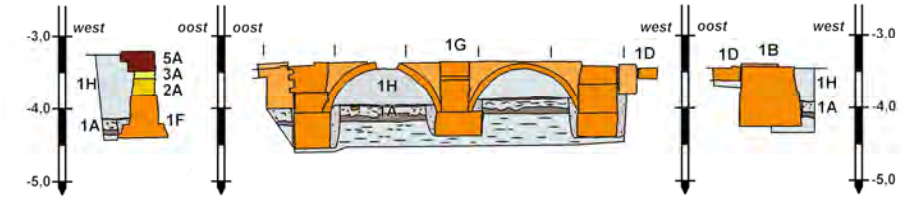

Afb.6.8 Coupe door de oostelijke buitenfundering vanuit het zuiden gezien, vooraanzicht van funderingen van bedsteden 1G en van noordwestelijke poer 1B, uit het noorden. Schaal 1:100.

Afb.6.9 Grondbogenfundering onder de bedsteden 1G gezien vanuit het noorden, met doorsnede van de ophogingen 1A en 1H (vergelijk afb.6.8)

Afb.6.10 Overzicht van de opgraving vanuit het zuiden, met middenvoor haardplaats 2C/3B/4B.

Afb.6.11 De zuidoostelijke poer met funderingen van de bedsteden 1G, gezien vanuit het oosten
Afb.6.12 Coupe bij noordwestelijke poer 1B en binnenmuur 1D gezien vanuit het noorden (zie afb.6.8)
Afb.6.13 Coupe bij diepe oostfundering van mestgrup 1i gezien vanuit het zuidoosten (zie afb.6.8).

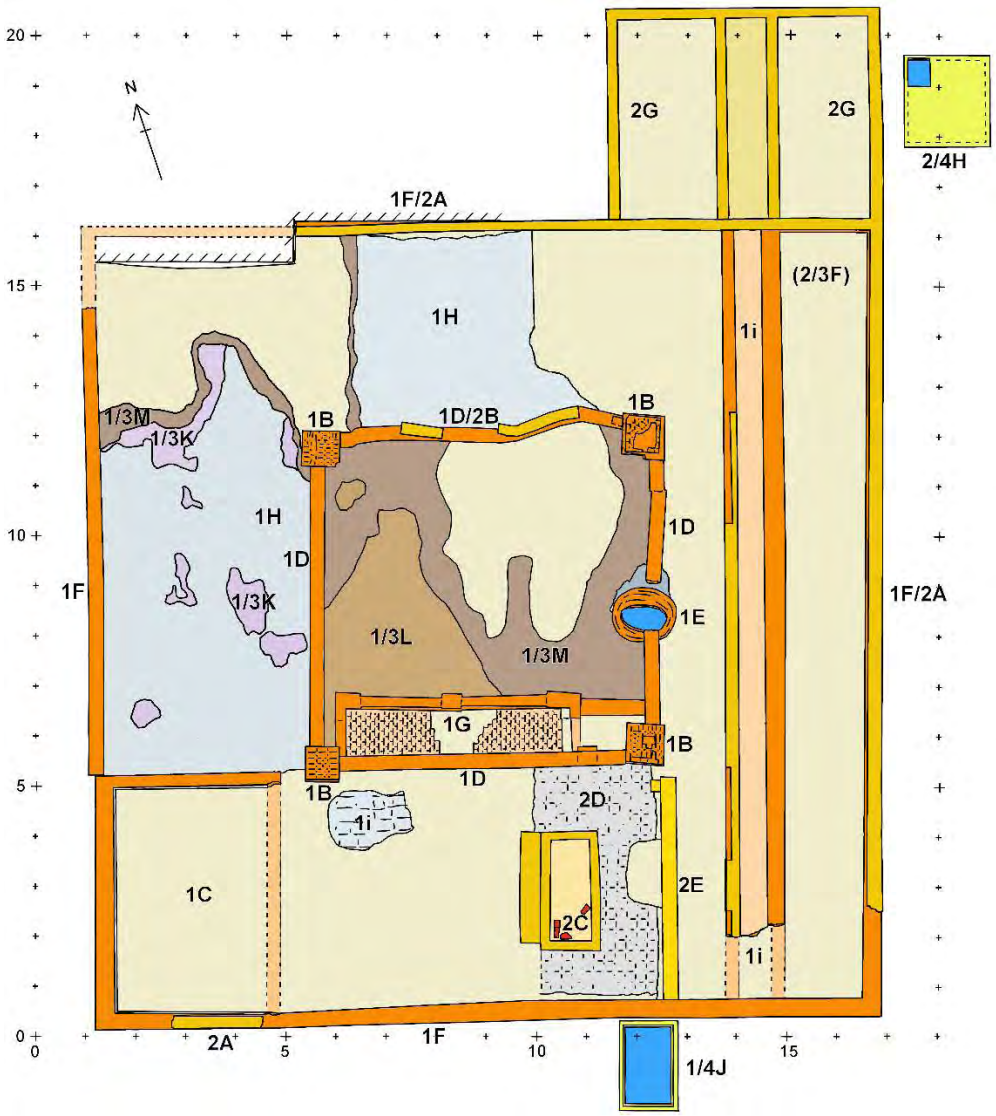

Afb.6.14 Opgravingsplattegrond van sporen uit perioden 1 en 2. Het noorden is boven. Schaal 1:150.

Vanaf het loopvlak op de eerste kleilaag **1A** is de bouw van de stolp ter hand genomen, beginnend met strokenfunderingen ‘op staal’ in sleuven van 30-45 cm diep (opvallend genoeg niet overal even diep), dus tot iets onder de sliblaag van de meerbodem. De eerste funderingen zijn nog vrijwel alle aanwezig: de vier poeren **1B**, in de zuidwesthoek de kelder **1C**, rond de hooiberg de binnenmuren **1D** met onder de oostelijke binnenmuur een bakstenen waterput **1E**, de buitenmuren **1F**, de funderingen van de bedsteden **1G** en ook de funderingen van de grup **1i** (***afb.6.14***). Ze zijn opgemetseld tot net onder het huidige maaiveld (ca 3,3 m-NAP). Daarna is een huisterp in één fase opgeworpen met een pakket **1H** van ruim een halve meter grijze klei, die in de coupes ook overal op en tegen de eerste funderingen is gedocumenteerd. Op deze laag is de verdere inrichting van de boerderij aangebracht zoals langs de oostkant het platform voor de koeien langs de grup **1i** en de inrichting van het woongedeelte. De oudste binnenmuren en vloeren zijn in het woongedeelte echter opgeruimd bij een latere verbouwing. Het grondplan had in eerste aanleg een vierkante buitencontour nog zonder staart. Het lijkt erop dat er ook nog geen inham was voor de darsdeuren - de hiervan gevonden muurresten zijn volledig gemetseld met baksteen uit de bouwfase 2. Aan de zuidkant is buiten tegen de zuidelijke muur een rechthoekige waterkelder **1/4J** gevonden. Hij was nog steeds hol. De waterkelder had geen gewelf maar was met een grote stenen plaat afgedekt. Wellicht was hij hier al vanaf het eerste begin aanwezig, maar de gebruikte gele ijsselstenen zijn niet nader dateerbaar.

Een dateringsprobleem is er ook voor de gebruikslagen in de bedrijfsgedeelten. De bewoners hadden een voor archeologen te proper huishouden gevoerd, want er werden erg weinig afvalresten of andere dateerbare vondsten in aangetroffen. In de dars in de westerzijbeuk werd op kleilaag **1H** een laag schelpen **1/3K** aangetroffen en in de berg middenin het vierkant een 20 cm dik pakket gecomprimeerd en deels vergaan hooi **1/3L**. Dit alles is later weer afgedekt met een laag donkerbruine klei **1/3M**.
De klei van de natuurlijke ondergrond en van de ophogingen was allesbehalve stevig en de stolp heeft vanaf de 17de eeuw tot de sloop in 2021 voortdurend ernstige funderingsproblemen gehad. Na de eerste bouw is het bovengrondse muurwerk zelfs meerdere malen grotendeels of geheel vervangen door nieuw metselwerk. Langs de noordkant is de grijze kleilaag nog steeds erg zacht. Mogelijk is het zo slap geworden door wateroverlast, waardoor de noordelijke binnenmuur van de berg is verschoven en gekanteld (bij de sloop in 2021 – of al eerder?).

Al het onderste metselwerk van de buitenmuren, de poeren en de zijden van het vierkant, de bedsteden en ook van de lange regel van de koestal was gemetseld van dezelfde donkergele en bleekrode baksteentjes van 16-17 x 8-8,5 x 3,5-4 cm (10 lagen 42 cm dik). De onderkant van poeren, buitenmuren en de oostkant van de grup waren vrij diep onder het maaiveld als strokenfundering uitgevoerd, met de onderkant op circa 4,3 m-NAP. De achterwand van de bedsteden stond op stevige poeren met grondbogen **1G** ertussen. De zwaarte van de grondbogen-constructie hield verband met het gewicht van de hooivoorraad die ook bovenop de bedstede kon worden opgeslagen.

Afb.6.15 Mestgoot 1i vanuit het zuiden. De linker zijkant van de goot is in periode 2 deels vernieuwd.
Afb.6.16 Coupe tegen de oostelijke zijmuur 1F met diverse vernieuwingen van opgaand muurwerk.

Bouwfase 2, 1700/1750: ingrijpende reparaties of herbouw

Bij de oostelijke zijmuur zijn op de oudste fundering maar liefst vier opeenvolgende bouwfasen aangetroffen, waarbij telkens veel metselwerk bovengronds werd vernieuwd. Het is niet altijd duidelijk of bij deze werkzaamheden al het muurwerk bovengronds is vervangen of alleen delen ervan. Later opgetrokken muurwerk kan ook bij een volgende verbouwing weer tot op de oude funderingen verwijderd zijn.

De eerste vervangingen (bouwfase 2, ***afb.6.14***) zijn uitgevoerd met overwegend donkergele baksteen van 17 x 7-8 x 3-4 cm. Daarbij is het opgaande muurwerk van zowel de noordelijke achtergevel als de oostelijke zijgevel volledig vervangen (**2A**), evenals de noordelijke binnenmuur van het vierkant (**2B)**. Ook de 'lange regel' **1i** was scheefgezakt, richting het westen omdat de oostelijke wand van de goot was voorzien van een zware fundering en de westkant niet.

De verzakkingen kunnen deels ook het resultaat zijn van het later vervangen van houten wanden door het zwaarder wegende baksteen. Er zijn echter geen aanwijzingen gevonden voor houten wanden op de gevonden bakstenen funderingen. Er is uit fase 2 ook een stukje opgaand muurwerk aangetroffen in de voorgevel aan de zuidzijde maar wellicht waren de grootste problemen beperkt tot de noord- en oostkant van de stolp. Het is ook mogelijk dat het vernieuwde opgaande muurwerk bij een volgende reparatie weer grotendeels werd verwijderd.

Een aantal sporen houdt verband met de (her)inrichting van de woonruimte. Daarbij is een haardplaats **2C** gebouwd met een zware fundering voor een schoorsteen en een rechthoekige haardbak voor het opvangen van de as. Mogelijk lag er op de bak een ijzeren plaat die door de verhitting extra warmte uitstraalde. Op een vlijlaagje van geel zand en een onderlaagje mortel **2D** was een plavuizenvloer gelegd – de plavuizen waren naderhand voor hergebruik alle weer verwijderd. Langs de stal is naderhand een nieuwe tussenmuur **2E** geplaatst, die vloerlaagje 2D oversneed.

De tweede bouwfase is gezien een handjevol vondstmateriaal in de haard **2C** in de eerste helft van de 18de eeuw te plaatsen. Uit deze periode zijn ook wat scherven gevonden in de noordoosthoek in een bruine kleilaag **2/3F** naast de grup, waaronder een duit uit 1722.

Afb.6.17 Overzichtsfoto van de opgraving vanuit de lucht (dronefoto John Meijer Producties)

Van de donkergele baksteen zijn ook de eerste funderingen **2G** van de staart gemaakt - de staart is een toevoeging ten opzichte van de oorspronkelijke stolp. De oudste fundering van de lange regel eindigt dan ook precies bij de oudste achtergevel. De staart omgaf de verlengde grup. Hij diende vermoedelijk niet alleen voor een groter aantal koeien maar de westkant van de staart kan ook bestemd zijn geweest voor jongvee. De staart is aanwezig op de oudste kadastrale minuut van 1817- het is alleen niet te zeggen of dit de staart is van fase 2 of de iets bredere versie uit een volgende bouwfase (4A).
Naast de staart was een forse waterkelder **2/4H** gebouwd. Ook hiervan is de gebruikte gele ijsselsteen niet nader dateerbaar.

Bouwfasen 3 t/m 5 1750-1850–1900-2008: ingrijpende herstelwerkzaamheden
Minstens driemaal is het opgaande muurwerk grotendeels vervangen, op de oude funderingen (***afb.6.18-19***)
De derde bouwfase is uitgevoerd met lichtgele ijsselsteentjes van 16 x 7 x 3 cm, waarbij vooral de oostzijde tot en met de zijkant van de staart opnieuw is opgemetseld (**3A**). Er is ook in de woonruimte iets gebeurd maar hiervan resteert slechts een klein stukje metselwerk **3B** bij de haard. Dezelfde steen werd gebruikt voor de fundering van de darsingang **3C** aan de westkant van de noordmuur en voor een tussenmuurtje **3D** die de dars van de noordelijke zijruimte scheidde. De steen is ook gebruikt voor vernieuwing van de grup (**3E**).

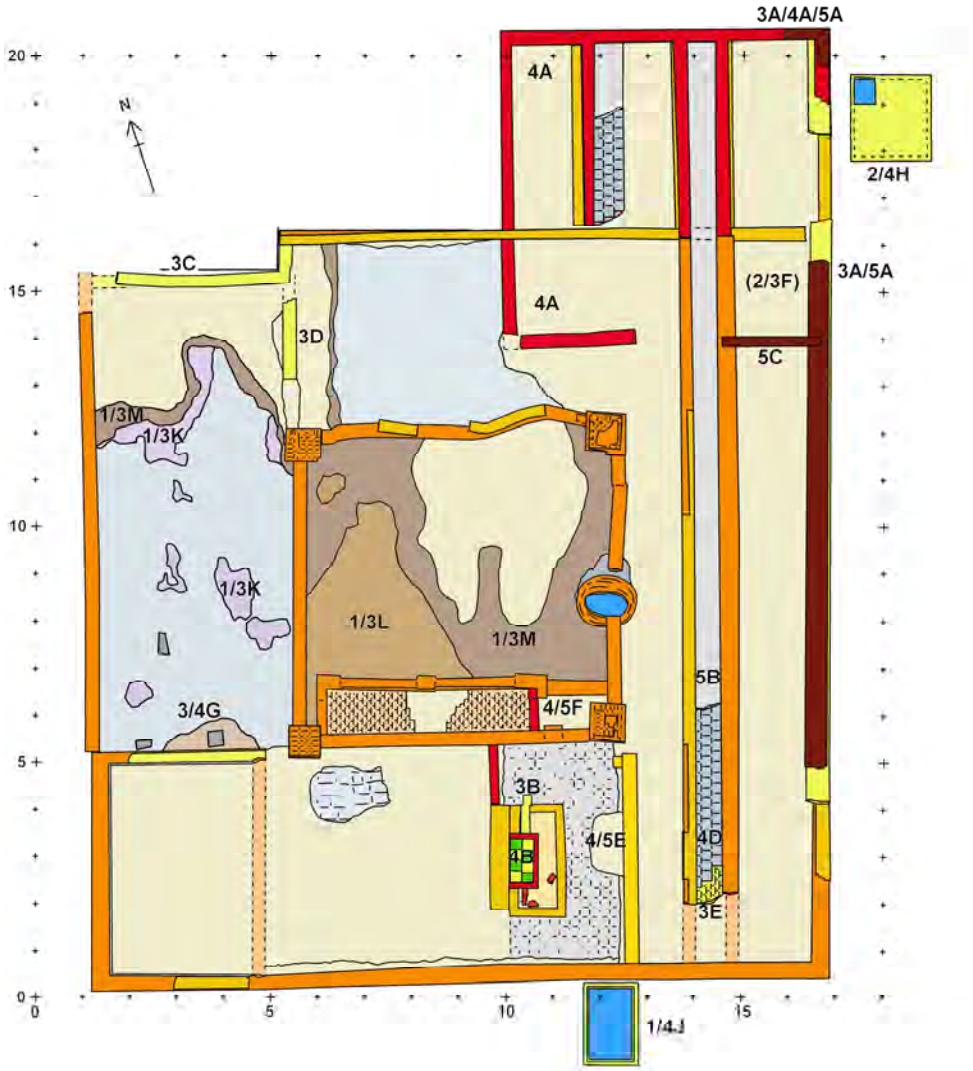

Afb.6.18 Opgravingsplattegrond van sporen uit perioden 3 t/m 5. Het noorden is boven. Schaal 1:150

Afb.6.19 Overzicht vanuit het westen, met linksvoor de dars-ingang 3C.

Voor de vierde bouwfase is geheel andere steen toegepast, donkerrode harde bakstenen van 18 x 9 x 4 cm waarmee de staart geheel is vervangen (**4A**). Deze baksteen is ook gebruikt voor een nieuwe as-opvang **4B** onder de haardplaats. De vloer van deze haardbak was afgewerkt met vrolijk geel en groen geglazuurde plavuisjes. Dezelfde plavuisjes waren ook aangebracht binnenin waterkelder **1/4J** (***afb.6.20 en 21***). Dit kan een reparatie zijn van een lekkende oudere kelder, of de hele waterkelder is pas aangelegd in periode 5. Het verwarmde vertrek bij de haard werd van de rest van de woonruime afgescheiden door een tussenmuurtje **4C**. Zowel de grup van de lange regel langs de oostkant als de grup van de korte regel in de staart werden bekleed met blauwgrijze natuurstenen plavuizen (**4D**). Langs de oostkant en op de noordoosthoek van de staart is tenslotte muurwerk **5A** gevonden op metselwerk 4A en 3A. Het is donkerbruine harde baksteen van 18x9x4 cm, laat-19de- of vroeg-20ste-eeuws. Bij het bouwhistorische onderzoek was vastgesteld dat dit het oudste bovengronds nog zichtbare muurwerk was. Alle andere muren waren vernieuwd in 1961, 1996 en 2008.

20

21

Afb.6.20 Haardplaats vanuit het oosten, met over de oude haardbak 2C de kleinere haardbak 4B die is voorzien van gele en groene plavuisjes in dambordpatroon
Afb.6.21 Waterkelder 1/4J vanuit het zuiden, inwendig bekleed met dezelfde plavuisjes als 4B.
.

Afb.6.22 Sloophout uit het vierkant en de kap

Afb.6.23 Tegelfragmenten uit haardbak 2C, ca.1650-1700 (21GS-AAR17). Circa 1:3

Afb.6.24 Tegelfragmenten uit haardbak 4D, 18de eeuw (21GS-AAR8). Circa 1:3

Het is de vraag hoe oud de vier zware grenenhouten stijlen van het vierkant waren, want volgens stolpenonderzoeker Dieuwertje Duijn zijn de vierkante doorsnede van de stijlen (34 x 34 cm keihard grenen) en de zwaluwstaartverbindingen van de dubbele zwingen meer gebruikelijk voor stolpen uit de 18de eeuw (in de 17de eeuw meestal rechthoekige stijlen). Bij de sloop bleek het grenenhout van het vierkant zwaar aangetast door houtworm (***afb.6-22***). Gezien de funderingsproblemen en reparaties is het denkbaar dat in de 18de eeuw bovengronds de stolp volledig is vernieuwd in perioden 2 of 3, inclusief het houtwerk van het vierkant.

Vondstmateriaal

Er is bijzonder weinig vondstmateriaal uit de hele opgraving gekomen. Er is niet gegraven buiten de contour van de stolp omdat hier geen bouwwerkzaamheden waren voorzien.
In enkele sporen zijn wat fragmenten gevonden van wandtegels (**afb.6.23 en 24**). De vroegste moeten nog van rond 1650 dateren, 8 en 10 mm dik, blauw op wit beschilderd met ossenkoppen en spinnetjes als hoekmotieven, zelfs nog een enkel hoekje van een polychrome wandtegel. Er zijn ook 18de-eeuwse tegelfragmenten met geometrische decors in paars, waaronder het deftige laat-18de-eeuwse decor ‘Servetster’ (ook wel betiteld als ‘Alkmaarder sits’).[44]

[44] Vergelijk Pluis 2013, cat. A.01.05.45.

6.4 Samenvatting

De funderingen van de stolp gaan terug op de eerste ontginning van de meerbodem rond 1647/1651. Bij de bouw is eerst het erf een paar decimeter opgehoogd met klei, mogelijk afkomstig van het delven van sloten, om de zwarte baggerlaag op de meerbodem af te dekken voor een begaanbaar terrein. De funderingen van de stolp zijn in deze eerste laag ondiep ingegraven en eerst een halve meter opgemetseld, waarna ter plekke van de stolp een volgende laag klei werd aangebracht en dit is weer gevolgd door de bovengrondse bouw van de boerderij. De kleibodem heeft eeuwenlang problemen met instabiele funderingen opgeleverd en de stolp is tweemaal deels of volledig herbouwd en daarna nog diverse keren voorzien van nieuw muurwerk.
De stolp had de voorgevel aan de zuidkant, met middenin de woonruimte, links een opslagkelder, linksachter de dars en rechts van voor naar achter de koestal. Het originele grondplan was een zuiver vierkant van 16 bij 16 meter.
In de tweede bouwfase (circa eerste helft 18de eeuw) kwam er een staart achter aan de koestal. In de derde bouwfase (tweede helft 18de of eerste helft 19de eeuw) werd de dars voorzien van hoge deuren met een inham in de kap en achtergevel.
Vanouds bevond het woongedeelte zich aan de zuidkant, met erachter een ruimte voor bedsteden ingebouwd in het vierkant. In de eerste helft van de 18de eeuw, toen de stolp waarschijnlijk bovengronds volledig is herbouwd, kreeg de woonruimte een haard aan de oostkant, op slechts een paar meter van de tussenwand met de koestal. Op deze plek zal ook al in de eerste bouwfase wel een haard zijn geweest. De haard is minstens tweemaal vernieuwd (perioden 3 en 4). In 2008 is boven het woonhuis nog een zolderverdieping gerealiseerd voor extra woonruimte.
Inpandig was er al in de eerste bouwfase een waterput gebouwd, onder de zijmuur van het vierkant aan de kant van de koestal. Er zijn twee waterkelders gevonden, beide met onbestemde datering, waarvan een aan de zuidkant bij het woongedeelte. De tweede waterkelder zal pas na het realiseren van de staart zijn gemaakt bij de noordoosthoek.

Literatuur

Aten, D., 2021: Bijna 375 jaar Noordeindermeer, blog van regionaalarchiefalkmaar.nl op 28-9-2021, https://www.regionaalarchiefalkmaar.nl/verdieping/blog/844-bijna-375-jaar-noordeinder-en-sapmeer.

Brandts Buys, L., 1974: *De landelijke bouwkunst in Noordhollands Noorderkwartier*, Arnhem.

Dam, M.C. van, 2020: Bouwhistorische verkenning met waardestelling Aarhemmerweg 1, Grootschermer, Gemeente Alkmaar, IDDS Noordwijk april 2020.

21GS-AAR stratigrafische matrix

	herstelwerk in 1961 1996 2008	**5E** diverse resten van verbouwingen/reparaties **5D** sloop kelder 1C en demping met zand en puin; *V5: 18d/19a*
1875/ 1925	**stolp fase 5 donkerbr klinkers 20/22x10,5x4,5**	**5C** bakstenen 'drempel' in oostelijke koegang **5B** cement dekvloer in grup 1i-2G en in grub 4A, op bodemvloer 4D **5A** opgaand muurwerk hele oost-zijmuur t/m hoek dars
		4/5G bovenlaag geel zand deels met slooppuin; *V3 V4 V11 V13 V2: 17-19B*
		4/5F muurwerk van berging aan oostkant naast bedstede 1G
		4/5E kuil tegen muur 2E; *V15: 19d/20A*
1850/ 1900	**stolp fase 4 baksteen donkerrood 18x9x4**	**4D** bl.grijze steen in grup 1i en in grup 2G **4C** kamermuurtje **4B** haard; in haardas *V8 V20: 18d/19a* **4A** 'staart' fase 2
		3/4G kuil dbr klei, Zkant dars tegen 3A (reparatie?); *V6: 18B/19a*
		3/4F grijze kleilaag buiten achtermuur, onder 4A; *V18: 18/19*
1750/ 1850	**stolp fase 3 ijsselsteen lichtgeel 16x7x3**	**3E** vernieuwing vloer van grup 1G **3D** binnenmuur langs dars **3C** fundering van darsingang, bouwnaad met 2A **3B** restant binnenmuurtje bij haard 2C **3A** nieuwe oostmuur en oostkant darsmuur
		2/4H grote waterkelder
1675/ 1725	**stolp fase 2 baksteen donkergeel 16x7/8x3/4**	**2G** aanleg 'staart' aan 'lange regel' **2/3F** bruingrijze klei, onder 3G-4A; *V1: 1722* **2E** kamermuur, insteek door 2D **2D** mortellaalg (plavuizen)vloer op geel zandbed; *V16: 18/19A* **2C** haardplaats, uit as *V9 V17: 17d/18A* **2B** nieuwe muur N-kant vierkant, op 1D **2A** nieuwe buitenmuren
		1/3M laag donkergrijze/-bruine kleikluiten; *V2 V12: 18/19*
		1/3L hooilagen
		1/3K schelplaag; *V7 V14: 17/18*
		1/3J waterkelder aan Zkant tegen 1F
	stolp fase 1 baksteen or/r 16,5/17x8x3,5/4	**1i** grup, in/op 1H **1H** 2de fase ophoging grijze klei op 1A tot ca 3,5 m-NAP, tegen 1B t/m 1G; *V18: 18* **1G** bedsteden op grondbogen **1F** buitenmuren **1E** waterput, muur 1D met boog eroverheen **1D** muren vierkant **1C** kelder **1B** poeren van het vierkant
1644/ 1651	**1A** 1ste fase ophoging kluiten grijze klei tot loopvlak op 3,95 m-NAP	
	meerbodem 5-10 cm dik zwart slib en schelpjes onderkant 4,17 m-NAP, bovenkant vertrapt; op gelaagde klei tot dieper dan 4,6 m-NAP	

Tabel 6.A Stratigrafische matrix van de sporen uit de opgraving 21GS-AAR

Bijlage 1 Stratigrafische matrix en sporenlijst

Toelichting
De bijgaande stratigrafische matrix geeft een overzicht van de sporen en hun dateringen (***tabel 6.A***). De dateringen zijn herleid uit de stratigrafische volgorde van de sporen (afdekkingen, oversnijdingen, bouwnaden; deze worden hieronder toegelicht), keramiekdateringen en baksteensoorten (zie de vondstenlijst in bijlage 2). Er wordt verwezen naar de spoornummers (voorafgegaan door een s) waarmee de sporen op de veldtekeningen zijn geadministreerd. De 'vondstnummers' (voorafgegaan door een V) zijn in het veld uitgedeeld voor zowel vondsten als monsternames, in één lijst doorgenummerd. De sporen zijn in dit rapport gecodeerd door het periodenummer te combineren met een letter. Als de periode niet duidelijk is, worden de mogelijke periodenummers genoteerd.

Sporenlijst

Bouwfase 1, 1647/1651:
- **1A**: OPHOGING: eerste ophogingslaag op meerbodem (meerbodem: zwart slib met schelpjes, onderkant 4,17 m-NAP op gelaagde grijze klei) met kluiten grijze klei tot loopvlak op 3,95 m-NAP (= aanleg funderingen), na de bouw van funderingen 1B-1G is hierop ophoging 1H aangebracht.
- **1B**: vierkantspoeren (zuidwest-poer s1002, noordwest-poer s1014, noordoost-poer s1012, zuidoost-poer s1004), bovenvlak ca. 65x65 cm, zand gemetseld en bovenste lagen witte kalkmortel van baksteen vaalrood soms okergeel 16,5/17,5 x 7/8 x3,5/4 cm; in vlak op 3,33 tot 3,58 m-NAP, onderkant (NW en ZO poer) op 4,36 m-NAP.
- **1C**: kelder in zuidwesthoek van voorhuis (s1001 s1020), baksteen als 1B-1F, muurwerk in verband met zuidelijke buitenmuur (s1048), mogelijke bouwnaad met westelijke buitenmuur (s1038, kan secundair zijn vanwege bouwfase 3A); aan binnenzijde wit gepleisterd en blauw geverfd, 1 1/2 -steens okergeel/vaalrood 16/17,5 x 7/8 x 3,5/4 cm 10 lagen 42-43 cm; bovenkant 3,45 m-NAP, onderkant 4,2 m-NAP, vertanding voor (verwijderde) keldervloer op 3,95 m-NAP ; secundair opgaand muurwerk op zuidelijke keldermuur baksteen als 2A en op noordelijke keldermuur met baksteen als 3A, oostelijke zijmuur en vloer in 2008 gesloopt; demping geel zand en puin ***V5 (18d/19a)***.
- **1D**: funderingen van binnenmuren van vierkant, baksteen vaalrood soms okergeel 16,5/17,5 x 7/8 x 3,5/4 cm (zuidelijke muur s1003 achter woonkamer, west-muur s1006, noord-muur s1013A, oost-muur s1010 met boog over waterput 1E); 1 tot 3 steenlagen 1,5-steens, opgaande muur soms aanwezig als 1 laag 1-steens ; in vlak op 3,4 tot 3,6 m-NAP; noordmuur enorm verzakt noordwaarts en gekanteld en herbouwd met muur 2B (deze is later eveneens verzakt).
- **1E**: bakstenen waterput (s1011) van ovaal model wsch. door verzakkingen, diameter uitwendig 1,3 / 1,1 m, halfsteens van baksteen vaalrood soms okergeel 16,5/17,5 x 7/8 x3,5/4 cm, insteek boven koepel met grijze klei gevuld; top koepel oorspronkelijk ca 3,4 m-NAP.
- **1F**: funderingen van buitenmuren van baksteen vaalrood soms okergeel 16,5/17,5 x 7/8 x3,5/4 cm, noord-muur geheel vervangen (west-buitenmuur s1005, oost-buitenmuur s1052, zuid-buitenmuur s1048 in verband met kelder 1C s1020), 1,5 steens met op oostelijke buitengevel later opgaand 1,5 steens muurwerk 2A en 3A, onderkant Z-muur 4,4 m-NAP.
- **1G**: grondboogfunderingen (s1007) voor bedsteden in vierkant tegen achterkant van woonruimte aan zuidkant, baksteen als 1B-1F, deels bovenlagen vervangen door lichtrode baksteen 19x8x4 cm die ook is gebruikt voor een vloertje op zandbed (bovenkant vloer 3,42 m-NAP), poeren onderkant 4,40-4,56 m- NAP.

- **1H**: OPHOGING onder gehele stolp: pakket van grijze kleikluiten (s1024 s1032 s1050) op laag 1A en op/tegen de funderingen 1B t/m 1G, met loopvlak uit bouwfase op ca 3,8 m-NAP, vervolgens met klei verhoogd tot in vlak op 3,6 m-NAP, met aan zuidkant onder woonruimte keurig gevleide zoden van 25 cm breed en grotere lengte; deze laag onder noordelijke zijbeuk uiterst zacht en slap (indringend regenwater?) waardoor de noordelijke vierkantsmuur geheel was verzakt en werd hersteld (2B) en waarschijnlijk ook de gehele noordelijke buitenmuur moest worden vervangen (2A); uit klei s1050 ***V18 (18de eeuw).***
- **1i**: koegang langs oostzijde met mestgoot (grup s1051) tot aan oorspronkelijke noordgevel, later verlengd met 'staart' 4A, baksteen als 1B-1F; gootbodem nadien bedekt met ijsselstenen 3E, later daarop grijze plavuizen 4D, later daarop cementdek 4/5E, diepe funderingen aan weerszijden van goot, baksteen gestapeld met onderkant op 4,33 m-NAP.

Circa bouwfasen 1-2-3-4, circa 1650 tot 1900
- **1/4J**: waterkelder (s1049) buiten tegen de zuidelijke buitenmuur s1048, bovenkant vlak afgewerkt met mortelresten voor (ontbrekende) deksteen, halfsteens gele ijsselsteen 16,5/17x x8,5 x 3 cm, wanden inwendig bekleed met gele en rode plavuizen, tegen zuid-wand inwendig eroverheen diagonaal gemetselde klamp van gele stenen; bovenzijde op 3,47 m-NAP, bovenkant bodem 4,65 m-NAP.
- **1/3K**: onregelmatige schelpenlaag met her en der 10-20 cm diepere plekken (s1025 s1058), op 1H en onder 1/3M, in vlak op 3,66 m-NAP; ***V7 V14 (18de eeuw)***.
- **1/3L**: OPHOGING binnen vierkant: donkerbruine laag vergaan hooi (s1033), ca. 20 cm dik; in vlak op 3,39-3,47 m-NAP.
- **1/3M**: laag donkergrijze klei 5 cm dik op 1/3M in dars, op 1H in noordelijke zijbeuk en op hooipakket 1/3L in vierkant (s1034 s1027); in vlak op 3,39-3,47 m-NAP; ***V2 V12 ijzerwerk 19de/20ste eeuw?***

Bouwfase 2, circa 1700/1750:
- **2A**: herbouw van meeste (alle?) opgaande muurwerk, baksteen okergeel/vaalrood 16/17,5 x 7/8 x 3,5/4 cm, waarvan resten op zuidelijke en oostelijke buitenmuren 1F (onderkant ca 3,75 m-NAP), noordelijke buitenmuur (s1017) nog dieper vervangen.
- **2B**: muurrest (s1013B) van herbouw noordelijke vierkantsmuur op fundering 1D die enorm was verzakt en noordwaarts gekanteld, donkergele baksteen 16,5/17,5 x 7/8 x 3,5/4 cm.
- **2C**: woonruimte, haardplaats fase 1: steens haardbak van 0,9 bij 2,4 m (s1023) aan O-kant tegen 60 cm dik funderingsblok van schoorsteen (s1021), baksteen okergeel/vaalrood 16,5/17,5 x 7/8 x 3,5/4 cm; zandbed bruingeel zand met fragmenten van ongeglazuurde rode plavuizen ca.22x22x3 cm (wsch. van haardbodem op ca 3,65 m-NAP), later vervangen door haard 4B; uit zand en puin met wat as ***V9 V17 (tegelfragmenten 17d/18A).***
- **2D**: mortellaagje 1-2 cm dik voor vloer (s1045 - voor plavuizen? vage afdrukken, maten niet te bepalen), sluit aan tegen haardbak 2C, doorsneden door muurtje 2E, bovenkant 3,7 m-NAP, op bruingele zandlaag (s1060); uit zand ***V16 (18/19A)***
- **2E**: tussenmuur (s1046) van woonruimte en stal , bouwnaad met zuidelijke buitenmuur 1F (s1048), 1,5-steens baksteen okergeel/vaalrood 16,5/17,5 x 7/8 x 3,5/4 cm, in vlak op 3,65 m-NAP, insteek doorsnijdt 2D, kuil 4/5F doorsnijdt de insteek.
- **2/3F**: OPHOGING: laag bruingrijze klei (s1040) onder de noordoosthoek van de stal; in vlak op 3,5 m-NAP; ***V1 (o.a. duit 1722).***
- **2G**: secundaire achteraanbouw van 'staart' 5,4 meter breed en 4,1 meter lang (s1054-s1055), baksteen okergeel/vaalrood 16,5/17,5 x 7/8 x 3,5/4 cm, in vlak op 3,63 m-NAP, tegen achtergevel van stolp; later aan oostkant hersteld door 3A; later vervangen door nieuwe staart 4A.

Circa bouwfasen 2-3-4, circa 1650/1900

- **2/4H**: grote diepe waterkelder (s1062) naast oostkant van 'staart', inwendig 1,6 x 1,6 m met tongewelf, halfsteens lichtgele ijsselsteen 18 x 8 x 3,5/4 cm, noordelijke wand met diagonaal gemetselde klamp van gele stenen, in vlak op ca 3,5 m-NAP; vol water, slib en puin (niet leeg gehaald).

Bouwfase 3, circa 1750/1850
- **3A**: Vervanging opgaand muurwerk van gehele oostelijke buitenmuur en van oostmuur van staart, 1,5-steens lichtgele ijsselsteen 15,5 x 7 x 3,5 cm in vlak op 3,5 m-NAP; later vervanging van 'staart' door 4A.
- **3B**: stukje tussenmuur woonkamer, 1-steens lichtgele ijsselsteen 15,5 x 7 x 3,5 cm, over haard 2C heen (hiertegen nieuwe haard gezet?), later oversneden door nieuwe haardbak 4B.
- **3C**: fundering (s1016) voor terug gelegde ingang van dars, 1,5-steens lichtgele ijsselsteen 16x7x3 cm, met bouwnaad tegen achtermuur 2A, betonnen kelder (s1036) aan N-kant ertegenaan; in vlak op 3,66-3,45 m-NAP (westkant fors verzakt).
- **3D**: tussenmuurtje (s1015) van dars en noorderzijbeuk, slechts onderste steenlaag en deels alleen spoor van vlijlaag geel zand, 1,5-steens vaalrood soms okergeel 16,5/17,5 x 7/8 x 3,5/4 cm in zandbed, in vlak op 3,49 m-NAP.
- **3E**: bekleding van gootbodem van koegang langs oostzijde met ijsselstenen 3E, later grijze plavuizen 4D, later cementdek 5B.

Circa bouwfasen 3-4, circa 1750/1900
- **3/4F**: OPHOGING: laag grijze kleikluiten (s1056) onder de staart achter buiten achtermuur 2A, in vlak op 3,25 m-NAP; ***V10 (18de eeuw, vervuiling 20ste eeuw)***.
- **3/4G**: kuil/plek donkerbruine klei van 5 cm dik (s1026), in de dars tegen noordelijke keldermuur 1C, in vlak op 3,6 m-NAP; ***V6 (18B/19a)***.

Bouwfase 4, circa 1850/1900
- **4A**: vervanging van de staart door nieuwbouw (s1018 s1019 s1054), van dezelfde lengte maar met een breedte van 7 m, deels bovenop oudere funderingen 2G-3A, 1,5-steens donkerrood 19 x 8 x 4 cm; in vlak op 3,32 m-NAP, met hierin een 'korte regel' (grup s1054B, onderkant fundering 3,7 m-NAP), steekt deels in noorderzijbeuk met tussenmuur langs de zuidkant. Noordoosthoek reparatie opgaande muur 5A op 4A.
- **4B**: woonruimte: haardbak vervanging (s1022) aan O-kant tegen schoorsteenfundering 2C, met uitgebroken 'trede' in de fundering vanwege nieuwe haardbak, doorsnijdt muurtje 3B, baksteen donkerrood 19 x 8 x 4 cm; bovenkant zijwand 3,41 m-NAP en plavuizenvloer 3,5 m-NAP, uit as in bak ***V8 (tegelfragmenten 18de en buisfragment lampenglas 19de eeuw)***; op sloopspoor van 'trede' (s1061) ***V20 (tegelfragmenten eind 17de/ begin 18de eeuw).***
- **4C**: woonruimte: tussenmuurtje (s1044) aan Noordkant van schoorsteenfundering 2C, één laag 1-steens rood 18 x 9 x 4 cm, bovenkant 3,55 m-NAP.
- **4D**: op gootbodem van zowel lange regel (op 3E) als korte regel 4A: grijze plavuizen 22,5 x 22,5 x 3 cm, op 3E; later bedekt met cementvloer 5B.

Circa bouwfasen 4-5, circa 1850/1950
- **4/5E**: kuil vol lichtgeel zand (s1047) door vloerrest 2D en tegen muur 2E, doorsnijdt insteek van 2E, in vlak op 3,7 m-NAP; ***V15 (eind 19de/begin 20ste eeuw).***
- **4/5F**: muurwerk (s1009) voor berging naast bedsteden 1G, van hergebruikte stenen en ovenstenen van Hoogovens (restauratie 1961)
- **4/5G**: zand en puin bovenlaag (1961/ 1996/ 2008?); in woongedeelte zuidkant (s1039) ***V3 V4 V21 (17de-19de eeuw)***; in stal oostzijde (s1057 s1059) ***V11 V13:***

Bouwfase 5, circa 1900/2008

- **5A**: vervanging opgaand muurwerk van oostelijke buitenmuur tot en met noordoosthoek van staart, donkerbruine klinker 20/22x10/10,5x4,5 cm, op 3A en 4A.
- **5B**: op de gootbodem van zowel lange regel (op 3E) als korte regel 4A: cementvloer over plavuizen 4D, bestaand uit cementlaag van 2 cm met daarop een deklaag van 3 cm kiezelbeton, bovenkant 3,25-3,34 m-NAP (zuidkant iets hoger).
- **5C**: bakstenen drempel (s1053) in koegang, op 5A.
- **5D**: sloopkuil van kelder 1C, in 2008 gesloopt (oost-muur en vloer ontbreken) en gedempt met zand en puin (=V5), bovenkant vloer op NAP; ***V5***

Bijlage 2 Vondstenlijst van de opgraving 21GS-AAR

Rob Roedema

De vondsten worden beschreven met de codes van het 'Deventer systeem', bestaand uit: een lettercode voor materiaal, een drielettercode voor hoofdvorm, een cijfer voor specifieke vormen, eventueel een letter voor een aanvullende aanduiding.
De baksels zijn: r = rood aardewerk, w = wit aardewerk, m = majolica, f = faïence.
De hoofdvormen zijn: bak = bakpan, bor = bord, gra = grape, kmf = komfoor, kom, tes = (vuur)test. Andere afkortingen: fr fragment, rfr randfragment, wfr wandfragment, bfr bodemfragment. De dateringen worden aangeduid per eeuw (cijfer), halve eeuw (hoofdletter A of B) of kwart eeuw (kleine letter a, b, c of d).

Spoorcode	Vondst-omstandigheden	Vnr 21GS-AAR	Materiaal	Datering
1H	OPHOGING grijze kleiplaggen; V18	18	Duit koper Zeeland	17/18
1/3K	schelpenlaag, op 1H; V7 V14	7	2x musketkogel met een diameter van 1,4 cm, 1x duit koper, 1x lood dingetje	
1/3K	schelpenlaag, op 1H; V7 V14	14	Vingerhoed geplet, hoog 2.5 cm	
1/3M	laag donkerbruine/grijze klei 5 cm; V2 V12	2	2x ijzer o.a. fragment van rond rooster met diameter van 18cm en dik 2 cm; ijzeren oog met fragment steel	
1/3M	laag donkerbruine/grijze klei 5 cm; V2 V12	12	munt of knoop helemaal vergaan	
2C	haardbak fase 1, uit zand en puin met wat as V9 V17	9	1 wfr rood aardewerk met twee kanten loodglazuur, 2x tegelfragment, 1x blauw op wit met spinnekop en landschap/herder, dik 0.8 cm, 1x alleen wit dik 0.7 cm	18
2C	haardbak fase 1, uit zand en puin met wat as V9 V18	17	8x tegelfragment: 1x ossekop hoek dik 10mm, 2 frag met spinnekop hoekfiguur en de rest landschap-/herder scenes, dik 0.8 cm. Met kalkmortel	17d/18A
2E	laag bruinig-geel zand onder mortellaagje van vloer; V16	16	1 rfr m-bor-?, blauw op wit met grove kabelrand, Fries?	18/19A
2/3F	OPHOGING bruingrijze klei in NO hoek; V1	1	1x sluiting? van messing; 1x duit Zeelandia 1722 koper; 1x loodje 1.8 cm diameter en 0.3 cm dik met 'BI' en op keerzijde 'CN' mogelijk meelloodje	na 1722
3/4F	OPHOGING grijze klei buiten achtermuur onder staart 4A; V10	10	2 bfr w-gra pootjes met groen loodglazuur en gele binnenzijde; 1 fr faience blauw op wit; 22x rood aardewerk (2x bfr, 5x rfr, 15x wfr) o.a. r-kmf-?, r-tes-4?, r-bor-? Nederrijns met slibwerk; 2x vensterglas o.a. randstuk afval; spinloodje of netverzwaring 17 x 10mm, klompje gesmolten lood;	18
3/4G	ondiepe kuil met donkerbruine klei; V6	6	1 rfr w-min-(bak) met steeltje groen geglazuurd; 1 rfr f-bor-3 mangaan op wit	18B/19a
4B	haardbak fase 2; uit as V8, insteek V20	8	14 x tegelfragment, alles mangaan, dik 0.8 cm, o.a. tulp randtegeltje zoals in V20, 2 fragmenten met sponswerk, diverse fragmenten "servetster" of Alkmaarder sits (Pluis 2013, blz 222, A.01.05.45); fragmentje glazen buis olielamp	18d/19a
4B	haardbak fase 2; uit as V8, insteek V20	20	7x tegelfragment: 1x mangaan van randtegeltje met tulp dik 0.7 cm, 2x spinnekop hoekfiguur, dik 0.7 en 0.9 cm de rest wit	18
4/5E	kuil vol lichtgeel zand; V15	15	2x medicijnflesje met schroefdraad, rechthoekig met op de bodem in relief 30, hoog 8.8 cm, beide gaaf	19d/20A
4/5G	woongedeelte Zkant: zand en puin bovenlaag; V3 V4 V21	3	Duit westfrisia koper, in slechte staat	18
4/5G	woongedeelte Zkant: zand en puin bovenlaag; V3 V4 V21	4	1x lemmet van mes lang 18cm en breed 3 cm; 1x latoenkoperen plaatje onbekend.	
4/5G	woongedeelte Zkant: zand en puin bovenlaag; V3 V4 V21	21	1x tegelfragment, mangaan op wit, tulp randtegel dik 0.7 cm; munt koper 1 cent 1851	ca 1650 en 19B
4/5G	bovenlaag zand en puingruis in oostelijke koegang; V11 V13	11	munt koper	
4/5G	bovenlaag zand en puingruis in oostelijke koegang; V11 V13	13	1 wfr r-bor/kom met gemarmerde engobe; 6x tegelfragment, 2 met sponswerk 0.7 cm dik, 2x spinnekop met landschap/herder scenes, dik 0.8 cm; 1x kopermunt waarschijnlijk 1 cent uit 19e eeuw sleets; 1x lood beslag	18d/19A
5D	sloopkuil van kelder 1C, in 2008 gedempt met zand en puin; V5	5	1 rfr r-bor-10 Nederrijns met rasterpatroon ; 1x tegelfragment, geel baksel mangaan dik 0.7 cm Alkmaarder sits (vgl. V8 spoor 4B)	

Hst.7 Onder het Kompas.
Archeologisch onderzoek op het schoolterrein aan de Tames Visserstraat in Schermerhorn, gemeente Alkmaar, in 2021 (21SH-VIS)

Peter Bitter

Afb.7.1 Aanleg van het eerste vlak met graafmachine en schep in drassig terrein

Hst.7 Onder het Kompas.
Archeologisch onderzoek op het schoolterrein aan de Tames Visserstraat in Schermerhorn, gem. Alkmaar, in 2021 (21SH-VIS)

Peter Bitter

INHOUD

7.1 Inleiding
Samenvatting
Vraagstellingen

7.2 Archeologische sporen
Sporen uit perioden 1 en 2, 1300/1350 – 1350/1650
Sporen uit periode 3, 1650/1700 – 1800/1850
Sporen uit periode 4, 1850 –1971

7.3 Vondstmateriaal
Inleiding
Ophogingslaag 2A
Ophogingslaag 3A

7.4 Samenvatting en conclusie

Literatuur

Bijlage 1 Stratigrafische matrix en sporenlijst
Bijlage 2 Vondstenlijst
Catalogus van de opgraving 21SH-VIS

Afb.7.2 De onderzoekslocatie op de topografische kaart van Schermerhorn (datalab Alkmaar)

Administratieve gegevens

Datum onderzoek:	20/10/2021 – 26/10/2021
Locatie onderzoeksgebied:	Tames Visserstraat 1, 1636 XX Schermerhorn (***afb.7.2***)
Landelijke X/Y coördinaten:	middelpunt: 121.273 / 512.562
Archis OM-nummer:	5668392100
Deponering:	Archeologisch Centrum gemeente Alkmaar
Gemeentelijke projectcode:	21SH-VIS
Bevoegd gezag en uitvoering:	Gemeente Alkmaar, unit Vastgoed e.a. team Erfgoed,
Initiatiefnemer project:	Vastesteen projectontwikkeling, Alkmaar
Architect/bouwbureau:	Poland bv Warmenhuizen
Graafmachine/materieel:	fa. G.P.Groot, Alkmaar/ fa. Cees Konijn, Spijkerboor

Hst.7 Onder het Kompas.
Archeologisch onderzoek op het schoolterrein aan de Tames Visserstraat in Schermerhorn, gem. Alkmaar, in 2021 (21SH-VIS)

Peter Bitter

7.1 Inleiding

Veldwerk
In Schermerhorn is in 2021 aan het Zuidje bij de Tames Visserstraat de al jaren leegstaande basisschool Het Kompas afgebroken om plaats te maken voor woningbouw (***afb.7.4***). De locatie ligt precies tegenover het Kleinste Huisje van Schermerhorn.
Zoals tevoren al verwacht, was het grootste deel van het terrein diep verstoord door de zware betonfunderingen van Het Kompas, gebouwd in 1971. Het onderzoek richtte zich op het voorplein tussen het schoolgebouw en het Zuidje.
Aansluitend op de sloop zijn in het voorterrein aan het Zuidje archeologische waarnemingen gedaan door het gemeentelijke team erfgoed, onder barre weersomstandigheden met storm en regen. Een groot deel van het terrein, waar de betonfunderingen van de school werden verwijderd, kwam tijdens het graafwerk zelfs onder een paar decimeter regenwater te staan. Met de graafmachine werd de bovengrond van zuid naar noord afgegraven. Een deel van het voorplein was al verstoord door de zandbak van het schoolplein.

Over het ontstaan en de laatmiddeleeuwse ontwikkeling van Schermerhorn is weinig bekend. Het onderzoek van 2021 is pas de eerste professionele archeologische opgraving in het dorp. De oudste sporen uit het onderzoek zijn slechts schamele resten die dateren uit de eerste helft van de 14de eeuw. Er zijn diverse sporen waargenomen uit de 17de tot 19de eeuw maar slechts weinig uit de late Middeleeuwen.

Afb.7.3 De onderzoekslocatie kort voor de sloop van Het Kompas, gezien vanuit het zuiden. De opgraving vond plaats in de zone tussen het schoolgebouw en het hekwerk. Links het Kleinste Huisje van Schermerhorn (Streetview 2021)

Vraagstellingen

Op kaarten uit de eerste helft van de 17de eeuw heeft het grondplan van het dorp een omgekeerde L-vorm, met de kerk in de hoek en de buurten van het Westeinde en het Zuidje als de benen (***afb.7.4***). Deze liggen op de dijken langs het Zwet en langs de Beemster. Het Zuidje liep zuidwaarts door naar de Oostdijk langs de Beemster richting De Rijp. Op de oudste kaarten staat vanaf de kerk langs de oostkant van het Zuidje een reeks huizen met daar achterlangs een achtersloot. Vanaf de achtersloot kon men via een sluis naar het Zwet komen. Deze sluis was nodig vanwege het verschil tussen het lagere polderpeil van het Schermer Eiland met het waterpeil van het Zwet en de ringvaarten van de Schermer en de Beemster.
Naast de sluis, rechts van de kerk, ontstond halverwege de 17de eeuw de bebouwing van het Oosteinde.

a

b

Afb.7.4 Schermerhorn op kaarten van:
a het Schermereiland, Pieter Cornelisz Cort 1607,
b de Schermer, Claes Jansz Visscher uit 1635,
c de Beemster, Daniël van Breen uit 1658 met de onderzoekslocatie bij benadering omcirkeld (Regionaal Archief Alkmaar)

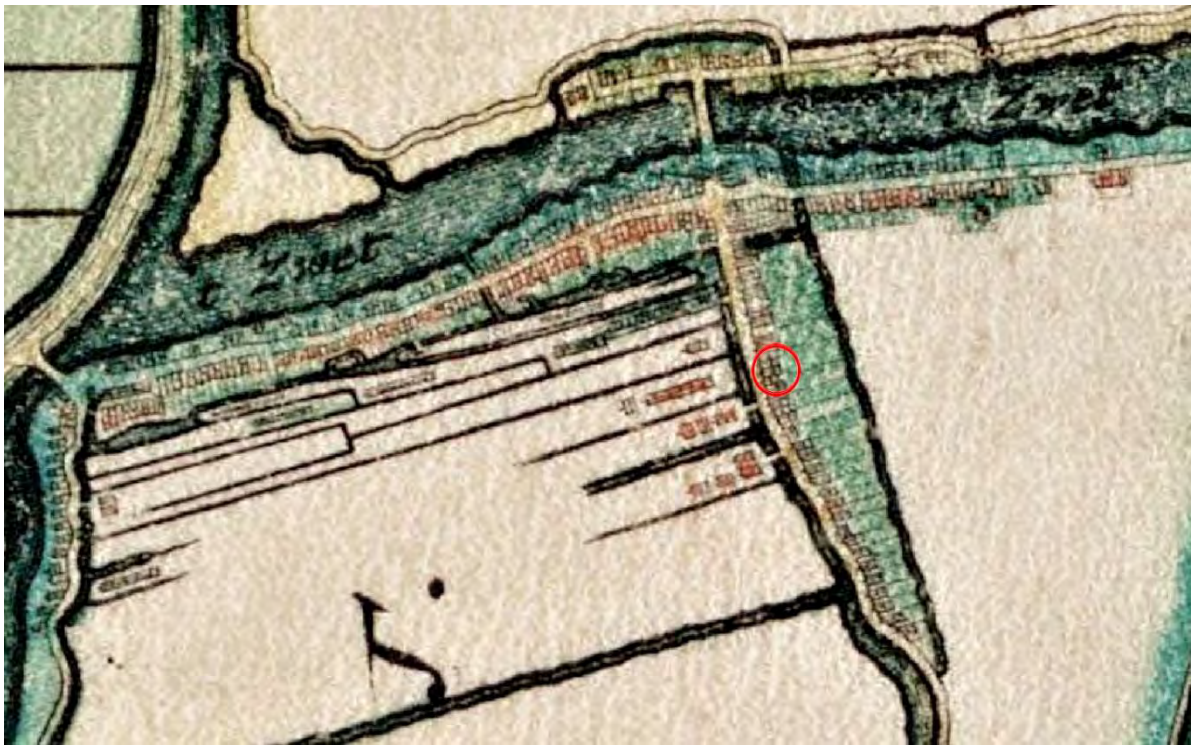

c

Op deze nog wat schematische kaarten van het gebied van Pieter Cornelisz Cort uit 1607 en de kaart van de Schermer door Claes Jansz Visscher uit 1635, lijkt de onderzoekslocatie zich te bevinden omstreeks het meest zuidelijke punt van de bebouwing, of net daaronder. Op de kaart van de Beemster door Daniel van Breen uit 1658 was de bebouwing intussen een stuk verder zuidwaarts uitgebreid.
Op een anonieme plankaart voor een trekvaart uit 1695 lijken er weer veel minder huizen te staan, met de meest zuidelijke ongeveer in ons onderzoeksterrein (***afb.7.5a***). In 1832 stonden er langs de oostkant van het Zuidje nog maar een handvol kleine huisjes, waaronder twee bij onze locatie (***afb.7.5b-c***). Deze zijn in de 20ste eeuw verdwenen.

Afb.7.5 Schermerhorn met de onderzoekslocatie gemarkeerd op kaarten van: a ontwerp voor een trekvaart, anoniem 1695, b-c Kadastrale Minuut van 1817, met uitsnede

Over de middeleeuwse bewoning van dit gebied is uiterst weinig bekend – er is nog niet eerder een professionele archeologische opgraving uitgevoerd in Schermerhorn.
De vraagstelling voor deze locatie is derhalve simpelweg het verwerven van elke informatie over de vroegste bewoners, over de datering en het uiterlijk van bebouwing, over hun huisraad, middelen van bestaan enzovoort. Hetzelfde geldt voor de daarop volgende perioden in de bewoningsgeschiedenis.

7.2 Archeologische sporen

Dateringen en spoorcodes

In de tekst worden de sporen slechts in algemene termen beschreven - details van de sporen zoals diepteligging, afmetingen, stratigrafische relatie met andere sporen en vondstnummers worden gegeven in Bijlage 1. De stratigrafische volgorde kon deels door oversnijdingen worden bepaald. De sporen zijn chronologisch ingedeeld in perioden van ontstaan.

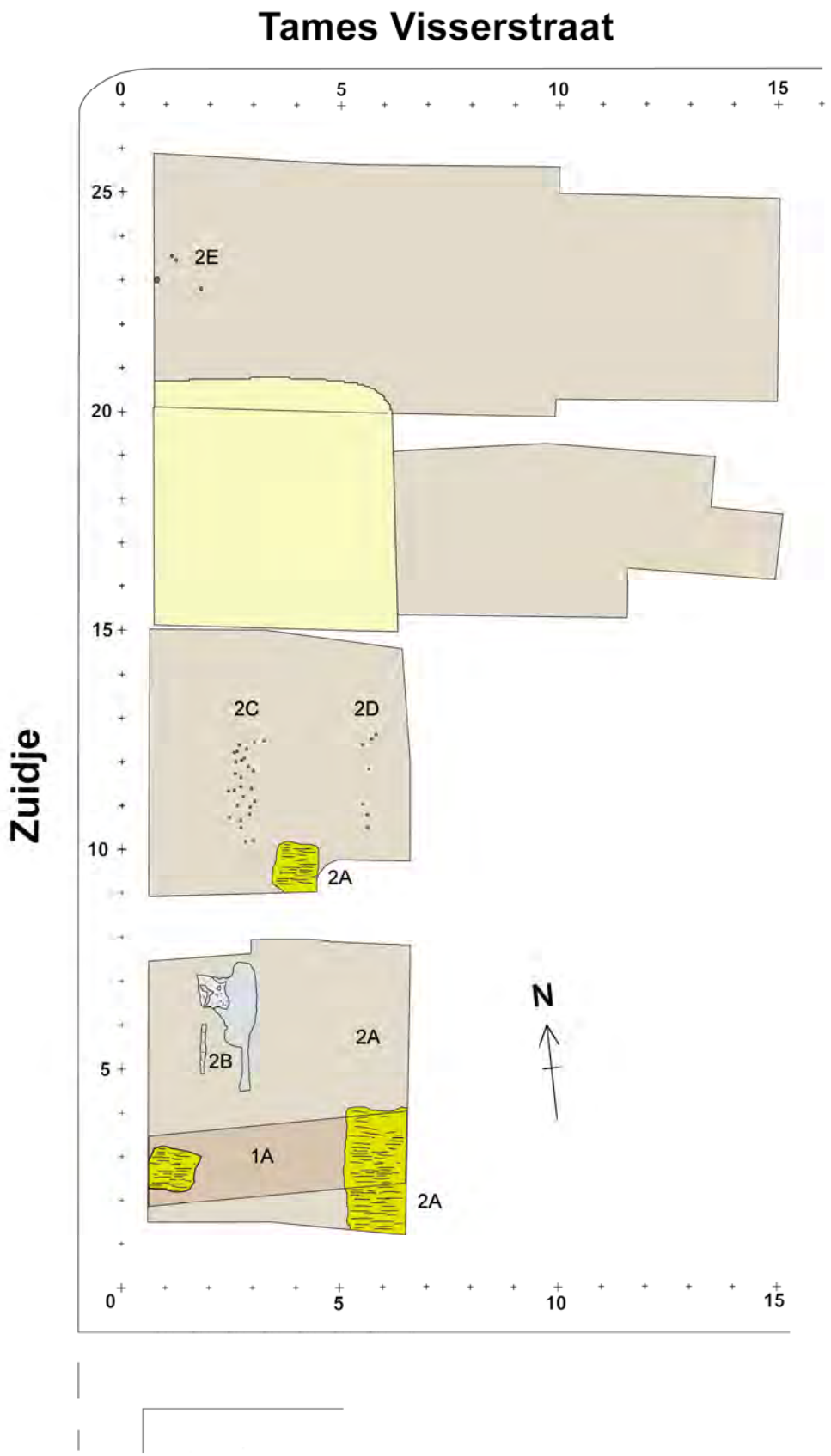

Afb.7.6 Plattegrond van sporen uit perioden 1 en 2, circa 1300/1350 en 1300/1350 - 1650. Het noorden is boven. Schaal circa 1:150

In Bijlage 2 zijn de vondsten geïnventariseerd. Het is gangbaar om opgegraven sporen te dateren aan de hand van de daarin aangetroffen potscherven en ander materiaal. Daarbij moet er rekening mee worden gehouden dat de betreffende voorwerpen al veel eerder kunnen zijn gebroken en de scherven via omzwervingen dus veel later in de sporen zijn beland bij het vergraven van oudere grondlagen en sporen. Dit noemt men 'opspit'.
De sporen worden gecodeerd met een samengestelde code bestaande uit het periodenummer plus een volgletter.

De aangetroffen archeologische resten zijn uitgesplitst in vier perioden:
Periode 1: ca. 1300 – 1350
Periode 2: ca. 1300/1350 –1650
Periode 3: ca. 1650/1700 – 1800/1850
Periode 4: ca. 1850 –1971

Sporen uit perioden 1 en 2, 1300/1350 – 1350/1650

De vroegste sporen van bewoning dateren tussen circa 1300 en 1350 (***afb.7.6***).
De ondergrond bestaat uit veengrond, met de top op 1,85 m-NAP (ongeveer 1 meter onder het schoolplein). Hierin werd geheel aan de zuidkant van de opgraving een sloot **1A** aangetroffen, ongeveer oost-west iets schuin georiënteerd ten opzichte van de huidige percelering. Deze sloot was gedempt met humeuze klei waar overheen een eerste ophogingspakket **2A** was aangebracht van kluiten grijze en bruine klei, met her en der eronder aangebrachte rietmatten. In deze ophoging bevonden zich potscherven uit de eerste helft van de 14de eeuw. Er werden namelijk enkele scherven bijna-steengoed en steengoed uit Siegburg gevonden, samen met rood en grijs aardewerk en ook kogelpotaardewerk met borstelstreekafwerking.
Op de eerste ophoging **2A** werd aan de zuidkant van het onderzoeksterrein nog een plek met opgebrachte grijze klei **2B** gevonden (***afb.7.7a***), maar dit kleispoor was halverwege de opgraving door later grondverzet verstoord. Het is denkbaar dat dit de aanzet was voor een eerste kleiplatform om een huis op te zetten.
Ongeveer halverwege de westkant van de opgraving werden twee noord-zuid gerichte parallelle banen van ingeheide slieten gedocumenteerd, paaltjes van circa 5 cm dik en 1 meter lang (***afb.7.7b***). De banen met slieten, sporen **2C** en **2D**, hadden een tussenafstand van circa 3 meter. Ze behoorden wellicht bij funderingswerk van een gebouw, waarvan door latere verstoringen weinig resteerde.
Uit de hierop volgende 2 a 3 eeuwen is uiterst weinig vondstmateriaal aangetroffen. Enkele scherven uit de 15de tot 17de eeuw komen nog voor als opspit in latere sporen.

a

b

Afb.7.7 Schaarse vroege sporen: a op de donkerbruine ophoging 1A ligt een laagje lichtgrijze klei 2B op een onderlaag van schelpen, gezien uit het noorden; b een van de ingeheide slieten van 2C en 2D

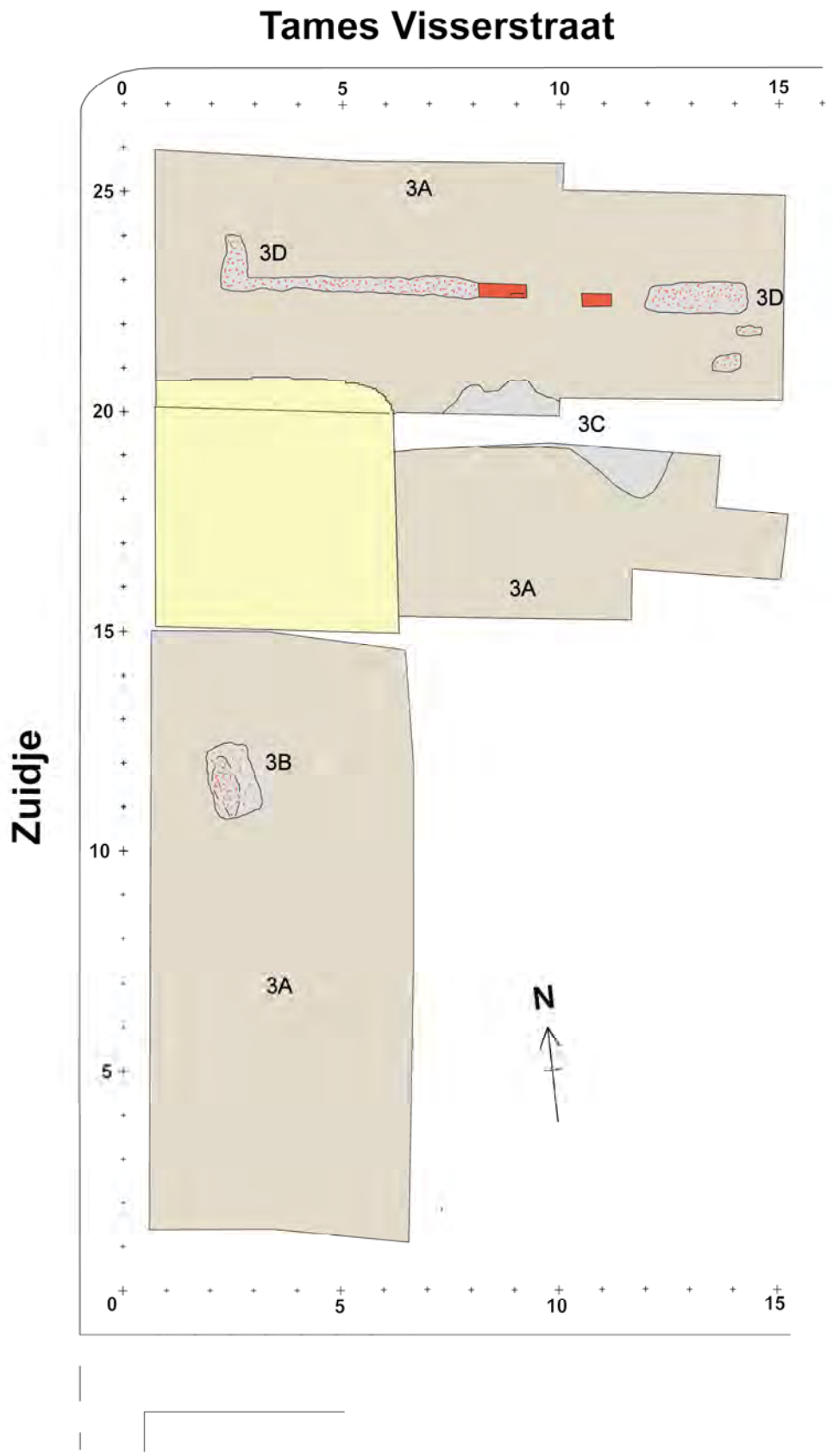

Afb.7.8 Plattegrond van sporen uit periode 3, circa 1650/1700 – 1800/1850. Het noorden is boven. Schaal circa 1:150

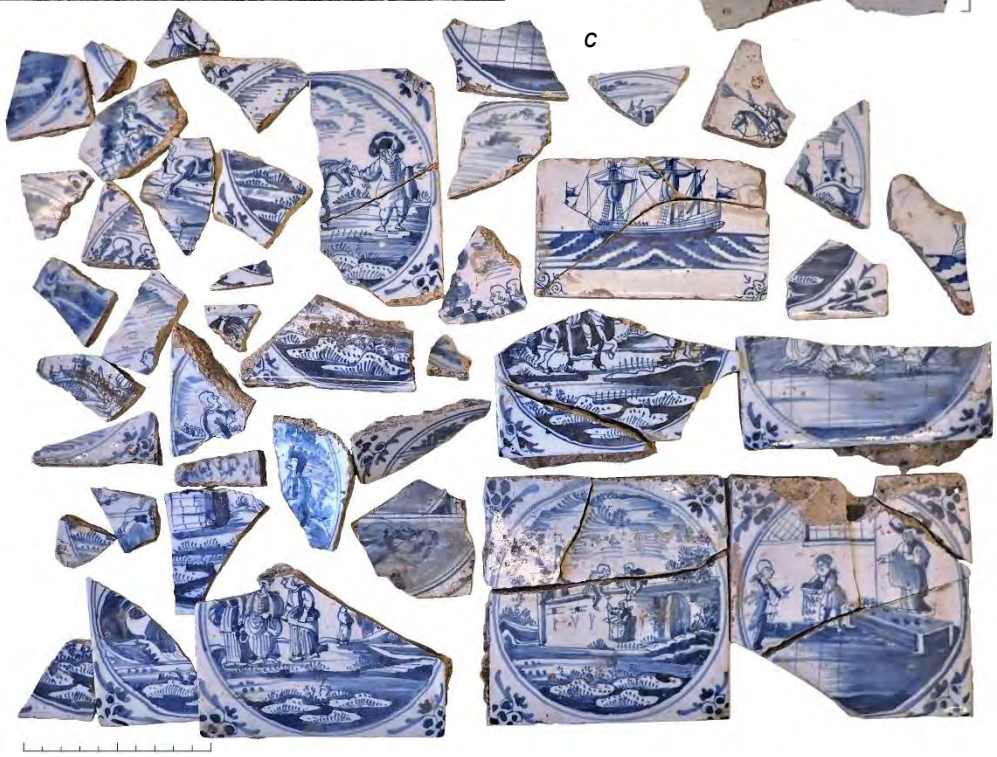

Afb.7.9 Puinkuil 3B vanuit het zuiden gezien.
Afb.7.10 Wandtegels met uiteenlopende decors en datering: a. rood baksel 12 mm dik polychroom bloem in kwadraat circa 1620/1650 en 'Haarlemse tegel' ca.1625/1660, b. geel baksel 6 mm dik paars gesprenkeld 'Weesjes' 18de eeuw, c. geel baksel 8 mm dik Bijbelse scènes in cirkel met ossenkophoeken en schip met ossenkophoeken, 1675/1750. Schaal 1:3

Sporen uit periode 3, 1650/1700 – 1800/1850

Over de sporen van periode 1 lag de tweede ophogingslaag **3A,** bestaande uit donkerbruine klei met wat brokjes baksteenpuin, met daarin vondstmateriaal uit de tweede helft van de 17de of eerste helft van de 18de eeuw. Hierin bevond zich een diepe puinkuil **3B** met daarin diverse fragmenten van wandtegels. Opvallend is de reeks met Bijbelse scènes uit omstreeks 1675/1750 die wellicht een schouwwand hebben gesierd (***afb.7.8 en 7.9***). Er zijn ook een paar polychrome tegels vertegenwoordigd uit het tweede kwart van de 17de eeuw. Behalve de puinkuil, wellicht het restant van de sloop van een keldertje, zijn er geen sporen van het huis waarin de tegels waren toegepast. Er is echter veel terrein nadien verstoord.

In het achterterrein ten oosten ervan werd een lichtgrijze kleilaag **3C** van 5 tot 10 cm dik ontdekt. De eerste gedachte was dat het een leemvloer kon zijn, maar er was geen enkel spoor van huisfunderingen dus we houden het op een gestorte laag klei zonder een duidelijke functie.
Aan de noordkant van de opgraving werden wat muurresten en puinsporen ontdekt van een gebouw. Aangetroffen werd de zuidelijke zijmuur **3D** met op 3 meter vanaf de rooilijn van het Zuidje de aanzet van een voorgevel. Het gebouw heeft zich deels buiten de opgraving tot onder de Tames Visserstraat bevonden.

Afb.7-11 Na de aanleg van het vlak met fundering 3D werd dit onbegaanbaar door een stevige plensbui (vanuit het noorden gezien). Gelukkig was het muurwerk nog net tevoren getekend

Sporen uit periode 4, 1850 –1971

Het terrein was door laat-19de-eeuws grondverzet afgetopt en vervolgens afgedekt met de derde ophoging **4A**, een halve meter bruine klei met puingruis erin. Van de daarop volgende nieuwbouw resteerde een oost-west gerichte zijmuur op een paar meter naast de vorige, De zijmuur rustte op een strokenfundering die was aangelegd over een aantal slordig gemetselde rechthoekige poeren. Aan de noordkant lag het restant van een kleivloer **4C** er tegenaan. Er werd nog een baksteenstraatje **4D** tegen de zuidkant van deze muur blootgelegd.
Voor zowel dit gebouw als het vorige (**3D**) geldt dat het in de slappe ondergrond op deze ondiepe funderingen zal zijn opgetrokken als houtbouw.

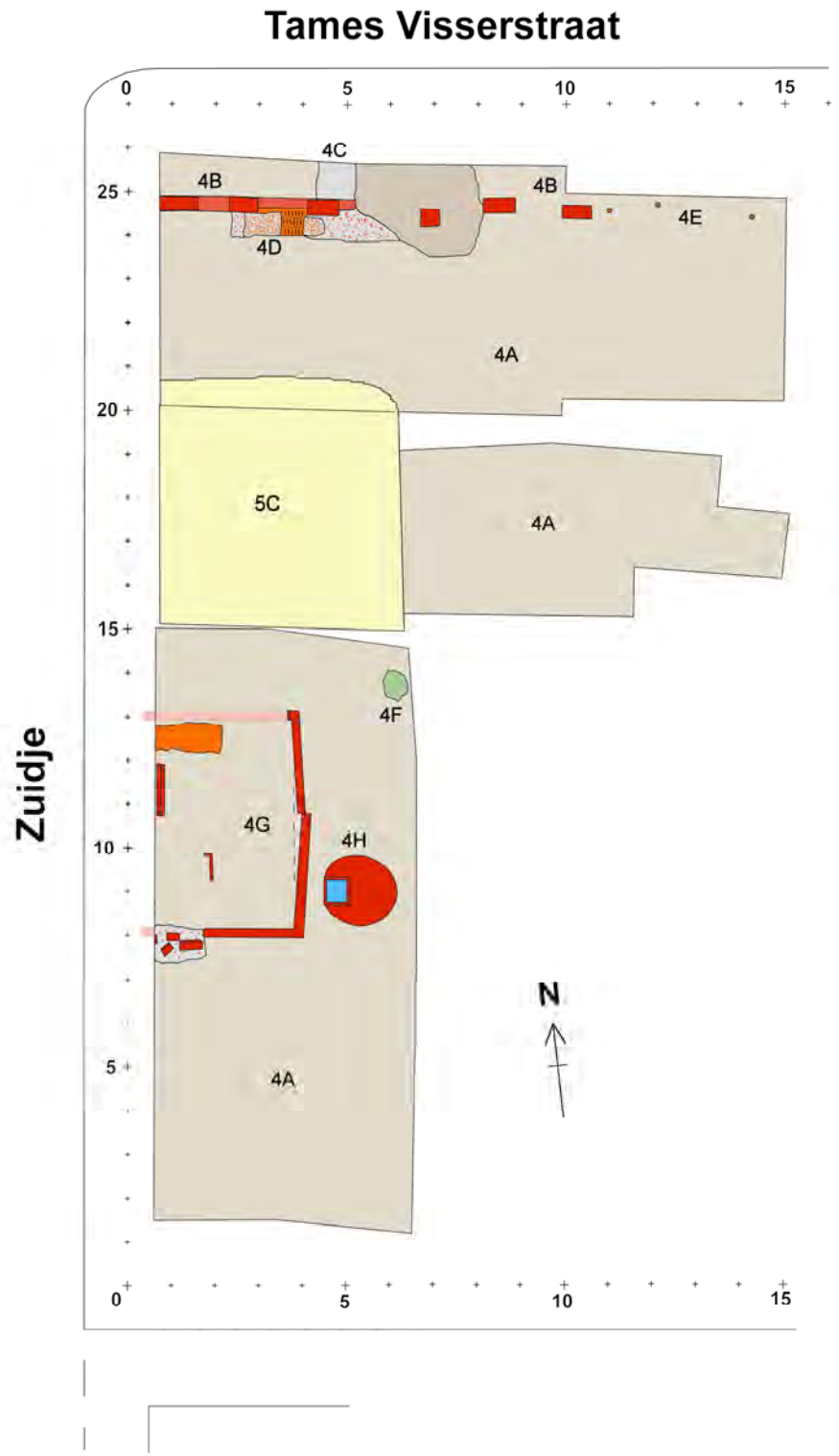

Afb.7.12 Plattegrond van sporen uit periode 4, circa 1850 - 1971.
Het noorden is boven. Schaal circa 1:150

Afb.7.13 Machinale aanleg van vlak 2 na een zware regenbui. Rechtsvoor naast de jalon slieten 2C gemarkeerd met meetpennen, linksachter de ronde waterput 4H met vierkant mangat.

Halverwege de westkant van het terrein werd eind 19de of begin 20ste eeuw een bakstenen gebouwtje **4G** van 5 bij 4 meter neergezet, waarvan de buitenmuren werden gevonden met erachter een forse ronde overkoepelde waterput **4H** met een buitenmaat van 1,6 meter.[1] Het zand voor de stoeptegels van het schoolplein lag direct op de gesloopte muurresten. Er vlak achter werd nog een afvalkuil **4F** gevonden met wat vondstmateriaal uit de 18de tot eind 19de eeuw.

7.3 Vondstmateriaal

Inleiding

De vondsten zijn per spoor geïnventariseerd in de Vondstenlijst – zie *Bijlage 2*.
Het serviesgoed wordt beschreven met de codering van het 'Deventer Systeem'. De codes bestaan uit een lettercode voor materiaal, een drielettercode voor hoofdvorm, een cijfer voor specifieke vormen en eventueel een letter voor een aanvullende aanduiding (*Tabel 7-A* en *Tabel 7-B*). Een toelichting op alle soorten keramiek en glaswerk (in Alkmaar) van de 14de tot de 19de eeuw is te vinden in RAMA 25. [2]

code	omschrijving
s5	steengoed 5 (proto-steengoed)
s1	steengoed 1 (zonder glazuur/engobe)
s2	steengoed 2 (met glazuur/engobe)
kp	kogelpotaardewerk
bg	blauwgrijs aardewerk
g	grijs aardewerk
r	rood aardewerk

code	omschrijving
w	wit aardewerk
m	majolica uit de Nederlanden
f	faïence uit de Nederlanden
p	aziatisch porselein
ep	europees porselein
iw	industrieel wit
gl	glas

Tabel 7-A In dit rapport gebruikte materiaalcodes van het Deventer Systeem

[1] Vanwege het bar slechte weer is er van deze resten bij het veldwerk geen fatsoenlijke foto.
[2] Bitter 2022 hst.6 en 10. Voor nadere info over de achtergronden en inhoud van dit Classificatiesysteem voor middeleeuws en postmiddeleeuwse keramiek en glas zie: www.deventersysteem.nl.

code	hoofdvorm
bak	bakpan
bor	bord
dek	deksel
fle	fles
gra	grape

code	hoofdvorm
kan	kan
kap	kachelpan
kel	kelkglas
kof	koffiepot
kog	kogelpot

code	hoofdvorm
kom	kom
kop	kop
min	miniatuur
oli	olielamp
pis	pispot

code	hoofdvorm
pot	pot
tes	(vuur-)test
the	theepot
vst	vuurstolp

Tabel 7-B In dit rapport gebruikte codes voor hoofdvormen van het Deventer Systeem

In Alkmaar worden de gevonden potscherven eerst gepuzzeld en dan pas geïnventariseerd en beschreven. Scherven van (hoogst waarschijnlijk) dezelfde pot worden vervolgens geteld als één object. De afkorting MAE staat voor Maximum Aantal Exemplaren in het vondstcomplex zoals geteld na het puzzelen van de scherven.
De keramiek- en glasvondsten worden samengevat in een tellijst, zoals gebruikelijk in het Deventer Systeem, maar dan in de Alkmaarse variant met kolommen voor het typenummer en het gedetermineerde Maximum Aantal Exemplaren (MAE), met een miniatuurplaatje van het type en een dateringsbalk voor de vondsten.
In de opgraving zijn twee vondstcomplexen gevonden die nadere toelichting behoeven. Het gaat om de ophogingslaag 2A en de ophogingslaag 3A.

Ophogingslaag 2A

De laag **2A** bestaat uit opgebrachte kluiten humeuze donkerbruine en donkergrijze klei, waarin tientallen scherven kogelpot- en grijs aardewerk zijn gevonden, met ook enkele scherven rood aardewerk, één scherf Duits proto steengoed en één enkele scherf Siegburg steengoed (*Tabel 7-C**, afb.7-14***). Het kogelpot-, grijs en rood aardewerk en het proto-steengoed kunnen nog van dateren uit de 13de of vroege 14de eeuw, maar de Siegburg scherf is dus van kort na 1300.
De eerste bewoning van dit terrein kan dus aan het begin van de 14de eeuw worden geplaatst. Opvallend is het zeer geringe aandeel van Duits steengoed ten opzichte van het kogelpot- en grijs aardewerk.

Tellijst ophoging 2A (21SH-VIS3, -11, -12, -13, -19, -20)

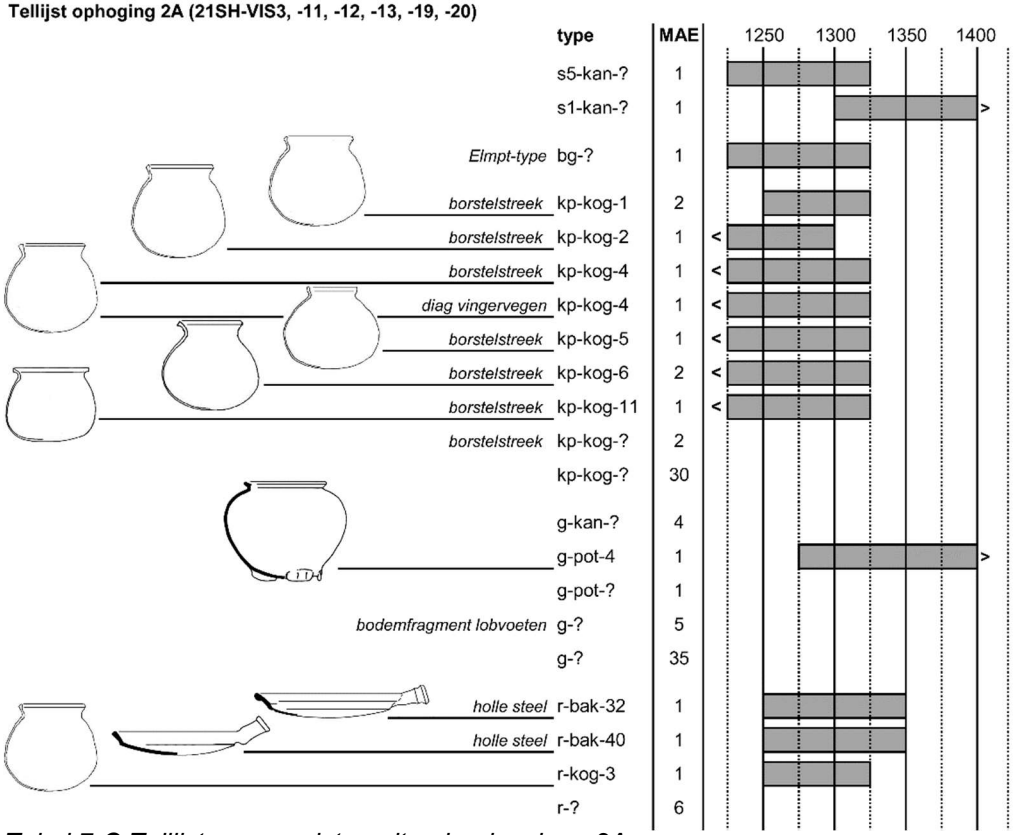

Tabel 7-C Tellijst van vondsten uit ophogingslaag 2A

Afb.7-14 Scherfmateriaal uit de eerste ophoging 2A, begin 14de eeuw: linksboven twee scherven Siegburg bijna steengoed en steengoed, links kogelpotaardewerk, rechts grijs en rood aardewerk, rechtsonder twee stukken slijpsteen (Vondstnummers 21SH-VIS3, -11, -12, -13, -19). Schaal 1:4

Ophogingslaag 3A

De laag **3A** bestaat uit opgebrachte humeuze donkerbruine klei. De potscherven in deze laag betreffen grotendeels opspit uit de 14de tot 16de eeuw, waaronder zelfs een complete kogelpot (kp-kog-9) – zie catalogusnr.14 van dit rapport.
Maar er zijn ook scherven uit later tijd bij, slechts globaal te dateren tussen circa 1650 en 1750 (*Tabel 7-D*, ***afb.7-15***).

Waarschijnlijk is de laag, die vrij homogeen van samenstelling was, deels ontstaan door het omspitten van een oudere laag. Deze was ofwel van elders aangevoerd ofwel ter plekke al aanwezig. Hoe die kogelpot zo mooi compleet in dit pakket is beland, is een raadsel – hij was door gronddruk gebroken maar kennelijk ooit intact gedeponeerd.

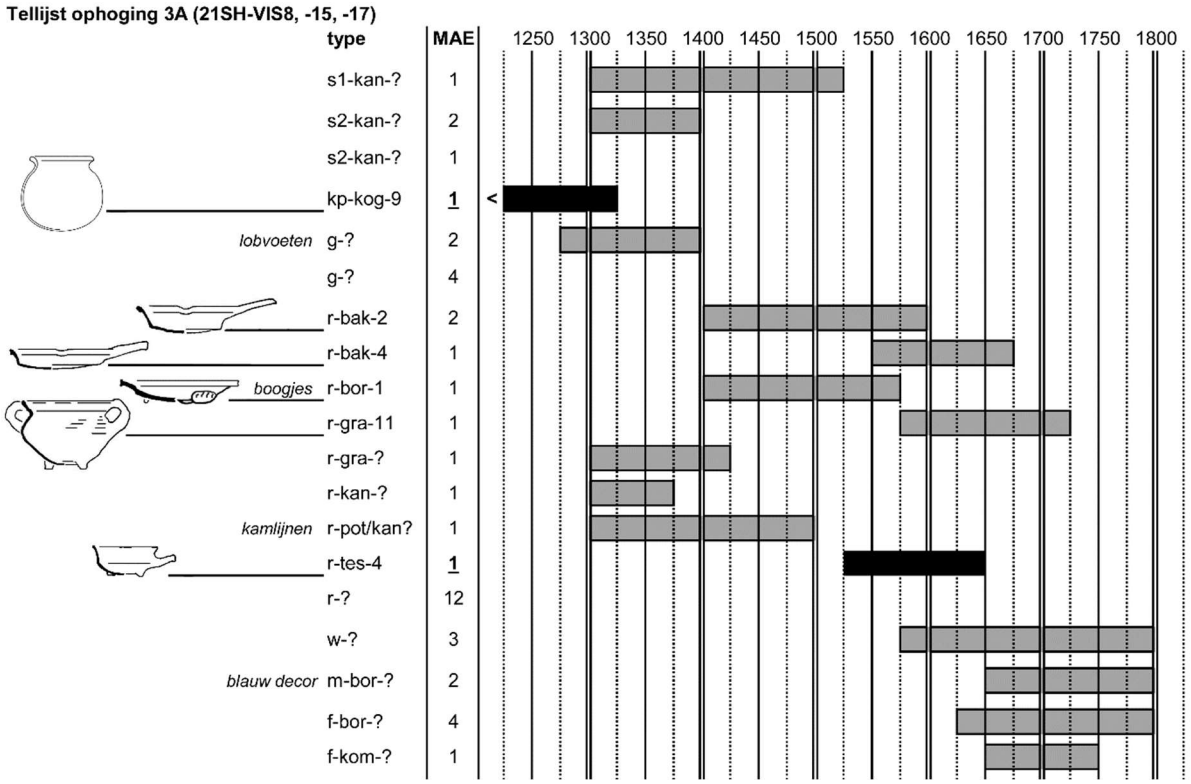

Tabel 7-D Tellijst van vondsten uit ophogingslaag 3A

Afb.7-15 Vondsten uit ophoging 3A: linksboven eenmaal Siegburg steengoed en driemaal steengoed met zoutglazuur, rechtsboven grijs aardewerk, midden rood aardewerk, rechts wit aardewerk, majolica, faience, pijpenstelen en wandtegelfragmenten (21SH-VIS17 en -15). Schaal 1:4

7.4 Samenvatting en conclusie

Hoewel in 1971 een groot deel van het terrein tot 1 meter diep is vergraven voor de betonfunderingen en kruipruimte van de Christelijke Lagere School, werden aan de westkant langs het Zuidje nog enkele oude bewoningssporen aangetroffen.

Een belangrijke ontdekking is dat het terrein al in de eerste helft van de 14de eeuw in gebruik is genomen. De sporen uit deze tijd zijn schamel, slechts een gedempt slootje met op een ophogingslaag van donkerbruine klei een plek met opgebrachte lichtgrijze klei, wellicht voor een huisterpje. Er zijn hierbij meerdere scherven gevonden die teruggaan op de vroege 14de eeuw: kogelpot-, grijs en rood aardewerk en wat Siegburg steengoed.

Er is een handvol scherven uit de 15de tot midden 17de eeuw. Dit roept de vraag op of er na 1350 een onderbreking is geweest in de bewoning van dit terrein, gezien de schaarsheid aan vondsten uit die periode. Deze vraag kan wellicht beantwoord worden indien er in de directe omgeving ooit nog archeologisch onderzoek gedaan kan worden.

Vooraf gegaan door een ophogingslaag, resteren er van de daarop volgende bewoningsfase slechts een huis fundering en een puinkuil uit de 17de of 18de eeuw. De fundering hoort bij een gebouw aan de noordrand van de opgraving, dat in de jaren 1970 deels is vergraven door de aanleg van de Tames Visserstraat.
Op de Kadastrale Minuut van 1817 staat er een klein huisje nabij deze plek (kadastraal nummer 246), maar dat was een stuk kleiner dan de gevonden fundering en stond iets verder naar het zuiden vlak tegen de straatkant. Van dit pandje is geen spoor meer aangetroffen.
Het huis aan de noordkant is nog vervangen in de tweede helft van de 19de eeuw.

Omstreeks de eeuwwisseling is aan het Zuidje ook nog een klein huisje neergezet halverwege het onderzoeksterrein, slechts 5 bij 5 meter groot met een stevige waterput erachter. Het zal allicht het spiegelbeeld zijn geweest van het nog bestaande Kleinste Huisje van Schermerhorn, recht er tegenover aan de overzijde van de straat. De funderingen waren vlak onder het maaiveld nog aanwezig en het is kennelijk pas gesloopt bij de bouw van de school in 1971.

Literatuur

Bitter, P. (red.), 2022 (22alk26): *Zeven eeuwen wonen, werken en winkelen in de Langestraat van Alkmaar. Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek bij Langestraat 16-18, 64-66 en 52-62 in 2000, 2001 en 2015*, Alkmaar (Rapporten over de Alkmaarse Monumenten en Archeologie 25).

Bijlage 1 Stratigrafische matrix en sporenlijst

De bijgaande stratigrafische matrix geeft een overzicht van de sporen en hun dateringen (*tabel 7-E*). De dateringen zijn herleid uit de stratigrafische volgorde van de sporen (afdekkingen, oversnijdingen, bouwnaden; deze worden hieronder toegelicht), keramiekdateringen en baksteensoorten (zie de vondstenlijst in bijlage 2). Er wordt verwezen naar de spoornummers (voorafgegaan door een s) waarmee de sporen op de veldtekeningen zijn geadministreerd. De 'vondstnummers' (voorafgegaan door een V) zijn in het veld uitgedeeld voor zowel vondsten als monsternames, in één lijst doorgenummerd. De sporen zijn in dit rapport gecodeerd door het periodenummer te combineren met een letter.

21SH-VIS stratigrafische matrix

20B	**5A** vlijlaag geel zand 10 cm voor tegels schoolplein bk ca 0,8 m-NAP	**5B** donkerbr tuinaarde Nkant, bk ca 0,8 m-NAP
		5C zandbak ca 1 m diep
	4G muurwerk huisje 5x5 m s1003; over 3B	**4E** drie palen (schutting) s1045-1016-1047 in verlengde van 4B
	4H waterput s1015	**4D** straatje s1027 tegen Zkant van 4B div. hergebruikte steen
	4F afvalkuil s1014; *V9 19d*	**4C** plek met 10 cm grijze klei tegen poer van 4B, mogelijk leemvloer?
		4B muur s1025 strokenfundering op poeren s1043-1037-1028-1029-1030
19B	**4A derde OPHOGING** tot 0,9 m-NAP: donkerbruine klei met baksteengruis s1001-1011-1033; *V2 V6 V14: 19B*	
	3C grote plek 5-10 cm grijze klei; *V16 15de*	**3D** fundering en puinsporen van Z-muur en van aanzet W-muur gebouw s1034-1031-1044-1048 r/or/gl geaderde bakst 18x8,5x4 cm
	3B puinspoor s1012; *V7 17d/18a*	
17B/ 18A	**3A tweede OPHOGING** tot 1,3 m-NAP: donkerbruine klei met baksteengruis s1013-1035; *V8 V15 V17: 17B/18A*	
	2F laagje donkerbruine klei s1004 op 2B; *V4 13d/14a*	**2E** Noordkant: drie palen van 10 cm s1039
	2B plek grijze klei op onderlaag schelpgruis s1005 met aan zuidkant twee smalle stroken (structuur?) s1006-1007	**2C-D** twee NZ-banen van slieten 1 m lang: - 2C s1022 (26x) en paal s1023 - 2D s1017-1024 (7x)
14A	**2A eerste OPHOGING** tot 1,6 m-NAP: pakket grijze en donkerbruine kleikluiten aan Zkant op rietmatten, over 1A; s1002-1018-1040 s1009-1019 s1020-1041 s1021-1042; V3 V11 V12 V13 V19 V20: 14A	
	1A sloot O-W richting s1008; *V5 14A*	
	VEENLAAG, bk 1,85 m-NAP	

Tabel 7-E Stratigrafische matrix van 21SH-VIS

Sporen uit periode 1, eerste helft 14de eeuw:

1A sloot in O-W richting s1008, opgevuld met dunne lagen bruine en donkerbruine klei/slib, in vlak op ca. 1,8 m-NAP, onder 2A; *V5:14A*

Sporen uit periode 2, eerste helft 14de eeuw:

2A eerste OPHOGING tot 1,6 m-NAP: lagenpakket donkerbruine en donkergrijze kleikluiten s1002 s1018 t/m s1021 s1038 s1040 t/m s1042; aan zuidkant op een pakket rietmatten 5 cm dik s1009 s1019; *V3, V11, V13, V19, V20: 13d/ 14a*
2B plek grijze klei op onderlaag schelpgruis s1005 met aan zuidkant twee smalle parallelle stroken klei (structuur?) s1006-1007, op 2A
2C strook met 27 paaltjes s1022 5 cm dik rond aangepunt, ca 1 meter diep ingeheid in 2A in vlak op 1,75 m-NAP (2C en 2D parallel 3 meter uit elkaar: slieten onder funderingshout voor baksteen muurwerk?); s1023 paal 8 cm dik
2D strook met 7 paaltjes s1017 s1024, als paaltjes van 2C in 2A
2E drie paaltjes s1039, in 2A
2F dunne laag donkerbruine klei s1004 op 2B en onder 3A, in vlak op 1,45 m-NAP; *V4: 13d/ 14a*

Sporen uit periode 3, 1575/1650 – 1800/1850:

3A tweede OPHOGING tot 1,3 m-NAP: laag donkergrijze/ donkerbruine klei s1013 s1035; *V8 V13 V17 (opspit): 13d/ 14A*
3B puinplek s1012 in laag 3A en onder 4A; *V7 18bc*
3D fundering en puinsporen van gebouw, doorsneden door Tames Visserstraat: Z-muur en aanzet W-muur s1034-1031-1044-1048-1049-1050, 1,5 steens geaderde geel-oranje baksteen *18x8,5x4 cm*.
3E grote kleiplek met 5-10 cm grijze klei, geen bijbehorende huisresten dus wschl geen leemvloer, onder 4A en op 3A; *V16: (opspit 15de eeuw)*

Sporen uit periode 4, 1800/1850 – 1950/1975:

4A bovenlaag donkerbruine klei met puinresten en scherven s1001 s1011 s1033; *V2 V6 V14: 19B/ 20*
4B gebouw, doorsneden door Tames Visserstraat: fundering s1025 W-O richting, ingegraven in 4A, 1,5 steens breed, met rechthoekige poeren eronder, hergebruikte bakstenen rood en geel/oranje dooraderd 21x10x5,5 19,5x8x4,5 18x8x4,5 17x8,5x4 cm, puinspoor s1026, puinblok s1028 van wschl poer, poeren s1029 s1030 s1037 s1043
4C plek met 10 cm grijze klei aan noordkant tegen poer van 4B, mogelijk leemvloer?
4D straatje s1027 van baksteen sluit aan zuidkant aan op s1025
4E drie schuttingpalen s1045 s1046 s1047 in verlegde van muur 4B, diameter 10 cm
4F afvalkuil met donkerbruin zand en puin s1014, ingegraven in 3A en onder 4A; *V9: 19d met (opspit 13d/14a-18)*
4G muurwerk huisje aan het Zuidje 5x5 m s1003; over 3B, zuidmuur op basislijn 8m, achtermuur op 4m vanaf basislijn (=5 m uit rooilijn t Zuidje) en aanzet noordmuur op 13 m, rest westmuur s1010 éénsteens rode baksteen 18,5x9x4,5 cm zuidmuur 7 lagen oostmuur 3 lagen bewaard, rest van halfsteens binnenmuurtje s1016 van machinale bruine baksteen, restant van klinkervloertje met cementen deklaag in de noordwesthoek op ca. 1,45 m-NAP; ingegraven in 4A, bovenkant direct onder maaiveld (10 cm geel zand):19B/ 20a
4H grote ronde waterput s1015 met gedrukte koepel en mangat, diameter 1,60 m uitwendig, gele ijsselsteen aan buitenzijde met cement afgesmeerd, bovenkant op 0,97 m-NAP net onder maaiveld

Sporen uit periode 5, 1950/1975-2021:

5B bovenlaag donkerbruine klei s1032 (stortvondsten achterterrein; *V1: 19B/ 20a*; aanleg vlak 1 *V10 V21 opspit 14de/15de en 17de-19de eeuw)*, hierop geel zand van het schoolplein tot circa 0,75 m-NAP.

Bijlage 2 Vondstenlijst

Rob Roedema

Toelichting

De onderstaande vondstenlijst is geordend op de chronologische volgorde van de spoorcodes. Bijgaand is er een concordantielijst van de vondstnummers en de spoorcodes Het serviesgoed wordt beschreven met de codering van het 'Deventer Systeem'. De codes bestaan uit een lettercode voor materiaal, een drielettercode voor hoofdvorm, een cijfer voor specifieke vormen en eventueel een letter voor een aanvullende aanduiding (*Tabel 7-A* en *Tabel 7-B*). Een toelichting op alle soorten keramiek en glaswerk (in Alkmaar) van de 14de tot de 19de eeuw is te vinden in RAMA 25. [3]

code	omschrijving
s5	steengoed 5 (proto-steengoed)
s1	steengoed 1 (zonder glazuur/engobe)
s2	steengoed 2 (met glazuur/engobe)
kp	kogelpotaardewerk
bg	blauwgrijs aardewerk
g	grijs aardewerk
r	rood aardewerk

code	omschrijving
w	wit aardewerk
m	majolica uit de Nederlanden
f	faïence uit de Nederlanden
p	aziatisch porselein
ep	europees porselein
iw	industrieel wit
gl	glas

Tabel 7-A In dit rapport gebruikte materiaalcodes van het Deventer Systeem

code	hoofdvorm
bak	bakpan
bor	bord
dek	deksel
fle	fles
gra	grape

code	hoofdvorm
kan	kan
kap	kachelpan
kel	kelkglas
kof	koffiepot
kog	kogelpot

code	hoofdvorm
kom	kom
kop	kop
min	miniatuur
oli	olielamp
pis	pispot

code	hoofdvorm
pot	pot
tes	(vuur-)test
the	theepot
vst	vuurstolp

Tabel 7-B In dit rapport gebruikte codes voor hoofdvormen van het Deventer Systeem

Vnr 21SH-VIS	Spoorcode publ	Datering
1	X	19B/ 20a (+14/ 15)
2	4A	19B/ 20 (+14/ 15)
3	2A	14a
4	2F	13B/ 14a
5	1A	14A
6	4A	19B (+17/ 18)
7	3B	18bc

Vnr 21SH-VIS	Spoorcode publ	Datering
8	3A	13d/ 14A
9	4F	19B (+14/ 15)
10	X	19B/ 20a (+14/ 18)
11	2A	13d/ 14a
12	2A	14A
13	2A	13/ 14A
14	4A	19B (+14/ 18)

Vnr 21SH-VIS	Spoorcode publ	Datering
15	3A	17B/ 18A (+14-17)
16	3C	15
17	3A	17B/ 18A (+14-15)
19	2A	13B/ 14A
20	2A	13/14A
21	X	19 (+17/ 18)

Tabel 7-F Concordantie van vondstnummers en spoorcodes

[3] Bitter 2022 hst.6 en 10. Voor nadere info over de achtergronden en inhoud van dit Classificatiesysteem voor middeleeuws en postmiddeleeuwse keramiek en glas zie: www.deventersysteem.nl.

Spoorcode publ	Vondst-omstandigheden	Vnr 21SH-VIS	Materiaal	Datering
1A	sloot s1008, opgevuld met lagen bruine klei/slib; V5	5	1x rfr r-bak-33 (14A) spaarzaam loodglazuur, beroet	14A
2A	laag s1002 donkerbruine en donkergrijze kleikluiten; met rietmatten eronder; V3	3	1 wfr s5-kan-?; 1 wfr s1-kan-? Siegburg dunwandig; 2 rfr kp-kog-1 met borstelstreek (zeer zwart baksel met lichtgrijze blos), 2 rfr kp-kog-6 met borstelsteek, 9 wfr kp-kog-?; 4 rfr g-kan-?, 1 rfr g-pot-4, 5 bfr grijs met lobvoeten, 32 wfr grijs;	14a
2A	laag s1018 donkergrijze klei; V11 en V13	11	27x kp (7x rfr, 20x wfr) o.a. 1 rfr kp-kog-2 met bezemstreek, 1rfr kp-kog-4 met bezemstreek, 1 rfr kp-kog-4 met diagonale vingervegen (met grove magering), 1rfr kp-kog-11 borstelstreek; 1x blauw/grijs wfr Elmpt; 1 rfr r-bak-40 met korte holle steel en spaarzaam loodglazuur, 1 rfr r-kog-3 borstelstreek, 6 fr rood; 3x bot	13d/ 14a
2A	laag s1018 donkergrijze klei; V11 en V13	13	1 rfr kp-kog-5 borstelstreek	13/ 14A
2A	laag s1020 donkerbruine en donkergrijze kleikluiten; V12	12	1 fr r-bak-32 met korte holle steel, ongeglazuurd	14A
2A	laag s1040 donkerbruine en donkergrijze kleikluiten; V19	19	2 wfr kp-kog- borstelstreek; 1 rfr g-pot-, 3 wfr grijs; 2 fragm wetsteen	13B/ 14A
2A	laag s1042 kluiten donkergrijze klei; V20	20	1 wfr kp-kog dunwandig	13/14A
2F	dunne laag s1004 donkerbruine klei; V4	4	28 wfr kp-kog-? met borstelstreek (zwaar beroet); 35 wfr en 1 bfr met lobvoeten grijs; 1 bfr r-bak?, 1 steelfragm r-bak-? holle steel ; 1x bot varken wervel	13B/ 14a
3A	laag s1013 donkergrijze/ donkerbruine klei; V8	8	(OPSPIT: **21SH-VIS-8A** vrijwel complete kp-kog-9 (H 11,5 diam 12 cm, beroet, bruine aanslag inw))	13d/ 14A
3A	laag s1035 donkerbruine klei; V15 V17	15	(OPSPIT: 1 wfr s2-kan Langerwehe paarse engobe 14de, 1 wfr s2-kan- Langerwehe grijze glazuur 14de; 4 wfr en 2 bfr lobvoeten grijs; 1 rfr r-bak-2, 1 rfr r-bak-4 (3 scherven), 1 rfr r-bor-1 slibboogje, 1 rfr r-gra-11, 1 prof (12 fragm) r-tes-4 ongeglazuurd, 2 rfr ND en 10 wfr rood; 2 wfr en 1 oor wit); 2 bfr m-bor blauw/wit, 4 fr f-bor 17/18, 1 wfr f-kom bladmotief 17B/18A; (1 wfr iw-kom groene transfer 19B vervuiling); 1 fr plavuis gele slib 3 cm dik; 1 fr polychr wandtegel zesster en vierpas, 1 fr wandtegel herderin dik 7 mm 18de; 2 pijpensteeltjes dun; 3 koper ringetjes, 1 plaatje loodblik, 1 visloodje, 1 loden kegelvormig gewicht (?), 1 stuk koperblik	17B/ 18A (+14-17)
3A	laag s1035 donkerbruine klei; V15 V17	17	(OPSPIT: 1 wfr s2- lichtbruin Langerwehe/Aken/Raeren; 1 bfr s1-kan Siegburg gladde geknepen standring 14B/15; 1 rfr r-bak-2, 1 rfr r-gra- (20?), 1 rfr r-kan-(48?) geribbelde kraagrand spaarzaam glazuur 14A, 1 rfr r-pot/kan met zwaar worstoor en ingekraste golvende kamlijnen op schouder; 1x bot)	17B/ 18A (+14-15)

Tabel 7-G blad 1 van 3 Vondstenlijst

Spoorcode publ	Vondst-omstandigheden	Vnr 21SH-VIS	Materiaal	Datering
3B	puinplek s1012; V7	7	rood/bruine baksteen fragm ..x8x4 cm; 7x plavuisfragm 10x10x2, 11x11x2,2 16,5x16,5x3 cm; fragmenten wandtegels 17A - 18bc: 41x tafereel in cirkel met ossenkop-hoeken (diverse bijbelscènes en landschappen; **21SH-VIS-7A** en **21SH-VIS-7B** complete tegels bijbels), 1x soldaat te paard 8 mm dik hoek ossenkop, 1x driemastschip 12,8x12,8x0,8 cm hoek ossenkop, 7x witte ruit met gesprenkelde mangaanhoeken 12,5x12,5x0,6 cm, 2x 'Haarlemse tegel' polychroom (Pluis 2013 A.01.11.89), 1x polychr bloem in kwadraat en leliehoek 1,2 cm dik rood baksel	18bc
3C	grote plek 5-10 cm grijze klei V16	16	(OPSPIT: 1 wfr s2 bruin Aken/Raeren zware ribbels 15de eeuw; 2 wfr kp-kog- borstelstreek; 3 wfr grijs; 1 rfr ND en 1 wfr rood)	15
4A	laag s1001 donkerbruine klei met puinfragm en scherven; V2	2	(OPSPIT: 1 rfr+oor s4-kan-4 Siegburg; 1 rfr s1-kan-? Siegburg gevlamd); 2 wfr en 1 oor s2-fle-? mineraalwater flessen; 14 rfr ND en 6 bfr en 21 wfr rood (alles zeer fragmentarisch, o.a. BOZ kachelpannen, komforen en Fries slibwerk en 1x Nederrijns bord fragment); 1x knop w-dek-? gifgroen glazuur, 5 rfr en 1 wfr en 2 bfr w-? (alles groen en 1x geel, zeer sleets en vorstschade); 1 bfr m-bor-? polylochroom rozet 17A, 3 bfr m-bor-? Fries (2x tekst) 19de eeuw; 6 wfr faience (o.a. 1x Chinees decor); 6 rfr ND en 5 bfr en 9 wfr iw-? (meeste creamware wit, 2x met mangaan glazuur van mogelijk thee of koffiepot); 1 rfr en 2 wfr iw-kop-? met transferprint 1 rfr iw-dek? transferprint, 1 rfr iw-bord-? met het ABC op de vlag; 4 wfr en 1 rfr Nd ep-?; 1 bfr standvoet en 1 wfr gl-kel-? 19de eeuw, 1 bfr gl-fle-? donkergroen cilindrisch (19de ?), 1 bfr gl-fle- cilindrisch kleurloos, 1 compl gl-pot met schroefdraad 20e eeuw, 4 wfr gl-?; 5x pijpensteel, 1x pijpenkop (19B) 1x fragment porseleinen pijp met koudbeschilderd tafereel; 1 fr wandtegel polychroom stervorm rood baksel 17A	19B/ 20 (+14/ 15)
4A	laag s1011 donkerbruine klei; V6	6	1 rfr r-bak-6 (BOZ?), 1 rfr r-bor-? Nederrijns; 1 bfr en 1 wfr iw-? creamware; 1x rfr ep-bor-? wit schoteltje; 1 wfr iw-bor-? schoteltje met Chinoiserie in blauw; 1rfr en 1bfr p-bor-? 17e/18e eeuw Chinees; 2 rfr f-bor-? 18e/19e eeuw blauw op wit; 4x tegelfragment (3x bijbels en 1x herderscene 13 x 13 x 0.7 cm)	19B (+17/ 18)
4A	laag s1033 donkerbruine klei; V14	14	1 bfr s1-kan Siegburg; 1 bfr w-kop- standvlak groen 17de eeuw; 1 bfr f-bor- blauw/wit rozet 17bd onderop kruisen; 1 fr p-bor- schotel 17d/18A; 1 bfr ep-kom 19de eeuw; 1 fr wandtegel polychroom bloem in ruit Franse leliehoek dik 10 mm; 9x kopermuntje (3x 1-cent en overige ND), 2x opgerold vislood, 1x bladvormig steeleinde theelepel ranken-reliëf, 7x fragm loodstrip, 1x omgevouwen koperblik, 1x ijzeren beslagband, 4x kopern ring (33-28-26-20 mm), 1x koperbeslagje ND	19B (+14/ 18)

Tabel 7-G blad 2 van 3 Vondstenlijst

Spoorcode publ	Vondst-omstandigheden	Vnr 21SH-VIS	Materiaal	Datering
4F	afvalkuil s1014 met donkerbruin zand en puin; V9	**9**	(OPSPIT: 1 wfr s2- bruin gespikkeld; 1 wfr kp-kog borstelstreek; 1 rfr met steel r-bak-, 1 rfr r-dek-, 1 oor en 1 rfr r-gra), 3 bfr en 2 rfr r-kap-, 1 bfr r-kom-, 2 oren rood; 1 rfr w-bak-3 groen glazuur; 1 rfr w-kap-2 Frankfurt; 1 rfr f-bor- bruine bies 18de eeuw, 1 bfr f-bor- grof blauw decor 18de/19de eeuw; iw creamware 1 rfr en 2 bfr iw-kop- ; iw witgoed/pearlware 1 bfr iw-bor schoteltje, 1 rfr iw-kom parelreliëf, 1 bfr iw-kop-2 onderop blauwe stempel sfinx en 'Petrus Regout Maastricht MADE IN HOLLAND' (na 1883 www.theoldstuff.com), 1 rfr en 1 bfr iw-kop, 3 wfr iw-; 1 oortje ep-min-kop/the met rode transfer; 1 pijpenkop ovoïde 12 gekroond en bijmerk 18B, 1 pijpenkop dubbele grootkop gekroonde M en bijmerk 19de, 1 wfr en 2 steelfr kleipijpen	19B (+14/ 15)
	stortvondsten achterterrein; V1	**1**	1 wfr s1-kan-? Siegburg; 2 rfr r-pot-? grote inmaak/voorraadpotten, zeer sleets; 1 rfr w-vst-? groen glazuur en sgraffito met geschulpte rand; 1 wfr iw-bor-? (transfer zwart boot in haven, gemerkt Petrus Regout Ao 1836, afkomstig uit serie steden borden, in dit geval Haarlem).	19B/ 20a (+14/ 15)
	AANLEG VLAK 1; V10	**10**	2 wfr s1 Siegburg; 1 wfr grijs; 1 rfr f-bor- WanLi 17bc; 1 pijpenkop ovoïde 1740-1800 S gekroond en bijmerk ; 1 fr wandtegel polychr zesster, 2 fr wandtegel cirkel en ossenkophoeken; koperen munten 1x 1-cent en 2x ND, 2 ronde koperplaatjes ND, 3x strip lood (2x dubbel gevouwen), 2x rechthoekige ijzeren gesp sterk verroest, 2 ijzeren ringen (22 en 65 mm), 1x ijzeren staaf met ui-knop (van hek?), 3x opgerolde visloodjes, 1x ronde koperen kopspijkertje, 1x draadlood (vlees?) met letters N.O en onleesbare randtekst	19B/ 20a (+14/ 18)
	AANLEG VLAK 1; V21	**21**	1 rfr s2-pot 'Keuls', 1 wfr s2-fle- cilindrische mineraalwaterfles; 1 rfr r-bak-(2?) met brede platte steel; 1 bfr iw-bor schoteltje blauwe transfer, 1 wfr iw-bor lichtblauwe transfer; 1 pijpenkop biconisch 17A, 1 pijpenkop biconisch 17bc, 1 pijpenkop ovoïde 18bc bijmerk hielmerk onleesbaar, 1 pijpenkop grootkop 19A	19 (+17/ 18)

Tabel 7-G blad 3 van 3 Vondstenlijst

Catalogus van de opgraving 21SH-VIS

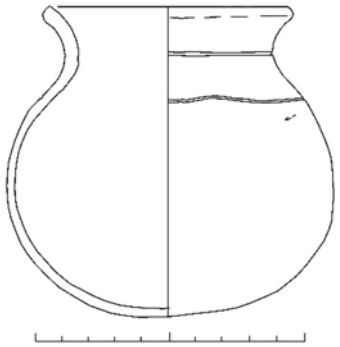

14 *schaal 1:3*

1a inventarisnummer	21SH-VIS8-A
1b vondstomstandigheden	opspit in laag 3A (1650/1750)
2 typecode	kp-kog-9
3 datering van voorwerp	1300/1350
4a maten: breedte/hoogte	11,5/ 12 cm
4b typebeschrijving	kogelpot met S-vormig uitgebogen verdikte afgeronde rand
5a materiaalsoort	kogelpotaardewerk (zandmagering <1 mm)
5b engobe/glazuur	
5c decoratie	horizontale groef op aanzet schouder
5d gebruikssporen	donkergrijs/zwart beroet
6a bodem	
6b oor/steel	
6c compleetheid	vrijwel compleet
7 hoofdvorm/functie	kogelpot
8 productiecentrum	lokaal?
9 literatuur	

Hst.8 Een archeologische opgraving bij Raadhuisstraat 57 in Graft, gemeente Alkmaar, in 2020 (20GR-RHS)

Peter Bitter m.m.v. Rob Roedema, Steven Kalverdijk,
Olga Druzhinina en Kasper van den Berghe

Hst.8 Een archeologische opgraving bij Raadhuisstraat 57 in Graft, gemeente Alkmaar, in 2020 (20GR-RHS)

Peter Bitter m.m.v. Rob Roedema, Steven Kalverdijk, Olga Druzhinina en Kasper van den Berghe

INHOUD:

Administratieve gegevens

8.1 Inleiding

8.2 Vraagstellingen van het onderzoek
Ontginningen en laatmiddeleeuwse bewoning op het Schermereiland
Bewoningsgeschiedenis van Raadhuisstraat 57 in Graft
Onderzoeksvragen van het archeologisch onderzoek

8.3 De uitvoering van het onderzoek

8.4 Opgegraven sporen en vondsten
Periodisering
Perioden 1 en 2: 13de/14de eeuw
Periode 3 14de tot eerste helft 19de eeuw
Perioden 4 en 5 1855 - 1965

8.5 Samenvatting en conclusies

Literatuur

Bijlage 1 Stratigrafische matrix en sporenlijst
Bijlage 2 Vondstenlijst (*Rob Roedema*)
Bijlage 3 Rapport analyse NPP, fytolieten en chronologie (*Olga. A. Druzhinina & Kasper J. van den Berghe, FindX Zwolle 2021*)

Afb.8.1a-b Situering van de opgravingslocatie 20GR-RHS

Administratieve gegevens

Datum onderzoek:	24-8-2020 tot 31-8-2020 (6 werkdagen)
Locatie onderzoeksgebied:	Raadhuisstraat 57, 1484 EP Graft (***Afb.8.1)***
Landelijke X/Y coördinaten:	middelpunt: 112.273 / 512.562
Archis OM-nummer:	4882716100
Deponering:	Archeologisch Centrum gemeente Alkmaar
Gemeentelijke projectcode:	20GR-RHS
Bevoegd gezag en uitvoering:	Gemeente Alkmaar, vakgroep Erfgoed
Programma van eisen:	N. de Jong-Lambregts, *20GR-RHS pve Definitief Onderzoek Graft Raadhuisstraat 57*, namens Bevoegd Gezag vastgesteld P. Bitter 15-5-2020
Initiatiefnemer project:	particulier
Architect/bouwbureau:	Bouw Buro Rood-Hart, Kerkstraat 32c, 1483 BN De Rijp
Graafmachine/materieel:	Firma Zwart Infracare B.V., Wervershoof

8.1. Inleiding

In augustus 2020 verrichtten de gemeentelijk archeologen van Alkmaar een opgraving bij Raadhuisstraat 57 in Graft vanwege de geplande herbouw van de 19de-eeuwse stolp (***Afb.8.1***). Het betreft het meest noordelijke erf aan de Raadhuisstraat, waar al op 17de-eeuwse kaarten bebouwing is weergegeven. De stolp uit 1855 verrees niet ter plekke van de oudste stolp maar aan de zuidkant pal ernaast. In 1855 werden namelijk twee percelen samengevoegd en kwam er middenin de nieuwe stolpboerderij. De veranderde situatie is duidelijk door vergelijking van de kadastrale Minuut van 1817 met het kadastrale wijzigingsblad van 1856. Van de oudste boerderij op de noordelijke erf zijn de ingeheide funderingspalen van de zuidmuur gedocumenteerd in de opgraving. Van een klein huisje dat in 1817 op het zuidelijke perceel stond, werd geen spoor meer teruggevonden, kennelijk omdat de funderingen ervan erg ondiep waren geweest.

In de opgraving bleken de eerste ophogingen te dateren uit de late 13de of vroege 14de eeuw. In eerste instantie was tussen de beide oorspronkelijke percelen een kavelsloot aanwezig, die in een vroeg stadium werd gedempt. Het is niet duidelijk of dit gebeurde voorafgaand aan de eerste ophoging of pas kort daarna.
Uit de beginfasen is slechts één grondspoor teruggevonden, een ondiepe kuil of depressie met hooiresten die was afgedekt met gelaagd zand. Het was het restant van een hooiberg die op basis van keramiekvondsten is te dateren in de late 13de of vroege 14de eeuw. Een AMS C14 datering van het hooi kwam uit op een datering tussen 1229 en 1379 (95,4 % betrouwbaar)

In het noordwestelijke driekwart van de opgraving werden talrijke clusters van ingeslagen paaltjes gedocumenteerd die waarschijnlijk behoren bij bakstenen poeren, zonder aparte funderingen van zijmuren. Een dergelijke bouwwijze is bekend van schuren en pakhuizen in de Zaanstreek uit de 17de tot de 19de eeuw. Het gebouw rust dan volledig op liggende balken die dankzij de poeren vrij van de grond blijven, wat vooral in drassige gebieden wenselijk is vanwege de risico's op houtrot en bederf van opgeslagen waren. Hij kan als opslag hebben gediend voor allerlei waren (hout, olie, zaden, graan, hennep, touw, zeildoek, enz.) maar wellicht ligt kaas nog het meest voor de hand.
Het gebouw stond pal tegen de erfscheiding met de zuiderburen. De poeren beslaan minstens 9 bij 9 meter maar de constructie kan zich nog verder noordelijk en westelijk buiten de opgraving hebben voortgezet. Eén van de slieten leverde een AMS C-14 datering op tussen 1437 en 1621 (95,4 % betrouwbaar). De constructie is naderhand vervangen door de boerderij die er in 1817 is gekarteerd. Zoals hierboven al vermeld, is van deze boerderij een reeks van dubbelpalen van 8 cm dik gevonden, waarschijnlijk voor de fundering van de zuidelijke zijmuur.

De archeologische vondsten leverden verder aanvullingen op de bouwhistorische quick scan van de gesloopte stolpboerderij uit 1855. De poeren van het vierkant waren niet erg zwaar uitgevoerd, met een grondvlak rustend op een plankenfundering van slechts zo'n 60 bij 80 cm met een paar palen van 8 cm dik eronder. De onderkant van de baksteenpoeren was rond de 2,1 m-NAP op driekwart meter onder het maaiveld (circa 1,4 m-NAP).

Het meest bijzondere resultaat is de datering van de eerste ophogingen. Het terrein blijkt al in de late 13de of vroege 14de eeuw aangelegd. Van de eerste gebouwen op de beide erven werden geen duidelijke sporen aangetroffen, maar deze kunnen ook nog noordelijk en zuidelijk van de opgraving hebben gestaan.

Afb.8.2 Kaarten van het Schermereiland: a. door Pieter Cornelisz Cort, 1607; b. op de kaart van het Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen van Johannes Dou, 1745 naar opmeting uit 1680 (Regionaal Archief Alkmaar)

8.2 Vraagstellingen van het onderzoek

Ontginningen en laatmiddeleeuwse bewoning op het Schermereiland

Het tegenwoordige gebied Schermereiland is het restant van de grote veenontginningen die in Noord-Holland in de 10de of wellicht al 8ste-9de eeuw op gang kwamen.[4] Het drassige veen werd ontwaterd met sloten en in het veen werden boerderijen opgericht op lage platforms van opgebrachte klei- en/of veenkluiten, de 'huisterpen'. De veenbodem bestaat uit een pakket plantenresten die door het hoge grondwater niet zijn vergaan en is slap en drassig. Door ontwatering en verdroging van de bovenlaag wordt het voor de mens toegankelijk en bruikbaar voor landbouw.

Veenontginningen worden getypeerd door een proces van bodemdaling. Door de ontwatering zakte de waterrijke sponzige veenpakket in en het bewerken van de grond leidde tot de oxidatie van de bovenlaag, anders gezegd het verteren van het veen door toetreding van zuurstof. In eerste instantie werden de ontginningen dan ook beschermd tegen toestromend water uit het onontgonnen veen door de aanleg van 'kaden', lage dijkjes langs de achterkant van de ontginning. De slotenstelsels waren aan erosie onderhevig en de wateroppervlakte nam langzaamaan toe, zodat het veengebied in de loop der eeuwen het karakter kreeg van een eilandenrijk. Transport was dan ook hoofdzakelijk over het water. De inklinking en drassige bodem maakten na enige tijd het veen ongeschikt als akkerland en de landbouwactiviteiten verschoven van gemengd bedrijf naar overwegend veeteelt.

De slechtste grond was uiteindelijk zelfs weinig geschikt meer voor begrazing en diende alleen nog als hooiland. Door de inklinkende veengronden waren de ontginners gedwongen om na enige tijd hun ontginning op te schuiven door de sloten te verlengen, steeds verder het veen in, totdat uiteindelijk al het Hollandse veen was ontgonnen. Waar de bodem te drassig was door bodemdaling, moesten uiteindelijk de boerderijen worden verplaatst naar nieuwe locaties.

[4] Zie over de vroegste veenontginningen Besteman 1990; Besteman 1997.

Het Schermereiland ligt tussen drie meren, die zich hebben ontwikkeld vanuit bescheiden veenriviertjes, de Schermer, de Beemster (Bamestra) en de Stierop/Starnmeer (***Afb.8.2a-b***). De bodemdalingen maakten de veenontginningen kwetsbaar voor overstromingen en deze lieten op het veen afzettingslagen van vette grijze klei achter. Hiervan zijn met name in het land aan de westkant van het Schermereiland, de Burenmaden, dikke kleipakketten nog aanwezig. Door herontginningen kort na de overstromingsrampen is in dit gebied weinig tot niets meer herkenbaar van de originele slotenpatronen van de veenontginningen. In de loop der tijd gingen ook grote gebieden verloren door oeverafslag en de meren breidden zich steeds verder uit. Vanaf de 12de/13de eeuw moesten de bewoners hun land beschermen door de aanleg van dijken. Gebieden die door dijken werd beschermd werden aangeduid als polders, waar de bewoners verantwoordelijk waren voor alle noodzakelijke maatregelen voor de waterhuishouding. Vanwege de toenemende wateroverlast door onder andere bodemdaling werden de voordurende onderhoudsmaatregelen op termijn steeds zwaarder drukkende lasten, met name de kosten van het dijkenonderhoud.

In de 15de eeuw verschenen de eerste poldermolens met scheprad, waarmee overtollig water kon worden weg gemalen. Rond het midden van de 16de eeuw werden de eerste droogmakerijen ontwikkeld, waarbij land werd terug gewonnen door het water definitief weg te malen. Rond en op het Schermereiland zijn in de 17de eeuw vrijwel alle meren drooggelegd.[5] Er werd dan een ringvaart gegraven waarvan de uitgegraven grond werd opgeworpen tot een dijk langs de meeroever. Met de poldermolens werd het water uit het meer over de dijk in de ringvaart gemalen. Het op deze manier droog leggen van meren wordt een 'bedijking' genoemd. Deze ringdijken zijn dus oorspronkelijk geen defensie tegen opdringend water maar maken deel uit van een offensief om land terug te winnen. Zodoende zijn er op het Schermereiland zowel vele dijken van de 17de-eeuwse droogmakerijen als de oudere defensieve dijken.

De plaatsnaam Skirmere wordt al aan het begin van de 11de eeuw vermeld en Graft aan het begin van de 12de eeuw.[6] De verkavelingen van het Schermereiland worden gekenmerkt door oost-west georienteerde slotenstelsels met smalle langgerekte veeneilanden ertussen. In het veengebied van het Schermereiland komen inderdaad verspreid veel potscherven uit de 11de-12de eeuw voor (***Afb.8.3***). Op de veeneilanden langs de oostkant van een natuurlijke waterloop, de Gouw, bevinden zich terreinen waarvan het reliëf en de verkaveling nog herinneren aan een reeks huisterpen waar de boerderijen in die tijd aanvankelijk op stonden. Mogelijk was dit de locatie van het oude dorp Skirmere.
De eerste vermelding van Graft komt weliswaar pas een eeuw later dan Skirmere maar het is goed denkbaar dat de nederzetting toen al enige tijd bestond. De oorspronkelijke ligging van de oudste nederzetting van Graft is niet bekend en er wordt verondersteld dat de oudste nederzetting verloren kan zijn gegaan door de erosie van het veengebied, bijvoorbeeld nabij het water van de Vuile Graft iets meer zuidelijk.
In de 13de eeuw worden de nederzettingen verplaatst naar twee dijktracés langs de westkant van het eiland, (Groot-)Schermer langs de Oude Zeeburg en Graft naar de Globdijk. Het is de vraag hoe deze twee strak rechtuit lopende dijken, die precies haaks op het slotenpatroon

[5] De Beemster in 1612/1613, de Schermer in 1635, de Starnmeer en de Kamerhop in 1643, het Noordeindermeer in 1647/1650, het Sapmeer kort voor 1656 (Reh, Steenbergen & Aten 2005, 117-135, 179-191, 208-209; website www.hetschermereiland.nl).

[6] De eerste vermelding van de nederzetting Skirmere is in een document uit het begin van de 11de eeuw uit de abdij van Echternach waarin de kerken in Holland worden genoemd die tot het kloosterbezit behoorden, waaronder 'Heileginlo mater. Almere. Misna, Skirmere' (Blok 1974). Tussen 1105 en 1120 is door de Egmondse abt Adalard een transactie gedaan waarbij drie hoeven van 'Scirmere' en zes hoeven van 'Greft' werden geruild tegen landerijen bij Alkmaar en Limmen (Kaptein 1988, 18).

staan, tot stand zijn gekomen.[7] In een eerste hypothese zijn ze eind 13de eeuw opgeworpen als onderdeel van een dijkwering tegen het water van de Schermer. Een andere optie kan zijn dat de dijken zijn ontstaan als een 'kade', een laag dijkje aan de achterkant van een veenontginning. Als dit laatste het geval is, rijst de vraag of deze is opgeworpen door ontginners vanuit het westen vanaf de Schermer, of vanuit het oosten vanaf de Beemster.[8]

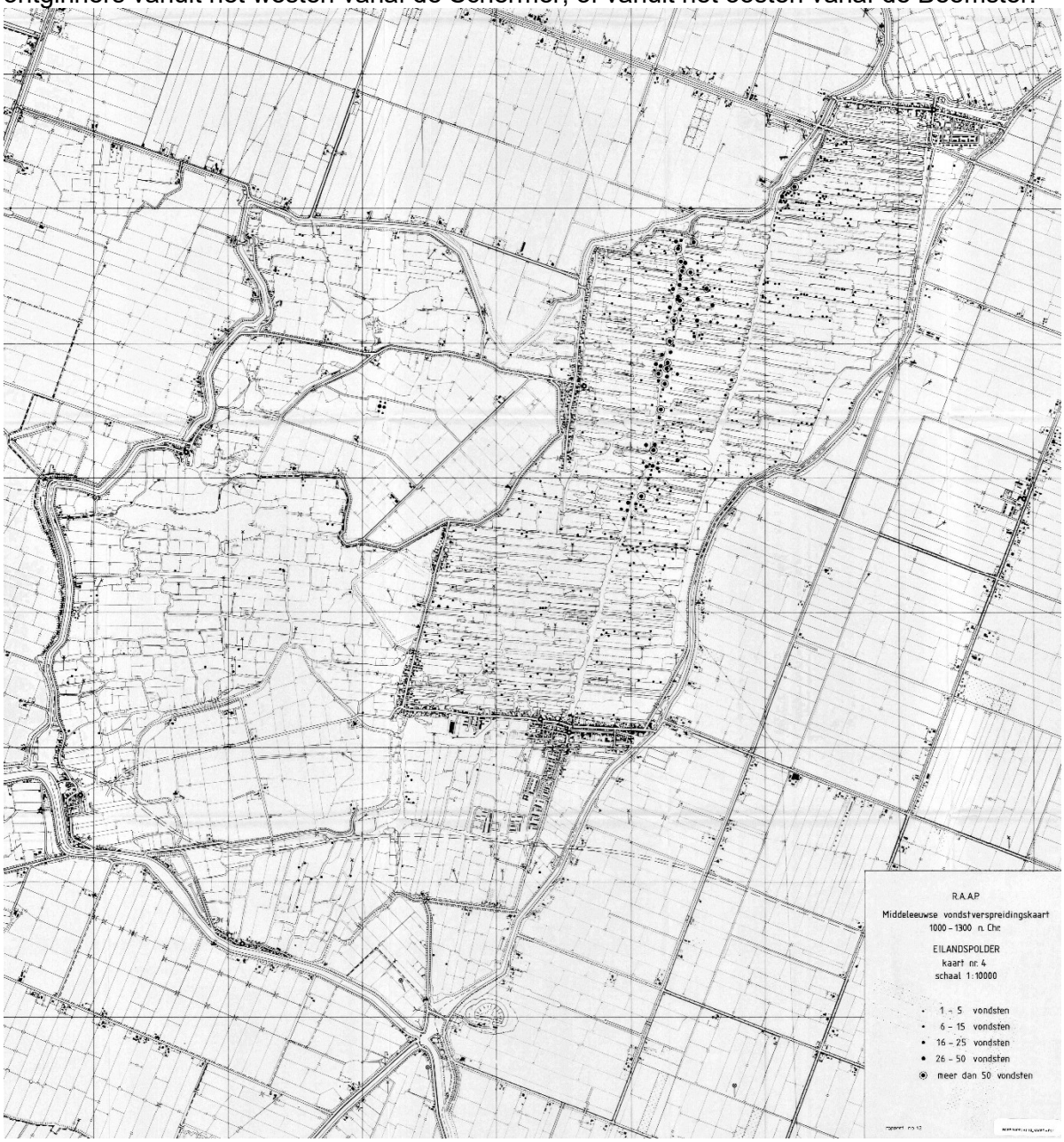

Afb.8.3 Inventarisatie door stichting RAAP van archeologische keramiekvondsten uit de 11de tot 13de eeuw op het Schermereiland (uit Pragt 1987, kaart 4). In het veen ten oosten van het dorp Grootschermer zijnuit deze periode huisplaatsen ontdekt langs de oostkant van de Gouw.

[7] Kaptein 1988 (p.19-22) veronderstelde zelfs dat het veengebied midden 13de eeuw tijdelijk volledig was verlaten vanwege de wateroverlast en dat er eind 13de eeuw een herontginning was, waarbij deze dijken voor werden aangelegd. Deze hypothese is door archeologische data echter achterhaald (Pragt 1987, 6-11).

[8] Verschillende auteurs gaan ervanuit dat de ontginning is gedaan vanaf de kant van de Schermer (De Cock 1985, 229-230; Pragt 1987, 6-7). Als de Globdijk en Oude Zeeburg van origine kaden zijn aan de achterzijde van een ontginning, met de bijbehorende nederzetting gelokaliseerd langs de Gouw, kan de ontginningsrichting ook wel andersom zijn geweest.

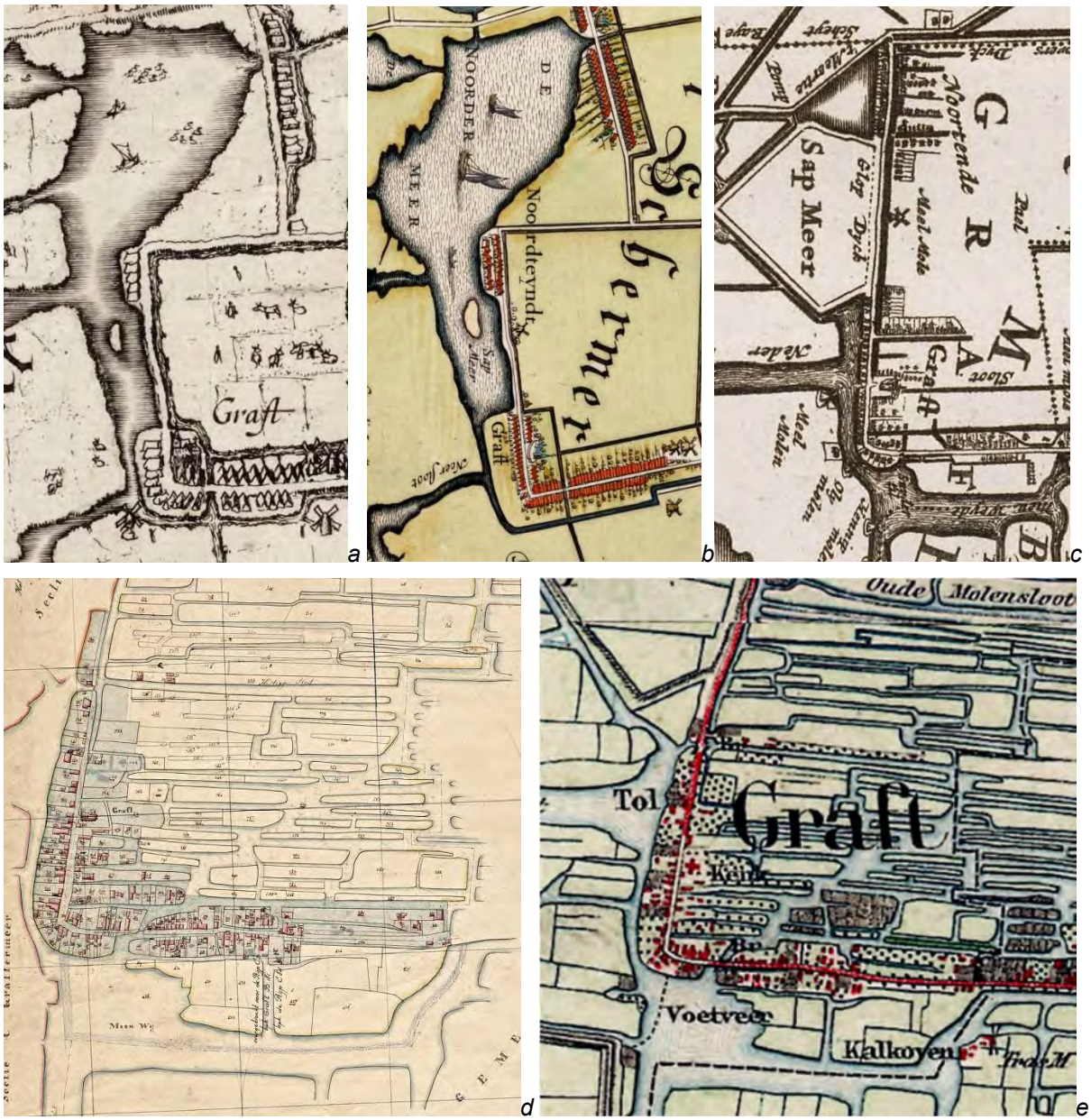

Afb.8.4 Graft op kaarten van: a. 1607 Pieter Cornelisz Cort, b. 1635 Claes Jansz Visscher, c.1680 (1745) Johannes Dou, d. 1817/1832 Kadastrale Minuut, e. 1879 topografische kaart (Regionaal Archief Alkmaar, www.beeldbank.cultureelerfgoed.nl)

De Globdijk en Oude Zeeburg zullen in elk geval zijn verhoogd na de overstromingsrampen in de 13de en 14de eeuw die het gebied van de Burenmaden ten westen ervan met klei bedekten.[9]
De verspringing tussen de Globdijk en de Oude Zeeburg valt samen met de banscheiding tussen de rechtsgebieden van (Groot) Schermer en Graft, gemarkeerd door het Schermerpad richting het oosten. Er wordt wel eens verondersteld dat er sprake is van twee verschillende ontginningsblokken die hierdoor zijn gescheiden. Een andere optie is, dat de banscheiding niet uit de 11de/12de-eeuwse ontginningstijd stamt maar pas een latere ontwikkeling was.
Langs de zuidkant van het 'ontginningsblok' van Graft liep een dijk oostwaarts, haaks vanaf de Globdijk langs de tegenwoordige Grafter Dorpsstraat en Grafterbaan en het Westeinde en

[9] Over de lotgevallen van de Burenmaden is heel weinig bekend. Kaptein (1988) vermoedt dat dit gebied pas in de loop van de 16de eeuw werd herontgonnen.

de Rechtestraat van de Rijp. Waarschijnlijk was ook de oostkant van het Schermereiland langs de Beemster bedijkt zodat er een ringdijk ontstond rond het Schermereiland, maar deze oostdijk is zwaar aangetast door oeverafslag in de 15de en 16de eeuw.[10]
Bij Graft liep langs de zuidkant van dit dijktrace het water van de Mieuwijdt, wellicht van origine een waterloop die als dijksloot doorliep in de Tuingracht. Het gebied ten zuiden van Graft/de Rijp is een andere veenontginning met een verkaveling in ongeveer noord-zuid oriëntatie. De sloten zijn hier aangelegd in een ontginning vanaf de Stierop (dit water is later geërodeerd tot het Starnmeer).
In 1356/1357 verleende de graaf van Holland een ongebruikelijk privilege aan de dorpen van het Schermereiland, die voortaan zelf op eigen gezag nieuwe dijken mochten aanleggen. In de 14de eeuw (na 1356/1357 ?) werd het gebied ten zuiden van Graft omdijkt met de Graftdijk, die een polder aan de zuidkant van het Schermereiland omgaf die naderhand eveneens tot de banne van Graft behoorde. In het water van de Mieuwijdt/Tuingracht kwam toen een dam, wellicht in eerste instantie met een spuisluis en een overhaal voor boten, die later werd vervangen door de schutsluis. Bij de dam ontstond vervolgens de nederzetting van De Rijp.

De boeren zouden zich aanvankelijk hebben beziggehouden met een zelfvoorzienend gemengd bedrijf van zowel veeteelt als akkerbouw. De omstandigheden voor akkerbouw werden geleidelijk aan slechter en veeteelt werd in de late Middeleeuwen de belangrijkste agrarische activiteit, vanaf de tweede helft 16de eeuw nog verder gespecialiseerd op zuivel en kaasmakerij. Daarnaast kwamen tal van nevenactiviteiten op, met als belangrijkste de visserij. Visserij vond plaats op de binnenmeren, vooral in de periode voor de droogmakerijen, maar ook nam men deel aan de zeevisserij op haring en kabeljauw - met name de haringvaart werd in de 16de eeuw een belangrijke werkgever. Ook scheepsbouw en -onderhoud en veel daarmee gerelateerde ambachten zoals de verwerking van hennep in touw en zeildoek vormden belangrijke bronnen van inkomsten.

Het dorp Graft werd vermoedelijk in de 13de eeuw verplaatst naar de Globdijk (***Afb.8.4a-d***). In 1330 werd een pastoor Nicolaas in Graft vermeld, wat duidt op de aanwezigheid van de oudste kapel, die was gewijd aan St. Nicolaas. In de late 16de of begin 17de eeuw verrees er een fors kerkgebouw, dat helaas in 1951 wegens bouwvalligheid moest worden gesloopt. De vloer van grijze grafzerken is daarbij bewaard gebleven. In 1613 kreeg het dorp een nieuw raadhuis in renaissancestijl.
Over de ruimtelijke ontwikkeling, de bebouwing en de bewoners van het Schermereiland in de late Middeleeuwen zijn nog vrij weinig gegevens bekend en veel van de bovenstaande reconstructies is nog hypothetisch.[11] Wellicht was naast landbouw de visserij van aanvang af in de dorpen al belangrijk, met vissershuizen tussen de boerderijen? En welke ambachten werden er al in de late Middeleeuwen bedreven?

Bewoningsgeschiedenis van Raadhuisstraat 57 in Graft

In 2020 werd de stolp van Raadhuisstraat 57 afgebroken. Een bouwhistorisch onderzoek door Steven Kalverdijk[12] had inmiddels aangetoond dat deze was gebouwd in 1855 en geheel of gedeeltelijk herbouwd in 1895. In 1951-52 werd de inpandige stal vervangen inclusief de noordelijke zijmuur (***Afb.8.5***). In 1965 werden alle buiten- en binnenmuren volledig vervangen door nieuwbouw bij de omvorming van de boerderij tot woonhuis. Alleen de hoofdconstructie van het vierkant bleef nog authentiek, ook al werden de dubbele zwingen nog wel verenkelvoudigd (***Afb.8.6***).

[10] Pragt 1987, 6-11.
[11] Wel is er een diepgaande studie over de 17de-eeuwse bewoners van Graft, hun cultuur en gebruiken door Van Deursen (1998). Hij vermeldt ook dat het dorp in 1632/1633 en in 1705 door branden is getroffen (p.307-308).
[12] Kalverdijk 2020.

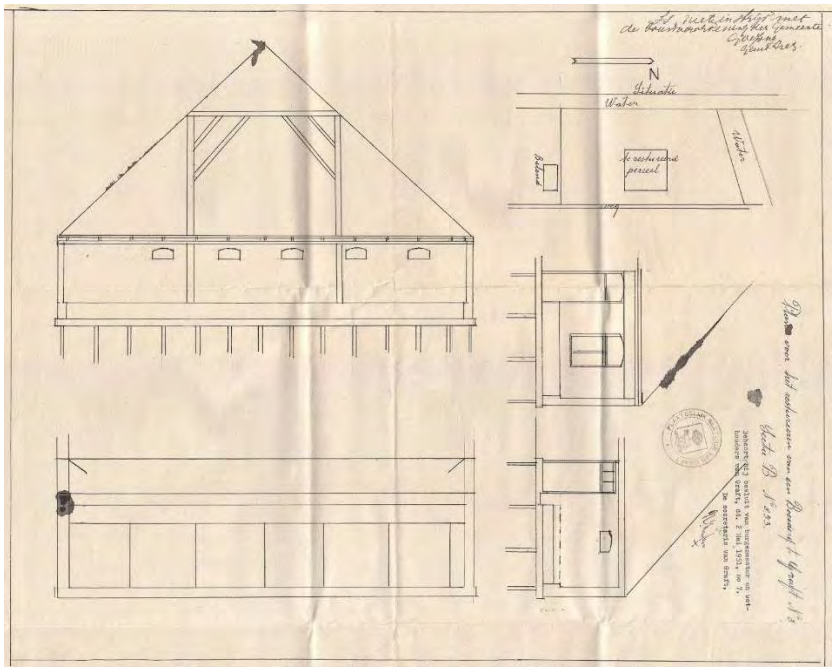

Afb.8.5 Bouwtekening uit 1952 voor vernieuwing van de stal in de stolp Raadhuisstraat 57 in Graft (Uit: Kalverdijk 2020)

a

c

d

b

e

Afb.8.6 a en b Buitenaanzichten uit 2009 (Streetview); c en d zuidoosthoek en zuidwestkant van de kap, e open haard in de 'living' (interieur opnamen vlak voor de afbraak; uit Kalverdijk 2020)

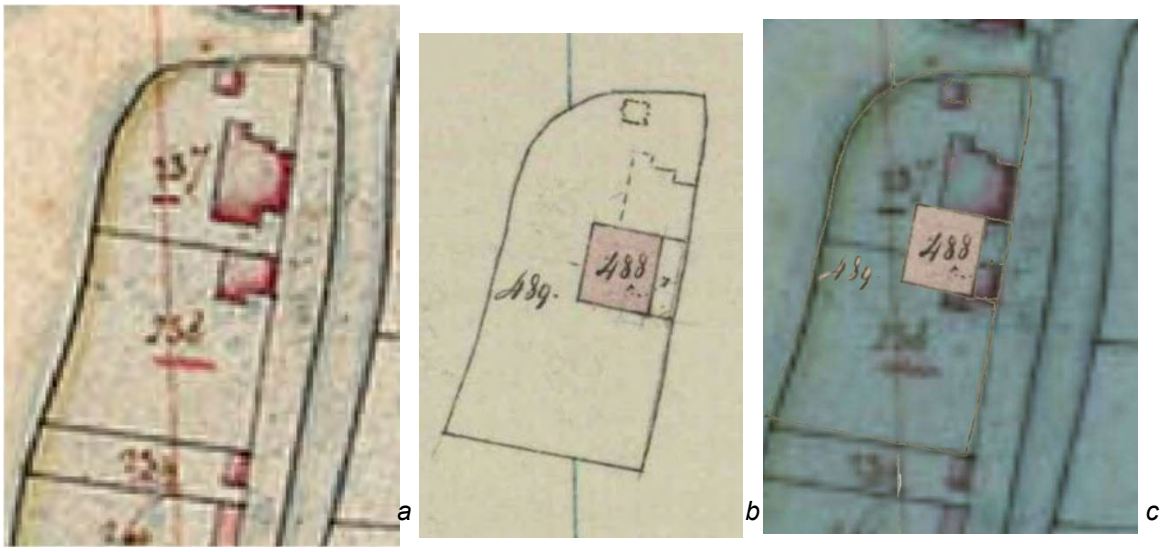

Afb.8.7 Raadhuisstraat 57 op: a. kadastrale minuut 1817/1832 (nrs.237-238), b. wijzigingskaart 1856 (nr.488), c. beide kaarten over elkaar gelegd.

De situatie was voor 1855 geheel anders, zoals is te zien op de Kadastrale Minuut van 1817, die met de kavelnummering en perceelbeschrijvingen werd vastgesteld in 1832 (***Afb.8.7a***). Er waren toen twee percelen met op elk ervan bebouwing aan de rooilijn van de Raadhuisstraat: een noordelijk perceel met nummer 237 waarop een stolpboerderij stond en een zuidelijke met nummer 238 met daarop een klein huisje. Het perceel nr.237 liep noordwaarts door tot aan de brug over een sloot waar de Raadhuisstraat werd vervolgd als de Globdijk. In 1832 waren beide percelen het eigendom van boer Arie Luit.[13]
In 1855 werden beide percelen samengevoegd en werden de gebouwen van beide erven afgebroken. De nieuwe stolp kwam in het midden, iets terug gezet op 2,5 meter van de straat (***Afb.8.7b-c***). De noordkant van de nieuwe stolp stond iets voorbij de zuidkant van de oude afgebroken boerderij. Hij stond bovenop het afgebroken pandje van de zuiderburen.
De boomgaard noordelijk van de stolp kreeg hiermee een flink oppervlak. Naderhand kreeg het zuidelijke erf een perceelgrens op 2,5 meter ten zuiden van de nieuwe stolpboerderij. Ook op dit buurterrein bevond zich een boomgaard, totdat er in 1965 een aantal woonhuizen werd opgericht.

Van de stolp uit 1855 was door ingrijpende verbouwingen sinds 1965 bovengronds niets anders meer over dan de stevige houtconstructie van het vierkant. Het waren stevige rondhouten staanders van naaldhout, waarvan de dekbalken waren geschoord met gespijkerde dubbele ‘zwingen’. Zelfs de poeren eronder waren vervangen door beton. Kalverdijk (2020) achterhaalde de bouwtekeningen van 1952 (vernieuwing van de stal langs de noordkant) en 1965 (ingrijpende verbouwing tot woonhuis). De bouwtekening van de bestaande situatie in 1965 toont nog de functionele inrichting van de stolp als boerderij, zoals deze vanaf 1855/1895 was ingedeeld (***Afb.8.9*)**.

[13] Kalverdijk (2020) vond in het kadaster de opvolging van eigenaren: de verkoop op 27 maart 1844 aan Hark Verlaat, landman op het ‘Noordeind van Graft’; verkoop in 1848 aan Pieter Commandeur, landman in Graft (overleden in 1891, zijn vrouw overleed een jaar later), in 1894 eigendom van zes erfgenamen, door verervingen in 1924 in handen van Maria Commandeur die er ook gaat wonen; in 1934 aankoop door timmerman Cornelis Janszoon Slooten; in 1947 in handen van meerdere partijen waaronder Cornelis Slooten en Jan Kieft – deze laatste was waarschijnlijk al jaren de gebruiker geweest; 1967 aankoop door dr. Carl Lodewijk Ebeling die het verbouwt tot woonhuis (maar hiervoor al bouwvergunning aangevraagd in 1965).

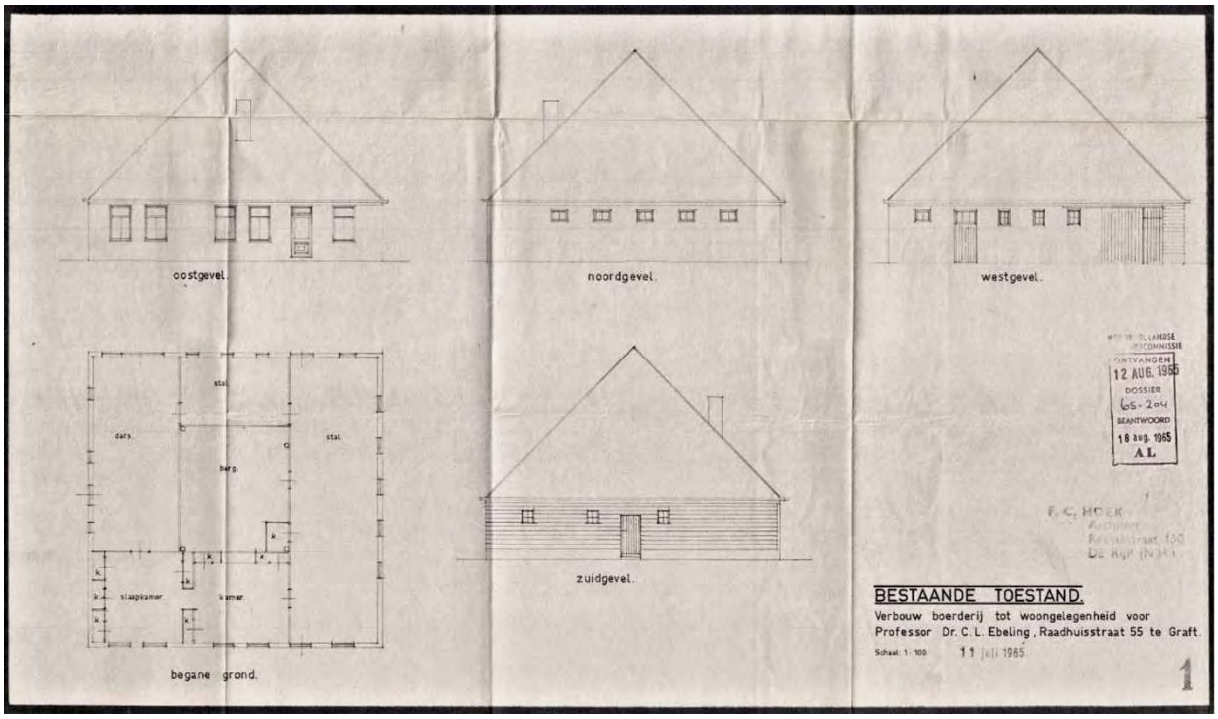

Afb.8.8 Bestaande toestand op de bouwtekening van 1965, voordat de stolp grotendeels werd vernieuwd (Uit: Kalverdijk 2020)

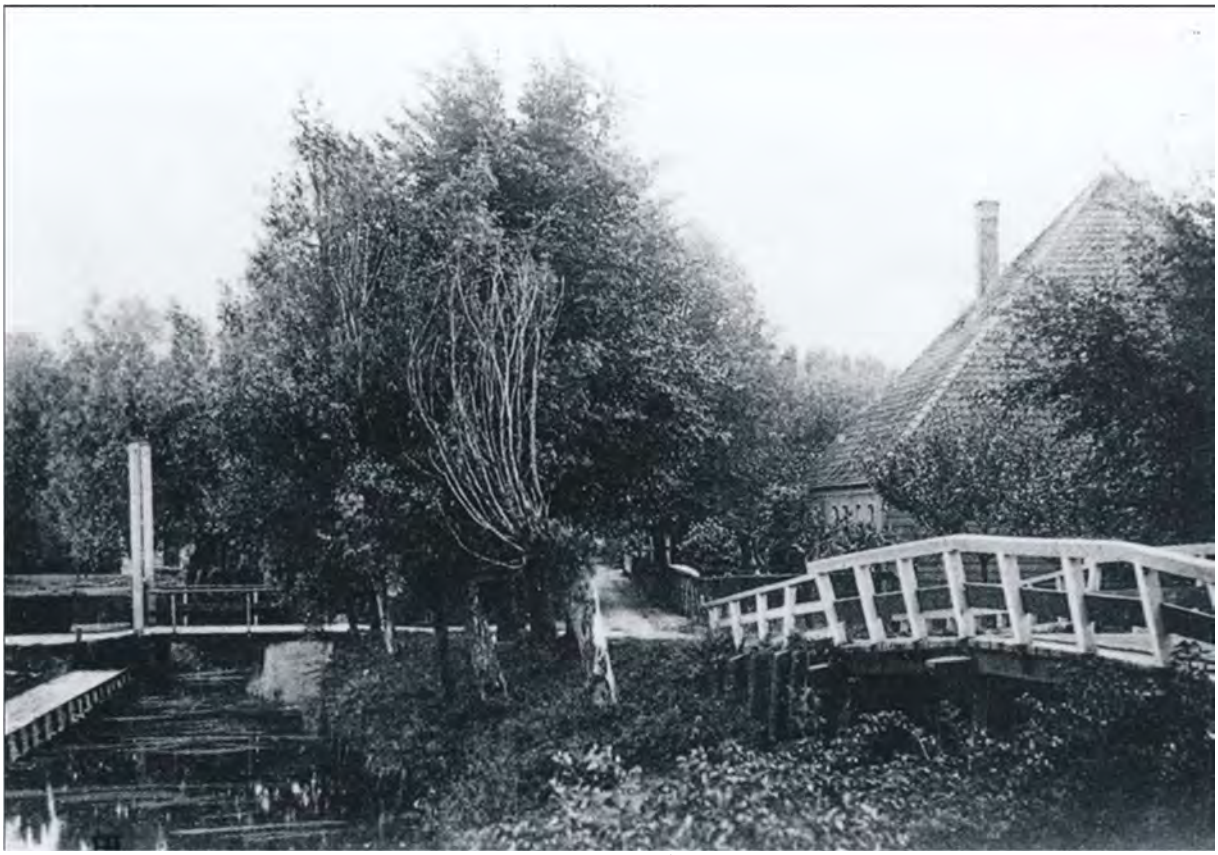

Afb.8.9 Raadhuisstrtaat 57 vanuit het noorden begin 20ste eeuw, met rechts de brug naar de Globdijk en links de brug naar de kaasfabriek 'Nieuw Leven'(collectie Oudheidkundige Vereniging foto 18332: www.hetschermereiland.nl)

Een dergelijk grondplan is in zijn standaardwerk door Brandts Buys getypeerd als een 'Noordhollandse stelp', een type dat was toegelegd op een veeteeltbedrijf.[14] Centraal bevond zich natuurlijk de hooiberg in het vierkant. Aan de straatkant waren achter de oostelijke voorgevel twee woonvertrekken in het midden en in de zuidoosthoek. Hierachter was langs de zuidkant de dars, met in de westgevel de grote darsdeuren waar een wagen naar binnen kon. Langs de noordelijke zijkant van de stolp liep van voor naar achteren de stal met koestand en grup, terwijl er aan de westkant (achterzijde) in het middenvak nog een kleine stal was voor jongvee.
Het woonvertrek midden in de voorgevel was op de grens met de berg voorzien van een haardplaats. Op oude foto's is de schoorsteen nog te zien. Kalverdijk registreerde hiervan nog het gat in het dak dat in 1965 was dichtgemaakt. Tot 1965 was het middelste vertrek de 'woonkamer' en het hoekvertrek 'slaapkamer' – de wanden waren grotendeels voorzien van rechthoekige aftimmeringen gemerkt met de 'k' van 'kast' maar dit waren ongetwijfeld deels de bedsteden. Tot 1965 had de woning geen eigen voordeur maar kwam men er via het begin van de koestal naar binnen.
In 1965 had de stolp nog houten wanden aan de zuidkant. Het is goed denkbaar dat de stolp van origine rondom houten wanden had en dat delen ervan in baksteen waren vervangen in 1895 bij de herbouwfase en in 1952 bij de vernieuwing van de koestal.

Onderzoeksvragen van het archeologisch onderzoek

In het pve waren de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

1. Welke resten zijn gevonden van het natuurlijke landschap en van veranderingen daarin in de loop der tijd?
2. Uit welke tijd dateert de eerste bewoning van het terrein en wat voor structuren zijn dit?
3. Wat is de eerste terreininrichting van de percelen geweest en zijn daar in de loop der tijd wijzigingen in gekomen?
4. Welke resten van huizen en bijgebouwen zijn aanwezig en wat is daarvan de datering?
5. Welke resten van waterputten, beerputten aanwezig en wat is daarvan de datering?
6. Welke vondstcomplexen van meer dan 25 voorwerpen zijn aanwezig en wat is daarvan de datering?
7. Welke resten zijn aanwezig van agrarische activiteiten of van ambachten die op de vindplaats zijn uitgeoefend en wat is daarvan de datering?
8. Zijn er zaken aanwezig die tevoren niet verwacht worden? Licht dit toe.

[14] Brandts Buys 1974, 80-81.

8.3 De uitvoering van het onderzoek

De opgraving

Van 24 tot 31 augustus vond de opgraving plaats met inzet van een graafmachine en twee gemeentelijk archeologen, Nancy de Jong-Lambregts en Rob Roedema, ondersteund door archeoloog Niels Tuinman van de firma Hollandia Archeologen uit Zaandijk, die door de opdrachtgevers van de nieuwbouw was ingehuurd (***Afb.8.10-11***). Aangezien het opgravingsterrein amper 200 m2 besloeg, kon het onderzoek worden verricht door de gemeentelijk archeologen conform het 'postzegelbeleid' van de gemeente Alkmaar. In deze regeling kunnen de verplichtingen voor de opdrachtgevers van de bouw beperkt blijven tot het organiseren en bekostigen van de graafmachine met de noodzakelijke technische voorzieningen van hekken en keet, alsmede de inhuur van een externe archeoloog ter ondersteuning.[15] Conform de tevoren gemaakte afspraken met de opdrachtgevers voor de nieuwbouw was het veldwerk in 5 werkdagen voltooid.
De opgraving was gepland na afloop van de bovengrondse sloop van de bestaande stolp, tot het maaiveld. Uiteindelijk waren bij start van de opgraving toch ook de meeste funderingen van de stolp, die voornamelijk uit de 20ste eeuw dateerden, vanwege de harde mortel en geringe diepte samen met het muurwerk tevoren al verwijderd.

Afb.8.10 Veldwerk: graafwerk met een graafmachine

[15] Deze regeling is bij raadsbesluit in 2009 vastgelegd in de gemeentelijke erfgoedverordening en is alleen van toepassing op projecten tot 250 m2 in de bebouwde kom en tot 350 m2 daarbuiten. Het primaire doel is de beperking van de administratieve en financiële lasten die bij kleine projecten al snel onevenredig hoog zouden zijn. De gemeentelijk archeologen verzorgen dan de archeologische wettelijk voorgeschreven meldingen en procedures en de uitvoering van het veldwerk maar ook de wettelijk verplichte uitwerking tot rapportages binnen 2 jaar na afloop van het veldwerk. Grotere projecten moeten echter conform de algemene regelgeving in de Erfgoedwet en Omgevingswet door initiatiefnemers (aanvragers van vergunningen) geheel worden aanbesteed aan gecertificeerde archeologiebedrijven. Nadere info is vinden op www.alkmaar.nl onder zoekterm 'archeologische verplichtingen', of bij navraag bij de gemeentelijk archeologen (via algemeen gemeentelijk telefoonnummer).

Afb.8.11a-e Veldwerk: fotograferen, opmeten en tekenen, administratie, opschonen van muurwerk, grondsporen couperen, berging van houtmonsters

De opgraving bleef volledig binnen de voormalige stolp, waar immers de bouwkuip voor de herbouw zou worden ontgraven. Vanwege risico's met de bodemstabiliteit mocht er ook niet dieper worden gegraven dan de geplande bouwkuip, tot op circa 2,35 m-NAP. Hierdoor was er geen gelegenheid tot het graven van een diepere dwarsdoorsnede door het terrein ter hoogte van de vermoedelijke oudste kavelsloot, die al in de beginfase van de bewoning was gedempt en waarvan de aanwezigheid alleen door boringen kon worden aangetoond. Voor onderzoek van de eronder gelegen ophogingen werd in het tweede vlak van zuid naar noord om de meter een reeks gutsboringen gezet, tot in de top van het veen.

Het eerste vlak werd ontgraven van zuid naar noord in drie aansluitende langwerpige oost-west georiënteerde werkputten. Het eerste vlak werd aangelegd onder een omgewoelde bovenlaag van aarde en puin en kwam op een diepte van 2,0 tot 2,2 m-NAP. In de ophogingslaag werden in dit vlak talrijke sporen gedocumenteerd. Niet alleen werden funderingen gevonden van de poeren, de haard en een deel van de voorgevel van de gesloopte 19de-eeuwse stolp, maar ook talrijke paalsporen en een grote ondiepe kuil met hooiresten. Uit de ophoging kwamen diverse potscherven die wijzen op een aanlegdatum in de late 13de of vroege 14de eeuw. In een tweede vlak rond de 2,2 m-NAP werden de sporen aangevuld met houtwerk waarop de diepere funderingen van 1855 rustten.

De uitwerking van sporen, vondsten en monsters
De opgraving werd in Alkmaar uitgewerkt door Peter Bitter en Rob Roedema. Deze laatste heeft met hulp van vrijwilligers Sjaak Waterlander en Kees Tiebie de vondsten van keramiek, glas, bot, metaal en andere materialen gereinigd en eventueel gepuzzeld, om vervolgens door hem geïnventariseerd te worden. De vondsten van keramiek en glas zijn gedetermineerd volgens de typologie van het 'Deventer Systeem'.
Peter Bitter heeft de sporen uitgewerkt en in perioden ingedeeld, veldtekeningen omgezet naar digitale plattegronden per periode en de hoofdteksten van de rapportage opgesteld. De bijlagen bevatten ook bijdragen over specialistisch onderzoek dat aan externe deskundigen is uitbesteed. Als bijlage 3 van Olga Druzhinina en Kasper van den Berghe zijn rapportages toegevoegd van natuurwetenschappelijk onderzoek van de hout- en grondmonsters in opdracht van de gemeente Alkmaar.

In de diverse funderingen waren ook oudere bakstenen toegepast die eerder in de 17de eeuw thuis hoorden dan de 19de eeuw – vermoed werd dat dit sloopmateriaal kon zijn van de in 1855 afgebroken stolp. Voor de zekerheid is er behalve van de vele gevonden paaltjes ook houtwerk van de deze funderingen bemonsterd voor dendrochronologisch onderzoek maar dit bleek naderhand niet van goede kwaliteit en ongeschikt voor dendrochronologie. Aan het archeologiebedrijf FindX is vervolgens opdracht gegeven voor het organiseren van de uitbesteding en deels zelf uitvoeren van onderzoek aan de diverse hout- en grondmonsters, inclusief vervaardiging van de rapportages. Dit betrof zowel ecologisch als daterend natuurwetenschappelijk onderzoek. Hiervoor werden aanvullende onderzoeksvragen opgesteld. Grondmonsters van een laag hooi in een ondiepe kuil leverden informatie over de voeding, leefcondities en diersoorten die er werden gehouden, alsmede over de functie van een afdekkend pakket gelaagd zand bovenin de hooi-opslagkuil. Ze werden door Olga Druzhinina op de Herzen universiteit in St. Petersburg microscopisch onderzocht op pollen, Non Pollen Palynomorfen en fytolieten. Ten behoeve van de chronologie van diverse sporen werd een zestal van de genomen houtmonsters door dr. Z. Ezerinskis in het lab van de universiteit van Vilnius gedateerd met behulp van AMS C14.[16] De resultaten van deze onderzoeken zijn door Olga Druzhinina en Kasper van den Berghe samengevat in bijlage 3.

8.4 Opgegraven sporen en vondsten

Periodisering
De sporen zijn gedateerd aan de hand van de stratigrafische volgorde van lagen, overlappingen en doorgravingen, in combinatie met keramiekdateringen en enkele AMS C14 dateringen. Ze worden hier beschreven met spoorcodes, die zijn samengesteld uit het periodenummer plus een alfabetische aanduiding. De sporen worden meer in detail beschreven in bijlage 1.

De sporen zijn ingedeeld in vijf perioden:
Periode 1 13de tot begin 14de eeuw
Periode 2 eind 13de/ begin 14de eeuw
Periode 3 14de eeuw tot eerste helft 19de eeuw
Periode 4 1855/1895
Periode 5 1952/1965

[16] AMS staat voor Accelerator Mass Spectrometry, waarbij het aandeel radioactief C14 koolstof ten opzichte van neutraal c12 koolstof wordt gemeten met gebruik van een deeltjesversneller.

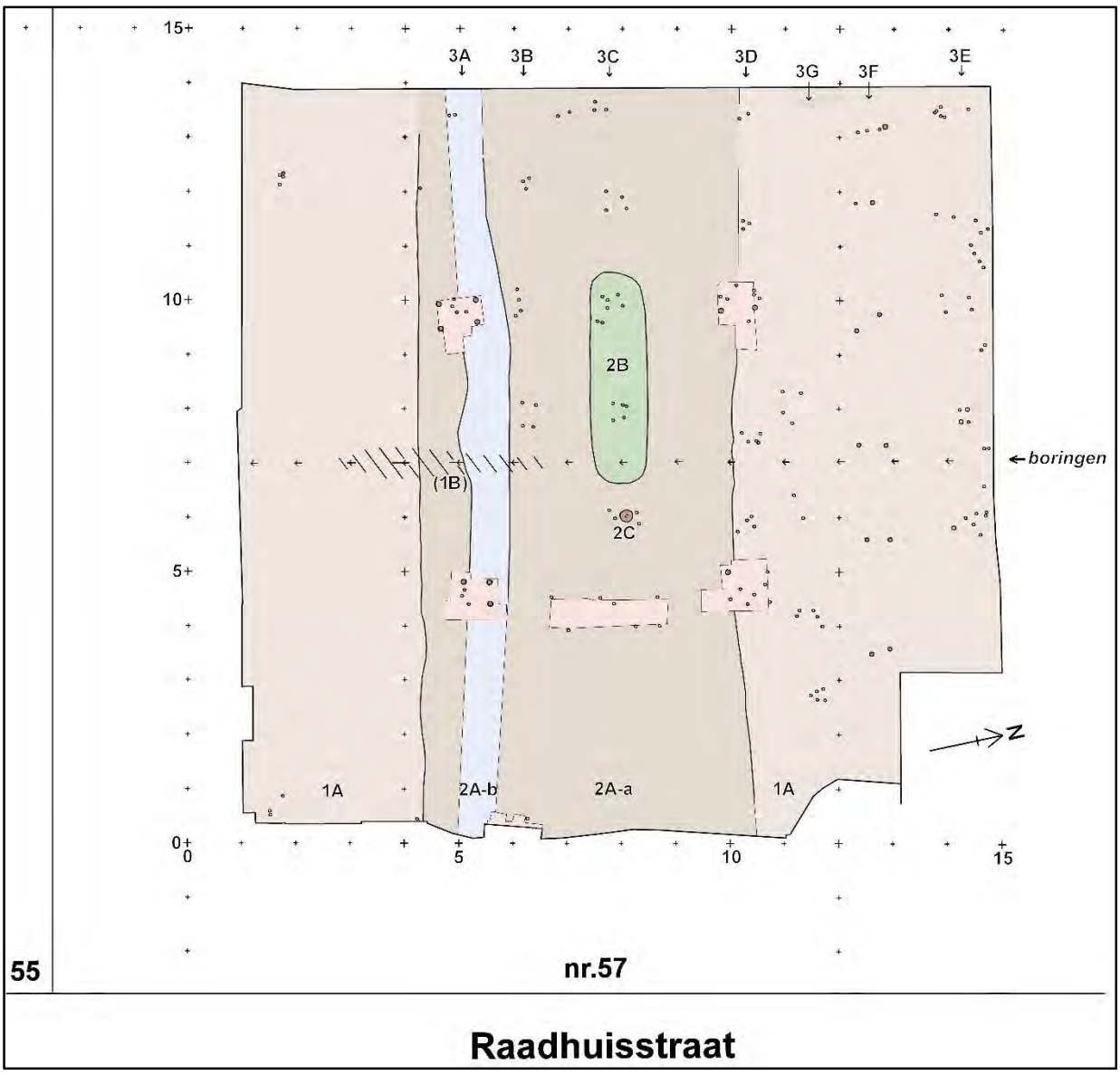

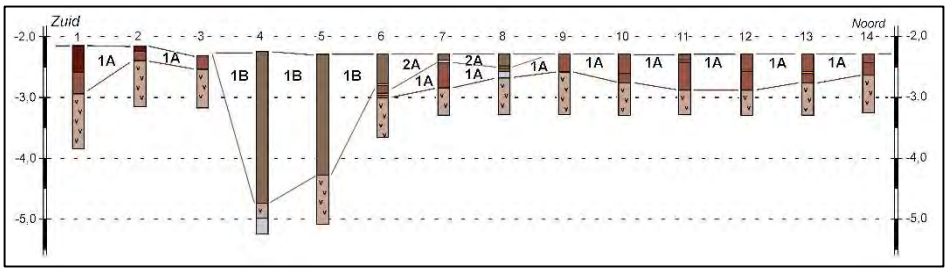

Afb.8.12a Opgravingsplatttegrond van sporen uit perioden 1 tot 3 (per. 1-2 1225/1325 en per.3 1325-1855), schaal 1:125;
Afb.8.12b Gereconstrueerde doorsnede door middel van boringen. Het noorden is rechts. Schaal 1:125

Afb.8.13 Overzicht van opgravingsvlak 1, vanuit het westen. Het middendeel toont uit de glanzende humeuze kleilaag 2A, met links en rechts ervan de doffe bruine turfzodenlaag 1A die eronder ligt. De dagzoom is ontstaan door inklinking van de gedempte sloot eronder

Perioden 1 en 2: 13de/14de eeuw

Het huidige maaiveld rondom de boerderij ligt bij de straatkant op ongeveer 1,3 m-NAP, aan de noordkant en westkant 2 tot 3 decimeter lager en aan de zuidkant (waar in 1965 vermoedelijk zand is opgebracht voor huizenbouw) op 1,1 m-NAP. Op de hoogtekaart van de AHN is de gehele moestuin ten noorden van de boerderij, waar tot 1855 een stolpboerderij moet hebben gestaan, vrij laag en er is geen zichtbare aanwijzing dat hier een boerderijheuveltje is geweest.[17]
De natuurlijke ondergrond bestaat uit veen, waarvan in de grondboringen de top is ingemeten op 2,4 tot 2,7 m-NAP. Er is geen natuurlijke kleiafzetting aanwezig direct op het veen.

Het ophogingspakket op het veen bestaat uit twee lagen: eerst een laag turfplaggen **1A** en daarop een laag bruine en ook wat grijze kleiplaggen **2A** (***Afb.8.12-15***).
In een reeks boringen van zuid naar noord werd een diepe depressie ontdekt die liep van 3 tot 7 meter vanaf de zuidgevel van de 19de-eeuwse stolp, met het diepste punt op 4 meter uit de zuidgevel op 4,8 m-NAP (*Afb.8.12a-b*). Op de Kadastrale Minuut van 1817/1832 bevindt de perceelgrens zich nog op exacte dezelfde lijn. De depressie zal de kavelsloot (‘spoor **1B**’) zijn geweest tussen beide oude erven. De sloot was gedempt met kluiten bruine en grijze klei, gelijksoortig aan laag 2A van het ophogingspakket. We veronderstellen dat de kavelsloot **1B** behoorde bij de eerste aanleg van het terrein in samenhang met het opbrengen van de onderste laag veenplaggen **1A** – deze zijn wellicht afgestoken bij het graven van de sloot. [18]

[17] In feite komen op de erven ten zuiden van de onderzoekslocatie amper hoogten onder 1,2 m-NAP voor.
[18] Een andere interpretatie kan zijn, dat de kavelsloot voorafging aan alle ophogingen en dat de ophogingen 1A en 2A in feite één pakket zijn geweest. De stratigrafische relatie van sloot 1B met ophoging 1A kon in de opgraving niet nader worden onderzocht.

Afb.8.14-15 Graafwerk aan kleiplaggenlaag 2A

Het vroegste spoor van bewoning is op ophoging 2A een ondiepe langwerpige kuil **2B**, met op de bodem een pakket riet en daarop een laag met hooiresten, afgedekt door een dun pakket gelaagd geel zand met grijze kleilaagjes (***Afb.8.16***). De inhoud van de kuil werd in het veld geïnterpreteerd als mest, maar bij later onderzoek van het 'Mest-monster' bleek dit een gecomposteerd pakket hooi te zijn (zie *bijlage 3*). Het spoor, circa 1 bij 3,8 meter groot, is waarschijnlijk afkomstig van een hooiberg, waarop de zandlaag kan zijn aangebracht om een nieuw hooipakket moddervrij te houden. Het zal een hooimijt (=berg zonder dak) zijn geweest, wellicht tegen neerslag beschermd door een deklaagje van riet of turfzoden. De langwerpige vorm zal zijn veroorzaakt door de inklinking van de ondergrond bij de gedempte sloot 1A. De sporen zijn bemonsterd voor een C-14 datering, voor ecologisch onderzoek naar het natuurlijke milieu en de veestapel (zie ook *bijlage 3*). De AMS C-14 datering kwam uit tussen 1229 en 1379 (betrouwbaarheid 95,4 %) zodat de hooiopslag waarschijnlijk ergens uit het eerste driekwart van de 14de-eeuw stamt.
Pal ernaast werd een zware ingeheide paal **2C** gevonden, 20 cm dik. Hij bevindt zich bij een palencluster van spoor 3C. Het kan de middenpaal zijn geweest voor een één-roede-hooiberg (met een in hoogte verstelbaar dakje). Dat is wel uitzonderlijk, want dit type hooiberg komt sinds de 17de eeuw alleen in oost- en zuid Nederland voor.[19]
In de pollen en fytolieten van het 'mestmonster' van het hooi zijn er indicatoren voor het open, vochtige landschap en de aanwezigheid van natte weiden. Ook granen zijn aangetroffen, mogelijk afkomstig van voer van de dieren (naast hooi van zowel droge als natte weiden) maar het is niet te zeggen of deze lokaal zijn verbouwd of ingevoerd van elders. De afdekkende zandlaag vertoont ook componenten van een vochtige omgeving, zodat wordt geopperd dat dit is gedolven aan de oever van een waterpartij met in de naaste omgeving niet alleen riet maar ook bos en weiden. Het ligt voor de hand dat het zand zal zijn aangevoerd met een bootje.

Afb.8.16 coupe door het midden van de kuil met hooiresten 2A. Er zijn een paar slieten later doorheen geslagen. Van de rechter sliet (onderdeel van spoor 3C) is een houtmonster met C-14 gedateerd.

[19] Vergelijk Zimmermann 1991 die verschillende typen hooibergen vanaf de Bronstijd inventariseert. Zie ook de website van www.hooidelta.nl van het digitale 'Nederlandse Hooiberg Museum'.

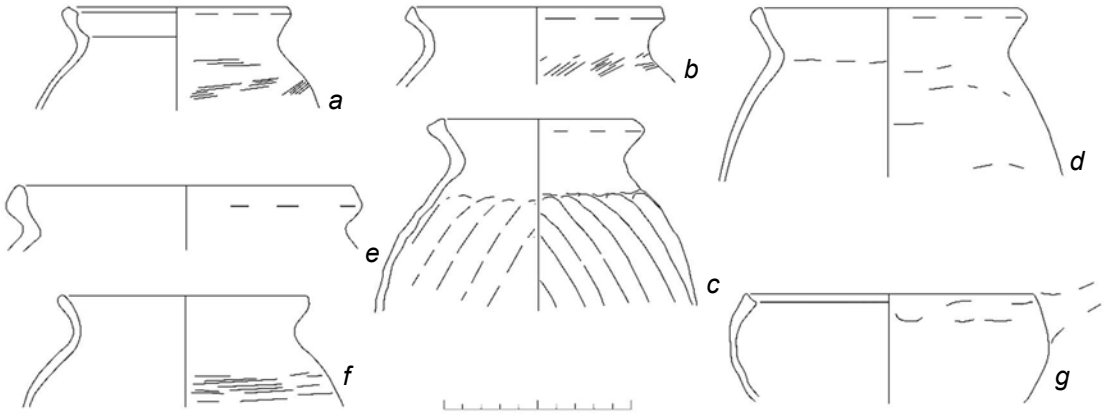

Afb.8.17 Kogelpotaardewerk, 13de-begin 14de eeuw: a. kp-kog-1, bc. kp-kog-2 (2x), d. kp-kog-4, e.kp-kog-6, f. kp-kog-10, g. kp-bak-2 (aanlegvondsten vlak 1; a Vnr.1, b-g Vnr.2). Schaal 1:4

Door de 19de-eeuwse bouwactiviteiten is de bovenste ophogingslaag **2A** grotendeels vergraven. De meeste vondsten zijn gedaan bij het ontgraven van de verstoorde bovenlaag tot op het eerste leesbare vlak (***Afb.8.17-20***). Het merendeel kan worden gedateerd in de 13de en het eerste kwart van de 14de eeuw.
Uit de ophoging **1A** komt wat scherfmateriaal van proto-steengoed (s5), een scherfje Andenne-type aardewerk (wm), kogelpotaardewerk (kp) met borstelstreekafwerking, een enkele scherf grijs aardewerk en twee scherven rood aardewerk. De vondsten kunnen uit de 13de of uit begin 14de eeuw dateren.
Uit ophoging **2A** komt hetzelfde materiaal maar ook steengoed met een donkergrijs baksel en lichtbruin zoutglazuur (s2) uit Langerwehe, dat op zijn vroegst eind 13de eeuw kan worden gedateerd.[20]

Afb.8.18 Links van boven naar beneden proto-steengoed (s5), Siegburg steengoed (s1), Langerwehe steengoed met zoutglazuur (s2), grijs aardewerk (g); midden Andenne-type wit Maaslanda aardewerk (wm), rechts kogelpotaardewerk (kp), Schaal 1:4 (aanlegvondsten vlak 1; Vnr.2)

[20] Vergelijk voor Alkmaarse vondsten Bitter/ Roedema 2009 RAMA 13, 93-103. Recent is de chronologie van deze keramieksoorten in detail onderzocht in Amsterdam (Jayasena 2020, 89-95).

Afb.8.20 Fragment van slijpsteentje. Schaal 1:2 (aanlegvondst; Vnr.5)

Afb.8.19 Linksboven Andenne-type wit Maaslands aardewerk (wm), linksonder proto-steengoed (s5), rechts kogelpotaardewerk (kp), Schaal 1:4 (aanlegvondsten vlak 1; Vnr.46)

Er is slechts een handvol vondsten uit later tijd aangetroffen: uit de verstoorde bovengrond wat scherven uit het tweede tot vierde kwart van de 14de eeuw[21], uit de 15de of eerste helft 16de eeuw[22] en tegelfragmenten uit de eerste helft 17de en uit de 18de eeuw[23] (***Afb.8.20***); bij poer 4A opspit uit de eerste helft 17de eeuw[24] en bij poer 4B opspit uit de tweede helft 17de eeuw[25], bij haard 5C opspit uit de 15de/16de en eind 17de/18de eeuw.[26]

Afb.8.21 Links wandtegel en tegelfragment met blauw decor uit ca.1620-1650, twee witte fragmenten uit ca. 1650-1725 en tegelfragment met polychroom decor uit ca.1620-1650; midden boven nog drie tegelfragmenten met blauw decor uit ca.1650-1725 (middelste Christus aan geselpaal, rechts ervan landschapje); rechtsonder drie scherven van europees porselein uit de 20ste eeuw en twee scherven faience en Friese majolica uit de 18de eeuw; rechts rood plavuisje met loodglazuur (uit puinplek in bovenlaag; Vnr.4). Schaal 1:4

Periode 3 14de tot eerste helft 19de eeuw

In de opgraving zijn talrijke dunne paaltjes geregistreerd, ronde slieten van 4 tot 6 cm dik en meer dan een halve meter lang, merendeels in laag 2A ingeslagen in clusters van een handvol binnen een paar decimeter van elkaar (***Afb.8.22-23***). De meeste clusters liggen zo'n 1,5 tot 2 meter uit elkaar, in een rasterpatroon. Er zijn vier of vijf oost-west gerichte reeksen te onderscheiden: sporen **3A 3B 3C 3D 3E**, waarvan **3A** twijfelachtig is omdat er clusters ontbreken en de slieten ook kunnen samenhangen met de poeren 4A en 4D. De reeksen liggen op ongelijke afstanden: 3A-3B op 1 meter, 3B-3C op 1,5, 3C-3D op bijna 3 meter, 3D-3E op 4 meter. De meest zuidelijke reeks slieten (**3A**) bevindt zich ongeveer op de oude perceelgrens die is opgemeten in 1817.

[21] Vondstnr.1: Siegburg s1-kan-23, Vnr.2 Siegburg s1-kan-15.

[22] Vnr.1: rood aardewerk r-bor-1.

[23] Vnr.4: tegelfragmenen uit ca. 1620-1650; Vnr.1: tegelfragmenten uit de 18de eeuw.

[24] Vnr.3: rood aardewerk r-bor-6.

[25] Vnr.6: fragmenten van wandtegels uit de tweede helft 17de eeuw.

[26] Vnr.8: s2-kan 15de/16de eeuw, s2-fle en f-bor- eind 17de/ 1ste helft 18de eeuw.

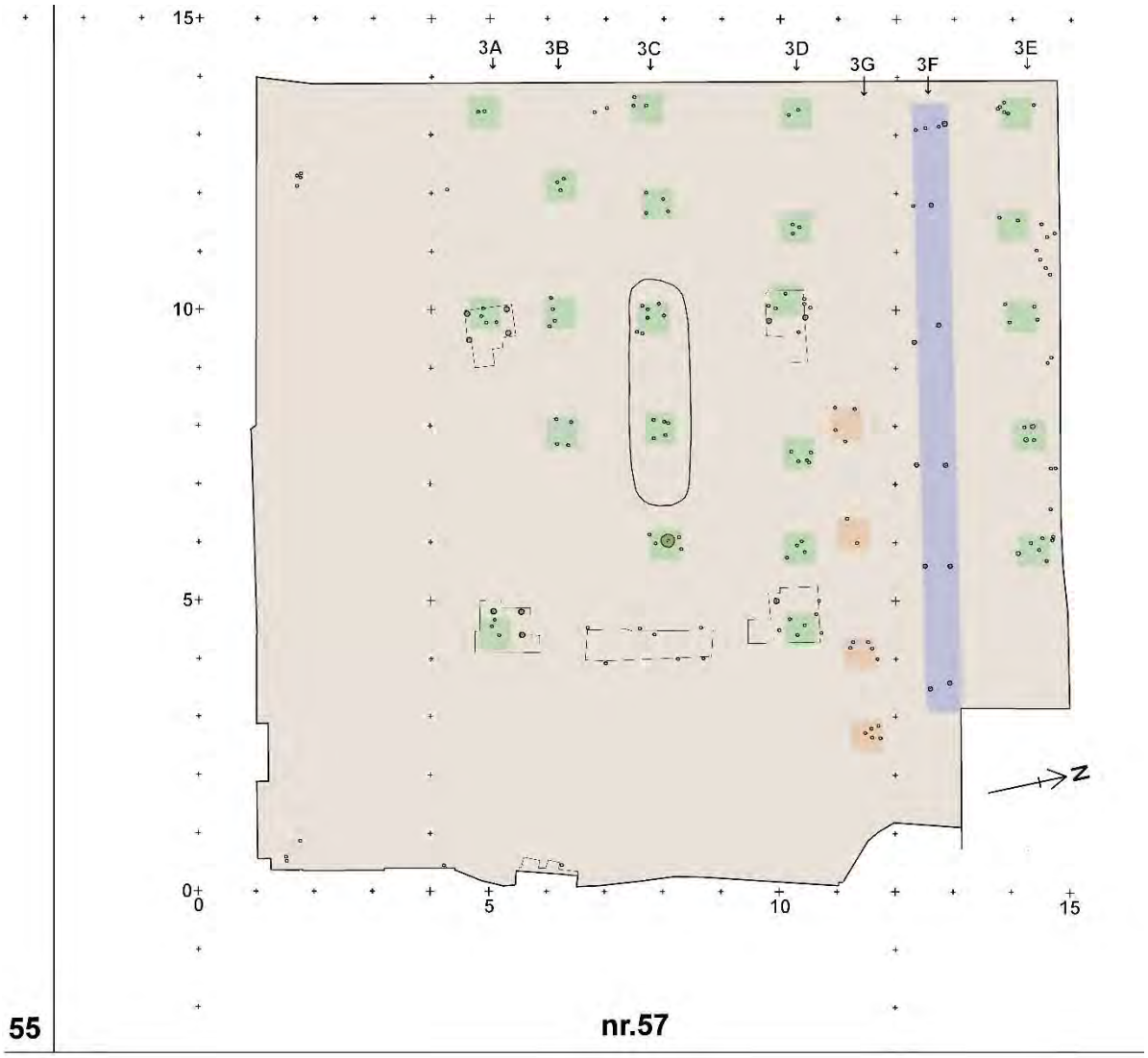

Afb.8.22 Plattegrond van sporen uit periode 3 (ca. 1325-1855). Het noorden is rechts. Schaal 1:125;

Met 3A erbij beslaan de clusters een oppervlak van 9 bij 9 meter in de noordwesthoek van de opgraving maar het is goed mogelijk dat de sporen aan de noord- en westkant nog iets buiten de opgraving doorliepen. Waarschijnlijk zijn het slieten van poeren die een constructie met bakstenen poertjes hebben gedragen.
Deze bouwwijze is bekend van houten pakhuizen in de Zaanstreek.[27] Hier zijn van de late 16de tot eind 19de eeuw talrijke houten pakhuizen gebouwd op liggende balken op bakstenen poeren, vaak gebouwen met een fors oppervlak en soms zelfs met verdiepingen. Niet alleen bleef zo het houtwerk vrij van de bodem en was er dus veel minder risico op houtaantasting door vochtproblemen, ook de inhoud bleef dan vochtvrij. Het is een bouwtechniek voor laag gelegen vochtige terreinen. Er is nog een aantal pakhuizen met deze bouwwijze bewaard.

[27] Zie b.v. het themanummer '*Pakhuizen in de Zaanstreek*' van juni 1994, een gezamenlijke uitgave van de verenigingsbladen *Met Stoom* nr.17 (Vereniging van Behoud tot Monumenten van Bedrijf en Techniek in de Zaanstreek) en *Anno 1961* nr. 130 (Vereniging Vrienden van het Zaanse Huis) – www.archief-zaanserfgoed.nl/wp-content/uploads/anno/Nr-130-MET-STOOM-17.pdf. Een inventarisatie door J. Schipper uit 1992: www.zaans-industrieel-erfgoed.nl/pages_2/houten-pakhuizen.pdf. Hierin ontbreekt onder meer nog het pakhuis van oliemolen De Paauw bij Nauerna 43 (Assendelft) gebouwd voor 1676 (www.zaansepakhuizen.nl).

Afb.8.23 a. Kadastrale minuut van 1817, b. idem met de wijziging van 1856 er overheen geprojecteerd

Afb.8.23b de paaltjes werden in diverse coupes nader bekeken, ze waren meer dan 1 meter diep ingeslagen in de ophogingslagen

In Westzaan is ook de nog bestaande doopsgezinde schuilkerk Zuidervermaning uit 1731 op deze manier gebouwd. In 2015 werden nabij Obdam de resten van een soortgelijk kerkgebouw opgegraven, de katholieke schuilkerk aan de Lutkedijk.[28] De poerenfunderingen bij Raadhuisstraat 57 te Graft zouden dus afkomstig kunnen zijn geweest van een pakhuis. Hij kan als opslag hebben gediend voor allerlei waren (hout, olie, zaden, graan, hennep, touw, zeildoek, enz.) maar welicht ligt kaas nog het meest voor de hand.
Slechts van één paaltje is een AMS C-14 datering voor handen: de meest zuidoostelijke sliet van 3C die door kuil 2B is geslagen leverde een datering (met 95,4% betrouwbaarheid) op ergens tussen 1437 en 1621. De tot dusverre gevonden parallellen van pakhuizen op poeren dateren vooral uit de late 16de tot eind 19de eeuw – onze sporen zouden dus uit de late 16de of het eerste kwart van de 17de eeuw kunnen stammen.

Het pakhuis was al vóór 1817 verdwenen. In dat jaar staat op de kadastrale minuut een ongeveer vierkant gebouw gekarteerd op perceel 237, dat in 1832 wordt gebruikt door boer Arie Luijten (***Afb.8.23a-b***). Aan de straatzijde is de voorgevel iets smaller met terugspringende hoeken. Wellicht is het een stolp met een iets uitgebouwd voorhuis geweest? Naar het uiterlijk en de datering van dit pand moeten we helaas door gebrek aan gegevens gissen. Vermoedelijk kan een nader archiefonderzoek hier nog wel enig licht op werpen.
Het patroon van de pakhuis-poeren wordt doorkruist door een tweetal structuren.
Ten eerste is er een reeks dubbelpalen **3F** in oost-west richting, op circa 2 meter vanaf de noordkant van de opgraving. Elk tweetal palen staat niet haaks op de lengterichting maar is iets gedraaid. Het zullen funderingspalen zijn van het type ‘Amsterdamse fundering’ bestaande uit in de lengterichting onder een baksteenfundering liggende planken die rusten op twee palenrijen als grondverbetering.[29] Het spoor komt ongeveer overeen met de zijkant van de boerderij op het noordelijke erf die in 1817 op de kadastrale kaart is ingemeten en in 1855 werd gesloopt.
Aan de zuidkant van 3F is vlak ernaast nog een viertal aparte slietenclusters **3G** gevonden, die niet in het patroon van de andere clusters passen. Ze zijn wel in dezelfde oost-west richting maar gaan iets verder naar het oosten door, keurig in één lijn met tussenafstanden van 2 meter en de meest oostelijke op 1,5 m. Net als 3F zou ook deze constructie te maken kunnen hebben met het in 1855 gesloopte gebouw.

[28] Schrickx/ Schipper 2017.
[29] Een voorbeeld is afgebeeld in Stenvert/ Van Tussenbroek (red.) 2015, p.135.

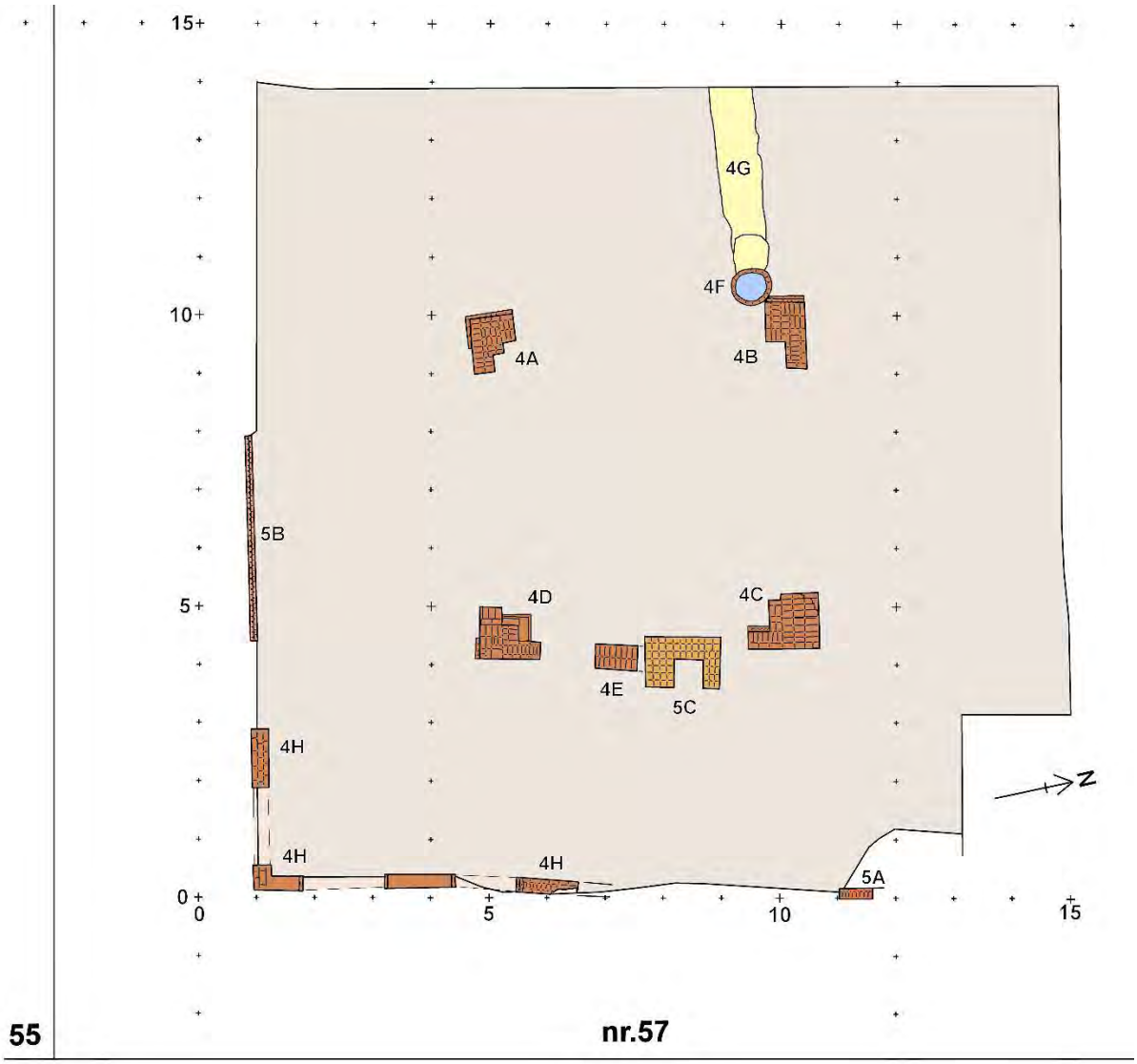

Afb.8.24a Funderingen van de in 2020 gesloopte stolpboerderij, perioden 4 en 5 (1855-1965). Schaal 1:125. Het noorden is rechts

Perioden 4 en 5 1855 - 1965

Van de stolpboerderij uit 1855 is slechts een handvol diepe sporen in de opgraving terug gevonden (***Afb.8.24-28***). Het vierkant rustte op vier bakstenen poeren **4A-4B-4C-4D** die op driekwart meter diep waren gefundeerd op vrij kleine platforms van liggende planken, slechts circa 60/80 bij 80 cm groot, met daaronder een paar ingeslagen palen van 8 cm dik. De poeren waren in de richting van de zijden van het vierkant L-vormig uitgekraagd voor de aanzetten voor de wanden rond de hooiberg. Pal naast de noordwestelijke poer **4B** werd een bakstenen waterput **4F** gevonden, met daar vandaan een zandbaan **4G** in westelijke richting waar waarschijnlijk de loden pompbuis in had gelegen. De pomp bevond zich dan tegen de noordgevel in het middelste deel van de zijbeuk waar vanouds de stal voor jongvee was, direct naast de gewone koestal die van voor naar achteren in de noordelijke zijbeuk was gesitueerd. Van de stallen is verder niets meer gevonden, zelfs niet van de dieper gelegen mestgrup. Een opvallend detail was dat de beide zuidelijke poeren **4A** en **4D**, naast de dars, licht waren gedraaid, vermoedelijk door verzakkingen (eventueel door de krachten die vrijkwamen tijdens de sloop in 2020).

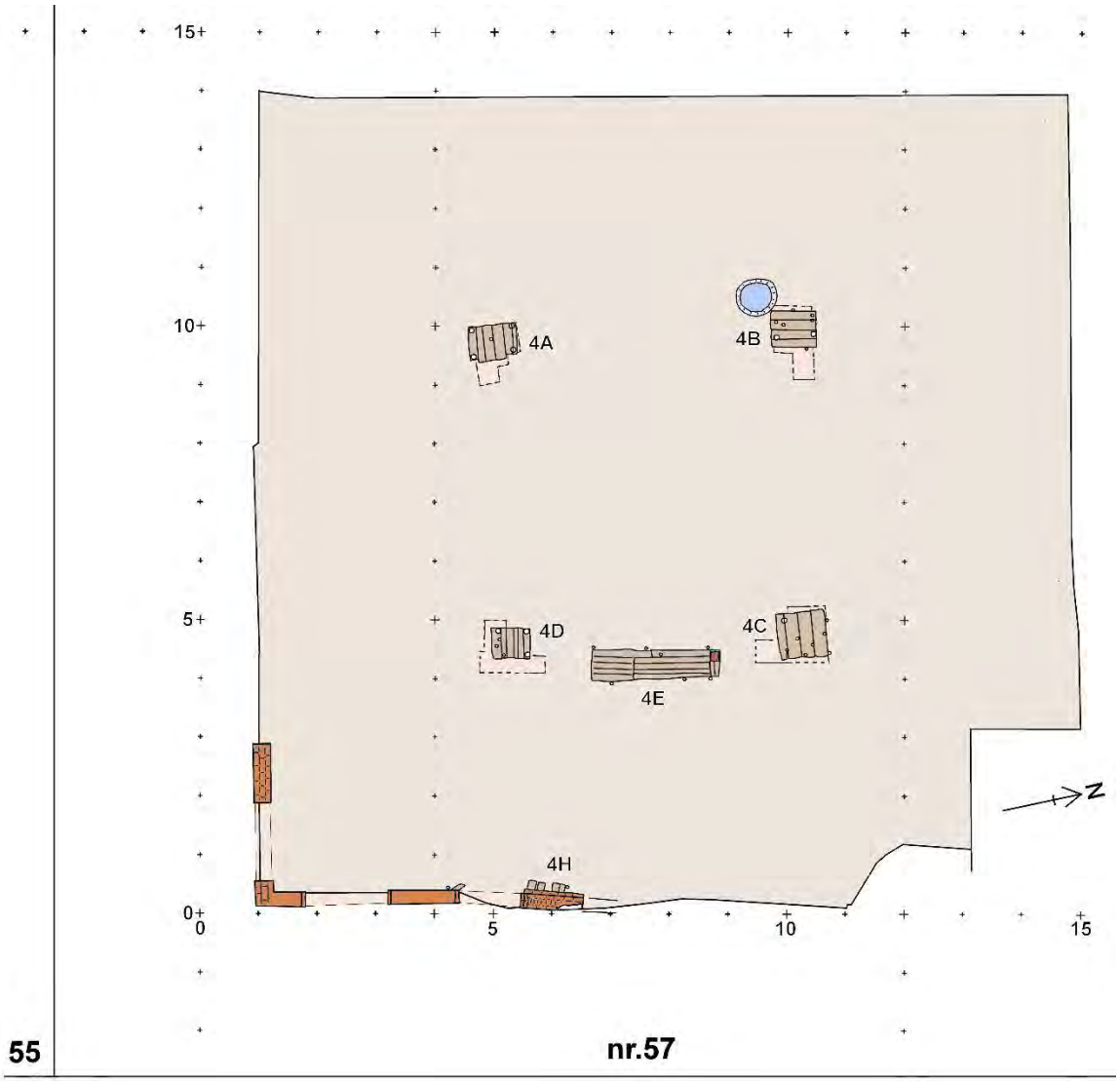

Afb.8.24b Houtwerk onder de in 2020 gesloopte stolpboerderij, perioden 4 en 5 (1855-1965). Schaal 1:125. Het noorden is rechts

Afb.8.25a.Overzicht van de resten van de stolp vanuit het westen.

Afb.8.25b-c poeren 4A en 4D vanuit het oosten met de aanzetten van de muren rond het vierkant

a

b

c

d

Afb.8.26a-d Planken onder poeren 4A, 4B, 4C en 4D, vanuit het westen

Aan de oostzijde van het vierkant, waar tot 1965 de woonkamer van de boerderij was, werd de rechthoekige fundering **4E** gevonden van de schoorsteen, gefundeerd op liggend hout dat door een paar ingeslagen slieten langs de randen op zijn plek werd gehouden. De schoorsteen was stevig gefundeerd want hij ging als een vrijstaande torenachtige structuur enkele meters omhoog voordat hij aan de balken van het vierkant kon worden verankerd en (met een knik voor het verbeteren van de trek) door het dak werd geleid. Het fundament was deels verstoord door de nieuwe haard **5C** uit 1965.

Afb.8.27a Fundering van de schoorsteen 4E, in 1965 verstoord door haard 5C. Vanuit het oosten gezien – vergelijk de foto van Afb.8.6e.

Afb.8.27 Tekening en foto's van de bogenfundering langs de oostkant (voorgevel) en zuidkant van de stolp uit 1855. Tekening 1:50.

In de zuidoosthoek van de stolp werd onder de buitenmuren een bakstenen fundering op grondbogen **4H** gevonden, gemetseld van dezelfde baksteen als de vierkantspoeren.[30] Mogelijk liep hij oorspronkelijk door onder de hele oostelijke voorgevel, het vervolg noordwaarts was al diep weggesloopt. Vanaf de zuidoosthoek was er onder de zuidelijke zijgevel nog één boog, die eindigde met een rechte zijkant op 2,8 meter vanaf de hoek. Wellicht hoorde de bogenfundering vanouds al bij een bakstenen voorgevel, die doorliep rond de woonkamer in de zuidoosthoek, terwijl de andere wanden van de boerderij in 1855 nog van hout kunnen zijn geweest.

[30] Het is denkbaar dat de bogenfundering dateert uit 1895, toen de gehele boerderij (of althans de buitenmuren ervan) blijkens een vermelding in het bouwarchief van Graft schijnt te zijn vervangen door nieuwbouw. De bogenfundering is echter opgetrokken van dezelfde kleine bakstenen met rood-geel gemêleerd baksel als de vierkantspoeren, wat eerder wijst op dezelfde bouwfase in 1855.

De boerderij is blijkens het bouwarchief van Graft in 1895 geheel vernieuwd, maar waarschijnlijk is daarbij het houten vierkant, dat toen pas 40 jaar oud was, gehandhaafd. Wel kunnen daarbij de zuidelijke zijgevel en de achtergevel in baksteen zijn opgetrokken – in 1965 had de stolp aan de noordkant nog een houten zijgevel.
De bouwgeschiedenis van de stolp tot 1965 is echter niet goed bekend, doordat in 1965 alle buitenmuren en de binneninrichting van de stolp volledig zijn vervangen. Bij de sloop voorafgaand aan de opgraving was al het nieuwe muurwerk, behoudens een paar stukjes fundering **5A** en **5B**, alweer verwijderd.

8.5 Samenvatting en conclusies

In het pve waren acht onderzoeksvragen geformuleerd. Onderstaand de beantwoording op basis van de opgravingsresultaten.

1 Welke resten zijn gevonden van het natuurlijke landschap en van veranderingen daarin in de loop der tijd?
De ondergrond bestaat uit een natuurlijk veenpakket, waarvan de top is gevonden op 2,4 tot 2,7 m-NAP. In grondboringen bleek onder het veen onder de 4,8 m-NAP een grijze kleiafzetting aanwezig. Van de diverse overstromingsrampen uit de late Middeleeuwen en daarna zijn geen sporen op het veendek aangetroffen.

2. Uit welke tijd dateert de eerste bewoning van het terrein en wat voor structuren zijn dit?
De oudste sporen zijn de eerste ophoging met veenplaggen (spoor 1A) en een door boringen aangetoonde kavelsloot 1B. Deze kan slechts globaal worden gedateerd in de 13de of begin 14de eeuw. In het laatste kwart van de 13de of het begin van de 14de eeuw werd de sloot gedempt en het terrein werd opgehoogd met bruine kleiplaggen (spoor 2A). Het eerste spoor van bewoning op deze laag is een 14de-eeuwse plek met hooiresten 2B, vermoedelijk een hooimijt.

3. Wat is de eerste terreininrichting van de percelen geweest en zijn daar in de loop der tijd wijzigingen in gekomen?
De met boringen aangetoonde oost-west gerichte sloot 1B, op circa 3 tot 7 meter vanaf de zuidkant van de opgraving, is waarschijnlijk een kavelsloot die na demping is voortgezet als perceelgrens, tot de bouw van de nieuwe stolp in 1855.

4. Welke resten van huizen en bijgebouwen zijn aanwezig en wat is daarvan de datering?
Ten noorden van de oude perceelgrens zijn in de top van ophoging 2A zijn diverse clusters van dunne paaltjes ingetekend. Het merendeel hoort bij een constructie (3A-3B-3C-3D-3E) van een gebouw dat geheel bovengronds op poeren en liggende balken is opgetrokken, waarschijnlijk een pakhuis (wellicht voor kaas?). Een van de slieten is met AMS C14 gedateerd tussen 1437 en 1621. Parallellen zijn pakhuizen in de Zaanstreek uit de late 16de tot eind 19de eeuw. Mogelijk dateert de constructie dus uit de late 16de of vroege 17de eeuw.

In 1855 was voor de nieuwbouw op Raadhuisstraat 57 een boerderij gesloopt die in 1817 op de kadastrale minuut was ingetekend en waarvan de zuidrand zich nog in de opgraving moet hebben bevonden. Vermoedelijk is een reeks dubbelpalen 3F afkomstig van een ‘Amsterdamse fundering’ van liggende planken op slieten onder een baksteenmuur, die de zuidelijke zijmuur van dit gebouw zal zijn geweest. Pal ernaast waren er nog vier slietenclusters 3G, waarvan de betekenis onduidelijk is maar die niet horen bij de slietenclusters 3A-3B-3C-3D-3E. De sporen 3F en 3G zijn niet gedateerd maar zijn, gezien de relatie met de in 1817 ingemeten boerderij, waarschijnlijk later dan de slietenclusters 3A-3B-3C-3D-3E .

5. Welke resten van waterputten en beerputten zijn aanwezig en wat is daarvan de datering?
Er is slechts één waterput 4F gevonden behorend bij de stolp uit 1855. De insteek ervan bevond zich deels onder de vierkantspoer 4B. De waterput bevond zich onder de stallen.

6. Welke vondstcomplexen van meer dan 25 voorwerpen zijn aanwezig en wat is daarvan de datering?
Er zijn geen vondstcomplexen van een dergelijke omvang gevonden.

7. Welke resten zijn aanwezig van agrarische activiteiten of van ambachten die op de vindplaats zijn uitgeoefend en wat is daarvan de datering?
Een van de oudste sporen is een 14de-eeuwse kuil 2B, waarvan de hooilaag en de afdekkingslaag geel zand zijn onderzocht op pollen, NPP en fytolieten. De resten wijzen op veeteelt van (vermoedelijk) rundvee en wellicht ook een paard.
Er zijn sporen van een pakhuis op bakstenen poeren, waarvan de gebruiksfunctie niet nader bekend is (wellicht voor de opslag van kaas?)

8. Zijn er zaken aanwezig die tevoren niet verwacht worden? Licht dit toe.
Niet onverwacht maar toch van belang: het meest bijzondere resultaat is de datering van de eerste aanleg. Het terrein, in het uiterste noordpuntje van de nederzetting van Graft, blijkt al in de late 13de of vroege 14de eeuw te zijn aangelegd.
Omdat verondersteld wordt dat Graft is ontstaan in de late 13de eeuw, is deze vroege datering van belang omdat dan in elk geval de westelijke strook bebouwing aan de Globdijk (Raadhuisstraat) toen al zal zijn ontstaan tot aan Raadhuisstraat 57. Het is nog de vraag wat de ontstaanstijd is van de bebouwing langs de zuidkant van het dorp langs de Dorpsstraat.

Literatuur

Besteman, J.C., 1990: North Holland AD 400-1200: turning tide or tide turned?, in: J.C. Besteman, J.M. Bos en H.A. Heidinga (red.), *Medieval Archaeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regteren Altena*, Assen/Maastricht (Studies in Prae- and Protohistorie 4), 91-120.

Besteman, J.C., 1997: Van Assendelft naar Amsterdam. Occupatie en ontginning van de Noordhollandse veengebieden in de middeleeuwen, in: D.E.H. de Boer, E.H.P. Cordfunke en H. Sarfatij (red.), *Holland en het water in de middeleeuwen. Strijd tegen het water en beheersing en gebruik van het water*, Muiderberg/Hilversum (Publicatie Stichting Comité Oud Muiderberg nr.71), 21-40.

Bitter, P., & R. Roedema e.a., 2009: *Huizen, havens en handel. Opgravingen bij de Waag en onder het Waagplein (1997-2003)*, Alkmaar (Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie nr. 13).

Blok, D.P., 1974: De Hollandse en Friese kerken van Echternach, *Naamkunde* 6, 167-184.

Brandts Buys, L., 1974: *De landelijke bouwkunst in Noordhollands Noorderkwartier*, Arnhem.

Cock, J.K. de, 1965: *Bijdrage tot de Historische Geografie van Kennemerland in de middeleeuwen op fysisch-geografische grondslag*, Groningen (herdruk 1985)

Deursen, A.Th. van, 1998: *Een dorp in de polder. Graft in de 17de eeuw*, Amsterdam.

Jayasena, R., 2020: *Graaf- en modderwerk. Een archeologische stadsgeschiedenis van Amsterdam*, Utrecht/ (handelseditie dissertatie Universiteit van Amsterdam 2019).

Kalverdijk, S., 2020: *Bouwhistorische quickscan Raadhuisstraat 57 – Graft*, Heiloo (Anthémion Bureau Bouwhistorie).

Kaptein, H., 1988: *Het Schermereiland. Een zeevarend plattelandsgebied 950-1800*, Bergen.

Pragt, J.M.C., 1987: De Eilandspolder. Een archeologische kartering, inventarisatie en waardering, *RAAP- rapport* 12, Amsterdam.

Reh, W., C. Steenbergen & D. Aten, 2005: *Zee van Land. De droogmakerij als atlas van de Hollandse landschapsarchitectuur*, Wormer.

Stenvert, R., & G. van Tussenbroek (red.), 2015: *Inleiding in de bouwhistorie. Opmeten en onderzoeken van oude gebouwen,* Utrecht

Zimmermann, W. H., 1991: Erntebergung in Rutenberg und Diemen aus archäologischer und volkskundlicher Schicht, in: *Néprajzi Ertesitö a Néprajzi Muzeum Evkönyve* 71-73 (1989-1991), Boedapest, 71-104 (pdf via www.nihk.de)

20GR-RHS stratigrafische matrix

1965	verbouw woonhuis	**5C** haardfundering; *asput V8: 18/19*	
		5A fundering voorgevel	**5B** fundering Z zijgevel
1952	stolp	(koestal vervangen 1952)	
1855/1895	stolp	**4H** poeren van grondbogenfundering O voorgevel en Z zijgevel	
1855	stolp boerderij	**4D** vierkantspoer NO; *C-14 1686/1915*	
		4C vierkantspoer ZO; *C-14 1675/1942*	**4G** sleuf van verwijderde zuigbuis bij 4F
		4B vierkantspoer NW; *insteek V6: 17B*	**4F** waterput tegen/onder 4B
		4A vierkantspoer ZW; *insteek V3: 17A*	**4E** schoorsteenfundering; *C-14 1646/1925*
	oude boerderij ?	**3G** vier slietenclusters voor poeren, door 1A	
		3F reeks dubbelpalen 8 cm in O-W richting, door 1A	
1550/1622 ?	pakhuis	**3E** reeks slietenclusters 4-6 cm voor poeren O-W richting, door 1A	
		3D reeks slietenclusters 4-6 cm voor poeren O-W richting, door 1A	
		3C reeks slietenclusters 4-6 cm voor poeren O-W richting, door 2A-2B, M18 C14: 1437/1621	
		3B reeks slietenclusters 4-6 cm voor poeren O-W richting, door 2A	
		3A reeks slietenclusters 4-6- cm voor poeren O-W richting, door 2A	
		2C ingeheide zware ronde paal (voor één-roede-hooiberg ?)	
		2B kuil/plek met hooi en bovenlaag zandvulling; *C-14 hooi M13: 1229/1379*	
1275/1325		**2A a**. demping van 1A en a.ophoging met bruine klei tot ca 2.0 m-NAP; **2A b**. nazakking grijze kleikluiten boven 1B *V9 V19 V20 V21 V22 V23 V27: 13d/14a*	
		1B diepe ingraving wschl kavelsloot in O-W richting, circa perceelgrens 1817	
1225/1325		**1A** ophoging met turfplaggen tot ca 2.1 a 2,2 m-NAP *V21 V29 V31 V39: 13/14a*	
		natuurlijk veenpakket, top op 2,4 tot 2,7 m-NAP	

Tabel 8-A Stratigrafische matrix van de sporen uit de opgraving 20GR-RHS

Bijlage 1: Stratigrafische matrix en beschrijving van de sporen

Peter Bitter

Toelichting

De bijgaande stratigrafische matrix geeft een overzicht van de sporen en hun dateringen (***Tabel 8-A***). De dateringen zijn herleid uit de stratigrafische volgorde van de sporen (afdekkingen, oversnijdingen, bouwnaden; deze worden hieronder toegelicht), keramiekdateringen en baksteensoorten (zie de vondstenlijst in bijlage 2). Er wordt verwezen naar de spoornummers (voorafgegaan door een s) waarmee de sporen op de veldtekeningen zijn geadministreerd. De 'vondstnummers' (voorafgegaan door een V) zijn in het veld uitgedeeld voor zowel vondsten als monsternames, in één lijst doorgenummerd. De sporen zijn in dit rapport gecodeerd door het periodenummer te combineren met een letter. Als de periode niet duidelijk is, worden de mogelijke periodenummers genoteerd.

Sporen per periode

Periode 1: 13de eeuw of begin 14de eeuw

1A: eerste ophoging met turfplaggen op de top van het veen, zowel ten Z als ten N van spoor 1B in vlak 1 al zichtbaar op circa 2,1 m-NAP; onder laag 2A; in de grondboringen is de bovenkant van het natuurlijke veen zuidelijk van 1B op 2,4 tot 2,55 m-NAP; de bovenkant van het natuurlijke veen aan de noordkant van 1B op 2,7 tot 2,9 m-NAP; uit de ophoging 1A komen *V21 V22 V23 V29 V31 V39: 13d/14a*

1B: vermoedelijke oude kavelsloot in O-W richting, waargenomen als diepe depressie in raai boringen in Z-N richting, op 3 tot 7 meter vanaf de zuidgevel diepste punt in boring op 4 meter uit Z-gevel op 4,8 m-NAP. De vulling bestaat uit kluiten bruine en grijze klei (als 2A).

Periode 2: eind 13de of begin 14de eeuw

2A: ophoging op het natuurlijk veen, bestaand uit twee pakketten in vlak 1 tot op circa 2,0 m-NAP: 2A-a een laag kluiten grijze en donkerbruine klei, op laag 1A; 2A-b een laag grijze kleikluiten op 2A-a die alleen nog als dagzoom op de nagezakte opvulling van 1A aanwezig was; O-W lopende dagzomen in het vlak door de inklinking van slootdemping 1B markeren de overgang van 1A en 2A; *V9 V19 V20 V23 V27: 13d/14a (circa 1A/2A: V1 V2 V5 V7).*

2B: ongeveer ovale kuil of depressie (s1014) van 1 bij 3,8 meter en slechts 10-20 cm diep (een depressie door bodem inklinking boven spoor 1A), met op een rietlaagje onderin een pakket gecomposteerd hooi **2B-a** van ca 10 cm (*hooilaag AMS C-14 monster M13: 1229/ 1379; Grondmonster M16)* en bovenin **2B-b** *een* bovenlaag gelaagd zand (*GROMO M11) Zie ook zie bijlage 3.* Het is vermoedelijk het restant van een hooiberg die – na het opbrengen van het zandlaagje – is vernieuwd. Een dergelijke hooiberg kan tegen indringen van regenwater zijn afgedekt met een laag riet of turfzoden.

2C: een ingeheide paal van 20 cm dik, op een halve meter ten oosten van 2A, temidden van een slietencluster van 3C en dus waarschijnlijk overbouwd door een poer van 3C; mogelijk de paal van een één-roede-hooiberg ? Deze zou dan een opvolger kunnen zijn van 2B.

Periode 3 14de-eerste helft 19de eeuw

3A 3B 3C 3D 3E: raster van slietenclusters in noordwestelijke driekwart van de opgraving, paaltjes 4-6 cm diameter, reeksen van cluster per circa 1,5 tot 2 meter in O-W richting maar de reeksen in N-Z richting op ongelijke afstanden; van een onbekende constructie, loopt mogelijk door aan Zuid- en Westkant van opgraving; ingeslagen in laag 2A en door kuil 2B heen; *paal van 3C AMS C-14 monster M18 (door kuil 2B): 1437/ 1621*.

3F: reeks van dubbelpalen in O-W richting, palen 8 cm dik, per circa 2 meter maar de meest westelijke op 1,3 m van de naastgelegen cluster, ingeslagen in 2A; waarschijnlijk onderdeel van een 'Amsterdamse fundering' waar op een dubbele rij palen in de lengterichting twee planken zijn gelegd met daarop een bakstenen fundering; voor de zuidelijke zijgevel van de in 1855 afgebroken boerderij.

3G: reeks van vier slietenclusters van paaltjes van 4-6 cm, de westelijke drie met een tussenafstand van circa 2 meter en de vierde aan de oostkant op 1,5 meter.

Periode 4: 1855/1895

4A: ZW vierkantspoer (s1001), rood/geel gemêleerde baksteen 16,5x8x4 en 19x9x4 cm met fijne schelpmortel, in vlak op 1,51 m-NAP, 1x vertanding, onderkant 2,08 m-NAP, in vlijlaag zand, op platform 80x80 cm van liggende planken op 10 onregelmatig ingeslagen slieten; *V3 aardewerk tegen poer: 17A (opspit).*

4B: NW vierkantspoer (s1004), rood/geel gemêleerde baksteen 17x7,5x4 en 18x8x4,5 cm, in vlak op 1,68 m-NAP, 2x vertand aan westzijde, onderkant 2,20 m-NAP, op platform 50x70 van liggende planken op 7 slordig ingeslagen slieten; deels verstoord bij sloop, gebouwd op/over waterput s1007; *sliet Dendromonster M40 (ongeschikt); onder/tegen poer (insteek) V6: 1650/1700 (opspit).*

4C: NO vierkantspoer (s1006), rood/geel gemêleerde baksteen 15x6,5x3,5 cm en 17,5x9x3,5 en 19x8x4,5 cm (10 lagen 47 cm) met fijne schelpmortel, in vlak op 1,59 m-NAP, onderkant 2,10 m-NAP, op platform 60x80 op 5 netjes ingeslagen slieten; *platform planken Dendromonsters M35 M36 M37 M38 (ongeschikt); AMS C-14 monster M38: 1675/ 1942.*

4D: ZO vierkantspoer (s1002), rood/geel gemêleerde baksteen 16x8x4 en 18x8x4,5 cm met fijne schelpmortel, L-vormig mogelijk op een oudere vierkante poer 18x9x4 cm, in vlak op 1,66 m-NAP, onderkant 2,07 m-NAP, op platform 80x65 cm van liggende planken op 10 onregelmatig ingeslagen slieten; *platform 1ste plank AMS C-14 monster M41: 1659/ 1915; platform 2de plank AMS C-14 monster M42: 1686/ 1928.*

4E: fundering (s1003 s1012) van oudere haard doorsneden door s1005 (die deels is gebouwd tot op de oude houten fundering), oranje/gele baksteen 17x8x4 en 18,5x8,5x4 cm, kalkmortel, in vlak op 1,95 m-NAP, onderkant op 2,16 m-NAP, op 5 liggende planken met grondvlak van 45x215 cm met diverse slieten eronder; *plank Dendromonster M44 (ongeschikt); AMS C-14 monster M38: 1646/ 1925.*

4F waterput (s1007), diameter 45-50 cm inwendig, kraag of hele put (niet ontgraven) halfsteens halve rode bakstenen ..x10,5x4,5 cm harde fijne schelpmortel, in vlak op 2,10 m-NAP, opvulling geel zand.

4G zandbaan met wat puintjes en mortel vanaf de put 4F westwaarts wsch. van pompbuis.

4H: poeren van boogfundering (O voorgevel van N naar Z s1008 s1009 en hoek s1010, Z zijgevel eindpoer s1011) gele baksteen 17x7,5x3 cm en rood/geel gemêleerde baksteen 17,5/18 x 8,5/9 x 4/4,5 cm (10 lagen 44,5/46 cm) met fijne schelpmortel, in vlak op 1,6/1,7 m-NAP, onderkant op 2,1 m-NAP op dwars liggende planken (niet dieper vrijgelegd i.v.m. grondwater, wsch. op slieten); *funderingshout s1008 Dendromonster M45 (ongeschikt)*.

Periode 5: 1965

5A: muurrest (s1013) van O voorgevel, anderhalf steens rood/geel gemêleerde baksteen 16x7x4 cm, trascement, één steenlaag bovenkant 1,60 m-NAP.

5B muurrest van Z zijgevel, steens (dubbel halfsteens) rood/geel gemêleerde baksteen 16x7x4 cm, trascement, één steenlaag bovenkant 1,60 m-NAP.

5C: haardplaats (s1005), hergebruikte halve machinale rode bakstenen .x10,5x5 cm, in vlak op 1,63 m-NAP, onderkant op 2,20 m-NAP, door oudere haard 4E gebouwd en op diens houten fundering; *op de planken V43 plavuisje; uit asput V8 18de/19de eeuw*

Bijlage 2 Vondstenlijst 20GR-RHS

Rob Roedema

Toelichting

De onderstaande vondstenlijst is geordend op de chronologische volgorde van de spoorcodes.

De vondsten worden beschreven met de codes van het Classificatiesysteem voor Middeleeuws en Postmiddeleeuws keramiek en glas, ook bekend als het 'Deventer systeem'. Ze worden geïnventariseerd met een code bestaand uit: een lettercode voor materiaal, een drielettercode voor hoofdvorm, een cijfer voor specifieke vormen, eventueel een letter voor een aanvullende aanduiding (***tabel 8-B en -C***).

Andere afkortingen zijn: fr fragment, rfr randfragment, wfr wandfragment, bfr bodemfragment, prof profiel (='archeologisch compleet') .
De dateringen worden aangeduid als jaartal of per eeuw (cijfer), halve eeuw (hoofdletter A of B) of kwart eeuw (kleine letter a, b, c of d).

code	*omschrijving*	*code*	*omschrijving*
s1	steengoed 1 (zonder glazuur/engobe)	bg	blauwgrijs aardewerk
s2	steengoed 2 (met glazuur/engobe)	g	grijs aardewerk
s4	steengoed 4 (bijna-steengoed)	r	rood aardewerk
s5	steengoed 5 (proto-steengoed)	m	majolica uit de Nederlanden
pi	pingsdorf-type aardewerk	f	faïence uit de Nederlanden
wm	maaslands wit aardewerk	ep	europees porselein
kp	kogelpotaardewerk		

Tabel 8-B De hier gebruikte codes voor baksels in het Deventer systeem

code	*hoofdvorm*
bak	bakpan
bor	bord
fle	fles
gra	grape
kan	kan
kog	kogelpot
pot	pot

Tabel 8-C De hier gebruikte codes voor hoofdvormen in het Deventer systeem

Spoorcode publ	Vondst-omstandig-heden	Vnr 20GR-RHS	Materiaal	Datering
1A	ophoging turfplaggen; laag op 50 cm diep; V21	21	1 wfr bg- Elmpt; 1 rfr g-kan-; 1x bot (spaakbeen rund)	12/ 14A
1A	ophoging klei en veen; bij paaltjes vlak 1 op 2,35 m-NAP V29	29	1 wfr s5- ; 1 wfr kp-	13/ 14a
1A	ophoging klei en veen; bij paaltjes vlak 1 op 2,14 m-NAP V31	31	1 wfr wm- Andennetype	12/ 14A
1A	ophoging klei en veen; onder poer s1006 V39	39	1 wfr rood en 1 bfr r-gra- spaarzaam loodglazuur	14/ 15
1A/ 2A - ca	aanleg oostdeel werkput 1 vlak 1	1	1 rfr kp-kog-1, 5 rfr kp-kog-2, 7 wfr kp- (bijna alles borstelstreekafwerking); 1 rfr r-bor-1 slibboogjes 15/16A, 1 rfr r-tes- 18de eeuw, 2 wfr rood ongeglazuurd; 3x tegelfragment (1x mangaan herderscene in cirkel 0,8 cm dik 18de eeuw; 1x blauw hoeklelies dik 0,7 m; 1x spinnekop 0,8 cm dik); 1 smeedijzeren nagel 23,5 cm lang; 2x bot	(13 - 18)
1A/ 2A - ca	aanleg westdeel werkput 1 vlak 1	2	1 rfr pi- sleets wit baksel; 1 wfr s5- ; 1 wfr s1-kan- (23?) Siegburg; 2 wfr s2- Langerwehe; 1 rfr kp-bak-2, 5 rfr kp-kog-2, 2 rfr kp-kog-4, 5 rfr kp-kog-6, 1 rfr kp-kog-10, 5 rfr en 75 wfr en 3 bfr standring kp- (borstelstreekafwerking, diagonale vingervegen, glad); 1 bfr grijs; 1 rfr wm-pot-3 Andennetype, 15 wfr wm- Andennetype; 1 brok huttenleem; 9x bot rund	(12 - 14bc)
1A/ 2A - ca	aanleg werkput 2 vlak 1	5	1 wfr s5-kan-; 1 wfr s4-kan-; 1 rfr s1-kan-15 Siegburg 14bd; 3 wfr wm- Andennetype; 1 rfr kp-kog-2, 10 wfr kp-; 2 rfr g-kan/pot-; 1 wfr rood spaarzaam loodglazuur; 1 fr slijpsteen/wetsteen 2x10,5 cm; 3x bot (opperarmbeen gans, bekken schaap/geit, dijbeen varken)	(13 - 14bd)
1A/ 2A - ca	aanleg werkput 3 vlak 1	7	1 rfr met oor en 1 wfr wm- Andennetype; 1 rfr met steel kp-bak-2, 1 rfr kp-kog-7, 3 rfr en 14 wfr kp-; 1x bot (opperarm gans)	(12)
1A/ 2A - ca	aanleg vlak 2 V46	46	1 wfr en 1 bfr s5-; 2 rfr wm-pot-3 Andennetype, 10 wfr wm-Andennetype; 1 wfr bg- Paffrath; 1 rfr kp-kog-2, 1 rfr kp-kog-6, 4 rfr en 29 wfr kp- (diverse diagonale ribbel maar geen borstelstreek aanwezig); 1 wfr rood; 1 brokje huttenleem; 1 fragment natuursteen; 4x bot rund	(12 - 13)
2A	ophoging klei en veen; coupe AB onderste laag onder mest	9	1 rfr kp-kog-2 borstelstreekafwerking, 2 wfr rood ongeglazuurd	13B/ 14a
2A	ophoging klei en veen; laag kleikluiten; V19	19	1 wfr kp-	12/ 14a
2A	ophoging klei en veen; kleilaag; V20	20	1 wfr en 1 bfr s2-kan-; 1 rfr kp-kog-6; 6x bot (ellepijp klein zoogdier, schedelfragment varken)	13d/ 14a
2A	ophoging klei en veen; stortlagen met grijze kleilaag V22 op 40 cm diep	22	1 wfr kp- en 2 rfr kp-kog-6 borstelstreek-afwerking	13/ 14a
2A	ophoging klei en veen; donkerbruine humeuze klei; V23	23	1 wfr bg- Paffrath; 2 wfr kp-	12/ 13
2A	ophoging klei en veen; aanleg coupe AB V27	27	1 wfr wm- Andenne; 3 wfr kp-kog-; 1x bot (middenvoet rund gezaagd)	12/ 13
2B-a	laag hooi in hooi-kuil; C-14 monster M13	13	AMS lab Vilnius: 1229-1379 (Twee sigma range 95,4 %), mogelijk 1268-1279 (Een sigma range 68,3 %)	1229/ 1379
2B-a	laag hooi in hooi-kuil; GROMO M16	16	zie bijlage	
2B-b	hooikuil, gelaagd zand bovenin kuil; GROMO M11	11	zie bijlage	

Tabel 8-D Vondstenlijst van de opgraving 20GR-RHS, op volgorde van de spoorcodes (blad 1 van 2)

Spoorcode publ	Vondst-omstandig-heden	Vnr 20GR-RHS	Materiaal	Datering
3C	paal, ingeslagen door mestkuil 2B; c-14 monster M18	18	AMS lab Vilnius: 1437-1621 (Twee sigma range 95,4 %), mogelijk 1445-1490 (Een sigma range 68,3 %)	1437/ 1621
4A	(ZW) poer; aw tegen poer (insteek) V3	3	1 rfr r-bor-6 NH slibdecoratie 17A; 2 fragm rode plavuis geglazuurd dik 2,0 cm sleets	(17A opspit)
4B	(NW) poer, onder/tegen poer (insteek) V6	6	1 fr tegel hoek ossenkop 1,0 cm dik 17B; 1 fr rode plavuis bruin loodlazuur dik 1,7 cm	(17B opspit)
4B	(NW) poer; sliet DENDRO M40	40	Dendromonster niet geschikt - gedeselecteerd	
4C	(NO) poer; platform 1ste plank DENDRO M35	35	Dendromonster niet geschikt - gedeselecteerd	
4C	(NO) poer; platform 2de plank DENDRO M36	36	Dendromonster niet geschikt - gedeselecteerd	
4C	(NO) poer; platform 3de plank DENDRO M37	37	Dendromonster niet geschikt - gedeselecteerd	
4C	(NO) poer; sliet DENDRO M38	38	(Dendromonster niet geschikt) AMS lab Vilnius: 1675-1942 (Twee sigma range 95,4 %), mogelijk 1684-1930 (Een sigma range 68,3 %)	1675/ 1942 (1855)
4D	(ZO) poer; platform 1ste plank DENDRO M41	41	(Dendromonster niet geschikt) AMS lab Vilnius: 1659-1915 en ... (Twee sigma range 95,4 %), mogelijk 1668-1928 (Een	1659/ 1915 (1855)
4D	(ZO) poer; platform 2de plank DENDRO M42	42	(Dendromonster niet geschikt) AMS lab Vilnius: 1686-1928 (Twee sigma range 95,4 %), mogelijk 1695-1916 (Een sigma range 68,3 %)	1686/ 1928 (1855)
4E	fundering van oudere haard; platform plank DENDRO M44	44	(Dendromonster niet geschikt) AMS lab Vilnius: 1646-1925 en … (Twee sigma range 95,4 %), mogelijk 1665-1800 (Een sigma range 68,3 %)	1646/ 1925 (1855)
4H	poer van noordelijke boogfundering van O voorgevel; funderingshout DENDRO M45	45	Dendromonster niet geschikt - gedeselecteerd	
5C	haardplaats; uit asput V8	8	1 wfr s2-kan- Langerwehe/Raeren 15/16; 1 wfr s2-fle-17d/18A (P-kruik?); 1 wfr f-bor- Chinees decor 17d/18A; 1x pijpesteel met radering; 1 fr tegel mangaandecor 0,7 cm dik	18de/ 19de eeuw (1952)
5C	haardplaats; op funderingshout onder haard V43	43	1 compl plavuis 21,5x21,5x2,7 cm bruin loodlglazuur sleets 17d/18	17d/ 18
X	puinplek na verdiepen vlak	4	1 wfr m-bor- blauw-wit Fries?; 1 rfr f-bor-3 blauw-wit bloem 18B/19a, 3fr ep-bor- 20e eeuw; 1 compl tegel 13,5x13,5x1,5 cm blauw-wit bloemvaas in ruit met leliehoek felgeel baksel, fragm 2de exemplaar 1 fr tegel polychroom leliehoek 1,0 cm dik, 1 fr tegel dik 0,8 cm blauw-wit Jezus aan geselpaal (2 fragmenten), 1 fr landschaptegel blauw-wit dik 1,0 cm, 1 fr tegel witje 0,8 cm dik; 1x plavuisje 9,5x9,5x2,0 cm oranje loodglazuur	18de/ 20ste eeuw
X	mestkuil, mestlaag GROMO M10	10	gedeselecteerd	
X	mestlaag; GROMO M12	12	gedeselecteerd	
X	paal; C-14 monster M14	14	gedeselecteerd	
X	bovenlaag; GROMO M15	15	gedeselecteerd	
X	paal; dendro monster M17	17	Dendromonster niet geschikt - gedeselecteerd	
X	paal; dendro monster M24	24	Dendromonster niet geschikt - gedeselecteerd	
X	paal; dendro monster M25	25	Dendromonster niet geschikt - gedeselecteerd	
X	paal; dendro monster M26	26	Dendromonster niet geschikt - gedeselecteerd	
X	paal; dendro monster M28	28	Dendromonster niet geschikt - gedeselecteerd	
X	paal; dendro monster M30	30	Dendromonster niet geschikt - gedeselecteerd	
X	paal; dendro monster M32	32	Dendromonster niet geschikt - gedeselecteerd	
X	paal; dendro monster M33	33	Dendromonster niet geschikt - gedeselecteerd	
X	paal; dendro monster M34	34	Dendromonster niet geschikt - gedeselecteerd	

Tabel 8-D Vondstenlijst van de opgraving 20GR-RHS, op volgorde van de spoorcodes (blad 2 van 2)

Bijlage 3 Rapport van analyse van NPP, fytolieten en geochronologie, Raadhuisstraat 57 te Graft

O.A. Druzhinina en K.J. van den Berghe (FindX) [31]

1. INLEIDING

In het plangebied Raadhuisstraat 57 te Graft, gemeente Alkmaar, heeft archeologisch onderzoek plaatsgevonden (Alkmaar projectcode: 20GR-RHS, Archis 3 zaakwaarnemingsnummer: 4882716100). Dit onderzoek is uitgevoerd om informatie te verkrijgen betreffende het gebied en haar gebruikers. Van enkele grondlagen was een meer diepgaand inzicht noodzakelijk om gedetailleerder uitspraken te kunnen doen. Deze grondlagen zijn bemonsterd door leden van het archeologische veldteam van de gemeente Alkmaar en ter analyse aangeboden aan FindX.

Context

De bodemopbouw zoals waargenomen bestaat uit een gelaagd antropogeen aangebracht pakket. Aan de basis bevindt zich een bruin gekeurd pakket sterk humeuze klei. Dit is naar vermoeden een opgeworpen aardlichaam waarbij de grondmassa uit de nabijheid zal zijn verkregen. Meest aannemelijk is dat deze grond is verkregen bij het graven van de watergang direct grenzend aan het plangebied. Een watergang die heden ten dage nog aanwezig is.
In deze grondmassa bevinden zich een viertal poeren waarop het houtskelet van de stolpboerderij rust.
Rondom de poeren bevinden zich clusters palen en staken waarvan wordt aangenomen dat deze naar alle waarschijnlijkheid tot een veel oudere gebruiksfase van het gebied behoren. Deze aanname is gestoeld op de aanwezigheid van de in de ophogingslagen aanwezige keramiek dat te plaatsen is in de 13de/ begin 14de eeuw.
Tussen en onder deze stakenclusters bevindt zich een plek met donkerbruin organisch materiaal dat aan de basis een zeer sterk aandeel riet kent. Het is in eerste instantie geïnterpreteerd als een mestlaag in een ondiepe kuil maar uit het hieronder uitgevoerde nader onderzoek blijkt het een pakket grassen te zijn, afkomstig van een hooiberg.
Deze depressie is opgevuld met een pakket zand doorspekt met wat op het oog zo lijkt humeuze kleilaagjes. Waarschijnlijk is het pakket ingebracht op een moment waarbij ofwel de depressie is vereffend, mogelijk voor het opbrengen van een nieuwe hooipakket en de stal als zodanig is doorgebruikt of dat de zone niet meer als staldeel maar als leeflaag of vloer in gebruik is geweest. Dit zandige pakket is deels weg/vergraven.
Het zandige pakket wordt afgedekt door een donkerbruin zwart kleurend pakket waarin het zeer lastig is fenomenen te onderscheiden. Insteken bij de poeren van de kern van de stolpboerderij zijn te onderscheiden zodat een relatieve chronologie te reconstrueren is.

Uitvraag

Onderzoek naar het 13de-/ begin 14de-eeuwse lagenpakket.
Bemonsterd zijn de hierboven beschreven lagen (terppakket, ‘mestlaag’ met riet, pakket zand met kleilaagjes en zwarte toplaag). Hiervan is in overleg besloten in ieder geval het zandig pakket met laagjes humeuze klei (Znd-monster) en de ‘mestlaag’ (Mst-monster) te analyseren.

Onderzoeksvragen:
- Wat is de functie van de laag (pakket zand met kleilaagjes)?
- Wat waren de voeding van de dieren, de leefcondities en welke diersoorten werden

[31] Dit onderzoek is ook gepubliceerd als *FindX Rapport* FX21.006.02, Zwolle 2021. Contactgegevens FindX, Postbus P958, Schoenerweg 1B, 8042 PJ Zwolle, e-mail contact@find-x.nl, tel. +31647082257.

gehouden?
- Wat is de chronologie van het complex?

2. METHODEN

- Wat is de functie van de laag (pakket zand met kleilaagjes)?

Voor het verkrijgen van informatie aangaande de daadwerkelijke aard van het pakket zand met kleilaagjes is het monster uit dit pakket geanalyseerd op fytolieten en Non Pollen Palynomorfen (NPP). Met behulp van deze analyses kan naar verwachting de functie van de laag beter geduid worden en kunnen activiteiten op de plaats of in de directe omgeving inzichtelijk gemaakt worden. Indien het pakket onderdeel heeft uitgemaakt van de vloer van een bebouwd deel kunnen er met behulp van analyse op fytolieten, naast bovenstaande mogelijk tevens resten van voedsel van de mens gedetecteerd worden. Absentie of aanwezigheid van dierlijke indicatoren (detecteerbaar d.m.v. analyse op NPP) kunnen tonen of in deze fase de zone in gebruik was als stal of een andere functie had.

- Wat waren de voeding van de dieren, de leefcondities en welke diersoorten werden gehouden?

Voor het verkrijgen van informatie aangaande de 'mestlaag' is ook dit pakket geanalyseerd op fytolieten en NPP. Hierdoor kan inzicht verkregen worden in de voeding van de dieren, de leefcondities en welke diersoorten gehouden werden. Ook kan hierdoor informatie verkregen worden over het inwendige van de dieren (darmparasieten e.d.).

- Wat is de chronologie van het complex?

Om de stakenclusters en de 'mestlaag' op een natuurwetenschappelijke basis te dateren en niet direct te correleren aan de dateringen van de aanwezige keramiek daar deze op een later moment kunnen zijn ingebracht, zijn deze onderworpen aan daterende methoden. Dendrochronologisch onderzoek bracht geen resultaten zodat tevens een poging is gewaagd voor het verkrijgen van een datering middels AMS-C14*.
Datering van de resten en de verschillen daarin, kunnen mogelijk inzicht geven in de gebruiksduur van de zone als stal. In samenhang met de datering van de keramische resten kan zo een solide 'dateringskern' opgezet worden waarop ook de op stratigrafie gebaseerde chronologie gestoeld kan worden.

2.1. Non-pollen palynomorfen (NPP)

Uit de bulkmonsters zijn de monsters van ongeveer 1 cm^3 genomen voor analyse. In brede zin maakt de NPP-analyse deel uit van de palynologische analyse, derhalve zijn de monsters volgens de standaard methoden voor pollenanalyse van Fægri & Iversen opgewerkt en geanalyseerd door specialisten van FindX (Dr. O.A. Druzhinina, Dr. D. Hrusevar) in het Laboratorium Milieu Onderzoek op de Herzen Universiteit te St.Petersburg. Onderdeel van deze methode is dat aan de monsters een exotische spore (Lycopodium) als een marker wordt toegevoegd. Van deze marker wordt verwacht dat deze niet in het materiaal van nature voorkomt. Van deze marker is exact bekend hoeveel sporen er aan het monster toegevoegd zijn. De hoeveelheid marker geeft dus een indicatie van de pollenconcentratie van het materiaal.
NPP-identificaties zijn gebaseerd op gepubliceerde artikelen: van Geel 1978; van Geel en van der Hammen 1978; van Geel et al. 1981; 1983a, b; 1989; 2003; Montoya et al. 2010, 2012; Shumilovskikh et al. 2016; Shumilovskikh en van Geel 2020. De NPP-typen zijn toegewezen middels de bestaande code volgens Miola (2012).
Samen met NPP zijn ook pollen en micro houtskooldeeltjes in de monsters geïdentificeerd. Palynomorfen en houtskooldeeltjes zijn geteld totdat de som van 100 Lycopodium-sporen

was bereikt. Dit resulteerde in meer dan 200 pollen van terrestrische boom (AP) en niet-boom (NAP) per monster werden geteld (in totaal 1125 pollen en plantensporen voor Znd-monster en 314 voor Mst-monster), met gelijktijdige identificatie en telling van NPP's. Lokale pollen en NPP waarden worden uitgedrukt als een percentage in relatie tot de totale pollensom (TS = AP + NAP), exclusief lokale vegetatie (sensu Janssen): planten van natte milieus zoals moeras- en open watervegetatie maar ook grassen en zeggesoorten. Pollenkorrels zijn gedetermineerd met behulp van standaard determinatiewerken (Moore et al. 1991; Beug 2015) en de Northwest European Pollen Flora, vol. I-VIII.De plantensoorten zijn eveneens ingedeeld in verschillende ecologische groepen, zoals bomen en struiken; kruiden; heide en granen. Van deze groepen is het percentage weergegeven. Deze percentages kunnen in zekere mate een beeld geven van hoe de ruimtelijke opbouw van de vegetatie in het landschap was.

2.2. Fytolieten

Fytolieten zijn gemineraliseerde plantencellen - microscopisch kleine plantendeeltjes van gehydrateerd silica. Uit de bulkmonsters zijn monsters van ongeveer 5 g genomen voor analyse. De monsters zijn volgens de standaard protocollen voor fytolietanalyse van Piperno (1988) en Golyeva (2008) door de specialisten van FindX (Dr. O.A. Druzhinina) in het Laboratorium Milieu Onderzoek op de Herzen Universiteit in Sint Petersburg opgewerkt en geanalyseerd.
Fytolieten identificaties zijn gebaseerd op standaard determinatiewerken (Golyeva, 2001; Madella et al., 2005) De morfologische fytoliettypen zijn toegewezen aan de bestaande code volgens ICPN 2.0. (2019). De fytolieten zijn eveneens ingedeeld in verschillende biocenotische groepen, zoals bosgras, natte weiden, droge weiden, gedomesticeerd gras (granen) enz. volgens Golyeva (2007). Van deze verschillende groepen is het percentage weergegeven. Samen met fytolieten zijn ook andere microscopische biomorfen zoals detritus, diatomeeën en sponsnaalden in de monsters geïdentificeerd.

2.3. AMS

In totaal zijn zes monsters gedateerd met behulp van AMS C14. De analyse is uitgevoerd in het Center for Physical Sciences and Technology, Mass Spectrometry Laboratory (Vilnius) gebruik makend van een Massaspectrometer met eentrapsversneller (SSAMS, NEC, USA) en Automated Graphitization Equipment AGE-3 (IonPlus AG). De gecalibreerde data (calAD) zijn verkregen met OxCal v. 4.4.2. (Bronk Ramsey 2020).

3. RESULTATEN

3.1. NPP

De concentraties van pollen en sporen, non-pollen palynomorfen, houtskooldeeltjes en schimmels/planten/dierlijke resten variëren aanzienlijk per monster (zie Afb.8. 1, 2).
Het Znd monster wordt gekenmerkt door de hoge totale pollenconcentratie - 217.485,00 korrels per gram, vergezeld door hoge concentraties algen (8.893,00 sporen/coenobia per gram, voornamelijk van het genus *Pediastrum*) en schimmels (7.346,00 sporen per gram). Houtskooldeeltjes zijn overvloedig aanwezig, met 61.089,00 deeltjes per gram, met overheersing van microhoutskool. Daarentegen wordt het Mst monster gekenmerkt door veel lagere waarden van palynomorfen en een bijna volledig ontbreken van houtskooldeeltjes - de pollenconcentratie is bijna vier keer lager in vergelijking met het Znd monster (60.702,00 korrels per gram), vergezeld door schimmels (12.952,00 sporen per gram) en plantenresten (6.969,00 fragmenten per gram, voornamelijk xyleemvaten).

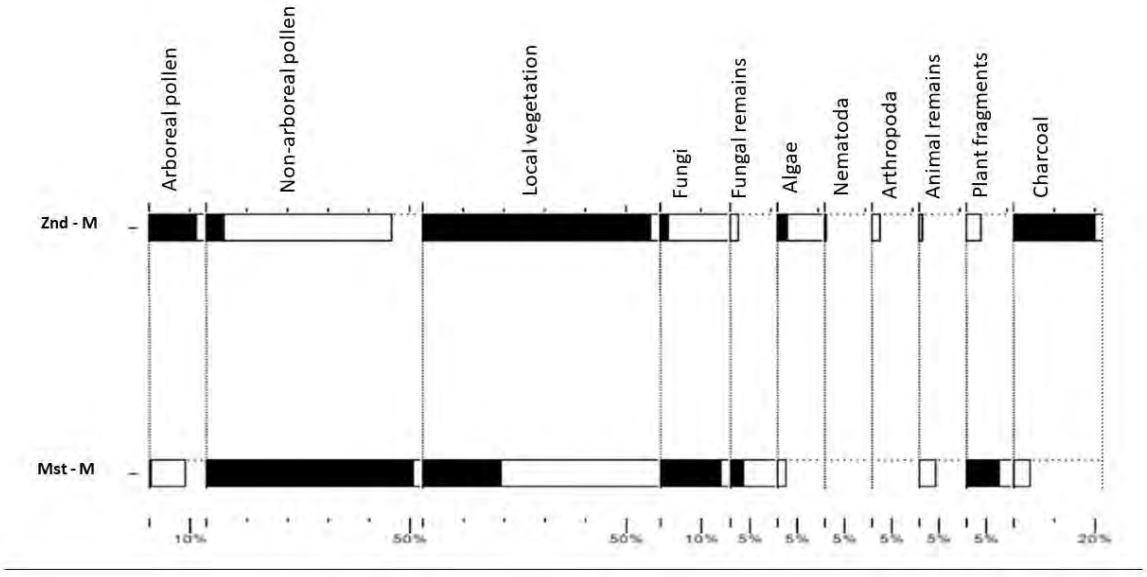

Afb.8. 1. Procentuele waarden van verschillende palynomorfengroepen en houtskooldeeltjes.

Verschillende groepen organismen die in de monsters zijn aangetroffen, evenals het pollenspectrum, beschrijven de habitatomstandigheden. Ten eerste tonen plantensporen en pollen een regionaal vegetatiepatroon dat door natuurlijke en/of menselijke invloed is gevormd. Verder wijzen NPP's (zoals amoeben, algen, schimmels, nematoden ezv.) op het hydrologische regime van de omgeving en bieden ze de mogelijkheid om de bestaanseconomie van de gemeenschap te traceren, evenals veranderingen in de omstandigheden in en rond de nederzetting. NPP zijn doorgaans een reflectie van de lokale omstandigheden.

Op basis van de resultaten van de analyse van beide monsters, kan, voor wat de regionale vegetatie betreft, de volgende conclusie worden getrokken:
De samenstelling van de planten wijst op de aanwezigheid van bos met overheersing van els (waarschijnlijk, overwoekering van de nattere plaatsen), eik en den in het zandextractiegebied.
Bovendien wijzen antropogene indicatoren zoals granen, *Artemisia, Plantago lanceolata t., Polygonum aviculare* enz., evenals een hoog percentage micro- en macro-houtskooldeeltjes erop dat het gebied onder menselijke invloed stond. Hoewel een groot aandeel aan Chenopodiaceae een teken zou kunnen zijn van de veeteeltzone, kunnen Chenopodiaceae en Plumbaginaceae ook spreken in het voordeel van natuurlijk zoute moerassen die zich dicht bij het bestudeerde gebied kunnen hebben bevonden.

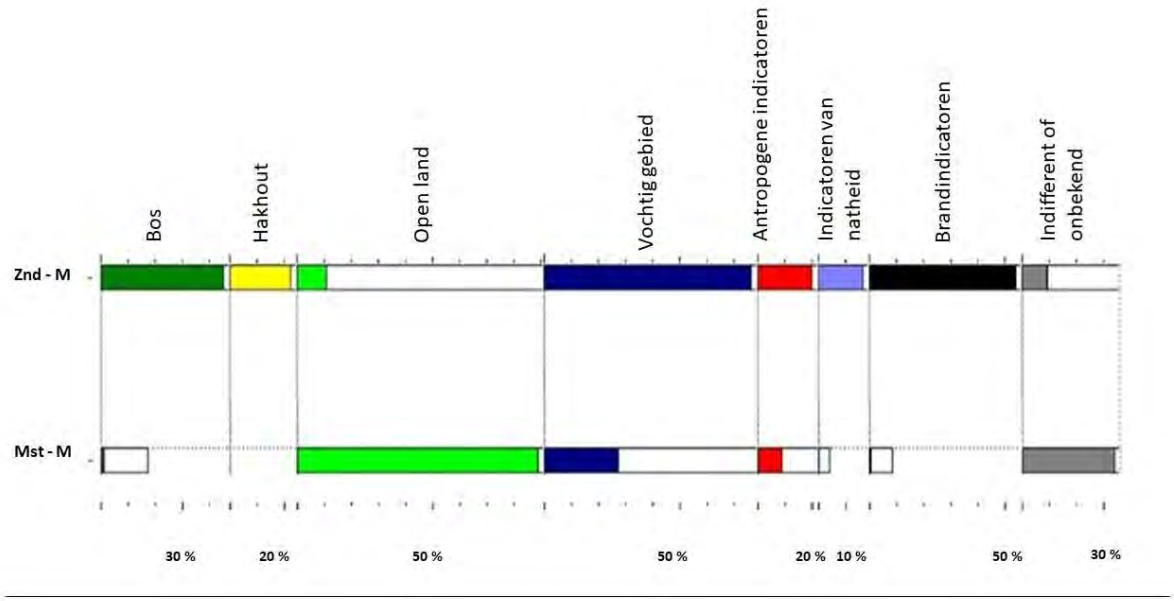

Afb.8. 2. Procentuele waarden van de verschillende vegetatietypen en ecologische indicatoren (**bos**: *Pinus, Fagus, Carpinus, Acer, Tilia, Quercus, Ulmus, Alnus, Betula*; **hakhout**: *Corylus*; **open land**: *Senecio* t., Caryophyllaceae, Plumbaginaceae, Fabaceae, Poaceae); **vochtig gebied, moeras**: Ericaceae undiff., *Calluna vulgaris*, Cyperaceae, *Typha latifolia* t., *Sparganium* t., *Potamogeton/Triglochin*, Polypodiales, *Sphagnum*, *Hydrozetes* - Acari Oribatida (HdV-36), *Sphagnum* - bladfragmenten, Mos - blad, Mos-sporangium, Fern-sporangium fragmenten; **antropogene indicatoren:** *Humulus/Cannabis, Persicaria maculosa* t., *Artemisia*, Chenopodiaceae, *Polygonum aviculare* t., *Plantago lanceolata* t., Cerealia (granen), *Podospora* (HdV-368); **indicatoren van natheid**: *Spirogyra, Pediastrum, Botryococcus*, Spermatophore van Copepoda (HdV-28), Chydoridae (copepods), *Entophlyctis lobata* (HdV-13), **brandindicatoren**: macro- en microkooldeeltjes; **indifferent of onbekend**: *Meliola ellisii* (HdV-14), *Entorrhiza* (HdV-527), *Glomus*, ZAG-1, ZAG-2, ZAG-4; schimmelweefsels, dierlijke resten (HdV-101), ZAG-3, planten-stomata, planten - vaatweefsel (xyleemelementen), planten-epidermis.

Onder de non-pollen palynomorfen is de dominante groep die van de algen. Het *Pediastrum* (vooral het taxon *Pediastrum boryanum*) is veel meer vertegenwoordigd in vergelijking met *Spirogyra, Botryococcus* of Volvocaceae.
Van de schimmels zijn de sporen van *Podospora* het talrijkst, met een aandeel van 4,5% in het Znd - monster. Deze schimmel wordt geassocieerd met begrazing (Cugny et al. 2010). Het hogere aandeel kan wijzen op meerdere jaren van begrazing of hoge weidedichtheden (Graf en Chmura 2006). Bovendien toonden Baker et al. (2016) aan dat relatie tussen mestspore abundantie en lokale biomassadichtheden van herbivoren zichtbaar is op een zeer lokale schaal (<10 m).
Podospora wordt gevolgd door *Glomus* (3,4%) en de nieuw waargenomen ZAG-4 (2,7%) schimmel. Hoewel *Glomus* zou kunnen wijzen op erosieverschijnselen (van Geel et al. 1989) die verband houden met antropogene activiteit en droogte, is deze schimmel betrokken bij arbusculaire mycorrhiza en kan hij de wortels koloniseren van de planten die het slijkoppervlak overwoekeren. *Meliola ellisii* (HdV-14) behoort tot de familie Meliolaceae, is een obligate en eerder oligofage parasiet op groene planten. Deze schimmel is een veel voorkomende parasiet op *Calluna vulgaris* (van Geel et al. 1981) en wordt vaak aangetroffen in het relatief droge *Calluna*-veen (van Geel et al. 1981). *Entophyctis lobata* daarentegen is het meest prominent onder ombrotrofe condities en wordt meestal aangetroffen in het meest oligotrofe deel van het *Sphagnum* veen (van Geel et al. 1981).
De overige groepen (Nematoda, Arthropoda, dierlijke resten en planten- en schimmelfragmenten) komen niet zo vaak voor. Interessant om te vermelden is de

aanwezigheid van *Capillaria cf. putorii* ei die is een veel voorkomende parasiet van de families hondachtigen (Canidae) en marterachtigen (Mustelidae) (Gomper et al. 2003). Verder kwamen bij analyse indicatoren van natte omstandigheden en aquatisch milieu aan het licht als Copepoda *(*HdV-28) en *Cladocera carapaces* (Chydoridae) (van Geel 1978, van Geel en Middeldorp 1988) (zie Bijlage A).

3.2. Fytolieten

In beide monsters zijn fytolieten in goede preservatie aangetroffen. De monsters bevatten cuticulaire clusters (silica skelet van plantaardige resten), diatomeeën en fragmenten van sponsnaalden, planten detritus en andere microbiomorfen – indicatoren van verschillende ecologische omstandigheden (zie Bijlage B). Resultaten van de fytolieten analyse reflecteert de lokale en *in situ* omgeving.

Compositie van het fytolithische complex (%)	**Monster**		**ICPN 2.0. code**
	Znd	**Mst**	
Twee- en sommige eenzaadlobbige grassen	62	29	ELO_ENT
Naaldbos	13	7	BLO_VEL
Bos grassen	-	1	ACU_BUL_1
Natte weiden grassen	6	21	ACU_BUL_2 BIL ELO_SIN POL
Droge weiden grassen	-	14	RON_CON RON_TRZ
Riet	13	1	BUL_FLA
Varens	-	11	ELO_SIN
Mossen	6	16	SPH_PSI

Tabel. 1. Resultaten van de fytolietenanalyse. De fytolietenassemblages van de monsters.

Monster	**Silica biomorfen in totaal (aantal/%)**	**Silica biomorfen specificatie (aantal/%)**		
		sponsnaalden	**diatomeeën**	**fytolieten**
Znd	36/100	8/22	16/45	12/33
Mst	112/100	2/2	3/3	107/95

Tabel. 2. Resultaten van de silica biomorfenanalyse. De biomorfenassemblages van de monsters.

Znd - monster

Het monster bevat een grote hoeveelheid detritus, amorf organisch materiaal en resten van graswortels. Er zijn pollenkorrels en cuticulaire clusters van planten. Onder de silica microbiomorfen zijn diatomeeën met verschillend preservatie niveau absoluut dominant. Naast diatomeeën zijn fragmenten van sponsnaalden goed bewaard aanwezig, zonder tekenen van corrosie.

Er zijn relatief weinig fytolieten. De geïdentificeerde vormen van fytolieten vertegenwoordigen de weidegrassen (68%), riet (13%), naalden van conifere bomen (13%) en mossen (6%).

Mst - monster

Het monster is verrijkt met kruidachtig detritus, amorf organisch materiaal en pollenkorrels. Sponsspicules en schelpen van diatomeeën zijn zeldzaam. Er zijn veel fytolieten.

Het fytolithische complex wordt gedomineerd door vormen die typerend zijn voor natte- en droge weiden (21% en 14%). Er zijn relatief veel varens (11%) en mossen (16%).

3.3. De AMS ^{14}C-datering

Alle monsters bevatten voldoende koolstof voor een nauwkeurige meting en produceerden voldoende ionenbundel tijdens de AMS-meting. De $\delta^{13}C$ waarden liggen in het normale bereik voor organische monsters, wat een goede betrouwbaarheid van de resultaten bevestigd.
De AMS ^{14}C-metingen leverden de volgende resultaten:

V.nr.	Laboratoriumcode	Materiaal	^{14}C age, radiocarbon ouderdom	Waarschijnlijkheid 68.3% (Een Sigma Range)	Waarschijnlijkheid 95.4% (Twee Sigma Range)
13	FTMC-BV59-1	hooi	728±29	1268 – 1292 calAD	1229 – 1379 calAD
18	FTMC-BV59-2	hout	406±27	1445 – 1490 calAD	1437 – 1621 calAD
38	FTMC-HJ79-1	hout	133±27	1684 – 1930 calAD	1675 – 1942 calAD
41	FTMC-HJ79-2	hout	178±26	1668 – 1928 en …. calAD	1659 – 1915 en …. calAD
42	FTMC-HJ79-3	hout	104±26	1695 – 1916 calAD	1686 – 1928 calAD
44	FTMC-HJ79-4	hout	207±27	1655 – 1800 calAD	1646 – 1925 en …. calAD

Tabel. 3. Resultaten van de AMS ^{14}C-metingen.

Ondanks een hoge meetnauwkeurigheid van koolstofdatering, is voor de 4 houtmonsters (palen met vondstnrs. 38, 41, 42 en 44) een breed waarschijnlijkheidsbereik van gecalibreerde ouderdom verkregen. Een bereik tussen het midden van de 17e tot de 20e eeuw. De reden van dit brede bereik houdt verband met de fluctuaties van de zonneactiviteit tijdens de beschouwde periode en bijgevolge vermindering van de precisie van de radioactieve signaalcalibratie. Duidelijk echter is wel dat het onderzochte hout niet van voor het tweede kwart van de 17^{e} eeuw dateert (zie Bijlage C).

4. CONCLUSIES

- *Wat is de functie van het lagenpakket zand met kleilaagjes?*

Om informatie te verkrijgen over de werkelijke aard van de zand- en kleilaag, is het monster uit dit pakket geanalyseerd op fytolieten en non-pollen palynomorfen (NPP). De resultaten van de analyses maken het mogelijk conclusies te trekken betreffende de herkomst van het gebruikte zand en de functie van de zandlaag in het onderzoeksgebied.
Het is waarschijnlijk dat de bron van het zand zich aan de oever van een waterpartij bevond. Dit blijkt zowel uit de NPP-vochtindicatoren (*Spirogyra, Pediastrum, Botryococcus,* etc.) als uit het overwicht van diatomeeën en sponsspicula onder de microbiomorfen, aangetroffen bij de fytolithische analyse. Deze laatste analyse heeft ook de aanwezigheid van goed geconserveerd pollen, plantenwortels en detritus in het monster aangetoond, wat ook kenmerkend is voor de sedimentlagen aan het oppervlak langs de waterlijn. De samenstelling van het fytolithisch complex weerspiegelt ook de natuurlijke vegetatie op de locatie van zandextracties. Op basis van de verkregen gegevens betreft het zand afkomstig van een bosrand aan de kust met een weidevegetatie en riet.
De fytolietenanalyse van de zandlaag leverde geen duidelijke bewijzen van menselijke activiteiten of voedingsmiddelen op. Het relatief hoge percentage van de *Podospora* (HdV-368) is een bekende indicator van begrazing en gerelateerde activiteiten.

- *Wat waren de voeding van de dieren en de leefcondities; en welke diersoorten werden gehouden?*

De fytolietenanalyse van het Mst - monster geeft een goede indruk van het voedsel van de dieren. Uit de resultaten blijkt dat het grootste deel bestond uit hooi, overheerst door grassen van verschillende (natte en droge) weidgronden. De analyse op NPP toonde daarenboven de aanwezigheid van pollen van gecultiveerde granen. Mogelijk kan dit duiden dat deze granen, *Cerealia,* deel uit maakten van het voer van de dieren.
Uit de NPP - analyse bleek dat er geen darm- of andere voor de dieren karakteristieke parasieten voorkwamen, hetgeen kan wijzen op de tamelijk gunstige levensomstandigheden van de dieren. Deze score past in de herziene interpretatie van de organische laag als hooi in plaats van mest. Ook de parasieten van de mens werden niet onthuld, maar om definitieve conclusies te kunnen trekken over de hygiëne op het erf zou uitgebreider onderzoek moeten worden gedaan.
Op grond van de resultaten van de fytolietenanalyse kan worden verondersteld welke diersoorten in de stal werden gehouden. De analyse van het 'mestmonster' bracht een aanzienlijke hoeveelheid mos- en varen fytolieten aan het licht. Deze planten werden mogelijk gebruikt als strooisel (bedding).

- *Wat is de chronologie van het complex?*

Het plangebied is reeds sinds eeuwen in gebruik. Aantoonbaar is een gebruiksfase in de tweede helft van de 13de of vroege 14de eeuw. Zeer waarschijnlijk is dit ook de eerste gebruiksfase - uit deze periode of iets later dateert het onderzochte hooipakket. In de 15^{e} eeuw zal er een (grotere) verbouwing hebben plaatsgevonden die een tweede gebruiksfase heeft ingeluid. Een stuk hout uit deze periode is het restant hiervan. Rond het midden van de 17de eeuw heeft wederom een her- of verbouwing plaatsgevonden en kent het plangebied een derde fase van gebruik. Een viertal houten elementen, palen en planken resteert uit deze fase. Met de huidige bouw is de vierde fase van gebruik ingeluid.

5. BRONNEN

Baker, A. G., Cornelissen, P., Bhagwat, S. A., Vera, F. W. M., Willis, K. J. 2016, Quantification of population sizes of large herbivores and their long-term functional role in ecosystems using dung fungal spores, *Methods in Ecology and Evolution* Vol. 7 (11),1273–1281. https://doi.org/10.1111/2041-210X.12580

Beug, J.-H. 2015, *Leitfaden der Pollenbestimmung für Mitteleuropa und angrenzende Gebiete,* Verlag Dr. Friedrich Pfeil, München.

Brockhaus and Efron *Encyclopedic Dictionary*, Sankt-Peterburg, 1897. Vol. XX, pp. 413 – 417.

Bronk Ramsey, 2020. *OxCal Project*. https://c14.arch.ox.ac.uk/

Cugny, C., Mazier, F., Galop, D. 2010, Modern and fossil non-pollen palynomorphs from the Basque mountains (western Pyrenees, France): the use of coprophilous fungi to reconstruct pastoral activity, *Vegetation History and Archaeobotany* Vol. 19, 391–408. https://doi.org/10.1007/s00334-010-0242-6

Golyeva A.A., 2001. *Phytoliths and their informative role in the study of natural and archaeological sites*. Moscow, 200 p.

Golyeva A. A., 2007. Various phytolith forms as bearers of different kinds of ecological information. In: Madella, M., Zurro, D. (Eds.), *Plants, People and Places: Recent Studies in Phytolithic Analysis*. Oxbow Books, UK, pp. 197-203

Golyeva A. A., 2008. *Microbiomorphic complexes of natural and anthropogenic landscapes. Genesis, geography, informative capacity: LKI*, Moscow

Gomper, M. E., Goodman, R. M., Kays, R. W., Ray, J. C., Fiorello, C. V. 2003, A survey of the parasites of coyotes (*Canis latrans*) in New York based on fecal analysis. *Journal of Wildlife Diseases* Vol. 39, 712-717.

Graf, M.-T., Chmura, G. L. 2006, Development of modern analogues for natural, mowed and grazed grasslands using pollen assemblages and coprophilous fungi, *Review of Palaeobotany and Palynology* Vol. 141, 139–149.

International Committee for Phytolith Taxonomy (ICPT) Neumann Katharina k. neumann@ em. uni-frankfurt. de Strömberg Caroline AE Ball Terry Albert Rosa Maria Vrydaghs Luc Cummings Linda Scott. (2019). International code for phytolith nomenclature (ICPN) 2.0. *Annals of Botany* 124(2), 189-199. doi.org/10.1093/aob/mcz064

Madella, M., Alexandre, A., Ball, T., 2005. International code for phytolith nomenclature 1.0. *Annals of Botany* 96, 253–260.

Miola, A. 2012, Tools for Non-Pollen Palynomorphs (NPPs) analysis: A list of Quaternary NPP types and reference literature in English language (1972-2011), *Review of Palaeobotany and Palynology* Vol. 186, 142–161. https://doi.org/10.1016/j.revpalbo.2012.06.010

Moore, P. D., Webb, J. A., Collinson, M. E. 1991, *Pollen Analysis* (2nd edition), Blackwell Science, Oxford.

Montoya, E., Rull, V., van Geel, B. 2010, Non-pollen palynomorphs from surface sediments along an altitudinal transect of the Venezuelan Andes, *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology* Vol. 297, 169-183.

Montoya, E., Rull, V., Vegas-Vilarrúbia, T. 2012, Non-pollen palynomorph studies in the Neotropics: The case of Venezuela, *Review of Palaeobotany and Palynology* Vol. 186, 102-130.

Northwest European Pollen Flora, vol. I-VIII, Elsevier Science

Piperno, D.P., 1988. *Phytolith Analysis—An Archaeological and Geological Perspective*. Academic Press/Harcourt Brace Jovanovich, New York, US 1 volume: 280 pp.

Shumilovskikh, L. S., Seeliger, M., Feuser, S., Novenko, E., Schlütz, F., Pint, A., Pirson, F., Brückner, H. 2016. The harbour of Elaia: A palynological archive for human environmental interactions during the last 7500 years, *Quaternary Science Reviews* Vol. 149, 167-187.

Shumilovskikh, L.S., van Geel, B. 2020, Non-Pollen Palynomorphs. In: Henry, A. G. (ed.), *Handbook for the Analysis of Micro-Particles in Archaeological Samples*, Springer, Cham.

Van Geel, B. 1978. A palaeoecological study of Holocene peat bog sections in Germany and The Netherlands, based on the analysis of pollen, spores and macro- and microscopic

remains of fungi, algae, cormophytes and animals. *Review of Palaeobotany and Palynology* 25, 1–120.

Van Geel, B., Bohncke, S. J. P., Dee, H. 1981. A palaecological study of an upper Late Glacial and Holocene sequence from 'De Borchert', The Netherlands. *Review of Palaeobotany and Palynology* Vol. 31, 367–448

Van Geel, B., Coope, G. R., van der Hammen, T. 1989. Palaeoecology and stratigraphy of the Lateglacial type section at Usselo (The Netherlands). *Review of Palaeobotany and Palynology* Vol. 60, 25–129.

Van Geel, B., Bos, J. M., Pals, J.P., 1983a. Archaeological and Palaeoecological Aspects of a Medieval House Terp in a Reclaimed Raised Bog Area in North Holland. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* Vol. 33, 419-444.

Van Geel, B., Buurman, J., Brinkkemper, O., Schelvis, J., Aptroot, A., van Reenen, G., Hakbijl, T. 2003, Environmental reconstruction of a Roman Period settlement site in Uitgeest (The Netherlands), with special reference to coprophilous fungi. *Journal of Archaeological Science* Vol. 30, 873–883.

Van Geel, B. van, Hallewas, D. P., Pals, J.P., 1983b. A Late Holocene deposit under the Westfriese Zeedijk near Enkhuizen (Prov. of Noord-Holland, The Netherlands): palaeoecological and archaeological aspects. *Review of Palaeobotany and Palynology* Vol. 38, 269-335.

Van Geel, B., Middeldorp, A.A., 1988. Vegetational history of Carbury Bog (Co. Kildare, Ireland) during the last 850 years and a test of the temperature indicator value of $^{2}H/^{1}H$ measurements of peat samples in relation to historical sources and meteorological data. *New Phytology* Vol. 109, 377–392.

Van Geel, B., Coope, G.R., van Der Hammen, T., 1989. Palaeoecology and stratigraphy of the Late glacial type section at Usselo (The Netherlands). *Review of Palaeobotany and Palynology* Vol. 60, 125–129.

Van Geel, B., van der Hammen, T. 1978, Zygnemataceae in Quaternary Colombian sediments, *Review of Palaeobolany and Palynology* Vol. 25(5), 377–392. https://doi.org/10.1016/0034-6667(78)90021-0

BIJLAGE A
Resultaten van de NPP analyse

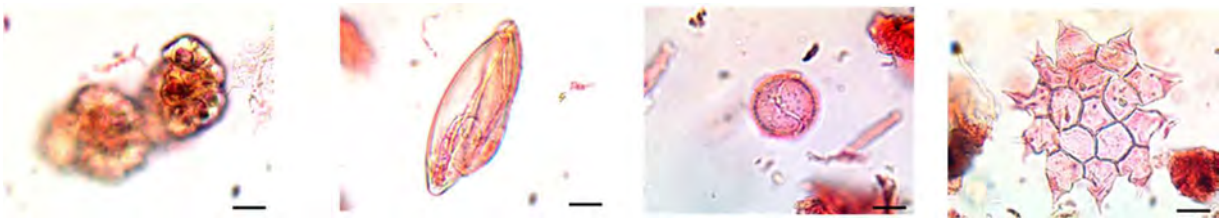

ALGAE: Botryococcus, *Spirogyra,* Volvocaceae (HdV-128), *Pediastrum (foto: FindX)*

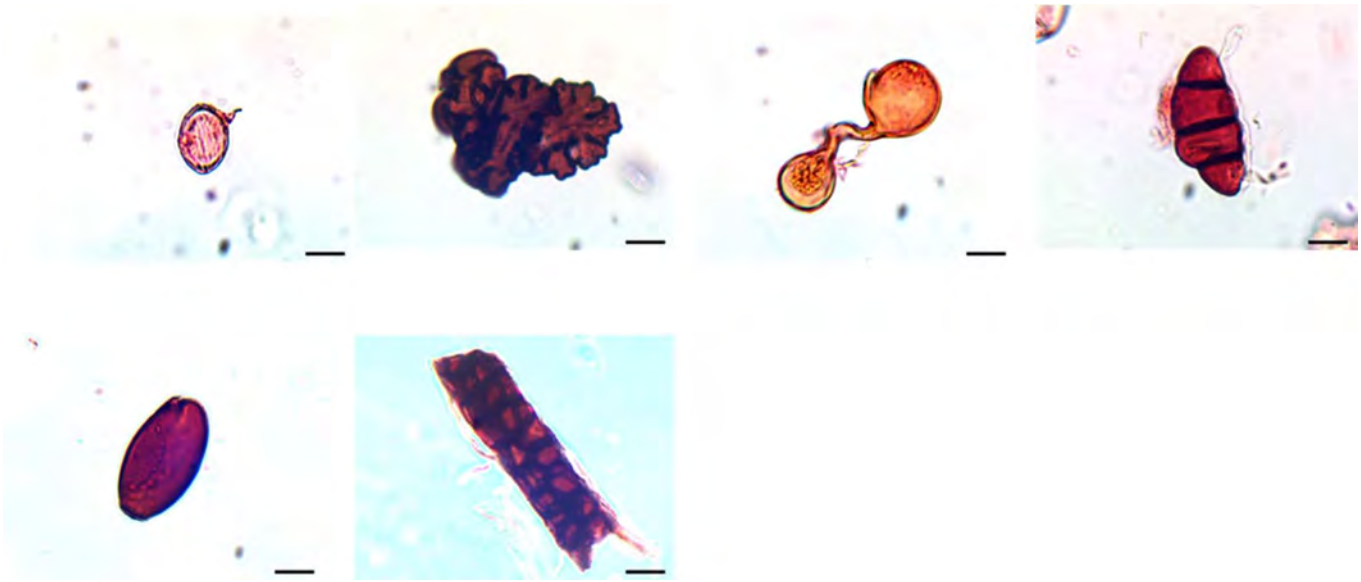

FUNGI: *Entorrhiza* (HdV-527), *Entophlyctis lobata* (HdV-13), Glomeromycota (*Glomus*), *Meliola ellisii* (HdV-14), *Podospora* t*.,* ZAG-4 *(foto: FindX)*

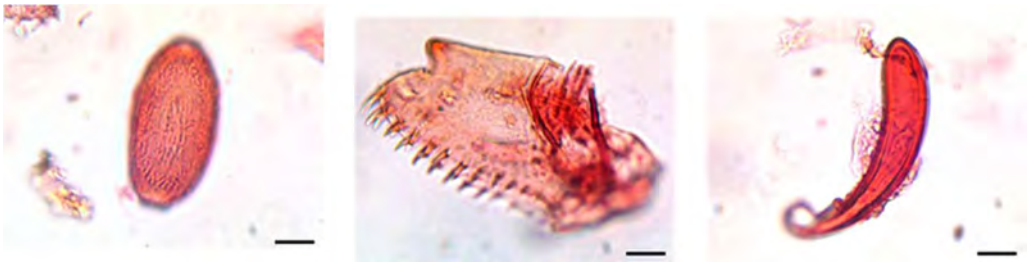

DIERLIJKE RESTEN: *Capillaria cf. putorii*, *Chydoridae* (Cladocera carapaces)*.,* Spermatophore of Copepoda *(foto: FindX)*

BIJLAGE B
Resultaten van de fytolietenanalyse

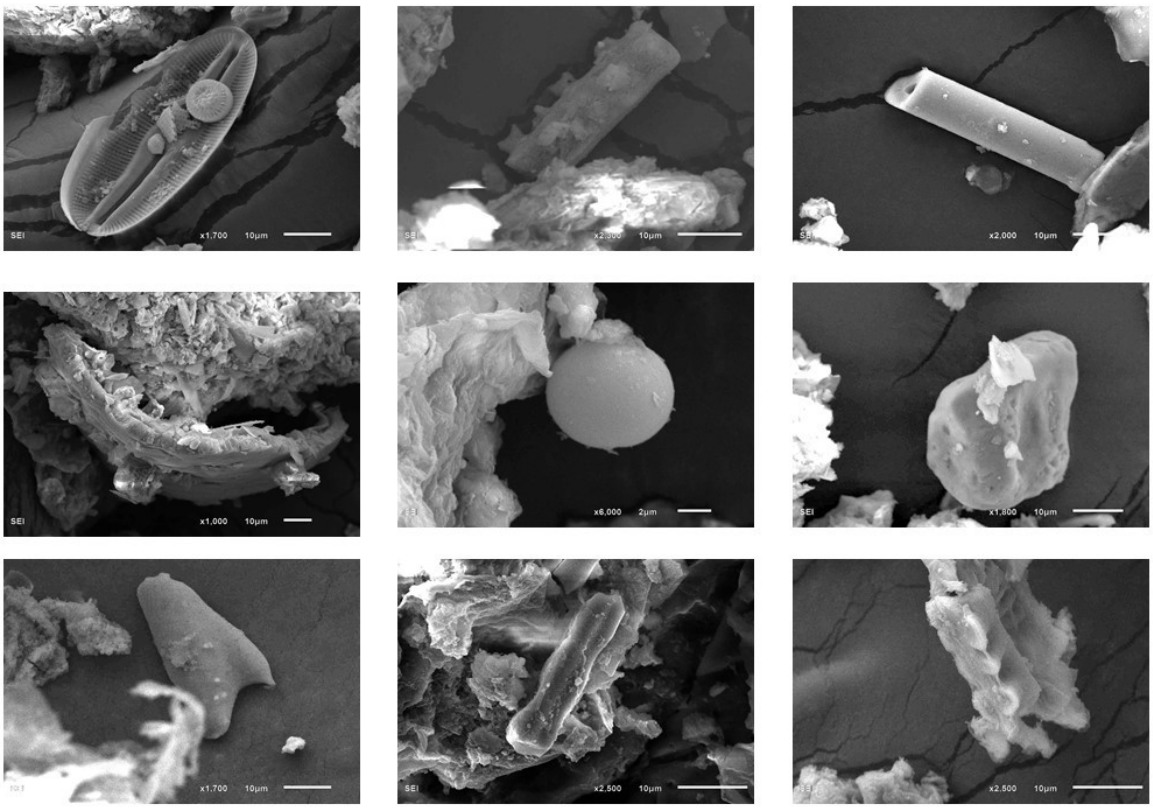

MICROBIOMORFEN: diatomee, fytoliet van grassen, sponsspicula, plantaardige detritus, fytoliet van mossen, fytoliet van riet, drie fytolieten van grassen (bosgras, weiden)
(foto: FindX)

BIJLAGE C
AMS C-14 onderzoek

RAPPORT GEOCHRONOLOGIE

ONDERZOEKSLOCATIE	Raadhuisstraat 75 te Graft, gemeente Alkmaar
PROJECTCODE	Vindplaatscode 20GR-RHS
ONDERZOEKSCODE	Archisnr. 4882716100
LOCATIE LABORATORIUM ONDERZOEK	Center for Physical Sciences and Technology, Mass Spectrometry Laboratory, Sauletekoi ave. 3, Vilnius, Lithuania.
GEBRUIKTE APPARATUUR VOOR ANALYSE	Massaspectrometer met ééntrapsversneller (SSAMS, NEC, USA), Automated Graphitization Equipment AGE-3 (IonPlus AG).
ONDERZOEKSDOEL	Chronologie van twee archeologische monsters vaststellen met behulp van AMS ^{14}C. Archeologische monsters: 1. mestlaag (vondstnr. 13) 2. paal (vondstnr. 18) Verschil in datering kan mogelijk inzicht geven in de gebruiksduur van de zone als stal. In samenhang met de datering van de keramische resten kan zo een solide 'dateringskern' opgezet worden waarop ook de op stratigrafie gebaseerde chronologie gestoeld kan worden.
RESULTATEN	Beide monsters bevatten voldoende koolstof voor een nauwkeurige meting en produceerden voldoende ionenbundel tijdens de AMS-meting. De $\delta^{13}C$ waarden liggen in het normale bereik voor organische monsters, wat een goede betrouwbaarheid van de resultaten bevestigd. De AMS ^{14}C-metingen leverden de volgende resultaten: Radiocarbon ouderdom monster **mestlaag (FTMC-BV59-1): 728±29** Radiocarbon ouderdom monster **paal (FTMC-BV59-2): 406±27** De gecalibreerde data (calAD) werd verkregen met OxCal v. 4.4.2. (Bronk Ramsey 2020): Monster **mestlaag (FTMC-BV59-1)** Een Sigma Range (Waarschijnlijkheid 68.3 %): **1268 – 1292 calAD** Twee Sigma Range (Waarschijnlijkheid 95.4 %): **1229 – 1379 calAD** Monster **paal (FTMC-BV59-2)** Een Sigma Range (Waarschijnlijkheid 68.3 %): **1445 – 1490 calAD** Twee Sigma Range (Waarschijnlijkheid 95.4 %): **1437 – 1621 calAD**
LAB ONDERZOEKER	Dr. Žilvinas Ežerinskis
RAPPORT AUTEURS	Dr. Olga A. Druzhinina, drs. Kasper van den Berghe
RAPPORTNUMMER	FX20.004.01
DATUM	07-12-2020

FindX
KVK 74364790
BTW NL859889556B01
IBAN NL12 KNAB 0259 853[illegible]
contact@find-x.nl

CENTER
FOR PHYSICAL SCIENCES
AND TECHNOLOGY

Mass Spectrometry Laboratory
Saulėtekio ave. 3, LT-10222 Vilnius, Lithuania.
Mobile: +370 614 65313, E-mail: zilvinas.ezerinskis@ftmc.lt

Vilnius Radiocarbon
Performed by

DATING CERTIFICATE

No. 2020-10-21-FTMC-BV59

29th November 2020

1. Applicant for analysis: Olga Druzhinina, Palestrinalaan 1157, 8031 VK Zwolle, Netherlands
2. Material of sample: Soil, wood
3. Date of sample receiving: 2020-11-03
4. Analysis date: 2020-11-29
5. Equipment used for analysis: Single stage accelerator mass spectrometer (SSAMS, NEC, USA), Automated Graphitization Equipment AGE-3 (IonPlus AG).
6. Method of analysis: Samples were pretreated with a standard base-acid-base-acid-bleaching protocol. IAEA C3, IAEA C7and IAEA C9 were used as reference materials.
7. Results of analysis:

Sample designation	Lab. code	Radiocarbon age, BP	pMC
Archaeological sample cultural layer (Zwolle)	FTMC-BV59-1	728±29	91.33±0.33
Archaeological sample wood (Zwolle)	FTMC-BV59-2	406±27	95.06±0.32

The results are given in years before 1950 (radiocarbon age BP). The uncertainty in the age determination is given +/- one standard deviation. All radiocarbon ages are corrected for isotopic fractionation using the measured 13/12-ratio. The radiocarbon ages must be translated to calibrated radiocarbon years.

Responsible person: dr. Žilvinas Ežerinskis

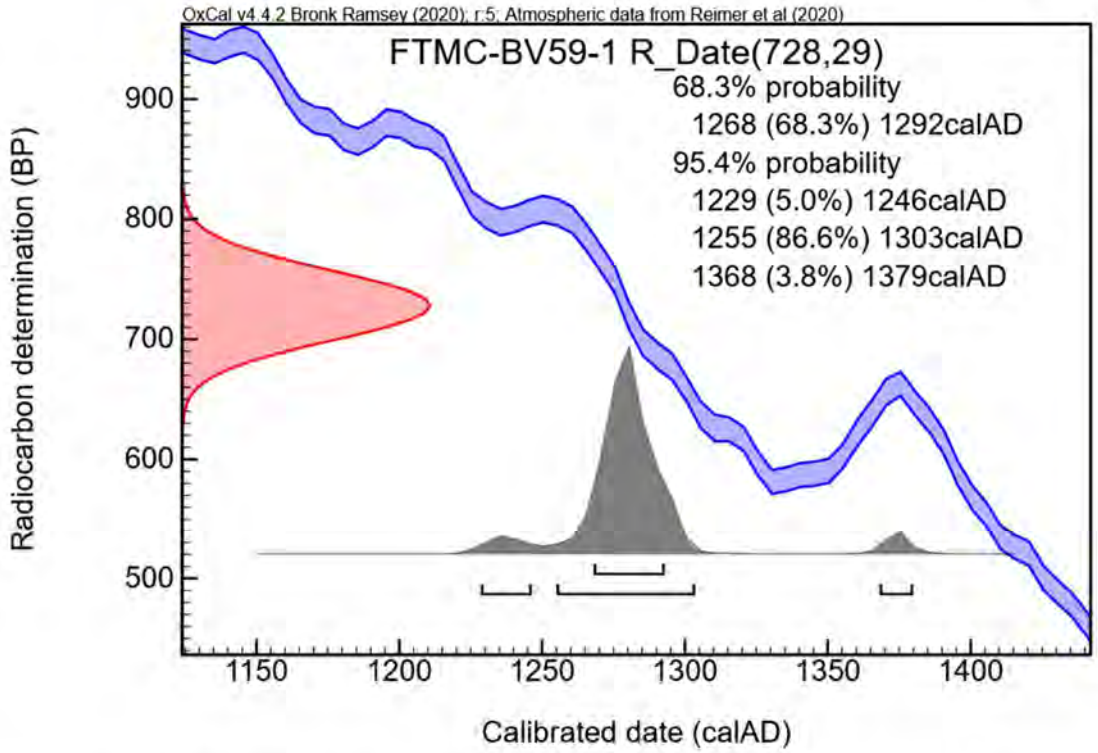

Fig. 1 Radiocarbon date 728± 29 14C BP (red), part of the calibration curve (blue) and the calibrated probability density function (grey) calculated in OxCal.

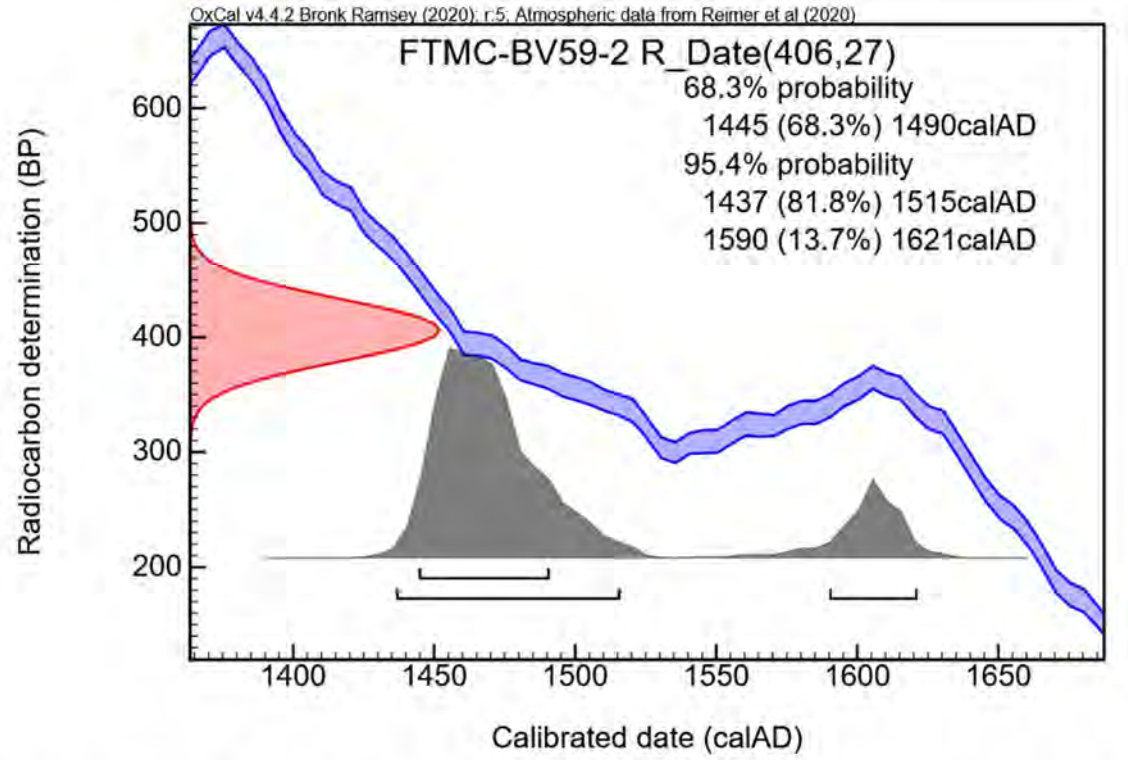

Fig. 2 Radiocarbon date 406±27 14C BP (red), part of the calibration curve (blue) and the calibrated probability density function (grey) calculated in OxCal.

BIJLAGE C. RAPPORT GEOCHRONOLOGIE

ONDERZOEKSLOCATIE	Raadhuisstraat 75 te Graft, gemeente Alkmaar
PROJECTCODE	Vindplaatscode 20GR-RHS
ONDERZOEKSCODE	Archisnr. 4882716100
LOCATIE LABORATORIUM ONDERZOEK	Center for Physical Sciences and Technology, Mass Spectrometry Laboratory, Sauletekoi ave. 3, Vilnius, Lithuania.
GEBRUIKTE APPARATUUR VOOR ANALYSE	Massaspectrometer met ééntrapsversneller (SSAMS, NEC, USA), Automated Graphitization Equipment AGE-3 (IonPlus AG).
ONDERZOEKSDOEL	Chronologie van 4 archeologische monsters vaststellen met behulp van AMS ^{14}C. Archeologische monsters: 1. paal (vondstnr. 38) 2. paal (vondstnr. 41) 3. paal (vondstnr. 42) 4. paal (vondstnr. 44)
RESULTATEN	Alle monsters bevatten voldoende koolstof voor een nauwkeurige meting en produceerden voldoende ionenbundel tijdens de AMS-meting. De δ^{13}C waarden liggen in het normale bereik voor organische monsters, wat een goede betrouwbaarheid van de resultaten bevestigd.

De AMS ^{14}C-metingen leverden de volgende resultaten:

V.nr.	Laboratory code	Materiaal	^{14}C age, radiocarbon ouderdom	Waarschijnlijkheid 68.3% (Een Sigma Range)	Waarschijnlijkheid 95.4% (Twee Sigma Range)
38	FTMC-HJ79-1	hout	133±27	1684 – 1930 calAD	1675 – 1942 calAD
41	FTMC-HJ79-2	hout	178±26	1668 – 1928 en .... calAD	1659 – 1915 en .... calAD
42	FTMC-HJ79-3	hout	104±26	1695 – 1916 calAD	1686 – 1928 calAD
44	FTMC-HJ79-4	hout	207±27	1655 – 1800 calAD	1646 – 1925 en .... calAD

LAB ONDERZOEKER	Dr. Žilvinas Ežerinskis
RAPPORT AUTEURS	Dr. Olga A. Druzhinina, drs. Kasper van den Berghe
RAPPORTNUMMER	FX21.006.02
DATUM	21-07-2021

FindX
KVK 74364790
BTW NL859869556B01
IBAN NL12 KNAB 0258 8551 50
contact@find-x.nl

CENTER
FOR PHYSICAL SCIENCES
AND TECHNOLOGY

Mass Spectrometry Laboratory
Saulėtekio ave. 3, LT-10222 Vilnius, Lithuania.
Mobile: +370 614 65313, E-mail: zilvinas.ezerinskis@ftmc.lt

Vilnius Radiocarbon
Performed by

DATING CERTIFICATE

No. 2021-03-22-FTMC-HJ79

19th May 2021

1. Applicant for analysis: Olga Druzhinina, Palestrinalaan 1157, 8031 VK Zwolle, Netherlands
2. Material of sample: Wood
3. Date of sample receiving: 2021-04-15
4. Analysis date: 2021-05-19
5. Equipment used for analysis: Single stage accelerator mass spectrometer (SSAMS, NEC, USA), Automated Graphitization Equipment AGE-3 (IonPlus AG).
6. Method of analysis: Samples were pretreated with a standard base-acid-base-acid-bleaching protocol. IAEA C3, OXII and IAEA C9 were used as reference materials.
7. Results of analysis:

Sample designation	Lab. code	Radiocarbon age, BP	pMC
20-GR-RHS-V-38	FTMC-HJ79-1	133±27	98.36±0.33
20-GR-RHS-V-41	FTMC-HJ79-2	178±26	97.80±0.33
20-GR-RHS-V-42	FTMC-HJ79-3	104±26	98.70±0.33
20-GR-RHS-V-44	FTMC-HJ79-4	207±27	97.45±0.33

The results are given in years before 1950 (radiocarbon age BP). The uncertainty in the age determination is given +/- one standard deviation. All radiocarbon ages are corrected for isotopic fractionation using the measured 13/12-ratio. The radiocarbon ages must be translated to calibrated radiocarbon years.

8. Calibrated radiocarbon dates:

Responsible person: dr. Žilvinas Ežerinskis

QUALITY SYSTEM CERTIFICATION
DNV·GL
ISO 9001

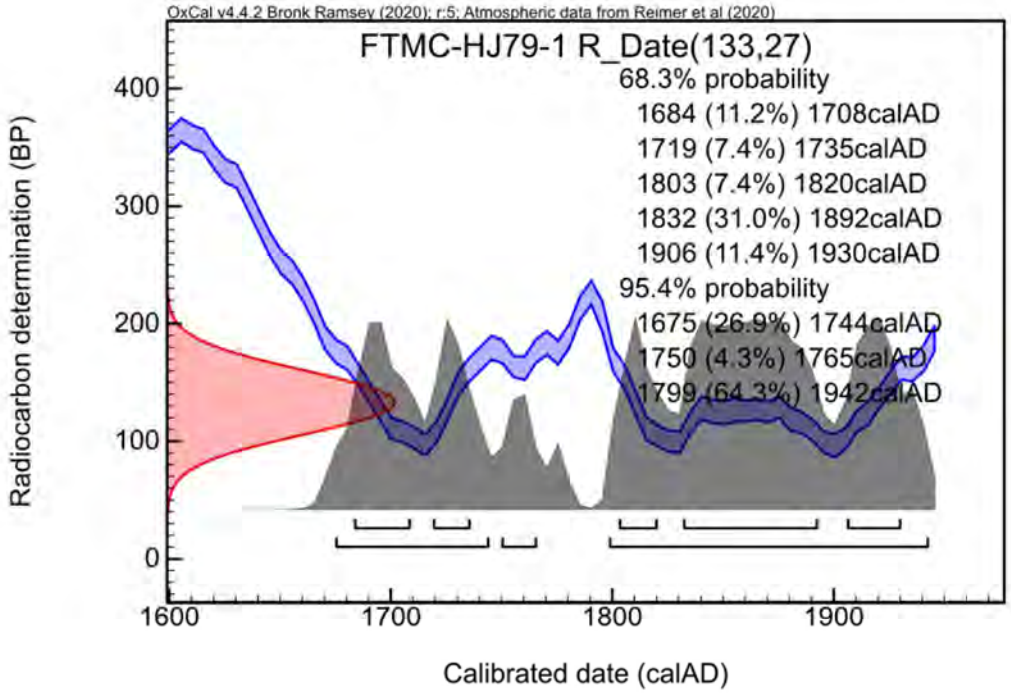

Fig. 1. Radiocarbon date 133±27BP (red), part of the calibration curve (blue) and the calibrated probability density function (grey) calculated in OxCal.

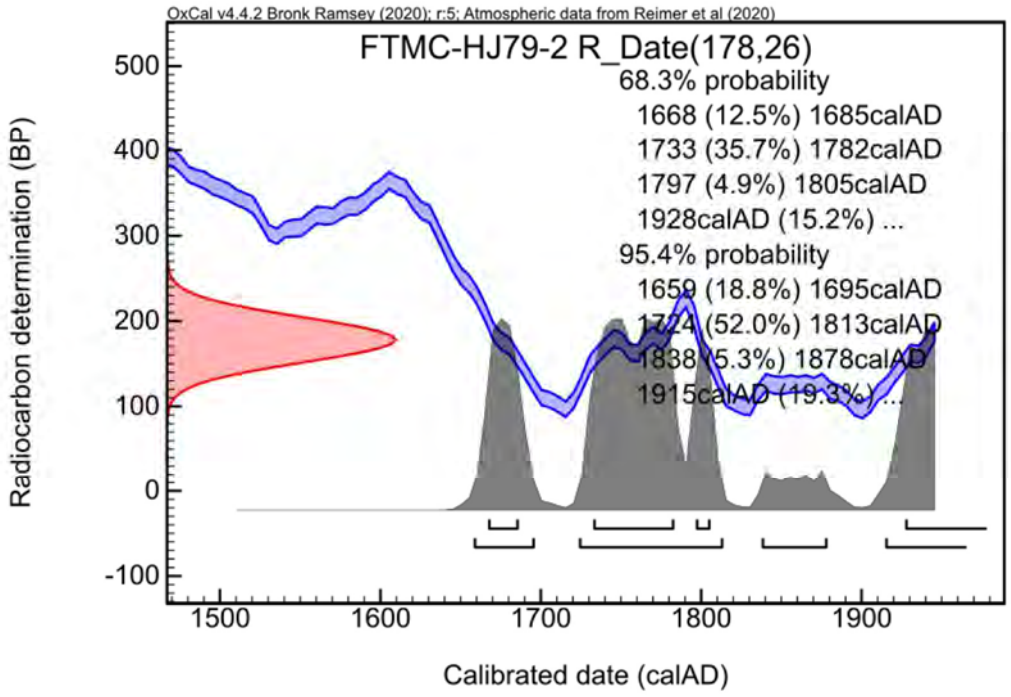

Fig. 2. Radiocarbon date 178±26BP (red), part of the calibration curve (blue) and the calibrated probability density function (grey) calculated in OxCal.

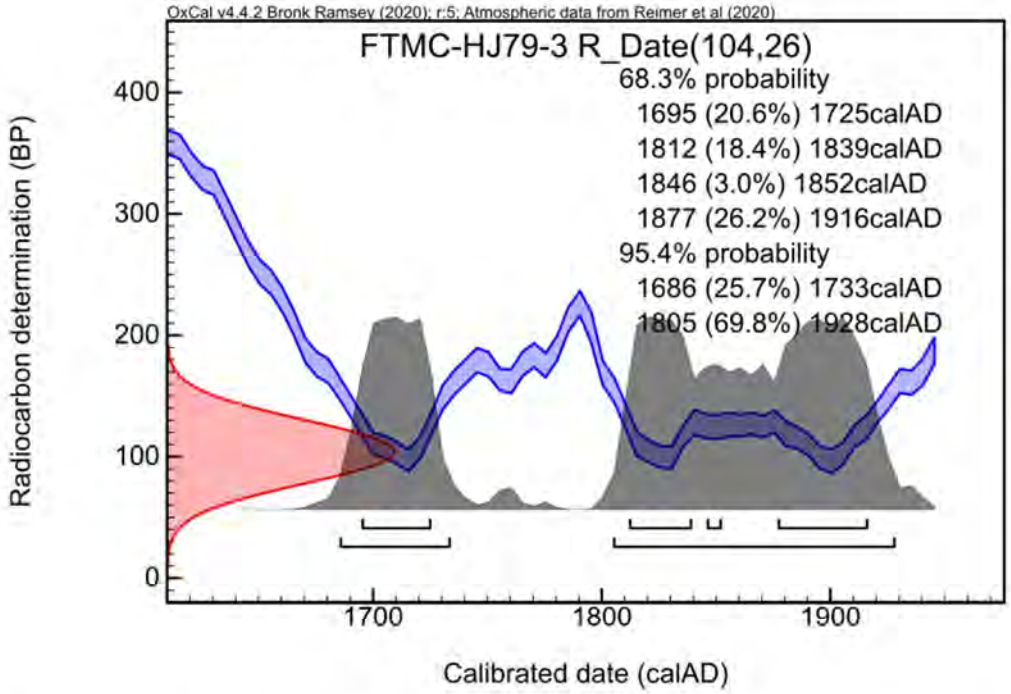

Fig. 3. Radiocarbon date 104±26BP (red), part of the calibration curve (blue) and the calibrated probability density function (grey) calculated in OxCal.

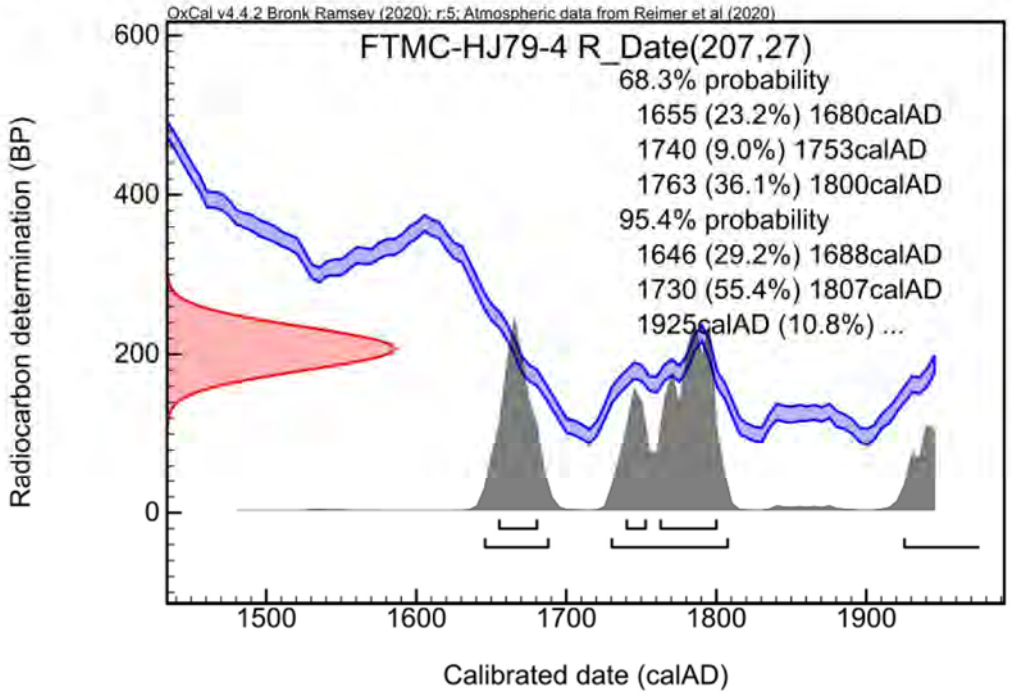

Fig. 4. Radiocarbon date 207±27BP (red), part of the calibration curve (blue) and the calibrated probability density function (grey) calculated in OxCal.

Hst.9 Waarnemingen in een bouwput bij Tuingracht 30 in De Rijp, gemeente Alkmaar, in 2017 (17DR-TUI)

Peter Bitter m.m.v. Rob Roedema

Afb.9.1 Ingekleurde prentbriefkaart van de Buizenhaven, 1912 (OHV Schermereiland coll. Kaptein). De onderzoekslocatie betrof het witte houten huis rechts, dat in de 20ste eeuw is vervangen

Hst.9 Waarnemingen in een bouwput bij Tuingracht 30 in De Rijp, gemeente Alkmaar, in 2017 (17DR-TUI)

Peter Bitter

INHOUD

9.1 Inleiding
Ontginning van het Schermereiland
Het ontstaan van De Rijp
De aanleg van de Zuiderhaven

9.2 Archeologische resten

9.3 Samenvatting en conclusies

Literatuur

Bijlage 1 Sporenlijst van 17DR-TUI
Bijlage 2 Vondstenlijst van 17DR-TUI *(Rob Roedema)*

Afb.9.2 Onderzoekslocatie 17DR-TUI rood gemarkeerd op de topografische kaart (datalab Alkmaar)

Administratieve gegevens

Datum onderzoek:	27 januari 2017
Locatie onderzoeksgebied:	Tuingracht 30, 1483 AR De Rijp (***afb.9.2***)
Landelijke X/Y coördinaten:	118651 / 508063
Archis Vondstmelding-nr:	5668432100
Deponering:	Archeologisch Centrum gemeente Alkmaar
Gemeentelijke projectcode:	17DR-TUI
Bevoegd gezag en uitvoering:	gemeente Alkmaar, vakgroep monumenten en archeologie
Bouwopdracht:	particulier
Architect:	BOUWBURO rood-hart, De Rijp
Bouwaannemer:	M. Duinmaijer, De Rijp
Aannemer sloop- en grondwerk:	Nick Bruin Sloopwerk, Waarland

Hst.9 Waarnemingen in een bouwput bij Tuingracht 30 in De Rijp, gemeente Alkmaar, in 2017 (17DR-TUI)

Peter Bitter

9.1 Inleiding

Op 27 januari 2017 werd bij Tuingracht 30 voorafgaand aan nieuwbouw een 20ste-eeuws woonhuis gesloopt op het achterterrein, pal aan het water van de Zuiderhaven. Vanwege de ligging in de historische dorpskern is de locatie archeologisch belangrijk en een onderzoek was door de gemeente dan ook verplicht gesteld bij de ontgraving van de bouwput.
Al in 2010 was er vanwege eerdere plannen van de toenmalige eigenaar een archeologisch bureauonderzoek gedaan door Hollandia archeologen uit Zaandijk.[32] Het is een samenvatting van de gegevens die uit archeologische waarnemingen in de omgeving, archief- en kaartonderzoek van tevoren al bekend zijn. Op basis hiervan is in het rapport ook een verwachtingsmodel opgesteld van hetgeen men er in de bodem zou kunnen aantreffen. Hoewel de uiteindelijke bouwplannen naderhand veel minder omvangrijk zijn geworden, is een deel van de verwachtingen inderdaad uitgekomen.

Afb.9.3 Het Schermereiland op de kaart van de net droog gemaakte Schermer door Claes Jansz Visscher uit 1635 (Regionaal Archief Alkmaar). Het noorden is links

Ontginning van het Schermereiland

De kern van het Schermereiland is een deel van een groot veengebied dat in de 10de eeuw is ontgonnen. De kerken van Alkmaar, Mijsen en 'Skirmere' worden begin 11de eeuw al genoemd als kapellen van de moederkerk Heiloo. De ontginning zal vanaf het westen bij de veenrivier Skirmere zijn begonnen met het graven van kilometerslange sloten om het veen te ontwateren en begaanbaar te maken in smalle lange percelen. Door de ontwatering klinkt het veen in en vanwege de bodemdaling ontginnen de boeren steeds nieuwe veengronden door de sloten te verlengen. Als het eerst ontgonnen land te drassig wordt, verplaatsen ze ook hun boerderijen. In de 11de-12de eeuw ontstaat een lint van boerderijen langs de oevers van de waterloop de Gouw, met een kerkje nabij de plaats waar nu molen de Havik staat.

[32] Verduin/ Hoogendijk 2010.

De dramatische bodemdaling leidt vanaf de 12de eeuw tot grote overstromingen en de meren van de Schermer en Beemster ontstaan. Als bescherming tegen deze grote waterplassen werpen de inwoners in verschillende fasen dijken op langs de randen van het Schermereiland. Voor een verbeterde waterafvoer wordt de Delft gegraven. Op enig moment verhuizen de nederzettingen naar opgehoogde terreinen tegen deze dijken. Op 600 meter ten westen van de Gouw wordt op een recht stuk dijk het dorp Grootschermer opgericht. Meer naar het zuiden wordt op 1,2 kilometer ten westen van de Gouw de Globdijk opgeworpen en hier ontstaan de kernen van Graft en Noordeinde. Potscherven bij de vindplaatsen aan de Gouw tonen aan dat hier nog tot in de 13de eeuw is gewoond. De oudste vondsten in Grootschermer dateren uit de 14de eeuw (keramiekvondsten van het erf van museum Nick Jonk).[33]
Het gebied ten westen hiervan blijft lange tijd onbeschermd en wordt dan ook zwaar getroffen bij overstromingen. De Schermer wordt steeds groter en er komen allerlei meertjes bij. Tegelijkertijd wordt het buitendijkse land overdekt met een dikke laag brakke klei. De naam Burenmaden voor deze gebieden kan een verwijzing zijn naar 'maaien', want het gebied is alleen nog maar geschikt voor graslanden. Deze landerijen hebben een slotenstelsel met onregelmatige blokken die het resultaat is van de latere herontginning van de kleigronden.
De Globdijk/Raadhuisstraat maakt bij Graft een haakse bocht naar het oosten, naar de Dorpsstraat. Vermoedelijk gaat een lage dijk (nu een bestrate weg) vanaf deze hoek verder langs de zuidkant van het veengebied richting de Rechtestraat, waar deze vervolgens weer naar het noorden knikt als de Oostdijk langs de Beemster. De Tuingracht kan van origine een afwateringssloot langs de zuidkant van dit dijkje zijn geweest.

Het ontstaan van De Rijp
Pas in een volgend stadium wordt het klei/veengebied ten zuiden van Graft beschermd met een omdijking, nog in de 14de eeuw. Deze dijk komt via de Zuiddijk uit bij de Rechtestraat en de Tuingracht wordt afgesloten met de Dam. Hier zal meteen wel een overtoom zijn gemaakt voor de scheepvaart van Graft. Later wordt deze vervangen door de schutsluis. Scheepvaart en visserij zijn inmiddels voor de inwoners allang van groter belang dan de landbouw, want het land wordt te drassig voor akkerbouw en deels zelfs voor weidegrond – veel grond dient nog slechts als hooiland. Vanaf de 15de eeuw is er een omvangrijke binnenvisserij maar ook wordt deelgenomen aan de Noordzeevisserij met grote haringbuizen. Eind 16de eeuw komt daarnaast de walvisvaart op. De binnenvisserij krijgt daarna een forse terugslag als gevolg van de droogmakerijen van onder meer de Beemster (1612) en de Schermer (1635) gevolgd door diverse kleinere meren.

De Tuingracht vormt een geschikte haven voor de Grafter scheepvaart en op deze locatie ontstaat nog vóór 1400 een nieuwe nederzetting. De vroegste ontwikkeling ervan is niet duidelijk. Waarschijnlijk verrijzen de eerste panden bij de Dam en langs de gracht bij de Rechtestraat, maar het is onbekend in welke perioden de bewoning zich heeft uitgebreid langs de Rechtestraat naar het westen en naar het oosten en ook zuidwaarts naar het Jan Boonplein en Zuideinde.

[33] Bitter 2015.

a

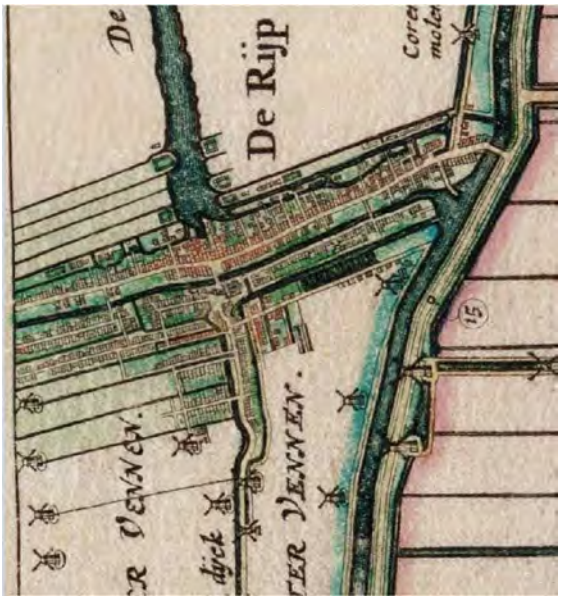

b

Afb.9.4 Kaartuitsneden van: a. Schermereiland door Pieter Cornelisz Cort 1607, met De Rijp alleen bebouwd langs de noordzijde van de Rechtestraat, de Dam en het Boonplein, b. Beemster door Daniël van Breen 1658 met uitbreidingen van De Rijp o.a. langs de Kerkstraat, het Zuideinde en de Tuingracht/Zuiderhaven (Regionaal Archief Alkmaar)

In de hoek van de Tuingracht en het Zuideinde wordt een kapel gesticht, die in 1467 voor het eerst wordt vermeld. In 1529 begint men aan de bouw van een bakstenen kerk. Op de vroegste plattegronden van De Rijp, aan het begin 17de eeuw zoals de kaart van Pieter Cornelisz Cort uit 1607, is de bebouwing beperkt tot de noordkant van de Rechtestraat en een korte zone zuidwaarts tot het begin van het Zuideinde.

De aanleg van de Zuiderhaven

Na de droogmakerij van de Beemster (1612) moet de scheepvaart gebruik maken van de Beemster ringvaart als waterweg naar zee om bij De Rijp, Graft en Schermerhorn te komen. Rond 1625 wordt ten zuiden van de Tuingracht bij De Rijp de Zuiderhaven gegraven die direct aansluit op de ringvaart van de Beemster. Dit is speciaal gedaan te zijn voor de bouw en het onderhoud van de haringbuizen, de grote vissersschepen van de haringvloot. De haven was ook wel bekend als de ‘Buizenhaven’. Deze schepen blijven een groot deel van het jaar op zee en komen dan alleen in zeehavens, maar in de wintermaanden worden ze via de sluizen van Edam binnengaats gebracht naar De Rijp voor groot onderhoud.
De Rijp groeit in deze periode nog flink, dankzij huizenbouw langs het Zuideinde, aan weerszijden van de Tuingracht en ten westen van de kerk het gebied rond de Kerkstraat, zoals te zien op kaarten van de Schermer uit 1635 en op de kaart van de Beemster door Daniël van Breen uit 1658.

In 1654, 1657 en 1674 wordt De Rijp zwaar getroffen door branden, maar de plaats weet zich weer te herstellen. Er zijn ook verschillende bedrijfstakken verbonden aan de bouw, onderhoud en bevoorrading van schepen, er is een verscheidenheid aan industriemolens en een omvangrijke hennep-nijverheid. De Rijp speelt tot eind 18de eeuw een belangrijke rol in de walvisvaart. Er staan dan ook drie traankokerijen.

9.2 Archeologische resten

Vanwege deze voorgeschiedenis richtte het onderzoek bij Tuingracht 30 zich vooral op de mogelijke resten van scheepswerven en op eventuele (bij)gebouwen ervan vanaf begin 17de eeuw. Overigens, omdat de bovenstaande reconstructie van de middeleeuwse ontwikkelingen grotendeels nog hypothetisch is, kunnen er op onvermoede locaties ook nog oudere resten te voorschijn komen.

Het onderzoek vond plaats op het achterterrein, aan een uitloper van de Zuiderhaven waar een 20ste-eeuws huis was afgebroken en er een ondiepe bouwput voor nieuwbouw moest komen. Een en ander was afgestemd met de architect, aannemers en de opdrachtgevers, die de graafmachine en een ingehuurde archeoloog (Hollandia archeologen, Zaandijk) leverden.
De geringe diepte van de werkzaamheden had alles te maken met de slappe veenbodem, die onder onze opgravingslocatie werd aangesneden. Binnen een halve meter werd de bodem al zompig en het viel niet mee om de grondsporen vrij te leggen en te documenteren, want direct na de ontgraving zakte je er al enkeldiep in de slappe grond weg.

Afb.9.5 Zuidprofiel en plattegrond van de archeologische sporen. Het noorden is rechts. Circa 1:100

De ondergrond bestaat uit veen, waarop geen natuurlijke kleilaag aanwezig was. Wel lag er een laagje van 10 cm grijs zand (**1A**) op het veen, kennelijk voor de eerste aanleg van de scheepshelling.
Op het zandlaagje 1A werd een 10 tot 20 cm dik pakket gevonden van houtsnippers (**1B**) met daarop wat los sloophout van planken en balkjes. Dit is typerend voor een oude scheepswerf, waar de houtbewerking met dissels, bijlen en zagen de bodem heeft bedekt met massa's spaanders en zaagsel. Door de drassige situatie hebben we maar een paar kijkgaatjes in deze compacte houtsnipperlaag kunnen maken. Er kwamen geen vondsten uit.

Na het beëindigen van de scheepswerf werd het terrein bedekt met een laagje puingruis (**1C**) afkomstig van de afbraak van bebouwing.
Hier overheen kwam een laag donkerbruine klei (**2A**), waaruit potscherven kwamen uit de late 17de of eerste helft van de 18de eeuw (***afb.9,6***).[34]

Afb.9.6 Vondsten uit laag 2A, eind 17de of eerste helft 18de eeuw: linksboven Westerwald steengoed, links wit aardewerk deels met groene glazuur, midden rood aardewerk, rechtsboven faience, en middenrechts een scherf van een kraakporseleinen bord, linksonder hals van groene glazen bolfles en kleipijpjes, rechtsonder majolica bord en tegelfragmenten

Op de ophogingslaag **2A** werd een 1,5 meter brede baan met lichtgrijs zand (**2B**) gevonden, mogelijk het restant van een oudere perceelscheiding. In de doorsnede van een coupe bleek dat dit geen voormalige erfsloot was want hij was slechts 25 cm diep. Wellicht was het de standgreppel voor een schutting of muurtje dat nadien geheel is verwijderd.

Net ten oosten van spoor 2B kwamen de funderingen (**4A**) te voorschijn van een rechthoekig huis van 4,5 bij 9 meter, haaks op het water (***afb.9.5 en 9.7***). Het waren bakstenen funderingen die met ondergrondse bogen steunden op rechthoekige blokken metselwerk, de zogeheten 'poeren'. De bovenzijde van de bakstenen funderingen waren aan de zuidkant nog met een laag stenen op hun kant, een rollaag, uitgevlakt ten behoeve van een houten bovenbouw. Het pand werd in de lengterichting gesteund door middenstaanders op

[34] We vermoeden dat een duit van WEST FRISIA uit 1727 (V4), gevonden in de zandlaag 1A ,een vervuiling was vanuit een hoger gelegen niveau, bijvoorbeeld door het vertrappen van de houtsnipperlaag.

bakstenen poeren (**4B**). De begeleidende aardewerkvondsten wijzen op een datering in het laatste kwart van de 19de eeuw. Het houten gebouw is afgebeeld op een foto van de Zuiderhaven rond 1910 (***afb.9.1***).

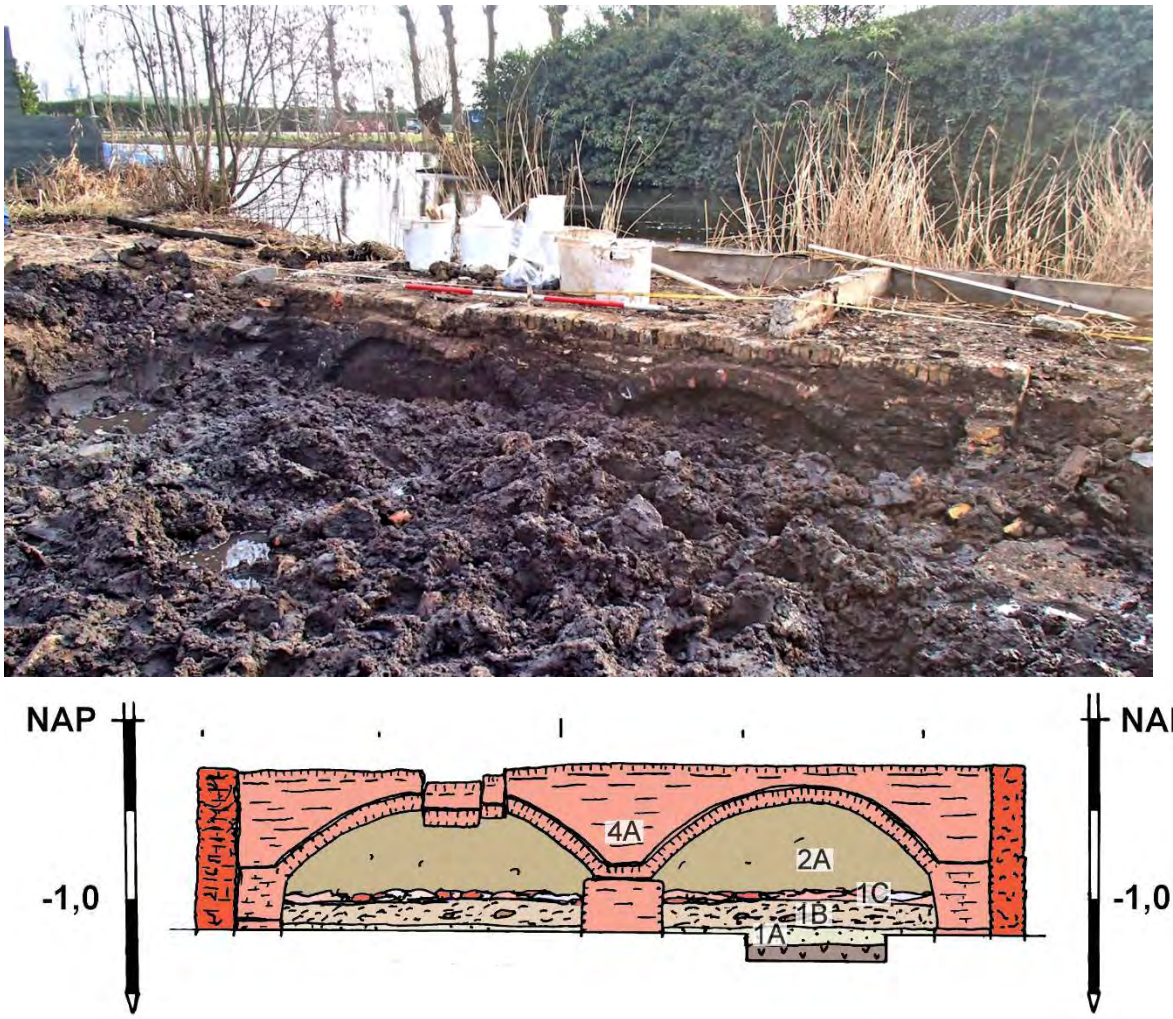

Afb.9.7 Foto en profieltekening van de fundering met grondbogen aan de zuidkant van het onderzoeksterrein. In het profiel zijn ook de ophogingslagen gedocumenteerd.

Aan de westkant hiernaast werd de hoek gevonden van een tweede gebouw (**2/4C**) met een geheel onduidelijke datering. De fundering was tweesteens dik van gele bakstenen van 19x9x4 cm. Hij ging niet diep de grond in want er resteerden van het muurwerk nog slechts 4 lagen steen, met de onderkant op 0,68 m-NAP.[35] Het was de hoek van een onbekend gebouw dat precies in lijn stond met de perceelscheiding van spoor 2B.
Inpandig was er tegen de fundering 2/4C en op laag 2A een 5 cm dikke laag schelpen (**2/4D**) aangebracht tegen de vochtoverlast, op deze drassige bodem geen overbodige luxe. Het gebouw bevond zich grotendeels buiten de opgraving en is niet verder in het achtererf opgezocht. Vanwege de slappe drassige bodem is er namelijk niet gegraven buiten de geplande bouwput van de nieuwbouw.

[35] Het maaiveld van het achtererf ligt op omstreeks NAP, bij de oever van de Zuiderhaven 20-30 cm lager.

9.3 Samenvatting en conclusies

De onderzoeksmogelijkheden waren weliswaar beperkt door de beperkte omvang van het onderzoeksterrein, de hoge grondwaterstand en slappe bodem, maar toch kon de aanwezigheid van een 17de-eeuwse scheepswerf ter plekke worden bevestigd door de vondst van een karakteristieke laag houtsnippers.
De werf is in de late 17de of eerste helft van de 18de eeuw buiten gebruik geraakt, getuige de kleilaag waarmee het pakket houtsnippers is afgedekt. Het terrein werd vervolgens in twee kavels gesplitst. Op het westelijke perceel kwam de hoek tevoorschijn van een bakstenen gebouw met onduidelijke datering en onbekende bestemming.
Op het oostelijke perceel werden de funderingen blootgelegd van een laat-19de-eeuws huis van 4,5 bij 9 meter, met bakstenen grondbogen voor een houten opbouw.

Literatuur

Bitter, P., 2015: Archeologen verheugen zich in extra werkgebied. Museum Nic Jonk Grootschermer toont mooie bodemvondsten, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.43, 1-2.

Kaptein, H., 1993: De landschappelijke ontwikkeling van het Schermereiland tot 1500, *Tijdschrift voor de Waterstaatsgeschiedenis* 2 (1993), p. 47-57.

Pragt, J.M.C., 1987: De Eilandspolder. Een archeologische kartering, inventarisatie en waardering, *RAAP rapport* 12, Amsterdam.

Verduin, J.T., & T. Hoogendijk, 2010: Archeologisch bureauonderzoek De Rijp – Tuingracht 29-31, *Hollandia reeks* 290, Zaandijk 2010.

Website www.hetschermereiland.nl van de Oudheidkundige Vereniging Schermereiland

Bijlage 1: Sporenlijst van 17DR-TUI

De dateringen zijn herleid uit de stratigrafische volgorde van de sporen (afdekkingen, oversnijdingen, bouwnaden; deze worden hieronder toegelicht), keramiekdateringen en baksteensoorten (zie de vondstenlijst in bijlage 2). Er wordt verwezen naar de spoornummers (voorafgegaan door een s) waarmee de sporen op de veldtekeningen zijn geadministreerd. De 'vondstnummers' (voorafgegaan door een V) zijn in het veld uitgedeeld voor zowel vondsten als monsternames, in één lijst doorgenummerd.
De sporen zijn in dit rapport gecodeerd door het periodenummer te combineren met een letter. Als de periode niet duidelijk is, worden de mogelijke periodenummers genoteerd.

- 1A: Laag 10 cm grijs zand (s1007) onder laag 1B (s1006), bovenkant 1,15 m-NAP, op veenlaag; V*4: duit 1727* (vervuiling?).
- 1B: Laag 15-20 cm houtspaanders (s1006 s1011 s1013), met hierop liggend houtwerk van gedumpte plankjes en balken, op zandbed 1A.
- 1C: Laagje puingruis, op 1B.

- 2A: Laag donkerbruine klei (s1004 s1014), bovenkant 0,73/0,76 m-NAP, onder laag 3A; *V2: 17B/18 (en 19)*.
- 2B: Baan met grijs zand (s1012), 20 cm diep (funderingssleuf van verwijderde muur of schutting?), in laag 2A, doorsneden door muur 2/3C.

- 2/4C: Fundering tweesteens (s1016), van hoek van oost- en zijgevel van gebouw, 4 lagen dik gele baksteen 19x9x4 cm, onderkant ca 0,9 m-NAP.
- 2/4D: Schelpenlaag 5 cm dik (s1017), inpandig en tegen funderingen 2/3C (s1016), op laag 2A (s1014) en onder laag 3A (s1015).

- 3A: Laag donkerbruine klei (s1001 s1015), op laag 2A; *V1 V5: 18de eeuw met (vervuiling) eind 19de eeuw.*

- 3/4B: Twee ingeheide palen (s1008), vierkant 10x10 cm.

- 4A: Fundering op spaarbogen en poeren (s1010 s1005 s1009 s1018 t/m s1025), steens dik rode baksteen 17x8,5x4 cm, aan zuidkant met rollaag bovenop (s1010) voor houten opbouw.
- 4B: Bakstenen poeren voor middenstaanders (s1002 s1003 s1026 s1027) bij 4A.

code	materiaalsoort
s1	steengoed 1 (zonder glazuur/engobe)
s2	steengoed 2 (met glazuur/engobe)
r	rood aardewerk
w	wit aardewerk
m	majolica uit de Nederlanden
f	faïence uit de Nederlanden

code	materiaalsoort
p	aziatisch porselein
ep	europees porselein
iw	industrieel wit
gl	glas

code	hoofdvorm
bak	bakpan
bor	bord
dek	deksel
fle	fles
gra	grape
kni	knikker

code	hoofdvorm
kom	kom
kop	kop
lek	lekschaal
pot	pot
stk	steelkom
tes	(vuur-)test

Tabel 9-A De hier gebruikte codes voor baksels en hoofdvormen in het Deventer systeem

Bijlage 2 Vondstenlijst van 17DR-TUI

Rob Roedema

Toelichting

De vondsten worden beschreven met de codes van het 'Deventer systeem'. Ze worden geïnventariseerd met een code bestaand uit: een lettercode voor materiaal, een drielettercode voor hoofdvorm, een cijfer voor specifieke vormen, eventueel een letter voor een aanvullende aanduiding (***tabel 9-A***).
Andere afkortingen zijn: fr fragment, rfr randfragment, wfr wandfragment, bfr bodemfragment, prof profiel (='archeologisch compleet') .
De dateringen worden aangeduid als jaartal of per eeuw (cijfer), halve eeuw (hoofdletter A of B) of kwart eeuw (kleine letter a, b, c of d).

De onderstaande vondstenlijst is geordend op de chronologische volgorde van de spoorcodes (***tabel 9-B***).

Spoorcode publicatie	Vondst-omstandigheden	Vnr 17DR-TUI	Inhoud vondstmateriaal	Datering
1A	zandlaagje (s1007)	**4**	1 koperen munt met gat WESTFRISIAE 1727; 1fr plavuis loodglazuur 3cm dik	na 1727
2A	donkerbruine kleilaag (s1004)	**2**	2fr s2-kni-, 1rfr s2-fle-5 P-fles 17B, 1rfr s2-pot-7 Keulse pot 18de/19de eeuw, 2fr s2-; 1rfr r-gra-87 (18de eeuw), 1rfr r-kom-68 (geel fond en slibwerk vlag met rozetten-streepjes-kruisjes), 1rfr r-stk-3 BOZ, 2rfr ND en 2 stelen en 1bfr en 2 oren en 8 wfr rood; 1rfr w-gra-23, 1rfr w-gra-36, 1rfr w-lek-1, 1rfr en 1bfr en 2 wfr wit; 1bfr m-bor-3 blauw-wit Fries 18de eeuw; 1rfr f-bor-2 met haan, 1rfr f-bor-5 blauw-wit 17d/18a, 1fr f-bor sierschotel 17de eeuw, 4rfr NL faience; 1rfr p-bor- kraakporselein, 1rfr gl-fle-6 en 1wfr 8-zijdige gl-fle 17de/18de eeuw; 3fr wandtegels (1x witje, 1xND en 1x landschap spinnekopjes dik 0,7 cm 18de eeuw); Kleipijpen: 6x trechtervorm (1x hielmerk molen 1667-1902 Duco 2003 nr.311, 1x hielmerk HVH 1705/1725 Duco 2003 nr.721, 4x ongemerkt waarvan 1x met ketelroos),	17d/18A
3A	dbruine kleilaag (s1001)	**1**	1rfr r-gra-11 BOZ, 2rfr ND 1 steel 1bfr 3wfr rood 17de-19de; 2rfr m-bor- (1x wit en 1x polychroom 17B/18); 1wfr p- chinees 19de eeuw; 1rfr en 2wfr ep-Saksisch Zwiebelmuster; 1 flesje 19de, 1 fr wandtegel witje 0,7 cm dik; 1 lood gewicht diam 4,5 cm 69 gram	19
3A	donkerbruine kleilaag (s1015)	**5**	1fr r-dek- aspotdeksel, 5rfr en 5wfr en 3bfr rood; 2wfr wit; 1bfr m-bor- wit; 1rfr f-bor-3 en 1rfr f-bor-5 beide 18/19, 2rfr f-bor- (1x blauw-wit en 1x wit); 1bfr p-bor-standringfragment ND; 12rfr ep-; 6rfr en 7 wfr iw- (6x creamware); 1fr plavuis loodglazuur 2,3 cm dik; Kleipijpen: 1 trechtervormige ketel SB gekroond 1727-1795 (Duco 2003 nr.434), 1 steelfragment dun geglazuurd laat-19de eeuws	18 en 19d
2A	Vervuiling in V2 door bijmenging V5	**V2+V 5**	[wschl vervuiling: 1wfr p-pot- Chinese gemberpot blauw-wit landschap 19de eeuw; 2bfr iw-bor- 19de eeuw; 1x ovoide ketel c1780 (hielmerk ND zijmerk en steeltekst S VAN SLOOTE), 1x ketel 'shagpijp' 19B (Duco 1987 nrs.230-232)]	(19)
3A	circa donkerbruine klei s1001/1015	**6**	Munten kopergeld: 1x cent 1872, 1x 1/2 cent 1823, 1x 1/2 cent 1859, 1x 1/2 cent dorboord, 1 munt wschl 1 cent; 2steelfragmenten tinnen bestek 18de/19de, 1x schroefdraadmontuur voor flessendop diam 5 cm, 1 tinnen flessedop met schroefdraad diam 2,5 cm, 1 latoenkoperen beslag model ankertje	1823/ 1859

Tabel 9-B Vondstenlijst van de opgraving 17DR-TUI, op volgorde van de spoorcodes (blad 1 van 2)

Hst.10 Een huisje in de as. Onderzoek bij Kerkstraat 21 in De Rijp, gemeente Alkmaar, in 2021 (21DR-KST)

Peter Bitter

Afb.10.1 De Rijp, Kerkstraat 21 in september 2016 (Google Streetview).
Links loopt een sloot langs het perceel

Hst.10 Een huisje in de as. Onderzoek bij Kerkstraat 21 in De Rijp, gemeente Alkmaar, in 2021 (21DR-KST)

Peter Bitter m.m.v. Rob Roedema

INHOUD

10.1 Inleiding

10.2 Archeologische resten
Dateringen en spoorcodes
De eerste bewoning in periode 1 (1600/1625 – 1654/1674)
Nieuwbouw in periode 2 (1654/1700 – 1875/1925)
Tweemaal herbouwd in perioden 3 en 4 (1875/1925 – 1957 – 2021)

10.3 Samenvatting en conclusies

Literatuur

Bijlage 1 Stratigrafische matrix en sporenlijst van 21DR-KST
Bijlage 2 Vondstenlijst van 21DR-KST *(Rob Roedema)*

Afb.10.2 Onderzoekslocatie 21DR-KST rood gemarkeerd op de topografische kaart (datalab Alkmaar)

Administratieve gegevens

Datum onderzoek:	2 en 3 november 2021
Locatie onderzoeksgebied:	Kerkstraat 21, 1483 BM De Rijp
Landelijke X/Y coördinaten:	118.379 / 508.119 (***Afb.10.2***)
Archis Vondstmelding-nummer:	5668335100
Deponering:	Archeologisch Centrum gemeente Alkmaar
Gemeentelijke projectcode:	21DR-KST
Bevoegd gezag en uitvoering:	Gemeente Alkmaar, vakgroep Erfgoed
Bouwopdracht:	Particulier
Architect:	BOUWBURO Rood-Hart, De Rijp
Graafmachine/materieel:	Grondverzet Kuntkes, Middenbeemster

Hst.10 Een huisje in de as. Onderzoek bij Kerkstraat 21 in De Rijp, gemeente Alkmaar, in 2021 (21DR-KST)

Peter Bitter

10.1 Inleiding

Vanwege nieuwbouwplannen werd in De Rijp bij Kerkstraat 21 een klein bakstenen huisje afgebroken, daterend uit 1957. Aansluitend op de sloop verrichtten de gemeentelijk archeologen een onderzoek. De locatie bevindt zich aan de zuidzijde in het meest westelijke deel van de Kerkstraat, waar volgens historisch kaartmateriaal pas in de 17de eeuw bebouwing zou zijn ontstaan. In 2020 was aan de noordzijde van de straat omvangrijk onderzoek gedaan na de sloop van de Josefschool, waarbij werd vastgesteld dat het veeneilandje van deze wijk in de vroege 17de eeuw in gebruik werd genomen.[36]
Op de kleine locatie van Kerkstraat 21, circa 50 meter ten oosten van de Jozefschool, kwamen in 2021 nog enkele huisresten uit de 17de eeuw aan het licht.

Afb.10.3 Kerkstraat 21 rood gemarkeerd op de kaart van de Beemster door Daniël van Breen uit 1658 (Regionaal Archief Alkmaar)

[36] Loopik 2022.

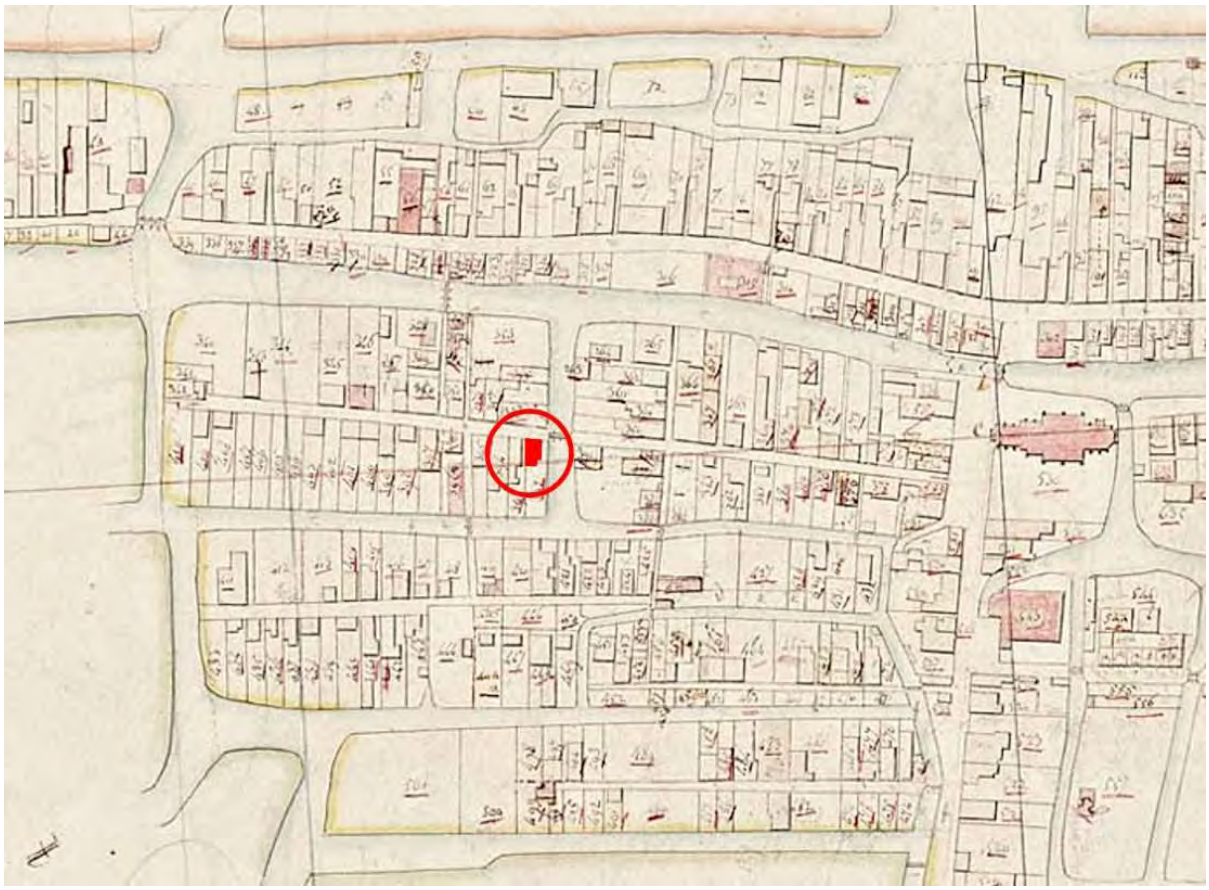

Afb.10.4 Kerkstraat 21 gemarkeerd op de Kadastrale Minuut van 1832 (Regionaal Archief Alkmaar)

10.2 Archeologische resten

Dateringen en spoorcodes

In de tekst worden de sporen slechts in algemene termen beschreven - details van de sporen zoals diepteligging, afmetingen, stratigrafische relatie met andere sporen en vondstnummers worden gegeven in Bijlage 1. De stratigrafische volgorde kon deels door oversnijdingen worden bepaald. De sporen zijn chronologisch ingedeeld in perioden van ontstaan.

In Bijlage 2 zijn de vondsten geïnventariseerd. Het is gangbaar om opgegraven sporen te dateren aan de hand van de daarin aangetroffen potscherven en ander materiaal. Daarbij moet er rekening mee worden gehouden dat de betreffende voorwerpen al veel eerder kunnen zijn gebroken en de scherven via omzwervingen dus veel later in de sporen zijn beland bij het vergraven van oudere grondlagen en sporen. Dit noemt men ‘opspit’.
De sporen worden gecodeerd met een samengestelde code bestaande uit het periodenummer plus een volgletter.

De aangetroffen archeologische resten zijn uitgesplitst in vier perioden:
Periode 1: circa 1600/1625 – 1654/1674
Periode 2: circa 1654/1700 – 1875/1925
Periode 3: circa 1875/1925 – 1957
Periode 4: 1957 – 2021

De eerste bewoning in periode 1 (1600/1625 – 1654/1674)

Het terrein van Kerkstraat 21 is in gebruik genomen na een eerste ophoging (spoor **1A**) met donkerbruine klei op de natuurlijke veenlaag. Vondstmateriaal uit de oudste fase dateert uit het eerste kwart van de 17de eeuw.

Van het eerste huis zijn vrijwel alleen verbrande resten terug gevonden. Middenin het huisje bevond zich nog wel een ronde plek oranje as (**1B**), wellicht van de haardplaats. Hier overheen lagen de sporen van een grote brand.
In een dikke laag houtskool bevonden zich nog enkele geblakerde planken (**1C**); de resten van een huiswand, een planken vloer of zoldervloer - op de eerste ophoging hieronder lag géén leemvloer.

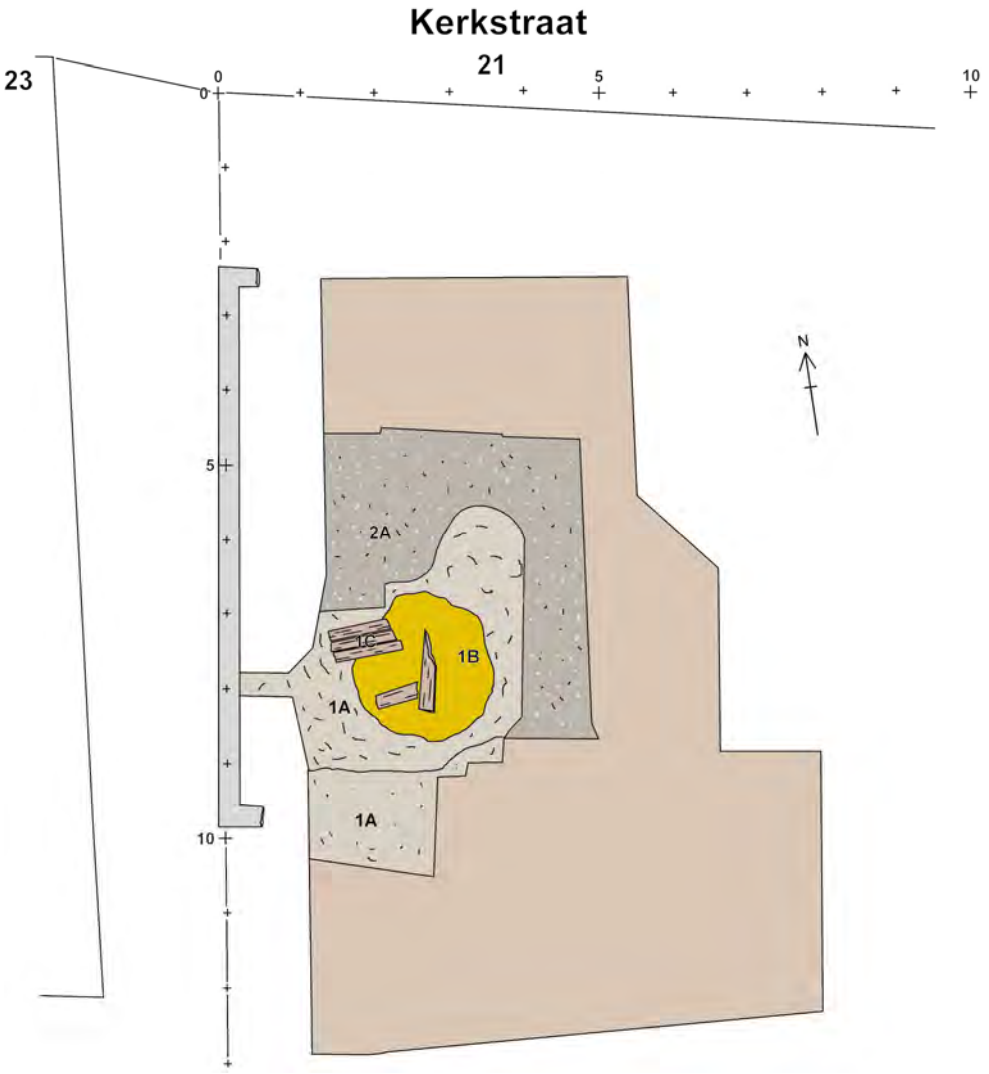

Afb.10.5 Plattegrond van de sporen uit periode 1, ca. 1600/1625 - 1654/1674. Ze zijn afgedekt door brandlaag 2A. Schaal ca 1:100. Het noorden is boven

Afb.10.6a Keramiekscherven uit de eerste ophogingslaag 1A, begin 17de eeuw: steengoed met zoutglazuur uit het Westerwald en uit Raeren, een kom van Weserwaar, twee scherven majolica, divers rood aardewerk (o.a. r-gra-34, r-tes-4, r-vst-3), eenmaal wit aardewerk en een polychrome wandtegel. Schaal.1:4

Afb.10.6b Vondsten uit haardplaats 1B, 1ste helft 17de eeuw: rood aardewerk waaronder linksonder de randen van een grape (r-gra-19) en een bakpan (r-bak-5) en links diverse fragmenten Noordhollands slibaardewerk met gele en groene decoratie, rechtsonder wit aardewerk met groene en gele glazuur, en veelkleurig majolica randscherfje, een wandscherf van een blauw-op-blauw ('berettino') beschilderd bord uit Liguria en een bodemscherf van een kleurloos bekerglas (21DR-KST6 en -9). Schaal 1:4.

De brandlaag (**2A**) bestond uit een 20 cm dik pakket houtskool en verkoolde planken en balken vermengd met versinterde en vergruisde rode golfpannen van het dak. Daarop lag aan de westkant een plek van 5 cm dik mortelgruis (**2B**), afkomstig van het afbikken van bakstenen. Ook in een laag bruine klei (**2C**) hier overheen en aan de achterzijde van het huis zat mortelgruis. De totale hoeveelheid mortel lijkt niet erg groot zodat wellicht alleen de onderbouw (onderslagmuren) en schoorsteen van baksteen waren. De rest van het huis was dan van hout, zoals gebruikelijk op het Schermereiland en in de Zaanstreek – huttenleem ontbreekt.

Afb.10.7a Doorsnede door de brandlaag 2A met onderin zwart houtskool, daarop brandresten met fragmenten van dakpannen en bovenin mortelgruis

De resten van dit oudste huis zijn aan de zuid- en oostkant doorsneden door de sporen van latere bouwfasen, waardoor van de zijwanden geen overblijfselen meer bewaard waren. Alleen een rechte rand met de ophoging aan de zuidkant is een aanwijzing voor de verwijderde achtergevel op 9 meter vanaf de huidige straatkant, op vrijwel dezelfde plek als in de volgende bouwfase.

De Rijp is in 20 jaar tijd getroffen door maar liefst drie grote branden: in 1654, 1657 en 1674. Het vondstmateriaal uit de brandlaag en eronder laat zich niet scherp genoeg dateren om te bepalen in welk rampjaar dit huis is afgebrand (***afb.10-6b en 10-7b***). Uit de brandlaag komt behalve een handvol keramiekscherven ook een fragment van een bekerglas van ‘vetro a fili’ versierd met diagonale blauwe en witte draden. Dit is opmerkelijk omdat dit soort glaswerk in Venetiaanse stijl in de Alkmaarse binnenstad vooral bij rijke huishoudens wordt gevonden. In de asplek zat bovendien nog een bodemscherf van een kleurloos bekerglas.

Afb.10.7b Vondsten uit brandlaag 2A: versinterde dakpannen, beroete wandtegels en scherven van een ‘vetro a fili’ bekerglas, veelkleurig majolica en rood aardewerk (21DR-KST3). Schaal 1:4

Nieuwbouw in periode 2 (1654/1700 – 1875/1925) en 3 (1875/1925 – 1957)
Na de grote brand is een nieuw huisje gebouwd – de brandresten waren tevoren afgedekt met een laag bruine klei (**2C**).
Achter het huis is ook een puinkuil **2D** gedocumenteerd.
Van dit huis zijn de bakstenen funderingen (**2E**) van de oostelijke zijgevel en een deel van de achtergevel gevonden, met achter tegen de achtermuur een waterkelder **2F**.

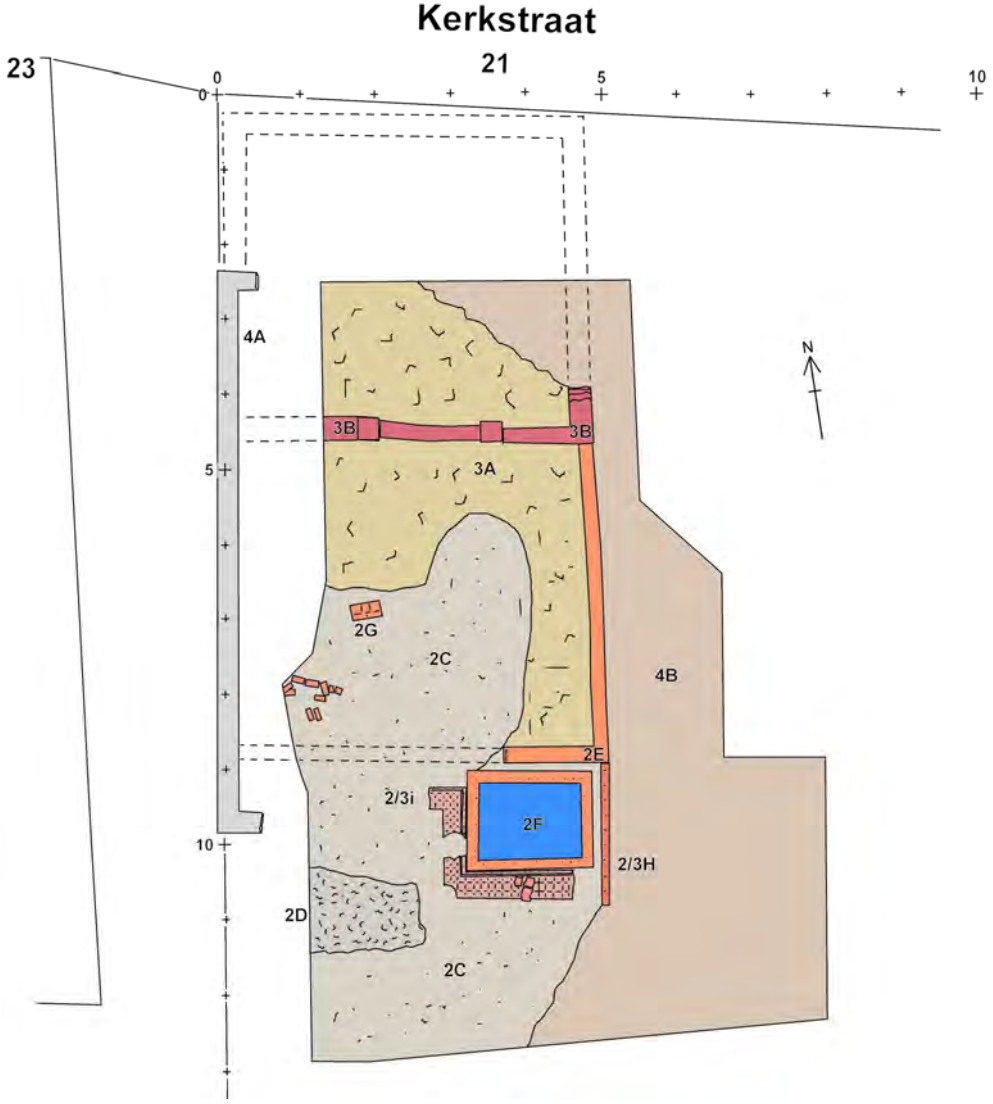

Afb.10.8 Plattegrond van sporen uit periode 2 (1654/1674 – 1875/1925) en periode 3 (1875/1925 – 1957). Schaal 1:100. Het noorden is boven

Het huisje was 5 meter breed en de achtergevel bevond zich op 9 meter vanaf de tegenwoordige rooilijn. Het huisje kan iets korter zijn geweest, indien de voorgevel iets was terug gezet. Achter het huis is tegen de achtergevel een waterkeldertje **2F** gebouwd van 1 bij 1,5 meter inwendig (***afb.10.9b en 10.10***).
Inpandig is halverwege de westkant een rechthoekige poer (**2G**) gevonden met onbekende functie (***afb.10.9a***)– wellicht de ondersteuning voor een schoorsteen?
De bouwdatum van het huisje is niet scherp aan te geven maar het was vermoedelijk al kort na de brand herbouwd gezien de vondsten in laag 2C en de puinkuil 2D (***afb.10.11***).

Er zijn bij het huis ook enkele latere sporen van gebruik gevonden, zoals een stukje tuinmuur (**2H**) en aan de achterzijde een afwateringsgoot (**2i**) langs de waterkelder en de achtermuur.

a

b

Afb.10.9 De opgraving vanuit het westen: a. links poer 2G en achterin muurwerk 2E; b. waterkelder 2F met goot 2i

Afb.10.10 Het opgravingsterrein gezien vanuit het zuiden, met waterkelder 2F op de voorgrond.

Afb.10-11a Vondsten uit laag 2C: scherven van een Fries majolica bord (m-bor-1) met geel en blauw decor van een kip, rood aardewerk en wandtegels (21DR-KST4)
Afb.10-11b: Vondsten uit puinkuil 2D: een sterk versleten plavuis, twee wandtegels, scherven van een steengoed kan uit Raeren, een bord met blauw-op-blauw decor uit Ligurië, rood aardewerk waaronder twee met Noordhollandse slibversiering (21DR-KST4). Schaal 1:4

Tweemaal herbouwd in perioden 3 en 4 (1875/1925 – 1957 – 2021)

Eind 19de of begin 20ste eeuw werd dit huis grondig gesloopt, wat enkele forse puinplekken (**3A**) heeft nagelaten. Op de omgewerkte laag was daarna direct aan de straat een klein rechthoekig huisje (**3B**) gebouwd met de kap parallel aan de straat. Het was een licht bouwsel, waarvan alleen de achtergevel en een stukje van de kopse oostgevel zijn opgegraven. Dit pandje heeft maar kort bestaan want het werd al in 1957 vervangen door een nieuw huisje, waarvan na de sloop van 2021 alleen een betonnen fundering (**4A**) nog resteerde. En dit is op zijn beurt in 2021 weer afgebroken voor de volgende bouwfase.

10.3 Samenvatting en conclusies

Aansluitend op de sloop van een bakstenen huisje uit 1957 zijn waarnemingen gedaan bij de ontgraving van de bouwput. De locatie is al bebouwd op de kaart van de Beemster door Daniël van Breen uit 1658. Bij een opgraving 50 meter verderop in de Kerkstraat in 2020 bleek de bewoning van dit deel van De Rijp zijn aanvang te nemen in de vroege 17de eeuw. De oudste huisresten bij Kerkstraat 21 dateren uit deze fase. Het huis is door brand verwoest. Op de brandlaag lag een plek met mortelresten van het afbikken van bakstenen, zodat het op zijn minst funderingen van baksteen moet hebben gehad. Er was een dik pakket verbrand hout aanwezig, zodat we vermoeden dat het houtbouw op bakstenen funderingen is geweest. Door de latere bouwfasen zijn geen sporen meer gevonden van de oorspronkelijke wanden van het oudste huis. Gezien het ontbreken van een leemvloer zou het een houten vloer gehad kunnen hebben. Er is weinig daterend vondstmateriaal zodat onduidelijk is of het ging om de brand van 1654, 1657 of 1674.
Het huisje is daarna driemaal herbouwd: in de tweede helft van de 17de eeuw, eind 19de of begin 20ste eeuw en in 1957. En in 2021 is er voor de vijfde maal nieuwbouw gepleegd.

Literatuur

Loopik, J., 2022: Historische bewoning onder de Josefschool. Een archeologische opgraving in De Rijp, gemeente Alkmaar, Amersfoort (ADC Rapport 5808)

.

Bijlage 1 Stratigrafische matrix en sporenlijst van 21DR-KST

De dateringen zijn herleid uit de stratigrafische volgorde van de sporen (afdekkingen, oversnijdingen, bouwnaden; deze worden hieronder toegelicht), keramiekdateringen en baksteensoorten (zie de vondstenlijst in bijlage 2). Er wordt verwezen naar de spoornummers (voorafgegaan door een s) waarmee de sporen op de veldtekeningen zijn geadministreerd. De 'vondstnummers' (voorafgegaan door een V) zijn in het veld uitgedeeld voor zowel vondsten als monsternames, in één lijst doorgenummerd.
De sporen zijn in dit rapport gecodeerd door het periodenummer te combineren met een letter.

		4B bovenlaag s1005 sloop 2021; *V1 V11*
1957	**Huis fase 4**	**4A** betonfundering westgevel s1000
	Huis fase 3	**3B** funderingen van zuid en oostgevel s1020 bk 1,4 m-NAP
1875/ 1925		**3A** sloopkuil/ egalisatielaag donkerbruine klei en puin s1022
		2i bakstenen goot s1004 rond s1001
		2H halfsteens tuinmuurtje s1003, tegen s1007; insteek V7: 19d/20a
	Huis fase 2	**2G** poer s1011 en losse bakstenen s1010 **2F** waterkelder s1001 **2E** muurwerk zuid- en oostgevel s1007, ok 1,96 m-NAP
		2D puinkuil s1002; *V2: 17B*
		2C egalisatielaag donkerbruine klei met mortelgruis s1006 s1008 bk 1,4 m-NAP; *V4: 17bc*
1654/ 57/ 74		**2B** laagje mortelgruis s1023, op 2A **2A** brandlaag zwart houtskool en verbrande golfpannen s1009; *V3: 17B*
	Huis fase 1	**1C** verbrande planken s1013-1017 (wand of vloer - Nb er is geen leemvloer), op laagje donkerbruine klei s1014 **1B** oranje asplek (haardplaats?) s1012-1015-1016; V6 V9: 17A
1600/ 1650		**1A** ophoging donkerbruine klei s1019 tot 1,8 m-NAP; *V10: 17a*

Tabel 10-A: stratigrafische matrix van de sporen uit opgraving 21DR-KST

Sporen uit periode 1: circa 1600/1625 – 1654/1674
- 1A: laag donkerbruine klei met houtskoolpuntjes (s1019), onder s1016 1017 s1009; *V10 (vondsten bij verdiepen en aanleg vlak): 17b.*
- 1B: grote oranje asplek (s1012 s1015 s1016); *V6 (vondsten bij verdiepen en aanleg vlak), V9 (spoor met troffel uitgespit): 17A.*
- 1C: laag lichtbruine klei (s1014) onder 2A en op 1B; V5 (vondsten bij verdiepen en aanleg vlak); met verkoolde balken (s1014), drie verkoolde naast elkaar liggende planken (s1017) van elk 18 cm breed (wschl vloerplanken of zoldervloer), en grijze kleikluit (s1018), geen leemvloer, onder 2A.

Sporen uit periode 2: circa 1654/1700 – 1875/1925
- 2A: BRANDLAAG (s1009), bestaande uit vnl. houtskool en versinterde rode golfpannen, op verkoolde planken en balken s1013 s1017, op 1B en onder 2B; *V3 (vondsten bij verdiepen en aanleg vlak): 17B.*

- 2B: laagje mortelgruis (s1023) op 2A.
- 2C laag donkerbruine klei (s1006 s1008) met veel mortelbrokjes (vergraving van de tuin?); *V4 (vondsten bij verdiepen en schaven): 17bc.*
- 2D: grote puinkuil (s1002) met fragmenten en complete rode plavuisjes 16x16x2,5 cm bovenzijde gele slib onder loodglazuur; *V2 (spoor uitgespit): 17B…*
- 2E: baksteenfunderingen (s1007) van O-zijmuur en Z-achtermuur van huis, gele baksteen 22 x 10 x 5 cm.
- 2F: waterkelder (s1001) '3/4-steens' (halfsteens met inwendig klamp van verticaal geplakte stenen) gele baksteen 16,5 x 8 x 4 cm, inwendig 1,1 bij 1,35 m, ruim 1 m diep , bodem bk 2,12 m-peil (wschl veel puin op bodem; prikstok, kelder niet gesloopt of leeggehaald om 'krater' vol modder te voorkomen), gebouwd tegen achtermuur van 3C.
- 2G: rechthoekige poer (s1011) en enkele 'losse' stenen, van gele baksteen 16,5/17 x 7,5 x 3,5/4 cm, door s1009, insteek bruine klei (als s1008).
- 2H: halfsteens muurtje (s1003), rode baksteen 24/25 x 11 x 5 cm, met bouwnaad naar s1007, langs waterkelder gemaakt (tijdens bouw kelder?) in verlengde van s1007; onderkant fundering meer dan 1 meter diep (niet geheel uitgegraven ivm grondwater); *V7 uit insteek (bij aanleg vlak): 19.*
- 2i: goot (s1004) vanaf zuidwesthoek huis en rondom en tegen de west- en zuidkant van waterkelder s1001 om vandaar oostwaarts naar de sloot te lopen, gemaakt van halve donkerbruine klinkerstenen met ronde bodem naar opstaande kanten; rode dakpanfragmenten wschl van afdekking goot; *V8 BAMO* halve klinkerstenen.

Sporen uit periode 3: circa 1875/1925 – 1957
- 3A: laag donkerbruine klei (s1022) met grof puin en zand (afgraving bovenlaag en eventuele oude funderingen voor bouw van s1020).
- 3B: fundering (s1020) van achtergevel van huisje langs de straatkant, deels 1-steens en deels 1,5-steens, rode baksteen 16,5/17 x 7,5/8,5 x 4 (en een enkele gele 17 x 7,5 x 4 cm), op s1022.

Sporen uit periode 4: 1957 – 2021
- 4A: westelijke zijmuur (s1000) van huis uit 1957, op betonbalkje.
- 4B: bovenlaag donkerbruine klei (s1005) met veel grof puin, ook 20ste-eeuwse troep; *V1 V11: 19/20.*

Bijlage 2 Vondstenlijst van 21DR-KST

Rob Roedema

Toelichting

Het serviesgoed van keramiek en glaswerk wordt beschreven met de codering van het 'Deventer Systeem'. De codes bestaan uit een lettercode voor materiaal, een drielettercode voor hoofdvorm, een cijfer voor specifieke vormen en eventueel een letter voor een aanvullende aanduiding (***Tabel 10-B en 10-C***).

code	omschrijving
s1	steengoed 1 (zonder glazuur/engobe)
s2	steengoed 2 (met glazuur/engobe)
r	rood aardewerk
w	wit aardewerk
we	weser aardewerk
m	majolica uit de Nederlanden

code	omschrijving
f	faïence uit de Nederlanden
i	italiaanse majolica/faïence
p	aziatisch porselein
ep	europees porselein
iw	industrieel wit
gl	glas

Tabel 10-B Codes voor hoofdvormen in het Deventer Systeem

code	hoofdvorm
bak	bakpan
bek	beker
bor	bord
dek	deksel
fle	fles
gra	grape

code	hoofdvorm
kan	kan
kni	knikker
kom	kom
kop	kop
pis	pispot
pot	pot

code	hoofdvorm
spi	spinsteen
stk	steelkom
tes	(vuur-)test
vst	vuurstolp
zal	zalfpot

Tabel 10-C Codes voor hoofdvormen in het Deventer Systeem

Een toelichting op alle soorten keramiek en glaswerk (in Alkmaar) van de 14de tot de 19de eeuw is te vinden in RAMA 25. [37]

Andere afkortingen zijn: fr fragment, rfr randfragment, wfr wandfragment, bfr bodemfragment, prof profiel (='archeologisch compleet') .
De dateringen worden aangeduid als jaartal of per eeuw (cijfer), halve eeuw (hoofdletter A of B) of kwart eeuw (kleine letter a, b, c of d).

De onderstaande vondstenlijst is geordend op de chronologische volgorde van de spoorcodes (***Tabel 10-D***.

[37] Bitter 2022 hst.6 en 10. Voor nadere info over de achtergronden en inhoud van dit Classificatiesysteem voor middeleeuws en postmiddeleeuwse keramiek en glas zie: www.deventersysteem.nl.

Spoorcode	Vondst-omstandigheden	Vnr 21DR-KST	Materiaal	Datering
1A	laag donkerbruine klei; V10 (vondsten bij verdiepen en aanleg vlak)	10	1 wfr s2-kan-? Westerwald blauw/grijs decor reliëf-bandje, 1 bfr s2-kan-? Raeren lichtbruin glazuur standvlak; 1 rfr we-kom-1 zigzaglijnen geel/groene slib; 1 bfr r-bak-?, 1 rfr r-gra-34, 1rfr r-gra-91, 1 rfr r-gra-?, 1 bfr r-pis-? standring, 1 rfr r-tes-4, 2 rfr r-vst-3 (1x ongeglazuurd, 1x sliblaag en groen glazuur uitwendig), 3 rfr ondetermineerbaar en 4 wfr met oor en 43 wfr rood; 1 rfr w-bak-5 groen glazuur; 1 bfr m-bor-? polychroom 17A, 1 bfr m-bor-? blauw wit 17A; 1x tegelfragm polychroom met tulp in hart dik 1.5 cm (Pluis 2013 A 05-05-04: 1610-1650); 1x sluit loodje onbekend	17a
1B	oranje asplek (s1015); V6 (vondsten bij aanleg vlak)	6	1 bfr r-gra-?, 2 rfr r-kom-36 N-H slibwerk, 1 steel r-tes-? ongeglazuurd, 5 rfr niet determineerbaar en 23x wfr rood ; 2 wfr wit ; 1 rfr m-bor-? veelkleurig 17A; 1x roestige nagel	17A
1B	oranje asplek (s1016), grote ovale plek (ca 1,5 bij 2 m); V9 (spoor met troffel uitgespit)	9	1 rfr r-bak-5 dichtgeknepen steel, 1 rfr r-bor-6 N-H slibwerk met sraffitoband, 1 rfr r-gra-19, 1 rfr r-kom-36 NH slibwerk bloem?, 2 wfr met oortje r-kom/kop NH slibwerk, 1 bfr r-kop- standring, 1 rfr r-kop-2, 1x steeltje r-tes-? ongeglazuurd, 18 wfr rood; 1bfr wit standring groen, 1 rfr w-stk-7 groen en beroet, 3 wfr en 1 rfr ND wit met groene glazuur; 1 wfr (2 schefjes) i-bor-? Liguria blauw op blauw 16d/17a; 1 bfr gl-bek-? kleurloos met geribde voetrand 17A	17A
2A	BRANDLAAG (s1009), V3 (vondsten bij verdiepen en aanleg vlak)	3	1 rfr r-gra-34, 1 rfr ND en 2 wfr rood; 1x bfr m-bor-? blauw op wit; 1wfr gl-bek-? **vetro a fili** blauw op wit met diagonale witte en blauwe glasdraden; 14 fragm. gegolfde dakpan, verbrand; 2 fr wandtegel blauw decor spinnekop en ossekop 10 mm dik	17B
2C	laag donkerbruine klei; V4 (vondsten bij verdiepen en schaven)	4	1 rfr r-pis-5?, 1 wfr rood; 1 rfr (3 scherven) m-bor-1 Friesland 17c (geel baksel met blauw op wit met vlag met band met een soort ossekopfiguur en geel gekleurde "ogen" rondom centrale afbeelding van vogel); 1 wfr groene fles (vervuiling?); 2 tegelfragm. ossekop en spinnekop hoeken geel baksel 10 en 9 mm dik 17B	17bc
2D	grote puinkuil; V2 (spoor uitgespit)	2	1wfr s2-kan-? donkerbruin zoutglazuur Raeren ooraanzet met staart 16/17; 1 rfr r-bor-? N-H slibwerk en een slib/kras, 1 wfr r-bor-? N-H slibwerk, 6 wfr rood; 1 wfr i-bor-? liguria blauw op blauw 16d/17a; 1 wfr iw-bor-? creamware Engeland 18d/19a; 1x plavuis (roodbaksel met gele engobe en loodglazuur) 16 x 16 x 2.5 cm; 1 fragm. golfpan (dakpan); 1 fr lei 16 mm dik; 2x tegelfr, blauw op wit, 1 fr wandtegel blauw decor vis ossekop-hoeken 17bc (rood baksel 11 mm dik) 1 fr wandtegel landschap en spinnekop-hoeken 17d-18a (geel baksel 8 mm dik)	17B
2H	halfsteens muurtje; V7 uit insteek (bij aanleg vlak)	7	1 wfr glas blauw opaline met reliefdecor bloemen	19d
2i	goot; V8 BAMO	8	3x halve baksteen, gesinterd en kneiterhard en zwaar, straatklinkers een zijde gesleten!	
4B	bovenlaag, aanleg vlak 1; V1 (vondsten bij verdiepen en aanleg vlak)	1	Scala aan detectorvondsten, musketkogel, spinlood, loodjes, 18x munt waarvan 4x zinken oorlogsmunt en 14x koper waarvan de meeste centen uit 19de eeuw; 4x tegelfragm blauw op wit met bijbelse en herderscenes 17B/18; 6x rood (2x rfr,4x wfr) 17/18; 1x wit wfr, felgroen glaz. 19/20a; 1 rfr en 1 wfr f-bor-? blauw op wit 18de eeuw; 1fr m-bor-? blauw fond 17A, 1fr m-bor-? Friesland 18de eeuw, 1 fr m-bor-?; 1 rfr en 2 wfr iw-? 18d/19A; 2fr ep-kop-? 20ste eeuw; 3 fr Japans porselein Satsuma jaren 1930/50; 1 fr glas, 1 gl-ink-? gaaf inktpotje 20ste eeuw	(17B-20)
4B	bovenlaag, aanleg vlak (circa s1008); V11 (vondsten bij verdiepen en aanleg vlak)	11	1x loodstrip; 1x koper buis waterleiding 11mm(recent); 1x metalen schroefdop 20e eeuw; tandwieltje van klok; 2x metalen onbekende frummel; 2x messing ring diameter 3 cm; 1x ovaal loden plaatje 6 cm hoog (dak of trotseerloodje); 2x fragm. Sluitlood; 4x munt, koper, 1x W1 1 cent 1823, 1x W2 1/2 cent 1841, 1x W3 1 cent ca 1880 (verrot), 1x munt onbekend sleets; 2x bor; 12x tegefragm, blauw op wit met landschappen en herders, ossekop en spinnekop hoekfig.(1650-1800); 8x faience (3x rfr, 5x wfr) (2x polychroom, 6x blauw) voornamelijk 18e eeuw; 4x rood (1x rfr, 1x bfr van blaker?, 2x wfr; 2x wit (1x bfr, 1x wfr) onbekend; 1x iw-kom-? rfr met parelrand (19A); 2x glas wfr van een bolfles; 1x fragm dunne pijpesteel	(17B-20)

Tabel 10-D Vondstenlijst van opgraving 21DR-KST

Hst.11 Omringdijk onder de wijk.
Een opgraving in de Kraspolder bij Oudorp, gemeente Alkmaar, in 1992 (92KRAS)

Peter Bitter

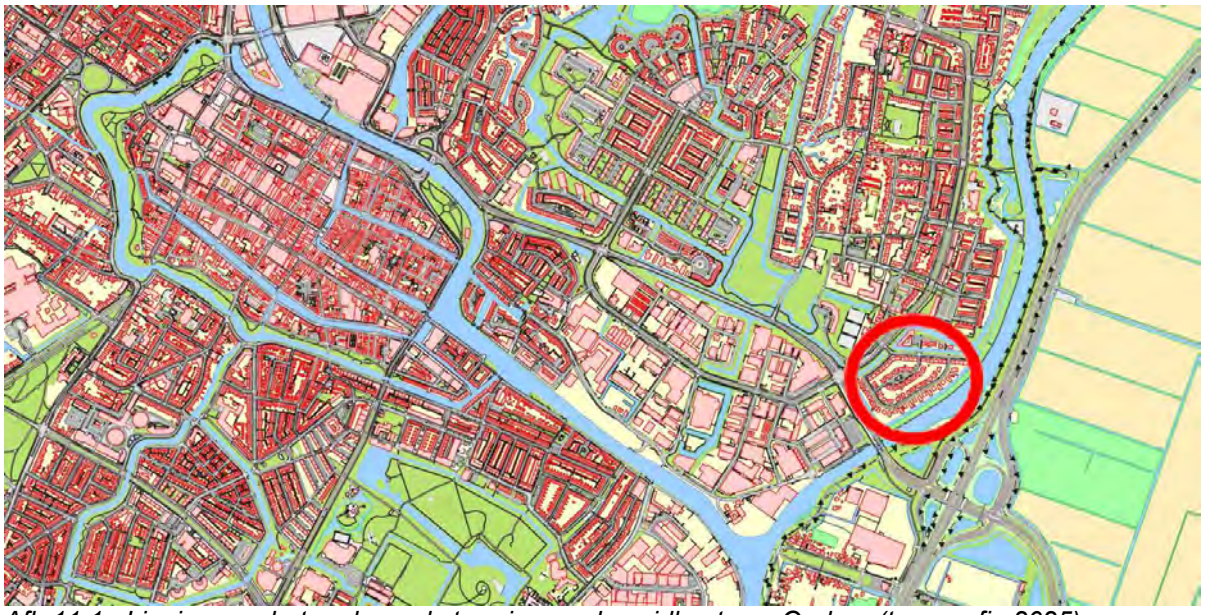

Afb.11.1a Ligging van het onderzoeksterrein aan de zuidkant van Oudorp (topografie 2025)

Administratieve gegevens

Datum onderzoek:	3 t/m 28 augustus 1992
Locatie onderzoeksgebied:	Kraspolder (Astrastraat) in Oudorp, gemeente Alkmaar
Landelijke X/Y coördinaten:	113550 / 515700
Archis 3 meldingsnummer:	2968216100 (oud archis waarnemingsnummer 42848)
Bevoegd Gezag en uitvoering:	bureau monumentenzorg en archeologie van de gemeente Alkmaar (nu vakgroep erfgoed)
Opdrachtgever:	Bouwfonds Nederlandse Gemeenten
Graafmachine/materieel:	Fa. Klein Texas, Sint Pancras
Deponering:	Archeologisch Centrum gemeente Alkmaar
Gemeentelijke projectcode:	92KRAS

Hst.11 Omringdijk onder de wijk.
Een opgraving in de Kraspolder bij Oudorp, gemeente Alkmaar, in 1992 (92KRAS)

Peter Bitter

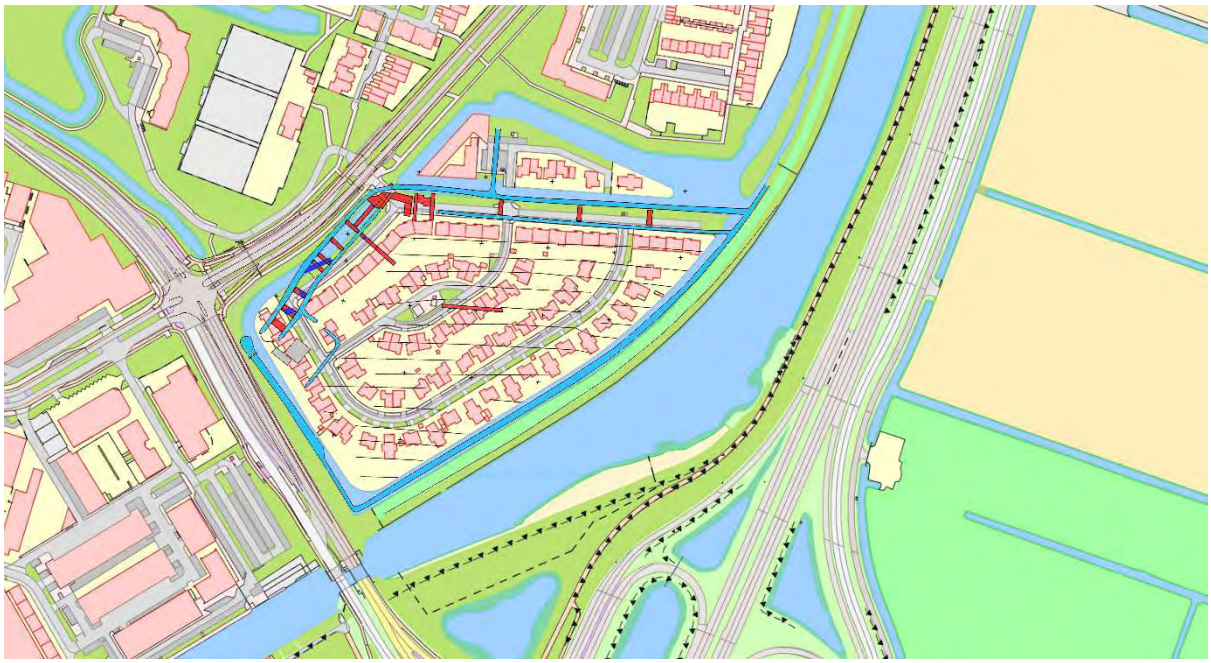

Afb.11.1b Locatie van werkputten van de opgraving

INHOUD:

Administratieve gegevens

11.1 Inleiding
Aanleiding tot het onderzoek
Historische geografie van de Kraspolderdijk

11.2 opgegraven sporen
Periodisering
Onder de dijk (perioden 1 en 2: 12de-13de eeuw)
De aanleg van de Kraspolderdijk (periode 3, eind 13de / begin 14de eeuw)

11.3 Samenvatting en conclusie

Literatuur

Bijlage 1: Stratigrafische matrix en sporen-/vondstenlijst

Hst.11 Omringdijk onder de wijk.
Een opgraving in de Kraspolder bij Oudorp, gemeente Alkmaar, in 1992 (92KRAS)

Peter Bitter

11.1 Inleiding

Aanleiding tot het onderzoek

In 1992 vond aan de zuidkant van Oudorp ten oosten van de Saturnusstraat een archeologisch onderzoek plaats van een circa 400 meter lang dijktracé, dat toen nog door de weilanden van de Kraspolder liep (***afb.11.1***). De dijk maakte ooit deel uit van de Westfriese Omringdijk. Het onderzoek werd uitgevoerd door de gemeentelijk archeologen in verband met de voorbereidingen voor de bouw van een nieuwbouwwijk, in opdracht van de afdeling Vastgoed van de gemeente. Dit dijktracé was door de provincie Noord-Holland wel erkend als onderdeel van de Westfriese Omringdijk, maar door hen in 1983 niet opgenomen op de lijst van beschermde provinciaal monumenten. De dijkresten waren namelijk in de 20ste eeuw al vrijwel volledig afgegraven om de klei elders te gebruiken. Wel moest het tracé van de provincie in de plannen herkenbaar blijven, wat resulteerde in het ruimtelijk ontwerp van de Astrastraat als diagonale hoofdas. In het hele gebied van de nieuwbouwwijk is kort na de opgraving de 2 meter dikke veenlaag in de bovengrond afgegraven.
Het onderzoek van het 400 meter lange dijktracé vond plaats in 19 werkputten, het merendeel sleuven overdwars om in profielen een doorsnede door de dijkopbouw en ondergrond te maken (***afb.11.2***).

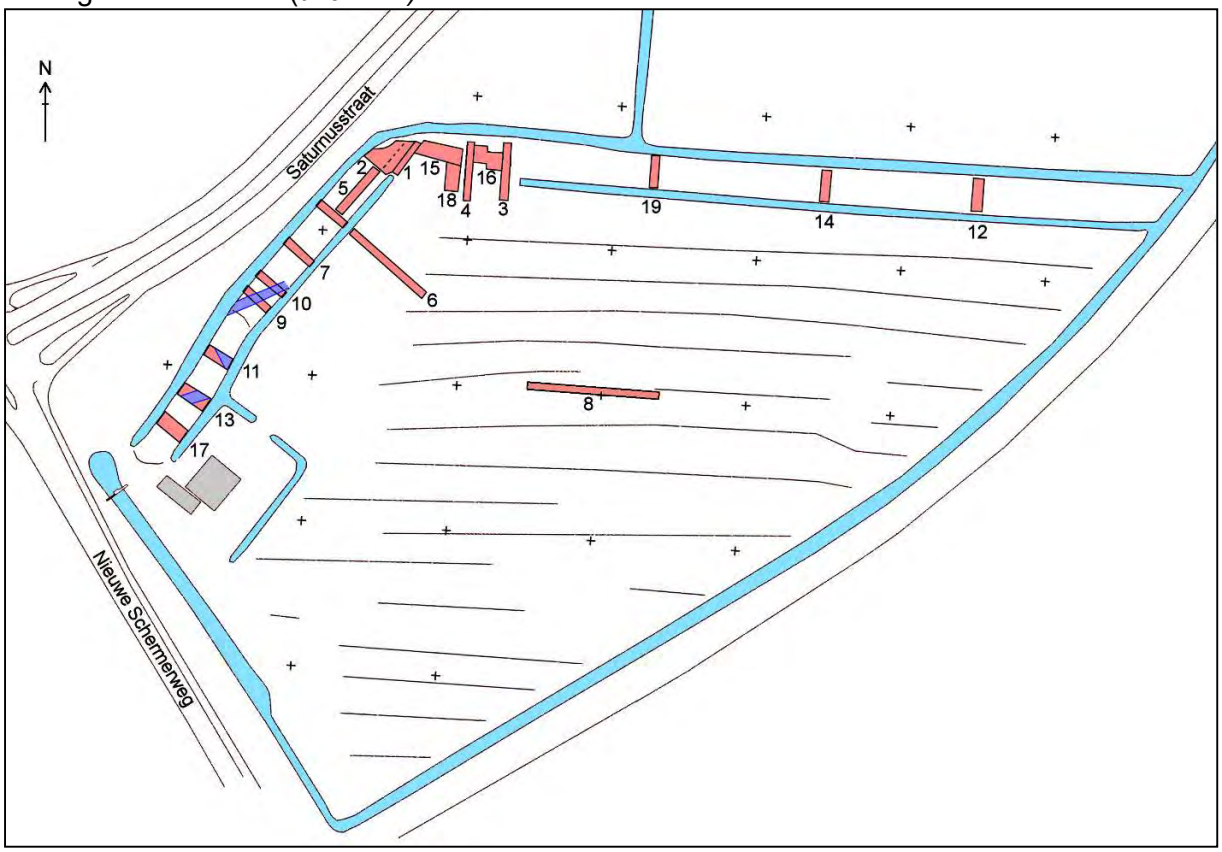

Afb.11.2 Overzicht van 19 werkputten in opgraving 92KRAS. Schaal circa 1:2500

Het onderzoek begon bij de knik (werkputten 1 t/m 5), werd eerst vervolgd in zuidelijke richting langs de Saturnusstraat en vervolgens oostwaarts. Het lange rechte tracé (nu Astrastraat) bleek echter door het afgraven echter zwaar aangetast en in feite was er amper sprake van een dijkrestant, eerder van onder de dijk in het veen gedrukte resten van de kleilagen onder de verwijderde dijk. Naar aanleiding van de resultaten werden nog aanvullende onderzoeken gedaan in werkputten 15 t/m 19.
Naderhand zijn de vondsten geïnventariseerd door de auteur. De opgraving is behoudens een kort voorberichtje niet gepubliceerd. Er werden in één van de profielen ook monsters genomen voor pollenonderzoek, waarvan naderhand een intern verslag is gemaakt. [38]
De opgraving leverde niet alleen informatie op over de dijkaanleg maar ook over de daaraan vooraf gaande overstromingsrampen in de 12de en 13de eeuw.

Historische geografie van de Kraspolderdijk

Rond het midden van de 13de eeuw werden diverse oudere bedijkingen van kleinere omvang aan elkaar verboden door de Westfriese Omringdijk (***afb.11.3a***). De Omringdijk gaat bij Alkmaar grotendeels terug op een 12de-eeuwse bedijking van het Geestmerambacht. Dit gebied is vernoemd naar de Vronergeest, het dorpsgebied van Vronen (het tegenwoordige Sint Pancras). De naam verwijst naar een koningsgoed dat nadien waarschijnlijk een grafelijk leengoed was. Uit archiefbronnen blijkt dat hier zelfs een gebouwencomplex heeft gestaan van tufsteen, een kostbare natuursteen ingevoerd vanuit de Eiffel. In 1297 woedde, als gevolg van de Westfriese opstand na de moord op Floris V, bij Vronen een veldslag waarbij het dorp van de kaart werd geveegd. De voormalige bewoners werden daarna gedwongen om te verhuizen naar een nieuw gestichte nederzetting te Koedijk.[39]

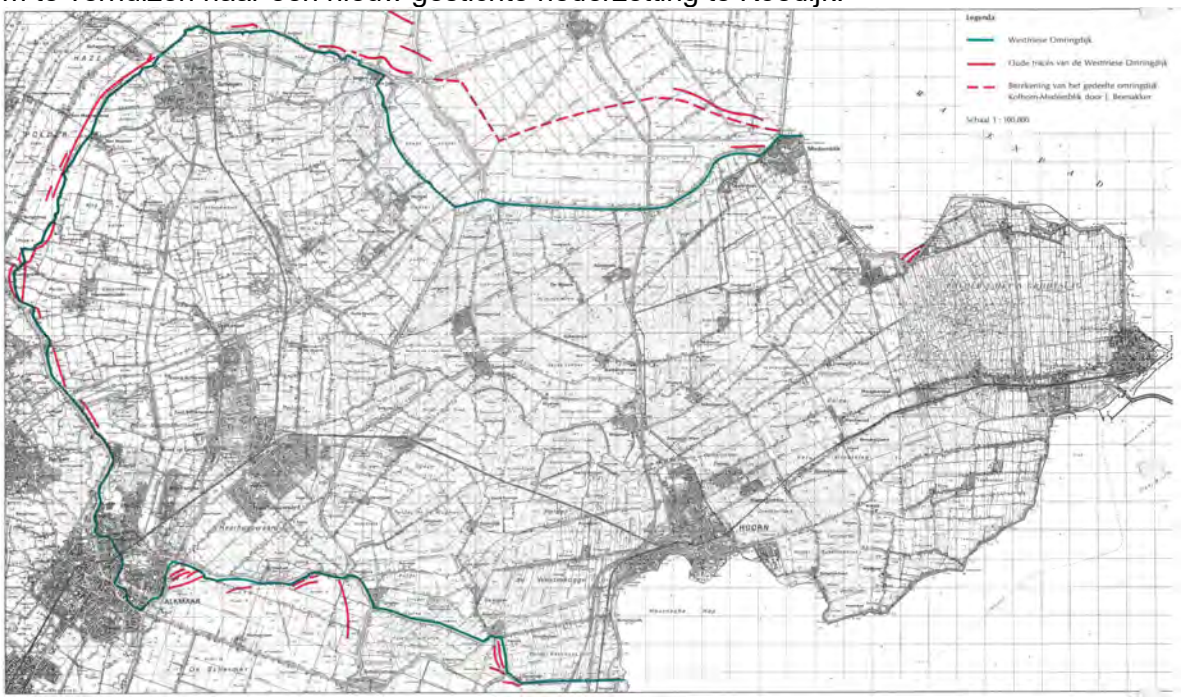

Afb.11.3a Kaart van de Westfriese Omringdijk (groenblauwe lijn) en van verdwenen oude tracés (voor zover bekend - rode lijnen). Uit Danner 1992 afb.1

[38] Een summier voorbericht in de Archeologische Kroniek van Holland 1992 (Bitter 1993). Voor dit artikel zijn de veldtekeningen en vondsten opnieuw bekeken. De pollenmonsters zijn genomen door Henk van Haaster van Biax. Naderhand is hiervan een pollendiagram vervaardigd door Wouter Gotjé in een intern rapport dat ongepubliceerd is gebleven.

[39] Ruïnes van tufsteen aan de zuidkant van het huidige Sint Pancras dienden tot in de vroege 17de eeuw als steengroeve. Pas in de 15de eeuw kreeg het dorp Sint Pancras (weer) vorm (Alders/ Van der Linde 2011, 49-59).

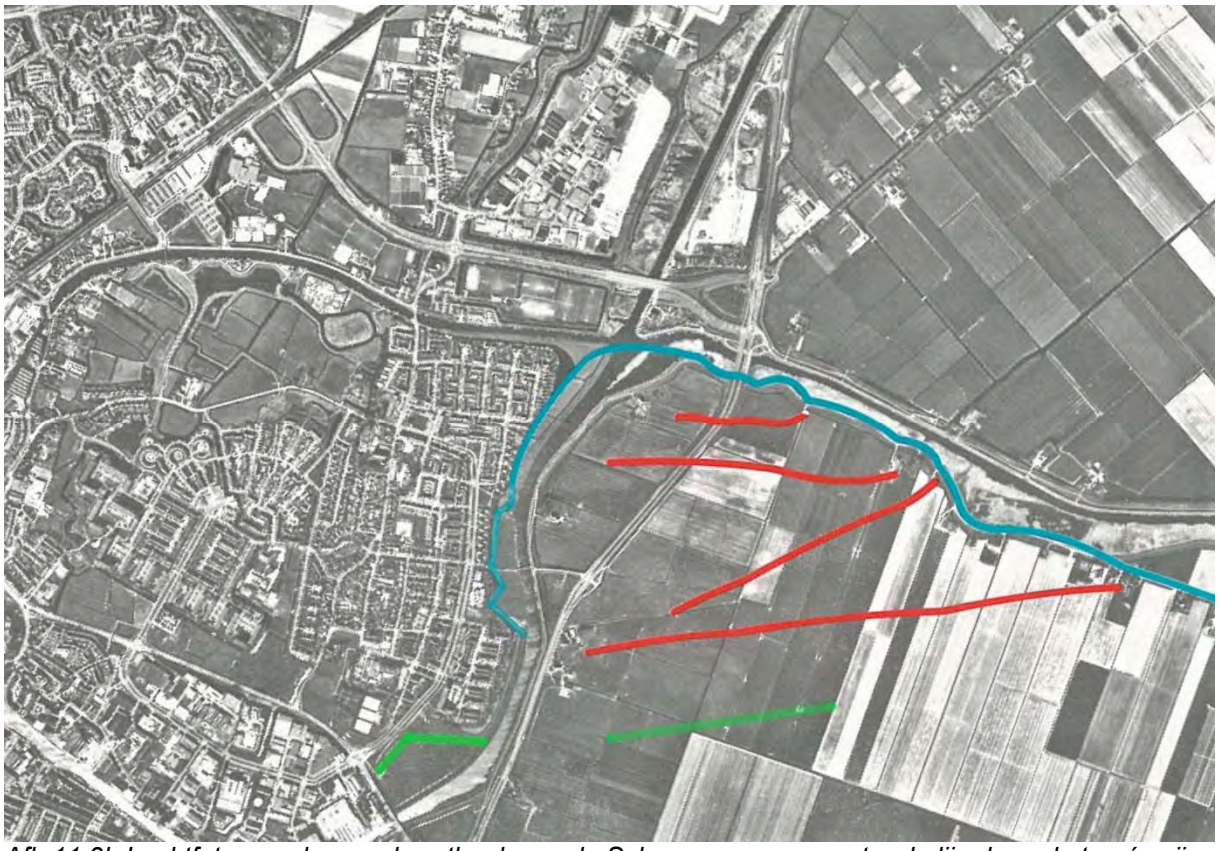

Afb.11.3b Luchtfoto van de noordwesthoek van de Schermer waarop met rode lijn de oude tracés zijn ingetekend van de Westfriese Omringdijk die als lijnen in akkers en weilanden nog zichtbaar waren (naar Danner 1992 afb.12). Het tracé van de Kraspolderdijk is door de auteur groen ingetekend

Oudorp ligt, net als Vronen, op een strandwal, een natuurlijke zandrug die is afgezet door water en wind. Het dorp wordt in archiefbronnen al in de vroege 11de eeuw genoemd en lag binnen het gebied van het Geestmerambacht.
De 12de-eeuwse Geestmerambachtsdijk liep vanaf Alkmaar ter plekke van de tegenwoordige Schermerweg langs de noordoever van de waterloop het Zeglis naar de oever van de Schermer en boog daar af naar het noorden. Het meer van de Schermer was vóór de grote overstromingen van de 13de eeuw veel kleiner. Ten oosten van Oudorp lag toen nog een veengebied waar Oterleek deel van uitmaakte. Dit gebied werd aan de noordkant beschermd tegen het water van de Heerhugowaard door de Huijgendijk, maar aan de zuidkant lag er óók een dijk, tegen hoog water van de Schermer. Deze zuidelijke dijk liep vanaf de Westerweg oostwaarts naar Oterleek. Hij maakte deel uit van de Westfriese Omringdijk en mogelijk is hij ook in eerste aanleg omstreeks midden 13de eeuw gebouwd om de Geestmerambachtsdijk te verbinden met bedijkingen richting Ursem.
De dijk was gebouwd op het veen en zal door de inklinking van de bodem veel onderhoud hebben gevergd. Vanwege de slappe bodem was er ook een ruim buitendijks voorland nodig dat de golfslag van de meeroever brak. Als de oever op een bepaald stuk teveel afkalfde, werd bij het bedreigde deel een parallelle dijk achterlangs gemaakt die met schuine dijkvakken aan de oude dijk ter weerszijden van de zwakke plek werd verbonden – een zgn. inlaagdijk. Op oude luchtfoto's zijn oude dijktracés op de bodem van de droogmakerij waarneembaar als lijnen in de bodem (***afb.11.3b***).[40] Dit zijn geen daadwerkelijke dijkresten maar een bodemverkleuring als gevolg van zetting van de ondergrond onder de dijk.

[40] Danner 1992, afb.12 en 13.

Bij één van deze fasen werd de dijk in de Kraspolder aangelegd als inlaagdijk. Naderhand volgden nog enkele dijkverleggingen, waardoor het vervolg van de dijk langs Oudorp, evenals de Slingerdijk bij Oterleek, de gedaante kreeg van een zaagtand. Uiteindelijk zou de erosie van het veen in de noordwesthoek van de Schermer pas gestuit worden door de flank van de zandrug van Oudorp en door de achterkant van de Huijgendijk, waarna Oterleek als een schiereiland achterbleef tussen twee enorme waterplassen. Slechts flarden van een smalle strook veengrond resteren tegenwoordig nog langs de Huijgendijk tussen Oudorp en Oterleek. Bij de voormalige oever van de Schermer is de Slingerdijk nog het rudiment van de diagonale dijk vanaf de Kraspolder, een stukje van de originele Westfriese Omringdijk.[41]

Sinds 1983 zijn ook in Alkmaar delen van de Westfriese Omringdijk aangewezen als beschermd provinciaal monument. De Kraspolder kwam hiervoor niet in aanmerking, omdat het dijkrestant teveel was aangetast. Hij was namelijk in de 20ste eeuw grotendeels afgegraven om de klei te elders kunnen gebruiken. Tot circa 1970 was de Omringdijk vanaf de Kraspolder tot aan de Schermerweg langs het Zeglis nog geheel aanwezig. Grote delen verdwenen toen bij de aanleg van het Industriegebied Oudorp. Het laatste deel was in 1992 aan de beurt (***afb.11.4***).

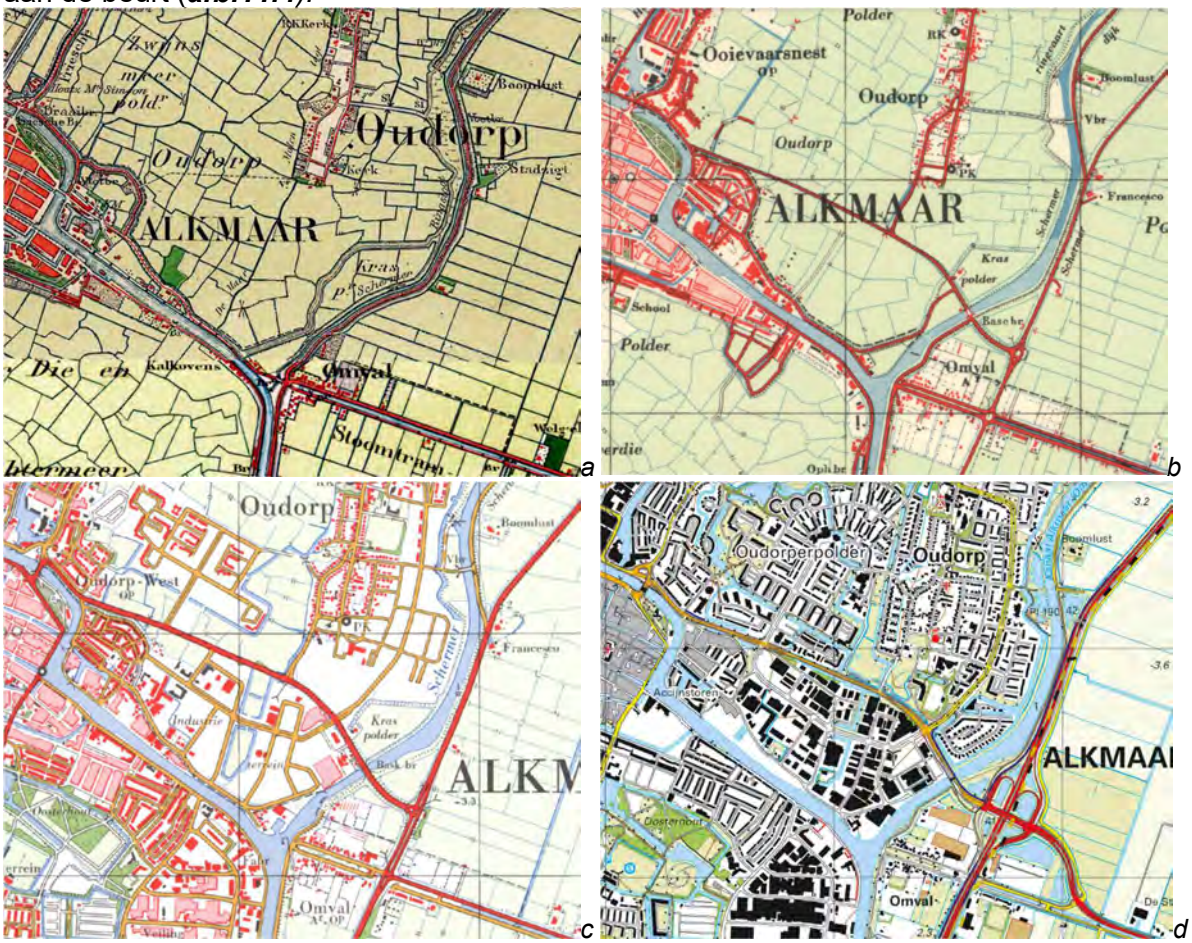

Afb.11.4 Uitsneden uit topografische kaarten (bron: www.topotijdreis.nl): a circa 1900 (Omringdijk nog intact van Schermerpoort tot Oudorp), b circa 1950 (na aanleg van Kanaal Omval-Kolhorn, oostelijke randweg N242 en Nieuwe Schermerweg), c circa 1970 (na aanleg van Industrieterrein Oudorp en uitbreidingswijken), d 2011 (na aanleg van N242 N243, Industrieterrein Oudorp en uitbreidingswijken)

[41] Deze hypothese is in tegenstelling tot die van Danner 1992, 19, die de Slingerdijk interpreteert als de oudste fase van de Huijgendijk. Ook de Heerhugowaard was vanouds veel kleiner en de beide meren waren ooit door een strook veen van elkaar gescheiden.

In 1992 was het tracé zich nog zichtbaar als een licht verhoogde baan met aan weerszijden een dijksloot, diagonaal door de weilanden, met bij de Saturnusstraat een scherpe knik zuidwaarts en verder ongeveer langs deze straat richting de Schermerweg. Rond 1950 was slechts een kort stuk bij de Nieuwe Schermerweg tot een paar meter hoog gespaard gebleven bij de afgraving, kennelijk als afscherming van de ernaast gelegen boerderij voor het verkeersgeluid op de Nieuwe Schermerweg. [42]

De sloten aan weerszijden van de dijk zullen er van aanvang af zijn geweest om bij nattigheid het water zo snel mogelijk te kunnen afvoeren. Het westelijke deel van de dijk, bij de Saturnusstraat, ligt op de rand van de natuurlijke zandrug van Oudorp. In de ondergrond wiggen hier de opeenvolgende veenafzettingen uit op lagen verstoven duinzand vanaf de strandwal. Het gebied van de weilanden ten oosten hiervan was ooit veenmoeras en er lag in 1992 nog een veendek van circa 2 meter dik, direct onder een kleiige graszode van 30 cm.

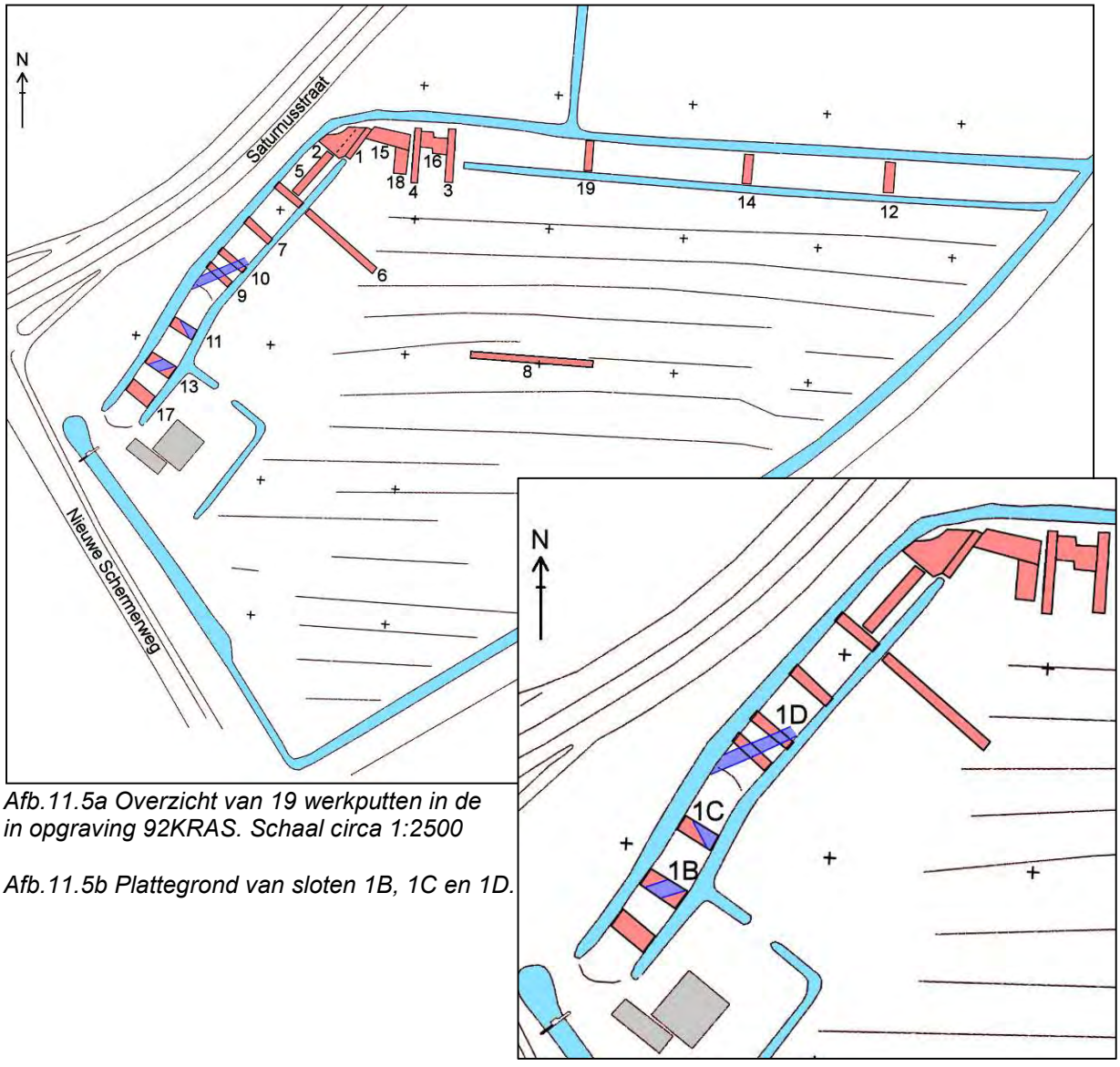

Afb.11.5a Overzicht van 19 werkputten in de in opgraving 92KRAS. Schaal circa 1:2500

Afb.11.5b Plattegrond van sloten 1B, 1C en 1D.

[42] Voor de aanleg van de Nieuwe Schermerweg is een flink deel van de Omringdijk afgegraven (Regionaal Archief Alkmaar, beeldbank: ontwerpkaart PR 1006035 uit 1936). Van het dijktracé tussen de Nieuwe Schermerweg en de (oude) Schermerweg is vervolgens een gedeelte verdwenen bij de aanleg van het Industrieterrein aan de Edisonweg door de gemeente Oudorp omstreeks 1970.

11.2 Opgegraven sporen

Periodisering

De sporen zijn te verdelen in een handvol perioden:
Periode 0: oudere natuurlijke veenlaag op schelpzand.
Periode 1: 12de eeuw (1135/1163/1170)
Periode 2: 1170 - 13de eeuw
Periode 3: eind 13de / begin 14de eeuw
Periode 4: 20ste eeuw
De sporen zijn gecodeerd met een cijfer voor de periode, gevolgd door een letter.

Onder de dijk (perioden 1 en 2: 12de-13de eeuw)

In de opgraving werd in 14 dwarsprofielen de doorsnede door de dijk en de ondergrond gedocumenteerd. In de sleuven werd ook het vlak onderzocht en in vier van de sleuven is het verloop van ontginningssloten opgetekend. Ook zijn vlakken aangelegd bij de knik in het dijkrestant, zodat er in totaal 19 werkputten werden aangelegd (***afb.11.5 en 11-6***).. Het dijktracé langs de Saturnusstraat moet de verbinding zijn geweest naar de oude dijk, die zich buiten het onderzoeksterrein aan de overkant van de Nieuwe Schermerweg bevond. Vanaf de knik in de Kraspolder liep de dijk ooit rechtuit richting Oterleek.
Terwijl het deel langs de Saturnusstraat nog rustte op een lagenpakket van duinzand en veen, op de rand van de strandwal, lag het oostwaartse tracé op een minstens 2 meter dik veenpakket. Hier vertoonde de dijk, vooral in het meest oostelijke deel in werkputten 14 en 12, veel verzakkingen en verticale breuklijnen door zetting van de slappe bodem.

Afb.11.6 Het zuidprofiel in werkput 17, vanuit het westen gezien:
op lichtgrijze zandlagen en bruine veenlagen ligt een dik pakket grijze klei (1A en 2A) afgezet door 12de- en 13de-eeuwse overstromingen, met erop slechts een paar decimeter van de eigenlijke dijkaanleg (3A)

In de meeste profielen bleek dat de oorspronkelijke dijk in de 20ste eeuw al tot op de dijkvoet was afgegraven. Op een paar plekken werd geconstateerd dat de kleidijk was voorzien van een onderlaag van rietschoven op een laagje opgebrachte kleikluiten.
In het hogere dijkrestant aan de Saturnusstraat, naast de boerderij, bleek het dijklichaam grotendeels vervangen te zijn door zand – er was van de eigenlijke dijk slechts een paar decimeter grijze klei over. Opmerkelijk waren echter de waarnemingen aan de natuurlijke ondergrond. In het weiland was tot dicht onder het maaiveld het veen aanwezig. Onder de dijk bleek dit veen door de gronddruk te zijn gecomprimeerd en hierop bevond zich nog een stevig pakket natuurlijke kleiafzettingen. Deze klei is in de weilanden ernaast volledig afgegraven, kennelijk voor toepassing in dijkbouw, steenbakkerij en pottenbakkerij.

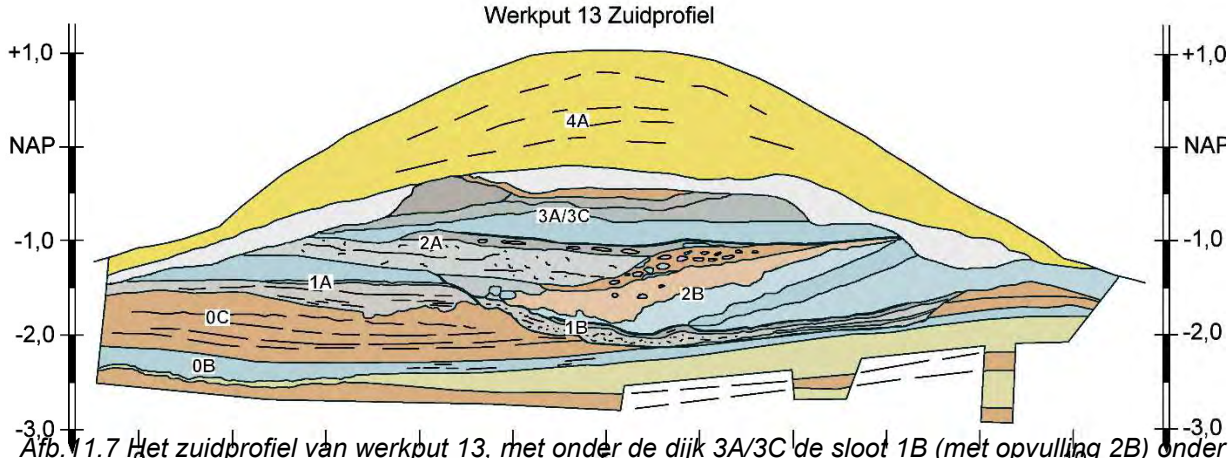

Afb.11.7 Het zuidprofiel van werkput 13, met onder de dijk 3A/3C de sloot 1B (met opvulling 2B) onder kleilaag 2A en gegraven door kleilaag 1A. Schaal circa 1:125

Afb.11.8 Aanleg van werkput 13, vanuit het oosten gezien

Afb.11.9 Badorf-type aardewerk uit de 8ste/9de eeuw:
a randscherf van een kan uit de bovengrond (92KRAS26),
b wandscherf uit kleilaag 1A (92KRAS25). Circa 1:2

In deze klei waren twee overstromingspakketten herkenbaar (***afb.11.7 en 11.8***). Het onderste is een 40-50 cm dik pakket gelaagde klei (spoor **1A**), bestaande uit vette grijze kleilaagjes van een paar cm met millimeters dunne zandlensjes ertussen. Deze afzetting moet het gevolg zijn van het rustig bezinken van het slib bij een vrij langdurige overstroming, wellicht gedurende meerdere weken. Er zitten een paar verspoelde potscherven tussen, waarvan de oudste karolingisch is (Badorf-type aardewerk - ***afb.11.9***).

Het lijkt aannemelijk om het kleipakket toe te schrijven aan de 12de-eeuwse overstromingsrampen die onder andere vermeld zijn in de Annalen van Egmond in 1135, 1163 en 1170.[43] De archiefbronnen zijn overigens over deze overstromingen niet eenduidig, want de vermeldingen kunnen eventueel betrekking hebben op watersnoden elders in het kustgebied, waar de abdij ook bezittingen had. In meerdere onderzoeken in de Alkmaarse binnenstad zijn in de afgelopen jaren afzettingen van twee 12de-eeuwse overstromingen aan het licht gekomen.[44] Mede gezien het daarin verzamelde vondstmateriaal gaan we er nu vanuit dat een eerste grote ramp in 1135 of 1163 heeft plaats gevonden en de tweede in 1170.
In de Kraspolder is de gelaagdheid van het onderste kleipakket niet in twee fasen te verdelen, zoals in de binnenstad. Welke van deze overstromingen bij de Kraspolder zijn gevonden, is onzeker. In de schriftelijke bronnen springt de ramp van 1170 er wel bovenuit als de meest omvangrijke, met overstromingen in het hele kustgebied tot zelfs in Utrecht.

[43] Zie de vermeldingen van overstromingsjaren in: Gumbert-Hepp/ Gumbert/ Burgers 2007 en Gottschalk 1973-1977. In haar bronnenonderzoek naar stormvloeden en rivieroverstromingen zijn door Gottschalk ten onrechte alle vermeldingen van dijkreparaties geïnterpreteerd als stormschade, waaronder een vermelding van herstel aan de 'dijk van Alkmaar naar Bergen' in 1214 – zij verbond deze met een vage bron over een overstroming in 1196. Deze 'overstroming van 1196' wordt geregeld in de literatuur vermeld maar is zeer dubieus, ook omdat hij ontbreekt in de Annalen van Egmond. Een dijk kon ook reparaties behoeven vanwege verzakking door een extreme láge waterstand in een tijd van droogte.
[44] Bitter 2022 RAMA25 (15LAN: Langestraat 52 t/m 62 in 2015); Bitter 2016 RAMA 23 (Gedempte Nieuwesloot in 2012); Griffioen/ Hakvoort 2015 (11GNI: Gedempte Nieuwesloot 40/46 – Schutterspassage in 2012); Loopik e.a. 2013 (11DST: Doelenstraat 9 in 2011); Williams 2010 (10DVE: Doelenveld in 2010).

Afb.11.10 De sleuven in werkput 9 en 10 vanuit het noordoosten gezien: onder de dijkresten is de sloot 1D zichtbaar

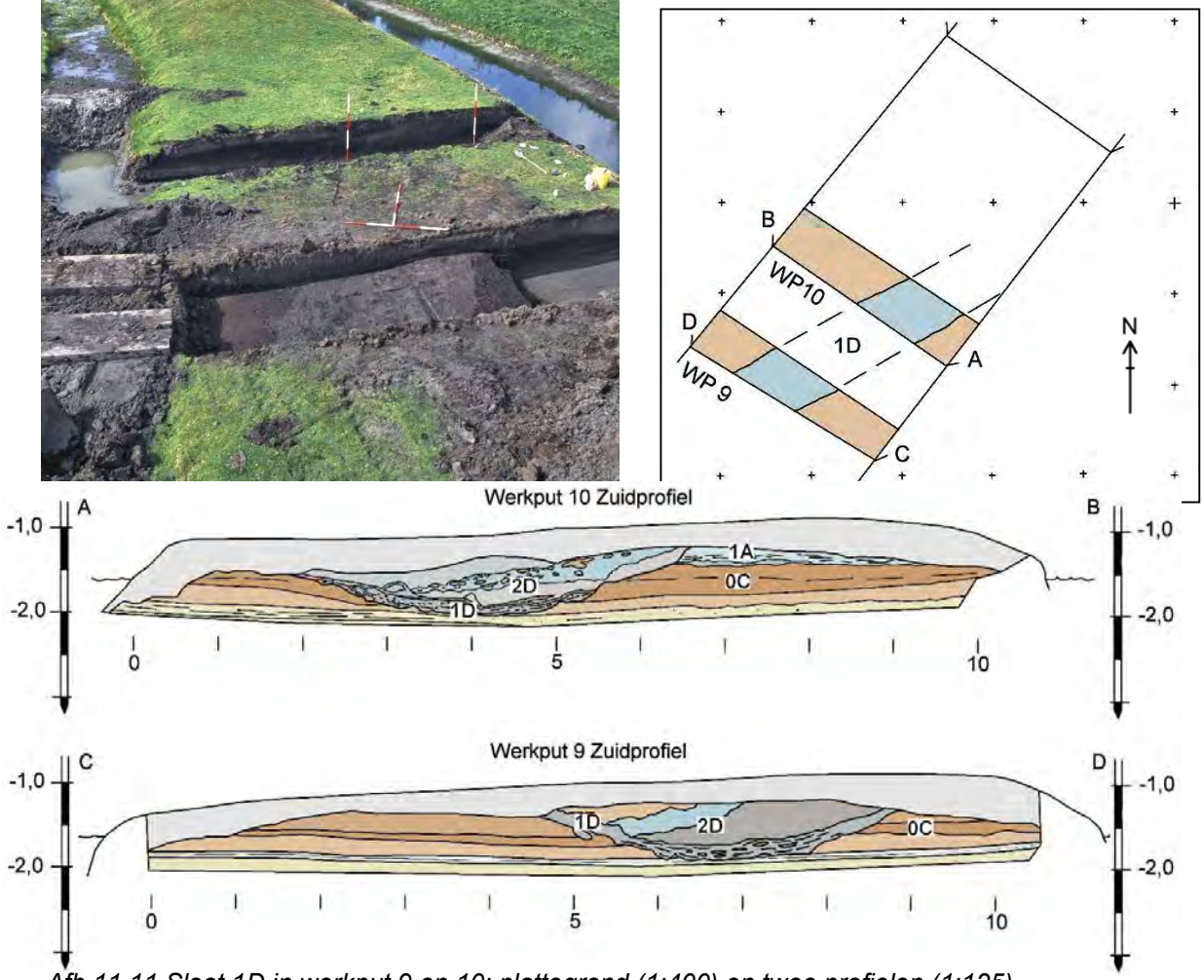

Afb.11.11 Sloot 1D in werkput 9 en 10: plattegrond (1:400) en twee profielen (1:125)

In dit eerste kleipakket werden enkele rechte geulen gevonden (***afb.11.5, 11.10 en 11.11***). Gezien de vlakke bodems moeten dit de resten zijn van sloten (**1B 1C 1D**) die zijn gegraven voor een herontginning van het klei-op-veengebied.[45] Sloten 1B en 1D lopen in zuidwest – noordoostelijke richting, sloot 1C staat haaks hierop. In de donkerbruine sliblaag op de bodem van sloot 1D is een scherf van 13de-eeuws Duits proto-steengoed gevonden.

Bij een volgende overstromingsfase zijn deze sloten uitgespoeld en vol geslagen met klei en verspoelde veenbrokken (**2B 2C 2D**). Bij deze ramp werden niet alleen de geulen/sloten opgevuld, maar er bleef ook een 20 tot 30 cm dik pakket vette grijze klei (**2A**) achter. In deze laag en in de slootvullingen **2B** en **2D** werd wat verspoeld aardewerk uit de 12de en 13de eeuw gevonden.[46]

[45] In het veengebied naast de dijk was dermate veel van de bovengrond verdwenen dat hier ook het vervolg van deze sloten geheel ontbrak.

[46] Zie bijlage 1 spoor 2A, 2B en 2D: kogelpot (kp, waaronder 13de-eeuws met borstelstreek afwerking), Andenne-type wit maaslands aardewerk (wm) en Duits proto-steengoed (s5).

Het ligt voor de hand om deze laag toe te schrijven aan de grote ramp van 1248, toen meerdere dijkdoorbraken West-Friesland en andere gebieden troffen. Er is evenwel ook later in de 13de eeuw watersnood geweest, namelijk bij overstromingen in december 1287 en in februari 1288,[47] maar de omvang hiervan is onbekend.

Afb.11.12 Werkput 2 in de knik van de dijk, gezien vanuit het westen: in het vlak zien we van rechts naar links een dun laagje grijs zand, hierop een laagje kluiten van donkergrijze klei (dijkvoet 3A), daarop een laag geplette rietschoven (3B, bij de liggende rood-witte jalon) en daarop de eerste laag bruine en grijze kleilkluiten van het dijklichaam (3C). In 3A en 3B zaten diverse potscherven waarvan de jongste uit eind 13de of begin 14de eeuw dateren

De aanleg van de Kraspolderdijk (periode 3, eind 13de / begin 14de eeuw)

Ten tijde van deze rampen moet de oudste bedijking langs de Schermer nog op enige afstand ten zuidoosten van de Kraspolder hebben gelegen. De Kraspolderdijk werd pas in een volgende fase opgeworpen, op het bovenste overstromingsdek 2A. Hij volgde vanaf de Schermerweg eerst een stuk de flank van de strandwal (ongeveer langs de Saturnusstraat) om dan met een scherpe knik oostwaarts het veengebied in te gaan – als we deze lijn doortrekken komen we aan de zuidkant van Oterleek uit. Op oude luchtfoto's was ten zuidwesten van Oterleek ook een 'afdruk' van de dijk te zien op de bodem van de droogmakerij (zie afb..[48]

De dijkvoet bleek te rusten op een enkele laag kleizoden (**3A**), waarop een pakket rietbossen (**3B**) was aangebracht als fundering voor het kleilichaam (**3C**) van de dijk (***afb.11.12***). De hoogte van de dijk was niet meer te bepalen door de latere afgravingen. In de rietbossen die

[47] Van deze overstromingen maakte de heer Dirk II van Brederode gebruik om als admiraal voor Floris V met een vloot de opstandelingen in het overstroomde oostelijk West-Friesland te onderwerpen. Zie de Kroniek van Willem Procurator, een monnik in Egmond die deze aanvulling op de Annalen van Egmond schreef tussen 1321 en 1332 (Gumbert-Hepp/ Gumbert 2001, 175).

[48] De noordwesthoek van de Schermer, met zelfs bovengronds nog zichtbare zandruggen van de haakwallen, is helaas omstreeks 2000 diep omgekeerd door de lokale agrariër, waarbij dit geologisch relict is verdwenen.

in de dijkvoet waren uitgespreid, werden enkele potscherven gevonden, waarvan het jongst dateerbare materiaal Siegburg bijna-steengoed uit omstreeks 1290/1325 is.[49] Gezien deze datering zou de aanleg van de inlaagdijk in de Kraspolder ook verband kunnen houden met de overstromingsrampen van 1287-1288.
De vroeg-14de-eeuwse datering van het tracé van de Kraspolderdijk betekent, dat de Schermer inmiddels toch een forse waterplas moet zijn geworden.

11.3 Samenvatting en conclusie

Het onderzoek van de dijkresten in de Kraspolder vond plaats vlak voordat deze bij de aanleg van de nieuwbouwwijk geheel werden afgegraven. Weliswaar is als herinnering aan het dijktracé de Astrastraat op de plek van de dijk aangelegd, maar ook de originele resten op de veenbodem moesten worden verwijderd, om te worden vervangen door een stabiele onderlaag voor de straat.
Onder de dijk werden twee kleipakketten gedocumenteerd, een eerste die zal zijn afgezet door een of meerdere overstromingen in de 12de eeuw en een tweede die het resultaat zal zijn van de overstromingsramp in 1248, of eventueel 1287/1288. Daarbij is een poging om het met klei overdekte veengebied bij de Kraspolder opnieuw te ontginnen, na de overstroming van 1170, alsnog verloren gegaan. In de met klei vol gespoelde sloten is ook wat 13de-eeuws aardewerk gevonden.
De Kraspolderdijk blijkt hier overheen te zijn aangelegd in de late 13de of begin 14de eeuw, gezien het scherfmateriaal dat in de onderlaag van de dijk is gevonden. Voor de dijk is eerst een laag kleikluiten opgebracht, met daarop her en der neergevlijde rietschoven. De dijk was opgeworpen met kluiten bruine en grijze klei.

Literatuur

Alders, G., & C. van der Linde, 2011: *Het Vroner Kerkhof te Sint-Pancras, gemeente Langedijk. Archeologisch onderzoek naar een middeleeuwse begraafplaats aan de Bovenweg. Voorlopige conclusie*, Alkmaar (Cultuurcompagnie Noord-Holland).

Bitter, P., 1993: Alkmaar (Boekelermeer, Kraspolder, Ropjeskuil, Voordam, Wageweg), in: P.J. Woltering, J.-K.A. Hagers, Archeologische kroniek Noord-Holland 1992, *Holland* 25, 287-328 (305-306).

Bitter, P., 2009: Enkele bijzondere steengoed vondsten van vóór 1328, in: P. Bitter, R. Roedema e.a., *Huizen, havens en handel. Opgravingen bij de Waag en onder het Waagplein (1997-2003)*, Alkmaar (Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie nr. 13), 93-103.

Bitter, P., e.a., 2016: Oudheden onder de Nieuwesloot, een archeologische begeleiding in 2012 (12GNI), in: P. Bitter, G. van den Berg e.a., *Stukjes van het centrum. Opgravingen bij de Payglop, Langestraat en Gedempte Nieuwesloot in 2012*, Alkmaar (Rapporten over de Alkmaarse Monumenten en Archeologie nr.23), 161-219.

Bitter, P., 2022: De bewoningsgeschiedenis van de Langestraat, in: P. Bitter (red.), *Zeven eeuwen wonen, werken en winkelen in de Langestraat van Alkmaar. Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek bij Langestraat 16-18, 64-66 en 52-62 in 2000, 2001 en 2015*,

[49] Zie bijlage 1. Behalve Pingsdorf-, Andenne-, Elmpt- en kogelpotscherven (meegekomen met de aangevoerde klei) en 3 fragmenten Duits proto-steengoed zijn er ook 4 fragmenten Siegburg bijna steengoed gevonden en wat grijs en rood aardewerk (o.a. r-bak-32) uit de late 13de of vroege 14de eeuw.

(=Rapporten over de Alkmaarse monumenten en Archeologie 25), Alkmaar 2022, 479-500 (with English summary).

Danner, H.S., 1992: *De Omringdijk van West-Friesland. Provinciale monumenten Noord-Holland*, Haarlem.

Gottschalk, M.K.E., 1971-1977: *Stormvloeden en rivieroverstromingen in Nederland*, Assen (3 dln.).

Griffioen, A., S. Hakvoort e.a., 2015: Van dorpsuitbreiding tot binnenstad. De opgraving Gedempte Nieuwesloot 46 (11GNI), *Hollandia-reeks* in voorbereiding

Gumbert-Hepp, M., m.m.v. J.P. Gumbert, 2001: *Willem Procurator Kroniek*, Hilversum.

Gumbert-Hepp, M., J.P. Gumbert en J.W.J. Burgers, 2007: *Annalen van Egmond*, Hilversum (Middeleeuwse Studies en Bronnen CVII).

Loopik, J., e.a. 2013: Alkmaar-Doelenstraat 9. Een archeologische opgraving, *ADC-rapport* 3395.

Williams, G.L., 2010: *Doelgericht. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven in het plangebied Yxie/Doelenveld, gemeente Alkmaar*, Amersfoort (ADC-Rapport 2343).

92KRAS stratigrafische matrix

4D bouwvoor; *V7 V24 V26 V27 V28 V29 V40 V43 V44 V74 V94* (8e/9de - 19de eeuw)		
4A zandaanvulling dijk; *V49*	**4B** moderne sloot; demping *V45 (18de/19de eeuw)*	**4C** moderne sloot; demping *V1 V3 V9* , bij stuwschot *V2*
3C kleizoden dijklichaam, op 3B; *V5 V39 (1ste helft 14de eeuw)*		
3B rietschoven in dijkvoet, op 3A; *V4 V6 V70 V71 V73 (12de/13de eeuw)*		
3A kleiplaggen dijkvoet, op 2A; *V8 V11 V48 V72 V86 V89 V96 V97 (eind 13de/begin 14de eeuw)*		
2A Overstromingsdek 2 (20-30 cm) (1248?); *V12 V87 V91 V98 V99 (12de/13de eeuw)*		
2B opvulling van sloot 1B; *V46 V47 (13de eeuw)*	**2C** opvulling van sloot 1C	**2D** opvulling van sloot 1D; *V32 V33 V34 (13de eeuw)*
1B sloot in ZW-NO richting	**1C** sloot in ZO-NW richting ; bodemlaag *V42*	**1D** sloot in ZW-NO richting; bodemlaag *V31* (*13de eeuw*)
1A Overstromingsdek 1 (30-50 cm) (12de eeuw?); *V25 V68 (8e/9de eeuw)*		
0C gelaagd veen, op 0B		
0B grijze kleilaag 10-15 cm op 0A		
0A zand en schelpzand strandvlakte bij dijktracé Saturnusstraat maaiveld 3,3 m-NAP, oostwaarts aflopend naar 3,8 m-NAP		

Tabel 11-A Stratigrafische matrix van sporen, vondstnummers en dateringen

Bijlage 1: Stratigrafische matrix en sporen-/vondstenlijst

Toelichting

De bijgaande stratigrafische matrix geeft een overzicht van de sporen en hun dateringen (*Tabel 11-A*). De sporen zijn gecodeerd met een samengestelde spoorcode bestaande uit het periodenummer plus een volgletter.
De dateringen zijn herleid uit de stratigrafische volgorde van de sporen (afdekkingen, oversnijdingen) en keramiekdateringen. De 'vondstnummers' (voorafgegaan door een V) zijn in het veld uitgedeeld voor zowel vondsten als monsternames, in één lijst doorgenummerd.[50]
Het is gangbaar om opgegraven sporen te dateren aan de hand van de daarin aangetroffen potscherven en ander materiaal. Daarbij moet er rekening mee worden gehouden dat de betreffende voorwerpen al veel eerder kunnen zijn gebroken en de scherven via omzwervingen dus veel later in de sporen zijn beland bij het vergraven van oudere grondlagen en sporen. Dit noemt men 'opspit'.

code	materiaal
ba	badorf-type aardewerk
pi	pingsdorf-type aardewerk
bg	blauwgrijs aardewerk
wm	maaslands wit aardewerk
s4	steengoed 4 (bijna-steengoed)
s5	steengoed 5 (proto-steengoed)
s1	steengoed 1 (zonder glazuur/engobe)
s2	steengoed 2 (met glazuur/engobe)
kp	kogelpotaardewerk

code	materiaal
g	grijs aardewerk
r	rood aardewerk
wa	werra aardewerk
w	wit aardewerk
m	majolica uit de Nederlanden
f	faïence uit de Nederlanden
p	aziatisch porselein
iw	industrieel wit
gl	glas

code	hoofdvorm
bak	bakpan
bor	bord
fle	fles
gra	grape
kan	kan
kog	kogelpot
kom	kom
kop	kop
pot	pot

Tabel 11-B Coderingen van de hier gebruikte materiaalsoorten en hoofdvormen in het Deventer Systeem

Het serviesgoed wordt beschreven met de codering van het 'Deventer Systeem'. De codes bestaan uit een lettercode voor materiaal, een drielettercode voor hoofdvorm, een cijfer voor specifieke vormen en eventueel een letter voor een aanvullende aanduiding (*Tabel 11-B*).
Een toelichting op alle soorten keramiek en glaswerk (in Alkmaar) van de 11de tot de 19de eeuw is te vinden in RAMA 13 en RAMA 25.[51]
Overige afkortingen zijn: bfr bodemfragment, rfr randfragment, wfr wandfragment.

[50] In de sporen-/vondstenlijst zijn de monsters weggelaten en alleen de (potscherf-)vondsten opgenomen.
[51] Bitter 2009 RAMA 13; Bitter 2022 RAMA 25 hst.6 en 10. Voor nadere info over de achtergronden en inhoud van dit Classificatiesysteem voor middeleeuws en postmiddeleeuwse keramiek en glas zie: www.deventersysteem.nl.

Scode	werkput-vl/prof	spoor	Vnr	Vondsten	Datering
1A	4-Oprof	gelaagde grijze klei op veen (12de eeuw)	25	**1 rfr badorf met plat bandoor en driehoekjes- radstempel**	8/9
1A	14-Oprof	gelaagde grijze klei op veen (12de eeuw?)	68	1 steel/greep kogelpot	
1C	11-Nprof	slootbodem	42	1 wfr en 1 rfr ND kp-?	
1D	9-Zprof	sloot sliblaag bodem	31	bot, **1 wfr s5-kan-?**	<1248
1-2?	14-Oprof	donkergrijze kleilaag (12de of 1248?)	67	1 wfr kp-kog-?	
1-2?	17-Nprof	gelaagde slib (12de eeuw / 1248?)	88	**1 wfr s5-kan-?**; 1 rfr kp-kog-6	
2A	2-1coupe	donkergrijze klei onder dijkvoet (1248)	12	1x bot rib	1248
2A	17-Nprof	lichtbruine kleilaag	87	1 wfr kp-kog-?	1248
2A	17-Zprof	dgr kleilaag 1248	91	1 wfr wm-? Andenne	1248
2A	19-Oprof	gelaagde klei onder dijk 2148?	98	1 wfr kp-kog-? borstelstreek	1248
2A	15-Zprof	bruine klei met witte zandplekken onder rietlaagje (1248?),	99	1 wfr vroegmiddeleeuws?; 1 rfr pi-pot-6; 1 wfr wm-? Andenne; 1 rfr kp-kog-14; 1 rfr g-kan-6; 1 rfr rood ND	1248
2B	13-Nprof	bruine klei over gedempte sloot 1248	46	**1 wfr s5-kan-?**; 1 rfr kp-kog-?	1248
2B	13-Zprof	kleilaag over gedempte sloot (1248?)	47	1 wfr wm-? Andenne radstempel en loodglazuur	1248?
2D	9-Zprof	sloot opvulling bruine humeuze klei	32	1 wfr kp-kog-? borstelstreek	1248
2D	10-Zprof	grijze kleilaag slootvulling	33	1 wfr kp-kog-?	1248
2D	10-Zprof	sloot opvulling bruine klei	34	1 rfr rood ND	1248
3A	2-1	donkergrijze klei onder riet	8	1 wfr kp-kog-?	1248
3A	2-1	dijkvoet pakket kleizoden 20 cm dik onder rietlaag	11	**4 wfr s4-kan-?**; **3 wfr s5-kan-?**; 7 wfr wm-? Andenne; 2 wfr pi-?; 2 rfr bg-kom-? Elmpt; 1 rfr kp-bak-2, 1 rfr kp-kog-1, 4 rfr kp-kog-6 , 1 rfr kp-kog-11 , 1 bfr kp-? standring, 30 wfr kp-? (waarvan 24x borstelstreek); 1 rfr g-kan-6; **1 rfr r-bak-32**, 1 rfr r-bak-?, 1 rfr r-kan-24 kraagrand, 1 rfr rood ND; 5 brokken natuursteen (graniet?)	13d/14a
3A	13-Zprof	DIJKVOET kluiten grijze klei (over kleilaag 1248)	48	1 rfr kp-bak-2	
3A	15-Zprof	dijkvoet br en gr kleilaag op rietlaagje	72	**1 wfr s5-kan-?**; 1 rfr pi-pot-6; 2 wfr bg-? Elmpt; 1 rfr kp-bak-2, 2 rfr kp-kog-6, 1 rfr kp-kom/pot? standring, 22 wfr kp-kog-? (11x borstelstreek); 1 bfr r-? lobvoeten, **1 wfr rood hoogversierd 13de eeuw**; 1 baksteenfragment 7 cm dik.	13
3A	17-Nprof	DIJKVOET br/gr klei laag	86	1 rfr kp-bak-2; 1 wfr grijs	
3A	17-Zprof	dijkvoet dgr klei	89	1 wfr kp-kog-?	
3A	19-Oprof	br kleilaag dijkvoet	96	1 wfr kp-kog-?	
3A	19-Oprof	br kleilaag dijkvoet	97	**1 wfr s5-kan-?**; 1 wfr wm-? Andenne	
3B	2-1	tussen rietlaagjes	4	1 wfr wm-? Andenne; 1 rfr kp-kog-?	
3B	2-1	in dun wit zandlaagje onder riet	6	**1 wfr s5-kan-?**; 3 wfr wm-? Andenne; 1 bfr kp-kom/pot standring, 8 wfr kp-kog-?	
3B	15-1	in rietplek	70	**1 wfr s5-kan-?**	
3B	15-Zprof	direct op rietlaagje	71	1 rfr kp-kog-6	
3B	15-Zprof	in rietlaagje	73	1 brok natuursteen grijs graniet-achtig	
3C	2-1	in kleizoden onderin dijk	5	**1 bfr s5-kan-?**; 1 rfr kp-bak-2, 3 wfr kp-?	
3C	11-Nprof	bruine klei DIJKLICHAAM	39	**1 wfr s2-kan-? Langerwehe**; **1 wfr s1-kan-? Siegburg**; 3x baksteenfragmenten	14A
4A	13-Zprof	bovenlaag recente zandaanvulling dijk	49	1 wfr wm-? Andenne; 1 wfr rood	
4B	6-Zprof	slootvulling (welke sloot?) op 37 m vanaf Weinde prof	45	1 rfr s2-kom-? blauw beschilderd Westerwald; 1 bfr wa-bor-? 16d/17a; 1 wfr kp-kog-?; 14 wfr rood; 1 rfr wit ND; 1 wfr gl-fle-? lichtgroen; 1 fr pijpenkop ND; 6 fr lei	18/19
4C	1-1	zwarte klei demping bermsloot	1	1 wfr s5-kan-?; 1 rfr r-bak-32 holle steel	
4C	1-1	tussen damplanken in bermsloot	2	1 wfr s4-kan-?; 1 fr slijpsteen	
4C	1-1	zwarte klei demping bermsloot	3	1 wfr s2-kan-? lichtgrijs zoutglazuur 15de/16de eeuw	

Tabel 11-C blad 1 van 2: Lijst van sporen en vondsten van de opgraving 92KRAS

4C	2-1	slootvulling bermsloot zandige grijze klei	9	1 rfr r-kop-4 uitw ringeloor-slingerlijn Friesland 18de/19de eeuw	
X	2-1	STORT aanleg vlak	7	1 wfr kp-kog-?, 1 wfr kp-kog-? borstelstreek; 1x bot	
X	3-Oprof	grijze klei bovenlaag	24	2 wfr kp-kog-?, 1 rfr r-gra-?	
X	4-Oprof	bovenlaag (brgr klei)	26	1 wfr badorf met rechthoekjes- en driehoekjes- radstempel; 1 wfr wm-? Andenne; 1 wfr kp-kog-?	
X	5-Wprof	bovengrond	27	**1 rfr en 1 wfr s5-kan-?**; 1 rfr kp-kog-2	
X	6-Zprof	bovengrond	28	2 wfr wm-? Andenne; 2 wfr grijs	
X	8-Zprof	bovengrond	29	kleine fragmentjes: 3wfr kp-kog-?; 1 wfr grijs; 1 bfr r-gra-? pootje, 1 bfr r-kom inwendig gele slib 17de/18de eeuw, 3 rfr en 7 wfr rood ND; 6 wfr wit; 1 bfr en 1 wfr f-kop- 18de/19de eeuw, 1 wfr Nederl faience; 6 wr iw- witgoed; 3 pijpenkoppen (1x trechter 17B 2x ovoide 18/19de) en 3 fr van pijpenkoppen, 5 steelfragmentjes	
X	11-Zprof	bovenlaag	40	1 wfr rood	
X	6-Zprof	oude bouwvoor	43	1 wfr grijs	
X	6-Zprof	bovenlaag	44	kleine fragmentjes: 1 wfr s2-?; 7 wfr rood; 3 wfr en 1 oor wit; 1 wfr majolica; 6 fr Nederlandse faience; 1 wfr Chinees porselein; 3 wfr iw- witgoed; 1 fr pijpenkop en 2 steelfragmenten; 1 fr wandtegel	19de
X	19-Oprof	bovenlaag	94	1 wfr rood	
X	15-Zprof	bovengrond	74	1 wfr wm-? Andenne	

Tabel 11-C blad 2 van 2: Lijst van sporen en vondsten van de opgraving 92KRAS